

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

İnqilab Kərimov

.Pyes

.Teatr əhvalatları

.Hekayələr

.Rəvayətlər

“Avrasiya Press”

Bakı – 2011

Tərtib edəni:
Redaktoru:

Gülnarə İnqilabqızı
Umud Rəhimoğlu

İnqilab Kərimov. Pyes. Teatr əhvalatları. Hekayələr. Rəvayətlər.
Bakı, “Avrasiya Press”, 2011, 376 səh.

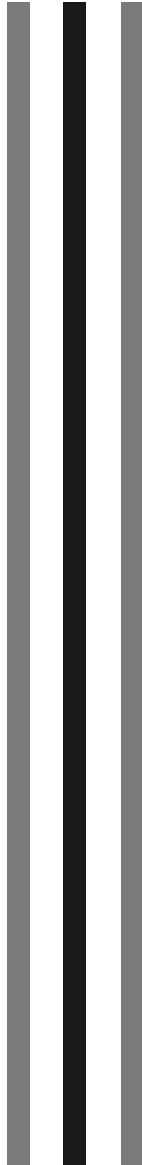
Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, sənətsünaslıq doktoru, professor, dramaturq, tərcüməçi, tənqidçi pedaqoq alim İnqilab Kərimovun bu kitabına onun bir pyesi teatr həyatından bəhs edən əhvalatlar, hekayələri və topladığı rəvayətlər daxil edilmişdir.

“Xəyanət müsibəti” 2 hissəli 9 səhnəli faciəsi dini mövzuda yazılmış əsərdir. Pyesin süjeti islam tarixinin faciəvi bir səhifəsindən – Kərbəla müsibətindən bəhs edir. Müəllif buradakı hadisələri xeyir və şərin mübarizəsi fonunda təsvir edərək, baş verən faciəni təkcə dinə qarşı deyil, bütövlükdə insanlığa qarşı xəyanət kimi dəyərləndirir.

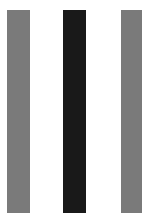
Kitabdakı real həyatdan götürülmüş teatr əhvalatları və hekayələri həmçinin folklorumuzdan toplanmış rəvayətlərin də oxucuların marağına səbəb olacağına əminik.

ISBN

©Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, 2011
© “Avrasiya Press”, 2011

PYES

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim!

XƏYANƏT MÜSİBƏTİ

İgidlik, şücaət, dəyanət, ləyaqət mücəssəməsisən, ya Hüseyn!

2 hissə 9 səhnəli faciə

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Həzrət Həsən.

Cüdə – Həzrət Həsənin övrəti.

Qasım – Həzrət Həsənin oğlu.

Əbü Bəkr – Həzrət Həsənin oğlu.

Cədi oğlu Qeys – Həzrət Həsənin qoşunun sərkərdəsi.

Həzrət Hüseyn.

Ümmi İsaq – Həzrət Hüseynin övrəti.

Əli Əkbər – Həzrət Hüseynin oğlu.

Fatimə – Həzrət Hüseynin qızı.

Abbas, Abdulla, Osman – Məhəmməd Rəsulullahın nəticələri

Əbu Sufyan oğlu Müaviyə.

Mərvan – Müaviyənin yaxın adamı (canı).

Abdulla – Müaviyə sarayında eşik ağası.

Müaviyə oğlu Yezid.

Əli Mirzə İslami – Yezid sarayında nüfuzlu məclis adamı.

Saad oğlu Ömər – Yezid qoşunundan olan sərkərdə.

Riyah oğlu Hürri – Sərkərdə

Döyüşçülər, əskərlər və s.

Məhəmməd Rəsulullahın vəfatından sonra Həzrəti Əbu Bəkr İslamın ibtidaisindən canı, malı ilə fədakarlıq nümunəsi göstərdi. Əbu Bəkr Qurani bir yerə topladı. Yalançı peyğəmbərləri məğlub etdikdən sonra İraqı fəth etdi. Suriya və Fələstinə qoşun göndərdi. Şam şəhəri mühasirə olunub alındı. Lakin Əbu Bəkr bu xəbəri eşitdikdən iki il üç ay xəlifəlik etdikdən sonra vəfat etdi.

Həzrəti Ömər in xəlifəliyi zamanında İraqda İranlılar, Suriyada rumlular müharibə edirdilər. Yüz iyirmi min rumlulara qarşı otuz min İslam əskəri dayanmışdı. Rumluların bu çox saylı əskərlərinə Qassan hakimi də öz əskərləri ilə qoşulmuşda. İslam əskərləri üç dəfə məğlub olsalar da İslamın məşhur sərkərdəsi Xalid İbn Validin biliyi, bacarığı və tədbiri sayəsində qoşun dağılmadı. Hicrətin 15-ci ilində dördüncü davada rumlular darmadağın edildilər. İranın hər bir yerində İslam hökmü yeriməyə başladı. İraqda İslam hökumətinin mərkəzi olmaq üçün Kufə və Bəsrə şəhərləri bina edildi. Gürcüstan, Azərbaycan fəth olundu. Həzrət Ömər in zamanında İslam məmləkəti Nəcəddən Qafqaz dağlarına, Xəta hüdudundan Tunisə qədər böyüdü; xilafət xəzinəsi qənimət malları ilə doldu. Həzrət Ömər ədalət və böyük xürafatı ilə məşhur olduğuna görə “Əl Faruq” adını aldı. Hicrətin on üçüncü ilindən iyirmi üçüncü ilinə kimi xəlifəlik edən Həzrəti Ömər in vəfatından sonra Həzrəti Osman hicrətin iyirmi dördüncü ilindən xəlifəlik taxtına əyləşdi. O, xəlifə seçilən kimi Qurani-Kərimi yazdırıb yaydırdı. İslam ordusu Tunisə qədər getdi. Hicrətin iyirmi səkkizinci ilində dava gəmiləri hazırlanıb. Qubrus və Rodos cəzirələrini fəth etdi; Afrikanın şimal hissəsini tutdu. İsfəhan, Tus, Xarəzm büsbütün zəbt edildi. İslam məmləkəti böyüdü. Lakin yamsaq təbiət və qohumlar olan Osman Mərvan kimi Şərur adamları sürgündən gətirtdirib, vəzifə sahibi oldu. Hicrətin otuz səkkizinci ilində Ramazan Şərifin on doqquzuncu gecəsi Həzrət Əli Əleyhissalam məscidə girib namaz üçün yatanları oyatmağa başlanır. Mülkəm Murad oğlu Əbdürrəhman canı yoldaşları Şəbib və Bardanla yatanlar arasında gizlənməmişlər. Həzrət Əli Əleyhissalam sübh namazının əvvəlinci səcdəsindən baş qaldırarkən Allahın lənətinə gəlmiş Əbdürrəhman fürsət tapı bonu qılıncı vurur. Üç gün sonra, yəni Ramazan-Şərifin 21-ci günü Həzrəti Əli Əleyhissalama altmış üç yaşında vəfat etdi. vəziyyət beləydi ki, Məhəmməd Rəsulullahın dövründə, Əbu Bəkrin, Ömər in, Osmanın xəlifəliyi zamanlarında tək hakimiyyətlik idi, ölkə birgə nəfəs alırdı. Əli xəlifə olan zaman ikihakimiyyətliyi

Şamda Müaviyə başladı, ona baxıb Misirdə də As belə hərəkət etdi. xalqı təriqətə böldülər, ölkəni parçaladılar.

Əli Əleyhis-salamın vəfatından sonra onun böyük oğlu Həzrəti Həsən xəlifə oldu. Bu vaxt Şamda hakim olan Müaviyə Bin Əli Süfyan xəlifəliyi ələ keçirmək üçün Kufəyə Həzrəti Həsənin üstünə altmış minlik qoşun yeyir. Nahaq qan tökülməsinə razı olmayan Həzrəti Həsən xilafəti Müaviyəyə verməyə razı olur. Beləliklə, Xilafətə sahib olan Müaviyənin hiyləsi və təşviqi, həm də Mərvanın köməyi ilə lənətə gəlmiş Cuda, Müaviyənin oğlu Yezidə ərə gedəcəyi xəyalı ilə Həzrəti Həsəni qırx səkkiz yaşında zəhərləyib öldürür.

Hicrətin 61-ci ilində, Müaviyənin vəfatından sonra oğlu Yezid xəlifəlik taxtına oturdu. Müaviyəyə biət etməyən həzrəti Hüseyin Yezidə də biət etmədi. Yezidin fərmanını alan Mədinə valisi Yebə oğlu Vəlid Həzrəti Hüseyini çağırıdır nə qədər hiylə işlətdisə, til tökdükcə, qorxu gəldisə, onu Yezidə biət etməyə razı sala bilmədi. Həzrəti Hüseyin ailəsi, qohum-əqrabası və tərəfdarları ilə birlikdə Mədinədən Məkkəyə köçməyi qət etdi. Məkkədə Həzrəti Hüseyinin karvanını qarşılayan Abdulla oğlu Zübeyr xəbər verir ki, Kufədə gələn məktubların ardı-arası kəsilmir. Onlar Həzrəti Hüseyinə biət etməyə hazırdılar. Kufədə yolunu gözləyirlər. Bu xəbər Həzrəti Hüseyini razı salır. Lakin Abbas oğlu Abdullah onu kufəyə getməkdən çəkindirmək istəyi ilə deyir ki, “Ya Hüseyin, eşitdiyimə görə meylin Kufəyə getməkdir. Axı Kufədə atanı itirdin, qardaşını itirdin. Bu şəhərdən uzaq ol. O nə şəhərdir ki, bir yandan qılıncını itiləyir, o biri yandan da daşa çalıb korşayır. Etiqadları da elə bu cürdür”.

Həzrəti Hüseyin çox fikirdən sonra Kufəlilərin etiqaclarına əmin olmaq niyyəti ilə onlara məktub göndərir. Kufəlilərdən aldığı yüz iyirmidən çox məktubda onu təkidlə Kufəyə çağırdıqlarının şahidi olur. Kufəlilər göstərirdilər ki, “xalq Müaviyənin hiyləgərcəsinə, təcavüzlə qazandıqı biətin haqq-hesabını soruşmağa tələsir”.

Həzrəti Hüseyin Kufəyə getmək üçün yola çıxır. Bu işdən xəbər tutan Yezid, cəmi 70-80 nəfər ailə üzvləri, qohum və tərəfdarları ilə Kufəyə gedən Həzrəti Hüseyinin üstünə on min nəfərdən ibarət qoşun göndərir. Hicrətin 61-ci ilində Məhərrəm ayının 10-da Kərbəla çölündə heç bir vaxt unudulmayacaq bir zillət ilə Həzrəti Hüseyini və yaxın adamlarını şəhid edirlər.

I SƏHNƏ

Kufə şəhəri. Xəlifə Həzrət Həsən namaz qılır. Bu vaxt at ayaqlarının tappılısı eşidilir. Sərkərdə Sədi oğlu Qeys qaçaraq hövlnək içəri girir.

Q e y s (*tələsik, həm də uca həyəcanlı bir səslə*). Ya Həzrət Həsən. Müaviyə altmış minlik ordusu ilə Kufəyə yaxınlaşmaqdadır. Neyliyək?..

H ə z r ə t H ə s ə n . Məsələ aydıdır. Şamlılar Müaviyəyə biət ediblər. Elə kufəlilər də buna hazırlaşırlar. Hətta mənə biət edənlər də Müaviyəyə biət etmək fikrinə düşüblər. Bu da o deməkdir ki, qan töküləcək. Müsəlman qanı. Məgər bu vəhşilik deyil?.. (*Qeysə*) Buna yol vermək olmaz. Mütləq Mane olmaq lazımdır.

Q e y s . İcazə verin vuruşaq, ya Həsən. Onun ordusu varsa, bizimki də var.

H ə z r ə t H ə s ə n (*qayğılı və nəsihətəməz şəkildə*). Doğru deyirsən, ey Qeys, bizim də ordumuz var. Amma bir yaxşı-yaxşı düşün. Üç-beş azğın, başıpozuq sərkərdəni hesaba almasaq, hər iki tərəfdəki ordunun əsgərləri eyni qandan, eyni etiqaddan deyilmi? Bizim ordumuz və Müaviyənin ordusu adlandırdığımız adamlar əslində bir xalq deyilmi, ey Qeys?

Q e y s (*daha həyəcanlı və daha inamla*). Etiqad indi Müaviyənin qılıncının ucundadır, ya Həzrət Həsən. Qılınca qarşı qılınc çəkməsək, etiqad, inam sinələrdə basdırılacaq. İcazə ver, ya Həsən, Müaviyəni Kufəyə girməyə qoymayım. İnan mənə, əgər bu hücumun qarşısını almasaq, xalq fəlakətə düşər olacaq, ağlar qalacaq, heç zaman üzü gülməyəcək.

H ə z r ə t H ə s ə n . Ey Sədi oğlu Qeys, sənün igidliyin, cəsaretin mənə yaxşı bəllidir. İnam və etiqadın da güclüdür. Ancaq eşit, mən qardaş qırğınına yol verə bilmərəm. Vicdanımın səsi bütün varlığımı eşidilir. Ağlım da ona boyun əymiş müti bir qul kimidir. Məni eşit, dediklərimə yaxşı-yaxşı qulaq as və əməl et. Tez, on min nəfərlik orduyla Müaviyəni qarşıla. Onu barışığa çağır və döyüşdən çəkin.

Qeys . Müaviyə barışıq üçün deyil, xəlifəliyi əlindən almaq üçün yola çıxmışdır. Ya Həzrət Həsən, bəs bunu fikirləşmirsiniz?

Həzrət Həsən (*qəti*). Nə niyyətlə gəlibsə gəlsin, bunu nəzərə al ki, qan tökülməməlidir. Bu vaxta qədər axıdılan qanlar kifayət edər. Mən özüm də yaxşı bilirəm ki, Müaviyə nə üçün və nədən ötrü gəlir. Bu birinci dəfə deyil ki... hələ atam Əlinin xəlifəliyi zamanında da o, belə fikrə düşmüşdü. Bir sözlə, mən... xəlifəliyi verməyə hazırım. Qoy Müaviyə öz istədiyinə çatsın, tək qan tökülməsin, qardaş qırğını olmasın.

Qeys . Ya Həzrət Həsən, xalqı və islamı düşünün.

Həzrət Həsən . Ey Sədi oğlu Qeys, bunların da günahını öz üstünə yazılacaq. Əgər İslamı gücləndirirsə, qoy xəlifəlik anasının südü kimi ona halal olsun. Yox, əgər adamlara zülm edərsə, xəlifəliyindən ancaq hökmdarlığını gücləndirmək üçün istifadə edərsə Allah onun bəlasını verər.

Qeys . Axı...

Həzrət Həsən (*onun sözünü kəsir, qəti*). Gedə bilərsən...

Qeys dilxor halda gedir. Həzrət Həsən diz çöküb əllərini göyə qaldırı). Səhnə getdikcə alatoran hala düşür. Səhnənin dərinliyində çoxlu insan siluetləri görünür. Onlar Müaviyəyə biət etməyə tələsirlər. Ona biət edənlərin sayı artdıqca, əlinə əllər toxunduqca Müaviyənin təkəbbürü artır. Səslər getdikcə çoxalır: “Uzat, uzat əllərini, ya Əbu Sufyan oğlu Müaviyə. Allahın kitabı və Rəsulillahın böyüklüyü naminə sənə biət edək”.

II SƏHNƏ

Həzrət Həsən səhnəyə daxil olur. Olduqca fikirli və pəjmürdə haldadır. Öz-özünə.

Həzrət Həsən . Bu səslər necə də tanışdır mənə. Dünən bu səslər eyni sözləri söyləyib mənə biət etmişdilər. Nə tez döndü üzləri, dəyişdilər sözlərini.

Səhnənin mərkəzindən Müaviyə daxil olur, gəlib Həzrət Həsənə üz-üzə dayanır, yarı rişxənd, yarıtəbəssümlə

Müaviyə. Qullar kimi nə üçün növbəyə durmusan, ey Həsən? Həzrət Həsən. Mən də bir qulam, ey Müaviyə. Bəla burasındadır ki, sən bunları anlamırsan, adamları bir-birindən ayırmırsan. Dinimiz bütün insanların qardaş olduğunu bəyan etməyib?..

Müaviyə (*həmin tərzdə*). Doğru deyirsən, ya Həsən. Hamımız din qardaşıyıq. Amma əmin-amanlığın bərpası üçün iki xəlifə yerinə bir xəlifənin olması daha münasib deyilmi? Onu da deyim ki, xəlifəlik növbəsi biz əməvilərindir. Dağılan islamı bir yerə toplamaq vəziyyəti də bizim üzərimizə düşür.

Həzrət Həsən. Xəlifəlik sənənin olmağına sənindir. Amma bir neçə şərtim var. Gərək onları qəbul edəsən.

Müaviyə (*hiyləgərcəsinə*). Hər bir şərtin qəbulumdur. Təki xəlifə olum.

Həzrət Həsən. Darıxma, hesab elə ki, artıq xəlifəyə. Amma məni diqqətlə dinlə və yadında saxla. Sən vəliəhd təyin etməməlisən. Sən öləndən sonra xəlifə yenə mən olacağam. Ümidvaram ki, kufəliləri peşman etməyəcəksən. Bir də Ali Əli və Peyğəmbərin qohum-qərabasına dostlarına cəfa etməyəcəksən. Mən də elə bu gün Mədinəyə yollanıram (*Əllərini Müaviyəyə uzadır*).

Müaviyə. Əllərin necə də istidir, ey Həsən.

Həzrət Həsən. Bir neçə ay bundan əvvəl kufəlilərin əllərində isinmişdi, ey Müaviyə, biətli əllərim soyumamış öz sözlərindən döndülər. Nə isə... Allahın kitabı və Rəsulillahın böyüklüyü naminə sənə biət edirəm.

Müaviyə. Həzrət Əlinin Hüseyin adında bir oğlu da var. Nədənə o biətdə görünmədi. Mərasim başa çatmamış sən gərək öz qardaşın Hüseyini də göndərəsən biətə.

Həzrət Həsəni elə bil ildırım vurur, az qala müvazinətini itirir. Nitqi tutulur, tez əllərini onun əllərindən çəkib, oradan aralanır. Səhnə dəyişir.

Müaviyə onun ardınca istehsa ilə baxır, acı-acı gülümsünür və əl çalır.

Sərkərdə Abdullah içəri daxil olur.

Müaviyə (*təntənəli surətdə çölə işarə ilə*). Ey Abdulla, bu səs-küy nədir, deyən kəsilmək bilməyir?..

Abdulla (müti). Sənə və sənin böyüklüyünə inanan müti əhali və döyüşçülərdir, ya Əmirəlmöminin.

Müaviyə (*razi*). Hıı... Müti və inanan... Bu inanan... Bu inanın dərəcəsini bilmək, onu öz qaydasında saxlamağı bacarmaq lazımdır, ey Abdulla.

Abdulla. Bu hər sərkərdəyə, hər hakimə nəsib olmaz, ya Əmirəlmöminin, mənəcə...

Müaviyə (*onun sözünü kəsir*). Bundan ötəri xalqın önündə getmək, onu idarə etmək fikrinə düşən, rəhbərlik iddiasında olan adamın bir əlində qılınc, o biri əlində isə ağıl, tədbir və bacarıqdan yoğrulmuş səxavət olmalıdır. Qılınc tutan əli qırılmalı, öldürməli, qənimətlər əldə etməli, var-dövlət yiyəsi, şan-şbhət sahibi olmalıdır. O biri əli isə əldə etdiyi qənimətdən döyüşçülərinə və xalqa pay ayırmalı, inam və etibarını artırmağa çalışmalıdır. Əgər belə olmasa, gücünü itirərsən. Kufədə olan 40 mindən artıq qoşun 60 minlik qoşunuza qarışıb sabit bir intizamla nə üçün məhz bizim arxamızca gəldilər? Çünki gücümüzə inandılar. Bunu da bil ki, zalım ola bilmək üçün mütləq güclü olmalısan. Amma zalımlığı unutdurmaq üçün verən əlin gərək qısılmasın. Bax, bu ordunu sal qabağına, apar döyüşlərin ən qanlısına, cıncırını çıxartmadan ölər də, öldürər də. Bir şərtlə ki, cibinə hərdən bir şey qoya biləsən. Yaxud bu əhalidən birinin əllərini bağla və qırmancla döy. Əgər qabağına çörək qoya bilmisənsə, səsini çıxarmayacaq. Yox, əgər həm qırmanclayıb, həm də çörəyini əlindən alırsansa, günlərin bir günündə üstünə hücumla keçəcək. Zalımların zalımlığı necə gizlətmək mümkündür? Zalımlığı yalnız camaata verə biləcəyin çörəklə gizlədə bilərsən. Xalqın gözü dəbdəbəli sarayında, dolu süfrəndə deyil, saray süfrələrindən artıq qalan çörək tikələrindədir. Nə dəbdəbəli saraylarımızı, nə də bolluqdan aşıb-daşan süfrəmizi xalqa göstərmək olmaz, anladımı?

Abdulla. Anladım, ya Əmirəlmöminin.

Müaviyə. Bilirsənmi xalqın qorxulu anı hansı andır?

Abdulla. Xeyr, ya Əmirəlmöminin.

Müaviyə. Əzab və əziyyətdən, aclıq və yoxsulluqdan ağlayıb bezdikdən sonra güldüyü və bir şey üçün məmnun göstərdiyi an. Əslində, xalqı az şeyə qane olmağı da qılıncın gücü ilə razı salmaq olar. Ancaq son çörəyinə əl uzatsan kininin, qəzəbinin həddi-hüdudu olmaz. Bir də qanun və fərmanların üzərinə müqəddəslik pərdəsi çəkmək, onların xeyirli və vacib olduğunu xalqa inandırmağı bacarmalısan. Belə olduqda əgər bir nəfər haçansa sənə qarşı baş qaldırsa onun fərmanlara qarşı, qanunlara qarşı çıxdığını bəyan edib qətlinə fərman vermək asan olar. Hakimiyyətə qarşı çıxan başını itirməlidir.

Abdulla. Ya Əmirəlmöminin, Həsən ki, fərmanlara sadıqlığı ilə tanınmışdı. Bəs niyə məğlub oldu?

Müaviyə (*Abdullaya tərs-tərs baxıb, fikirli halda, lakin qəti*). Tez Mərvanı tapıb yanıma göndər.

Abdulla. Baş üstə (*otaqdan çıxır*).

Müaviyə (*tək*). “İndi sən xəlifə ol, sən öləndən sonra mən olaram”. Taxta çıxıb Əmirəlmöminin mərtəbəsinə ucalsam da, bu sözlər mənə rahatlıq vermir. Həsən mənə beyət etsə də, ürəyimdən qara qanlar axır. Ən xoşbəxt anlarımda, ən xoş dəqiqələrimdə də dərd əlindən qıvrılacağam. Hələ Şama çatmamış, Kufədən uzaqlaşmamış Həsənlə bağladığım əhdi – müqaviləni pozacağam. Saraya girib taxta oturan kimi oğlum Yezidi camaat qarşısında vəliəhd elan edəcəyəm. Oğlum Yezid də ki, fərasətsizdir. Həm də camaat arasında yaxşı ad çıxarmayıb. Qumar oynamaqdan başı heç ayılmır (*Keçib taxtda oturur*). Bu taxt tac mənim dərdimi azaltmır, iynəli beşik kimi bədənimə deşir... Kim mənim fikrimə şərikin çıxacaq? Kim ürəyimdəki ilanı öldürüb dərdimə dərman edəcəkdir? Kim?.. Kim?.. Canilikdə ad çıxarmış Mərvan bu işi yerinə yetirə biləcəkmi?

Mərvan (*gəlir, iki qat olub baş əyir*). Hüzurunda hazıram ya Əmirəlmöminin.

Müaviyə (*başını bulayıb*). Dik dur ey Mərvan, gəl yanımda otur. Mən çox fikirləşib götür-qoy etdikdən sonra bu qərara gəldim ki, ürəyimdəki sirri yalnız sənə açə bilərəm. Sirrimi bilən adam isə mənim yanımda ikiqat yox, dost kimi dayanmalıdır.

Mərvan (*Müaviyənin necə qorxulu, hiyləgər və əzazil olduğunu bilən Mərvan göstərilən yerdə ehtiyatla oturub, qorxa-qorxa*). Buyurun, qulunuzam, ya Əmirim.

Müaviyə. Səni nəcib bir işdən ötrü çağırdırımsam.

Mərvan (*ehtiyatla*). Vacib bir işdən ötrü çağırıldığı üçün özümü xoşbəxt sanır və qulluğunuzda itaətlə baş əyirəm, ya Əmirəlmöminin. Əmr et...

Müaviyə. Bizim üçün islamın tərəqqisindən vacib nə iş ola bilər? Mən vaxt-bivaxt yalnız islamın gələcəyini düşünürəm, onun möhkəmlənməsi üçün çalışıram, siz idə bu yolda çalışmağa sövq edirsiniz. Amma fikir edib görürəm ki, işlər belə getsə, islam parçalana bilər.

Mərvan. İslamın parçalanmasına bais olan hər kəsi və hər şeyi məhv etmək üçün ölümə getməyə belə hazırım.

Müaviyə (*sakit və qayğılı*). Bunu da deyim ki, bir müsəlmanın burnunun qanmasına belə razı deyiləm. Amma Həzrət Həsənin varlığı olduqca təhlükəlidir.

Mərvan (*qorxu içində mütiliklə*). Ya Əmirəlmöminin, axı Həzrət Həsən biət etmişdir.

Müaviyə. Elədir, Həsən biət etmişdir. Ancaq unutma ki, Həsənin Hüseyin adında bir qardaşı da var. O, biət etməyibdir (*sımayıcı və ciddi nəzərlərlə Mərvana baxıb qəti*). Bir sözlə, o, öldürülməlidir. Amma onun ölümü, atası Əlinin ölümü kimi qanlı, hay-küylü olmalıdır.

Mərvan (*təaccüb və dəhşətlə*). Bəs nə cür, ya Əmirim?

Müaviyə. Zəhərləmək. Qoy yavaş-yavaş əriyib ölsün. Eşitdiyimə görə arvadı Cudə Həsənə nifrət edir. Doğrudur, Cudə onu sevərək ərə gedib. Lakin Həsənin hər dəfə evləndiyi qadın, Cudənin Həsənə olan məhəbbətindən bir parça qoparıb, oraya niyrət qoyub. Cudənin Həsənə olan məhəbbəti bütünlüklə nifrətə çevrilib.

Mərvan. Buna çox da arxayın olmaq olmaz, ya Əmirim, qadın çox müəmmalı məxluqdur.

Müaviyə. Doğru deyirsən. Ona görə də Cudənin Həsənə olan nifrətinə oğlum Yezidin Cudə ilə nikahını əlavə elə. Söylə ki, iş baş

tutarsa, Cudə oğlum Yezidin sevimli övrəti, sarayımın hörmətli qadını olacaqdır.

Mərvan. Ya Əmirəlmöminin...

Müaviyə. Uzatma. Elə bu gün Mədinəyə yola düş. Aldığım məlumatla görə Həsən də oraya köçəcək. Cudəyə yaxın bir adam tapıb işləri yoluna qoy. Allahın və İslamın xilasını eşqinə, duaların ən yaxşısını sənə köməyin olsun. Di tərpən (*Müaviyə cavab gözləmədən gedir. Mərvan tək qalır. Öz-özünə*).

Mərvan. Həsən zəhərlə yavaş-yavaş ölməlidir. Atasını Əli də Müləcəmin zəhərli qılıncı ilə həlak oldu. İndi də oğlu qətlə yetirilməlidir (*Əlləri ilə üzünü qapayır*).

III SƏHNƏ

Səhnə işıqlanır. Səhra, külək səsi... Səhranın ovqatına uyğun improvizasiya... Həzrət Həsən qardaşı İmam Hüseyini axtarır.

İmam Həsən. Hüseyin, qardaşım, haradasan?.. Axı nə üçün məndən qaçırsan, gözümə görünmək istəmirsən?.. Gəl, qardaşım, məndən uzaq gəzmə, məndən qaçma. Bizə küsülü qalmaq yaraşmaz..

Həzrət Hüseyin. Doğru deyirsən Həsən, küsülü qalmaq bizə yaraşmaz, ancaq fikir beynimi partladır, kədər qəlbimi parçalayır. Axı necə oldu ki, Həzrət Əlinin iki oğlundan birisi Müaviyəyə biət etdi, axı bunu özünə necə rəva bildi? Bax, buna görə səndən qaçıram, sənənlə görüşüb söhbət etməkdən çəkinirəm.

İmam Həsən. Bu sözlərlə yaralı qəlbimi ağrıtdı, qardaşım. Mən yaralı bir quş kimiyəm. Məni narahat edən bir də budur ki, Müaviyə sənə soruşubdur.

Həzrət Hüseyin. Deməli, məni ona görə axtarırdın ki, mən də Müaviyəyə biət edim.

İmam Həsən. Yox, qardaşım, yox... Ancaq sənə üçün qorxuram, sənə qəsd ediləcəyindən qorxuram. Məlum olub ki, dörd nəfər müxalifətdə qalıb, biət etməyiblər. Əbu Bəkrin oğlu Əbdürrəhman,

Ömər in oğlu Abdullah, Zübeyrin oğlu Abdullah, bir də ki sən, sevimli qardaşım. Onu da bil ki, Müaviyə xəlifəliyi ələ aldığı elə ilk gündən mənimlə olan şərtləri pozmağa başlayıbdır. O, vəliəhd təyin etməməliydi. Ancaq indidən hamının yanında pozğunluq edən oğlu Yezidi vəliəhd təyin edib. Şərtlərimizdən biri də Ali-Əli və Peyğəmbərin dostlarına cəfa etməmək barədə idi. Bu şərtin də pozulmayacağına inamım yoxdur. Eşitdiyimə görə oğlu Yezidə tövsiyə edibdir ki, müxalifətdə duranlardan biri Əbdürrəhman piri-fanıdır. Digəri Ömər in oğlu Abdullah da rahatlıq və asayiş sevən bir adamdır. Onların biət etməmələri qorxulu deyildir. Lakin nəyin bahasına olursa olsun Hüseynədən biət alınmalıdır. İndi qorxuram ki...

H ə z r ə t i H ü s e y n . Səni anladım, qardaş. Ancaq onu da bil ki, Müaviyənin sənə olan kini, küdurəti daha güclüdür, sənin ona dediğin “İndii xəlifə sən olacaqsan, sən öləndən sonra mən” sözləri, inan ki, ona bir an rahatlıq vermir, ürəyini qurd kimi gəmirir. Mən də sənin üçün qorxuram, qardaş. Sən gərək o azğına biət etməyəydin. Axı biz babamız Rəsulallahın, atamız Əlinin varlığından yararlanmışıq. Gözlərimiz, onların gözləri, əllərimiz onların əlləridir. Sən o zalıma tək öz əlini yox, babamızın, atamızın əllərini də uzatdın.

İ m a m H ə s ə n . Sənin bu fikirlərinlə mən tamamilə şəriyəm, qardaşım. Ancaq bir məsələni unutma. Unutma və inan ki, sənin qardaşın Həsən qorxusundan biət etməyib. Özün bilirsən ki, nəslimiz igidlik, cəsurluq, qorxmazlıq nümunəsi olub. Tək olan Allahdan başqa heç kəsdən qorxmayıb. Qardaş qırğını olmasın deyə, müsəlmanlar bir-birinin boğazını üzməsin deyə ona biət etdim.

İ m a m H ü s e y n . Doğru deyirsən, “Qorxu bizə yaddır”. Babamız da, atamız da sülhsevər olublar, əmin-amanlığı qorumağa çalışıblar. Amma yeri gələndə gələcək naminə, xalqın dincliyi, azadlığı naminə qılınca əl atmaqdan, canı və əzazil adamlara qarşı vuruşmaqdan çəkinməyiblər. Sən Müaviyə kimi bir caniyə biət edəndə xalqın gələcəyini heç düşündün? Beş-on nəfərin öləcəyindən çəkinib, bizi dərdlərə düçar etdin. Deyirsən ki, qan tökülməsini istəmədin, bəs Müaviyənin axıdacağı qanların haqq-hesabını kim çəkəcək?

İ m a m H ə s ə n . O, 60 min nəfərlik qoşunla gəlmişdi. Məsum insanlar məhv ediləcəkdi. Müaviyənin xəlifəliyi müvəqqətidir.

İ m a m H ü s e y n . Sənin də 40 minlik qoşunla onun qarşısına çıxmaq imkanın var idi.

İ m a m H ə s ə n . Doğru deyirsən, qardaşım, ancaq mən döyüşçüləri, sərkərdələri sınamaq üçün döyüşmək istəmədiyimi söylədikdə, onların Müaviyəyə meyli olduqlarını anladım.

İ m a m H ü s e y n . Səhvın var, qardaşım, sən onları sınamaq istərkən, özün də bilmədən inamlarını sarsıtmısan, ruhdan salmısan. Sədi oğlu Qeys sənə müraciətlə “İzn ver, ya Həzrət Həsən, Mən Müaviyəni geri oturdum” dedikdə sən, “Yox, get Müaviyəyə barışıq təklif et” söyləməklə Qeys kimi onlarla igid, cəsur döyüşçünün inamını qırmısan. Məgər bilmirsən ki, etiqadlı insanların sayı azaldıqca, zalımların sayı çoxalar, haqsızlıq haqqı, ədaləti üstələyər, qan su yerinə axar. İndi töküləcək qanlar onun yanında dərya yanında damla kimi olar.

İ m a m H ə s ə n . Məni bu qədər ittiham etmə qardaşım.

İ m a m H ü s e y n . Müaviyə hər cür yolla inamlı, etiqadlı adamların sayını azaltmağa çalışır. Sən də, özün də bilmədən etiqadlı adamları küsdürdün, onları məzlum, dili qısa etdin. Mən bir iş görəndə babamı, atamı düşünürəm. Düşünürəm ki, onlar belə məqamda necə hərəkət edərdilər? Babamız Həzrəti Məhəmməd, atamız Əli Müaviyənin qarşısında diz çökərdilərmə? Qətiyyən yox... Babamız Həzrəti Məhəmməd Rəsulullah xalqı cəhalətin məngənəsindən, zalimlərin zülmündən, nadanların, fırıldaqçıların əlindən xilas etmək, elmin, həqqaniyyətin insaniyyət yoluna, tək bir Allahın yoluna çıxarmaq üçün vuruşmadımı? Bütün millətləri haqqa çağırmadımı? İnsanları azad, xoşbəxt görmək üçün çalışarkən təhqirlərə, müsibətlərə məruz qalmadımı? Bir dəfə də olsun əyildi, güzəştə getdiyi oldumu? Əsla yox. Atamız Həzrət Əli dörd il doqquz ay çəkən xilafəti dövründə təhqirlərə, təqiblərə, böhtanlara azmı sinə gərdi? Elə bu Müaviyə fitnə-fəsadı atamızın vaxtında gücləndirmədimi? Atamız ona nə qədər nəsihət etsə də, həqqaniyyətini sübut etməyə çalışsa da bir nəticə vermədi. Öz ağı, şücaəti və dəyanəti ilə atamız Kufə ilə

Şam arasında onun dərslərini yaxşı verdi. Nəhrivanda baş verən fitnə-fəsadı xatirinə gətirir. Müaviyənin təhriki ilə Abdulla Zisədiyyə üstümüzə gəlirdi. Həmin qoşun atamız tərəfindən məğlub edilmədimi?

İmam Həsən. Bunların hamısı doğrudur, qardaş. Ancaq yenə deyirəm, mən günahsız insanların qanlarının axıdılmasına yol verə bilməzdim...

İmam Hüseyin. Əziz qardaşım, mənə bağışla, mən heç cür başa düşə bilmirəm, axı sən hansı qanların axıdılmasından danışır-san? Zalım təbiətli adamların hakimiyyəti zamanı tökülən qanlar döyüzlərdə axıdılan qanlardan qat-qat artıq olur, törədilən faciələrin sayı-hesabı itir, minlərlə ailələr başsız qalır. Qapılar bağlanır, ocaqlar sönmür. Xəlifə Osmanı yadına sal. Məmləkəti yaxşı idarə edə bilməyən bu adam bilir-sənmi nə üçün çoxlu düşmən qazanmışdı. Çünki o, insaf sahibi olan hakimləri işdən çıxarıb yerlərinə öz qohumlarından iki eşşəyin arpasını bölə bilməyən zalım adamları təyin etmişdi. Zülm ərsə dirənmişdi. Riyakarlıq, hiyləgərlik, baş alıb gedirdi, rüşvət ayaq açıb yeriyirdi. Bunun nəticəsində xalq parçalanır, torpaqlarımız əldən gedirdi. Zülmkarlar öz zalımlaqlarını gizlətmək, törətdikləri saysız-hesabsız cinayətlərin üstünü ört-basdır etmək üçün xalqı bir-birinə qarşı qoydular, təriqətlər icad etdilər. Az qala əmioğlular, xalaoğlular, dayı-bibioğlular bir-birinə düşmən münasibəti bəsləməyə başladılar. Sözün qıssası: Müaviyəyə biət etməkdə zülmə və zalimə təkan vermişən.

İmam Həsən. Mən qorxdum, qardaşım. Gördüm ki, Kufəlilərə bel bağlamaq olmaz. Hiss etdim ki, onların etiqadları zəif və dağınıqdır. İşləri düşəndə etiqadlı olur, düşməyəndə mənfəətlərini güdürlər. Sən gəl böyük qardaşının sözünü qəribçiliyə salma.

İmam Hüseyin. Hər halda sən bizi çıxılmaz vəziyyətə saldın.

İmam Həsən. Axı nə üçün?

İmam Hüseyin. Sən Müaviyəyə biət etməklə, babamızın, atamızın ucaltdığı etiqad bayrağını aşağı saldın.

İmam Həsən. Yox, qardaşım Hüseyin, yox!

İmam Hüseyin. Ya Həsən, böyük qardaşım kimi, sənə nə qədər hörmət bəslədiyimə bir Allah şahiddir. Ancaq yenə deyirəm. Sən

Müaviyəyə biət etməklə babamız Həzrəti Rəsulun, atamız Əli Əley-hissəlamın inam, etiqad bayrağını əydin.

İ m a m H ə s ə n . Yox, inan ki, yox, qardaşım Hüseyin. O inam, etiqad alovu mənim bütün varlığımı bürüyüb. Ora qorxu yaxın dura bilməz. Mən günahsız insanların qırılmasına yol verə bilməzdim.

İ m a m H ü s e y n . Babamızın, atamızın inam, etiqad bayrağını ucalara qaldırmaq üçün, kim bilir, başımız nə bəlalər çəkəcək?

İ m a m H ə s ə n . Allah bizimlədir, qardaşım Hüseyin. Bu bayraqı daha yüksəklərə qaldıracağımız gün gələcək. İndi isə qardaşım Hüseyin gəl, gəl uşaqlıqda olduğu kimi qucaqlaşaq, səni bağrıma basım. İnam, etiqad bayrağının tam qələbə naminə dalğalanacağı gün mənim əhdim olsun (*Onlar qucaqlaşirlər. Səhnə qaranlıqlaşır*).

IV SƏHNƏ

Müaviyənin sarayı. Qızıl və gümüş işləməli taxtda oturmuş Müaviyə olduqca qürurlu və əzəmətli görünür. Mərvan və Cudə otağa daxil olub qapının ağzında dayanırlar. Müaviyə onları diqqətlə süzüb müəmmalı şəkildə gülümsünür.

M ü a v i y ə . Demək belə, oturun. (*Cudəyə tərəf*) Sən isə. Ey islamın gələcəyi üçün çalışan qadın, taxtına yaxın yerdə əyləş, bax burada (*Cudə daxili sevinclə və məmnun halda Müaviyənin göstərdiyi yerdə oturur*). Ey Mərvan, zəmanəmizin cəsur qadını Cudə xatun budurmu?

M ə r v a n . Bəli, ya Əmirəlmöminin.

M ü a v i y ə . Ey cəsur qadın, Həzrət Həsəni necə öldürdüyünü söylə qulaq asaq.

C u d ə . Ya Əmirəlmöminin, ya böyüyümüz, gecə ay işığında əlimi pəncərədən içəri uzadıb loğmanların ən dahisi İbn-əl-Əsalinin göndərdiyi un kimi zəhəri ağzı möhürlü su təştinə tökdüm. Səhərə yaxın azan səsləri eşitdik. Görünür, gecə Həzrət Həsən su istəmiş, bacısı Zeynəb də təştin ağzını möhürlü görüb, heç nədən şübhələnmədən, zəhərli sudan qardaşına vermişdir.

M ü a v i y ə . Ey cəsur qadın, sən Həsənin suyuna zəhər tökməklə bilirsənmi İslam dünyasına nə böyük xidmət göstərmisən? Bu xid-

mətinin mükafatını tezliklə alacaqsan. İndi get, hərəm otağında bir qədər dincəl, tezliklə səni oğlum Yezidə qovuşduracağam. (*Cudə otaqdan çıxır. Müaviyə Mərvana sınaıyıcı bir nəzər salır. Onun baxışlarının mənasını yaxşı bilən Mərvan bu baxışlarda bir cəza hökmü duyur, qorxu hissi keçirir*). Necə də özündən məmnundur bu rəzil qadın. Beləsinə insan öz həyatını inana bilərmi?

Mərvan. Ya Əmirəlmöminin, Həsən artıq torpağın altındadır. Əgər bu işdə mənim az da olsa xidmətim olubsa, islamın inkişafı naminə azacıq xeyrim dəyibsə, mənə bu imkanı verdiyinizə görə, sizə, yalnız sizə minnətdaram. Allah sizdən razı olsun.

Müaviyə (*xoşhal*). Hər halda pis çalışmadın, ey Mərvan. Səndən razı qaldım. İstəyirəm sənə bir tapşırıq da verəm. Bunu da layiqincə yerinə yetirsən, elə hesab et ki, Mədinənin valisi sənsən.

Mərvan. Əmrinizə müntəzirəm, ya Əmirəlmöminin.

Müaviyə. Ey Mərvan, bilirsən ki, biz Cudəyə söz vermişik, o oğlum Yezidə nigahlanmalıdır. Buna görə də sən tez Cudəni oğlum Yezidə çatdırmalısən... Anladın?..

Mərvan (*üstündən ağır bir yük götürülmüş kimi*). Əmrinizi bu dəfə də nöqsansız canla-başla yerinə yetirəcəyəm. Bu qadını Yezidə çatdıracağam.

Müaviyə. Di tələs.. Elə et ki, hər şey səssiz-səmirsiz baş versin. Tulla onu dənizə... (*Mərvan baş əyib çıxır*) Belə-belə işlər... (*Əllərini bir-birinə vurur. Abdulla içəri daxil olur, təzim edir. Müaviyə pəncərənin qarşısına keçib pərdəni aralayır. Narahat və əsəbi halda*) Ey Abdulla, məgər bilmirsən ki, bu gün İslamın matəm günüdür? Mədinədən alınan təzə xəbərə görə əziz peyğəmbərimizin nəvəsi, Həzrət Həsən vəfat edib. İslamın mötəbər çıraqlarından biri də söndü.

Abdulla. Əmrinizə müntəzirəm, ya Əmirəlmöminin.

Müaviyə (*Əli ilə Abdullanı pəncərəyə yaxın çağırıb küçəni ona göstərərək*). Şamın bu çıraqban küçələri qaranlığa bürünməlidir. Bayraqlar endirilməli, bütün qapılar, divarlar qaraya boyanmalıdır, hamı qara geyinməlidir.

Abdulla. Əmrinizin quluyam, ya Əmirimiz (*Otaqdan çıxır. Müaviyə özündən razı taxta əyləşir. Səhnə qaranlıqlaşır*).

V SƏHNƏ

Xəstə Müaviyə yatağında uzanmışdır. Yezid “ata”, “ata” deyib içəri girir.

Müaviyə (*başını azca qaldırıb*). Axır ki, gəldin, oğlum.

Yezid. Ovdıydım, ata, xəstə olduğunu eşidən kimi gəldim (*Müaviyə otaqdakıların çıxmasını işarə edir. Hamı çıxır. Yezid atası ilə tək qalır. Yezid atasının əlini öz əlinə alıb guya nəbzini yoxlayır, amma əslində o, xəlifəliyə həris gözləriylə gah ölümün cəngində olan atasının qalxıb-enən qarnına, gah da onun barmağındakı hakimiyyət üzüyünə baxır. Müaviyə bunu hiss edir, qımlandanır*).

Müaviyə. Üzümə bax, oğlum. İmkan var ikən həm Əməvi dövləti, həm də sənin üçün gərəkli olan bəzi məsələləri deyim.

Yezid (*əşəbi və darıxmış halda*). Özünü çox əziyyətə salma, ata. Bilirsən, ata, yaxşısı budur, islamın gələcəyi naminə, nə qədər ki, gec deyil, nəslimizin şan-şöhrətinin bərqərar olması xatirinə, nə qədər ki, gec deyil məclisi topla, xəlifəliyi mənə həvalə elə.

Müaviyə (*rişxənd və kinayə ilə*). İslamın gələcəyi... İslamın gələcəyi... Bu sözləri mən az işlətməmişəm. İndi sən o sözləri mənə söyləmə... Yaxşısı budur, məni yaxşı-yaxşı dinlə. Mən ölürəm. Sözsüz ki, hər şeyim, var-dövlətim də, hakimiyyətim də sənə qalacaq. Onlardan ağıl və bacarıqla istifadə et (*Yezid nəşə demək istəyir*). Qulaq as... Xalqı məmurlarınla qorxut. Elə ki qorxuları dözülməz hal aldı, günahı qanunlarda yox, məmurlarda görmələri üçün, məmurlarını divana çək və cəzalandır. Cəzalandır ki, xalq razı qalsın və sənə inamı artsın. Bunu da yadında saxla ki, sənən ən güclü düşmənin Həzrəti Hüseyndir. O, etiqadda güclü və yenilməzdir. Ona yalnız hiylə və xəyanətlə qalib gələ bilərsiniz.. Yoxsa... (*Yezid Müaviyənin sözünə əhəmiyyət belə vermədən atasının əlindən tutur. Müaviyə oğlunun onun əlini öpəcəyini zənn edir. Yezid isə əli öpməyib, hakimiyyət üzüyünü sığallayır. Müaviyə çapalayib əlini çəkir*). Heyf... Allah səni düşmənlərindən və xain dostlarından qorusun. Düşməni pula, ad-sanla satın almaq olar, ancaq düşmənimiz Hüseyni heç bir şeylə satın ala bilməyəcəksən. Odur ki...

Yezid (*atasının sözünü kəsib hövsələsiz*). Ata, gələcək haqqındakı söhbətləri hələlik bir kənara qoyaq. Təcili məclisi hüzuruna çağırıq. Məclisin üzvlərinə bildir ki, sən öləndən sonra oğlun Yezid xəlifə olur.

Müaviyə (*gücünü toplayıb*). Sən... sən nə cəsərlə... (*bir qədər sükutdan sonra*). Başa düş, xilafətin və hakimiyyətinin gələcəyi xatirinə sən məni dinləməyə borclusan. Bir də... qorxuram ki, bu boyda məmləkəti idarə edə bilməyəsən. Ağlın kəsmir, səndən düzəməlli bir xəlifə olsun... Çətin ki, atana oxşayasan...

Yezid. Eh, ata. Görə-görə gəlmirik?... Sən necə, mən də elə... On doqquz ildir ki, hakimiyyətdəsən, bir bu qədər də mən xəlifə seçilsəm, məgər dünya dağılar?.. (*Ayağa qalxır, əlini uzadıb Müaviyənin barmağından hakimiyyət üzüyünü çıxarıb, öz barmağına taxır. Atasının əsasını da götürüb otaqdan çıxır. Səhnə qaranlıqlaşır*).

VI SƏHNƏ

Xəlifənin sarayı. Məclisin nüfuzlu adamı olan Mərvan əli qoynunda fikirli və qayğılı halda pilləkənin üstündə dayanmışdır. Bayırdan səslər eşidilir, şey-purlar çalır: “Xəlifəmiz ovdan qayıtdı. Eşq olsun xəlifəmizə... Eşq olsun”. Yezid üst-başı qan içində cəld addımlarla gəlir. Mərvan baş əyir.

Mərvan. Ya xəlifə, məclisin üzvləri və Şamın nüfuzlu adamları adından sənənlə vacib bir iş barədə danışmaq üçün gəlmişəm. İzn verəydiniz ov yorğunluğunuz çıxandan sonra...

Yezid. Ov mənim üçün bir əyləncə və istirahətdir. Yorğun deyiləm, sözünü de (keçib oturur).

Mərvan (*ayaq üstə*). Sözümlə xilafətə aiddir. Məni axıra qədər dinləsən, özümü xoşbəxt sanaram; sizə minnətdar və duaçı olaram, ya Xəlifəmiz.

Yezid. Buyur görək.

Mərvan (*qorxa-qorxa*). Bilirsən ki, rəhmətlik atan xəlifəliyi ələ almaq üçün Şamdan Kufəyə, Kufədən də Məkkə, Mədinəyə dəfələrlə hücumlar etdi, minlərlə insanın qanı axdı. Sənin xalqa vəliəhd-

liyın də bu yolla qəbul etdirildi. Müaviyənin öldüyünü, sənin onun yerinə xəlifə seçildiyini Məkkə, Mədinə əhalisi hələ eşitməyib.

Yezid. Nə olsun ki?..

Mərvan. Ya Xəlifə, bilirsiniz ki, atanızın və sizin ən qatı və güclü düşməniniz Həzrət Hüseyin Mədinədədir. İndi siz Şam və Kufə əyanlarının arzusunu yerinə yetirib gücünüzü göstərərək dövlətə sahib olmalısınız. Xahiş edirik, Mədinə valisi Əbu Sufyan oğlu Validə bir məktub göndərsiniz ki, Hüseyinin əleyhinə ciddi iş aparsın. Axı sənin xəlifəliyini bir çox valilik qəbul etməyə də bilər.

Yezid. Qulaqlarını aç, məni diqqətlə dinlə, ey Mərvan. Fərmanda vermək asandır, elçi göndərmək də. Bil ki, ən gözəl xütbə qılındır, qılınca (*Mərvanın qarşısında dayanır*). Hələ bir de görüm, ən böyük kimdir?

Mərvan. Əstəğfərullah, ən böyük Allahdır.

Yezid. Allah göydədir. Bəs yer üzündə ən böyük kimdir? (*qorxu içində baxan Mərvana sarı dönərək, cavab gözləmədən*) Mənəm yer üzünün ən böyük, ən güclü adamı. Mən, atamdan da əzəzil olub, gücümü bütün cahana bildirəcəyəm. Qılınıcımın gücü ilə bütün xalqları qarşımda müti qul kimi baş əyməyə məcbur edəcəyəm. Ölərkən atam da “Hüseyindən qorx” dedi. Axı kimdir, nədir bu Hüseyin ki, siz bu qədər təlaş keçirirsiniz. Atası, böyük qardaşı gözlərimin qarşısında öldürülən. Mədinəyə sığınan bu zavallıdan niyə bu qədər çəkinirsiniz? Hə nə üçün?

Mərvan (*qorxa-qorxa*). Ya Əmirimiz...

Yezid. Kifayət edər. Get, Şam əyanlarına söylə ki, nə lazımsa ediləcək, bütün tədbirlər görülməkdir, onu da bilsinlər ki, “bu gündən etibarən xəlifəlik bir yandan kəfən, o biri yandan ipək köynəkdir. Ölən kəfənə bürünür, ölənin oğlu ipək köynək geyib xəlifə olur. Kim buna qarşı çıxarsa, boynu vurulacaq. İndi get. Bir nəfər göndər Mədinə valisinə bir fərman yazdırım”. (*Mərvan ikiqat olub otaqdan çıxır*). Hüseyin... Hüseyin... Mən səni biət etməyə, qarşımda dizin-dizin sürünməyə məcbur edərəm...

Birinci hissənin sonu

VII SƏHNƏ

Səhnənin müxtəlif əks qütblərindən aparıcılar görünür. Avanssenanın sağ və sol künclərində qərar tuturlar.

F a t i m ə . Yezidin fərmanını alan kimi Mədinə valisi Əbu Sufyan oğlu Valid Həzrəti Hüseyini çağırıdır və nə qədər hiylə işlətdisə, dil tökdüsə, qorxu gəldisə, onu Yezidə biət etməyə razı sala bilmədi. Həzrət Hüseyin ailəsi, qohum-əqrəbası və tərəfdarları ilə birlikdə Mədinədən Məkkəyə köçməyi qət etdi. Məkkədə Həzrəti Hüseyinin Karvanını Abdullah oğlu Zübeyr qarşılayıb xəbər verir ki, Kufədən gələn məktubların ardı-arası kəsilmir, onlar Həzrət Hüseyinə biət etməyə hazırdırlar. Kufədə yolunu gözləyirlər. Bu xəbər Həzrət Hüseyini razı salır.

Q a s i m . (*ikinci aparıcılar*). Lakin Həzrət Hüseyinin yaxın adamlarından biri Abbas oğlu Abdulla onu Kufəyə getməkdən çəkinməyi istəyi ilə deyir ki, “Ya Hüseyin, eşitdiyimə görə meylin Kufəyə getməkdir. Kufədə atanı itirdik, böyük qardaşın məğlub oldu. Bu şəhərdən uzaq ol, o nə şəhərdir ki, bir yandan qılıncını itiləyir, o biri yandan da daşa çalib korşaldır. Etiqadları da elə bu cürdür”. Həzrət Hüseyin çox fikirdən sonra kufəlilərin etiqaqlarına əmin olmaq niyyəti ilə onlara məktub göndərir. Kufəlilərdən aldığı yüz iyirmidən çox məktubda onu təkidlə Kufəyə çağırırdıqlarının şahidi olur. Kufəlilər göstərirdilər ki, “Xalq Müaviyənin hiyləgərcəsinə, təcavüzlə qazandığı biətin haqq-hesabını soruşmağa tələsir”.

F a t i m ə . Həzrət Hüseyin bütün əyal və ailə üzvləri ilə birlikdə Kufəyə getmək üçün yola çıxır.

Q a s i m . Bu işdən xəbər tutan Yezid böyük bir qoşun göndərüb Kərbəla çölündə onların yolunu kəsdirir.

Aparıcılar olan Fatimə ilə Qasimin üzərinə düşən “ışıq” azalır, sönür. Tam qaranlıq. Işıq yavaş-yavaş musiqi sədaları altında alatoran hala düşür. Axsamdır. Səhra. Həzrət Hüseyin və yol yoldaşları dincəliirlər (pərdə qalxarkən). Sərkərdə Hürri ibn Riyah gəlir.

H ü r r . Əssəlamu-əleykə, ya Hüseyn.

İ m a m H ü s e y n . Əleykə-səlam, ey atlı. Tanıdığın kimi mən Həzrəti Hüseynəm, bəs sən kimsən? Yəqin ki, gəlişin xoş niyyətlə olar, inşallah.

H ü r r . Təəssüf ki, elə deyil, ya Hüseyn. Mən sərkərdə Hürr ibn Riyaham. Bilirəm Kufəyə dəvətlə gəlmişən. Ancaq hər şey əksinə oldu. Səni qarşılamağa söz verən kufəlilərin çoxu öldürüldü. Əmin oğlu Müslüm də qətlə yetirildi. Kufəyə yeni vali təyin olunmuş ibn Ziyad onun başını kəsib, Yezidə hədiyyə göndərdi.

İ m a m H ü s e y n (*çaşqın və kədərli halda*). Belə de...

H ü r r . Kufə əhalisi ibn Ziyadın əmri ilə mən səni onun hüzuruna aparmalıyam.

İ m a m H ü s e y n (*sınayıcı tərzdə*). Əgər getməsəm.

H ü r r . Əgər getməsən, o zaman qan axacaq, mən əmr quluyam, ya Hüseyn.

İ m a m H ü s e y n . Yaxşı yerdə axşamladıq. Deyirsən ki, ibn Ziyad məni tələb edir.

H ü r r . Niyyəti məlumdur, ya Hüseyn, o istəyir ki, sən Yezidə biət edəsən.

İ m a m H ü s e y n (*qətiyyətlə*). Yox... Qətiyyəni yox... Get Yezidə, Kufə valisi ibn Ziyada və onların tərəfdarlarına söylə ki, mən heç bir zaman o zalıma, o xortdana, o zülmkara biət etməyəcəyəm. Yezidə də, ibn Ziyada da, ordularına da lənət olsun. Babam Rəsulallahdan, atam Əlidən miras qalmış etiqadımı heç zaman itirməyəcəyəm. Onu daha da möhkəmlətmək üçün cəfaya dözəcəyəm. Canımı bu torpağa tapşırıb babama, atama qovuşanda da etiqad bayrağı əlimdə olacaq.

H ü r r . Ya Hüseyn, ibn Ziyaddan əmr almışam. Onu da bil ki, mən məktub yazıb səni çağıran kufəlilərdən deyiləm. Aydınadır ki, belə olsaydı, indi mən burada olmazdım. Səni əsir etmək üçün əmr almışam. Ya təslim olub Kufəyə aparılacaqsan, ya da hamınız susuz burada qalıb tələf olacaqsınız. Ancaq mən bunu etməyib gedirəm. Səhərə kimi fikirləş. Baban Rəsuli-Əkrəmin hər ikimizin üstündən əskik olmasın.

İmam Hüseyn. Demək bizimki buraya qədərmiş. Mən heç bir zaman Yezidə biət etməyəcəyəm (*arxaya çevrilib ona ümid bağlayan adamlara*). Bununla belə heç birinizin tələf olmağını istəmirəm. Mən geri dönməliyəm, Yezid məni gözləyir. Siz isə üzünüzü səhralara çevirin, səhra sizi qoruyar. Bir gün mənim başımın kəsildiyini eşitsəniz, əmin olun ki, o baş biət etməmişdir.

Karvan əhli (*bir ağızdan*). Biz səninləyik, ya Hüseyn, ölənə kimi səninləyik. (*Hürr bunu eşidir, başını əyir*).

İmam Hüseyn. Ey Hürr, görürəm, damarlarından nəciblik qanı axır. Səni başa düşürəm. Amma Yezidə heç zaman biət etməyəcəyəm.

Hürr bir söz deməyib qoşuna işarə verərək buradan uzaqlaşır. At ayaqlarının tappıltısı eşidilmir.

VIII SƏHNƏ

Kərbəla. Susuz səhra. İmam Hüseynin karvan əhli bir neçə çadır qurmuşlar. Göydən od tökülür, yerdən sanki alov qalxır. İmam Hüseyn susuzluqdan qanı axan dodaqlarını yalaya-yalaya çadır əhli ilə söhbət edir. Bu vaxt at ayaqlarının tappıltısı eşidilir. Yezidin digər sərkərdəsi Ömər ibn Saad gəlir.

İmam Hüseyn. Sən Saad oğlu Ömər deyilsən?

Ömər. Elədir, mən Saad oğlu Ömərəm. Sən də ki, Hüseynsən. Buralarda nə işin var?

İmam Hüseyn. Bunu gərək mən səndən soruşam. Gərək ki, məni Kufəyə dəvət edənlərdən biri də elə sən idin? “Ya Hüseyn, Yezidin zülmü artdı, özünü yetir, Baban Məhəmməd, atan Əli eşqinə gəl bizi qurtar” deyən sən deyildin? Mən sizin çağırışınızla bu əzablı yollara düşməmişəmmi? İndi mən soruşuram. Sən buralarda nə gəzirsən?

Ömər (*özünü itirir, kəkələyir*). Heç bir şey. Biət et, hər şey qurtarsın getsin, ya Hüseyn. Yoxsa, bu susuz səhrada məhv ediləcəksiniz. Yezidin əmri və ibn Ziyadın tapşırığı ilə sizi bu susuz yerə qovublar.

İ m a m H ü s e y n (*acı-acı gülümsünərək*). Heyf... Səd heyf... Ey Ömər, bir başa düş, biət etmək nədir ki, baş əyirsən, qurtarıb gedir. Bu o qədər də çətin iş deyil, amma inan, mən Yezidə biət etsəm, onun zülmü daha da artacaq. Mən özüm üçün demirəm. İnanmış və inanacaq adamların etiqadları naminə zalıma baş əyməyəcəyəm, hər bir əzab-əziyyətdə dözəcəyəm. Özün ki görürsən, ailəm necə əzab içindədir. Ancaq bütün bunlar keçib gedəcək. Vaxt gələcək mənim bu hərəkətim dillər əzbəri olacaq. İnamlı adamların etiqadını qüvvətləndirəcək (*ona diqqətlə baxır*). Axı sən də inanmışlardan biri idin, ey Ömər, nə tez dəyişdin? Yoxsa sərkərdə rütbəsi səni də aldatdı?

Ö m ə r . Məni təhqir etmə, ya Hüseyin. əmr əmr üstündən gəlir. Yaxşı bilirsən ki, qərar qətidir. Ya yezidə biət etməlisən, ya da ki...

İ m a m H ü s e y n (*acı-acı gülümsünərək*). “Təhqir?” Sən özün-özünü biabırçı hala salmışsan, həm onlar səni alçaldıblar, həm də mənim yanımda başısağışan. Atamla inam uğrunda vuruşan Saadın oğlusan. Dörd bir yanımı sarımış bu orduya baxıb heç utanırsan? Gör bizi necə bir-birinə qarşı qoyublar? Mənə qulaq as, Əsmər. Ordunu geri çək, birləşib gedək Kufəyə, oradan da Şama. İnan mənə, onda nə Yezid qalar, nə onun zülmü.

Ö m ə r . Sən elə danışırsan ki, elə bil, kufəliləri tanımırsan, ya Hüseyin. atanı onlar öldürmədilərmi? Sən də məni başa düş, əgər ibn Ziyadın əmrini yerinə yetirməsəm, öz başım vurulacaq. Mən sənə məsləhət görürəm ki, yaxşı-yaxşı fikirləşəsən.

İ m a m H ü s e y n . Məsləhətin üçün çox sağ ol. Belə baxıram ki, Yezidlə oturub-duranın axırı, elə Yezid olar...

Ö m ə r . Görürəm, inam səni azğınlaşdırmışdır. Nə danışıdığını bilmirsən. Son sualıma cavab ver: biət edəcəksən, ya yox?...

İ m a m H ü s e y n (*qəti olaraq*). Yox...

Ö m ə r . Daha səbrim tükəndi. Ya təslim ol, ya da döyüş başlanmalıdır.

İ m a m H ü s e y n . Görəsən körpələrin, böyüklərin susuzluğundan ciyərləri kabab olduğu halda, sizin varlığınız zülmədən niyə alışıb yanmır? Çəkin qılıncınızı, dartın yayları, mən qarşınızdayam. Doğ-

rayın məni, torbaya yığıb aparın o zalım Yezidə. Amma bu adamlara dəyməyin. Onların heç bir günahı yoxdur.

Ö m ə r . Əvvəlcə biət etməlisən, biət. Sonrası asandır.

İ m a m H ü s e y n . Sonrası asandır, deyirsən, eləmi? Yox, elə deyil, Ömər. Elə zənn etmə ki, mən yalnız Yezidə, onun zülmünə nifrətimdən belə edirəm. Yox, mən yalnız gələcəyi düşünürəm. Mən düşünürəm ki, mənim bu hərəkətim gələcəkdə zülmkar güclülərə qarşı cəsarətlə vuruşa biləcək neçə-neçə igidə nümunə olacaqdır. Ey qafil, anla, mən canımı deyil, əqidəmi qoruyuram.

Ö m ə r . Sən əqidəni qoruyacaqsan deyər, mən canımdan, valilik vəzifəsindən keçməliyəm?

İ m a m H ü s e y n . Ey məlun və biçərə sərkərdə... Vəzifədən ötrü dinini də, imanını da hərraca qoyursan... Lənət olsun sizin kimilərə. Ruhü da səhralarda dolaşan babam Həzrət Məhəmmədin, atam Həzrət Əlinin etiqadları xatirinə anandan əmdiyyin süd sənə haram olsun. Səni ötkəm danışdıran güclünün tərəfində olmağındır. Ömür dediyin bir göz qırpımında keçib-gedər. Bəs öləndən sonra? Vaxt gələcək lənətlənmiş bir məzarın içində qıvrıla-qıvrıla qalacaqsan.

Ö m ə r . Daha səbrim tükəndi. Ən gözəl xütbə qılıncdır. (*Sərkərdələrə*) İrəli!

İ m a m H ü s e y n (*bir az geri çəkilib*). Deməli, “ən gözəl xütbə qılıncdır” deyirsən. Allah bəlanı verəcək, ey Ömər. Müaviyənin sözlərini nə yaxşı yadında saxlamısan. Ey Yezidin yezid sərkərdəsi, sən dinsiz, imansız; etiqadsız bir Adam kimi özünü tanıtdın, heç olmasa, sərkərdə kimi düzgün hərəkət et.

Ö m ə r . Bununla nə demək istəyirsən?

İ m a m H ü s e y n . Sən mənim üçün artıq bir heçsən, ancaq istəyirəm ki, bu günə kimi vuruşanlar necə vuruşubsa, gəl elə vuruşaq. Əvvəlcə, sən mənə müharibə elan etməlisən.

Ö m ə r . Qoy sən deyən olsun. Yezidin adından, Yezidin ordu sərkərdəsi kimi sənə müharibə elan edirəm. Ey Hüseyin, vuruşacağıq, yoxsa təslim olacaqsan?

İ m a m H ü s e y n (*ucadan*). Vuruşacağıq. Ölmək var, Yezidə təslim olmaq yoxdur. Sabahı döyüşün başlayacağı gün kimi qəbul

edirəm. (*Ömər yan-yörəsinə baxır, kimsə cıncırını belə çıxarmır. Hüseyin bu vəziyyətdən istifadə edib çadırlara tərəf gedir. Daha uca və qüvvətli bir səslə*). Sabah səhər məzlumlarla zalımların döyüşü başlanacaq.

Bəli sabah səhər qanlı bir döyüş başlanacaqdı. Bu döyüş zamanı bir tərəfdə Yezidin on min nəfərlik ordusu, qarşı tərəfdə isə qarşılaşdıqları haqsızlığı bütün dəhşəti ilə duyan, fəqət səbir və mərdliklə gözləyən susuz, yorğun yetmiş-səksən nəfər, uşaqlı-qadınlı adam. Onlardan Əli Əleyhissəlam oğlanları: Abbas, Cəfər, Fəzl, Abdulla, Əli, Osman, Əbu Bəkir, İmam Hüseyin, İmam Həsənin oğlanları: Abdulla, Qasım, Cəfər Təyyarın nəvələri, Məhəmməd ibn Abdulla, Kufədə öldürülmüş Müslüm ibn Əqilin oğlu Abdulla, İmam Hüseyinin oğlu Əli Əkbər.

Səhnə qaranlıqlaşır. Musiqi. İşıq effekti vasitəsi ilə səhnənin fonunda Alov silueti görünür. Bu Alov sanki “su, su” deyən insanların naləsi, yangısıdır. Bir yerdə qərar tuta bilməyən İmam Hüseyin babası Həzrəti Məhəmmədin əbasını öpə-öpə geyinir, qılıncını bağlayır, çadırlardan aralanaraq keçib bir tərəfdə fikirli halda əyləşir. Onun qadını Ümmi İshaq çadırdan çıxır. Gəlib yanında əyləşir.

Ü m m i İ s h a q . Ya Hüseyin, nə olub sənə?

İ m a m H ü s e y n . Yaxın gəl, bir qədər dərdləşək, ey xatun.

Ü m m i İ s h a q . Buyur, ya Hüseyin.

İ m a m H ü s e y n . Əsilli, nəcabətli nəsildənsən. Bilirsən ki, sənə olan hörmətim və məhəbbətim güclüdür.

Ü m m i İ s h a q . Ya Hüseyin, buna görə də mən sənə minnətdaram. Allahım məni sənə qovuşdurduğuna görə ona daim minnətdarlıq duası oxuyuram.

İ m a m H ü s e y n . Ey xatun, insanın başına bir müsibət gələndə kamil adamlar o bəlaları aradan götürməyə çalışırlar. Ancaq bəzən buna nail ola bilməzlər.

Ü m m i İ s h a q . Ya Hüseyin, hər halda müsibət gəlsə Allah təala köməyini əsirgəməz.

İ m a m H ü s e y n . Elədir, ya xatun. Ancaq baş verən hadisənin çətinliyi, mürəkkəbliyi insanı ümitsizliyə sala bilər, ey xatun.

Ü m m i İ s h a q . Bu sözləri sən dilindən eşitdiyimə inana bilmirəm. Ya Hüseyin, məyər sən özün atan Əli Əleyhis-salamın bu sözlərini söyləmərdinmi ki, ruzigarın müsibətləri başımın üstünü alsın, çəşmə, iztiraba qərq olub özünü itirmə. Zəmanənin keşməkeşinə səbr

elə, döz. Sənin kimi nəcib, alicənab bir insan səbrsiz ola bilərmə? Ya Hüseyn, axı məyusluq qəlblərə hakim kəsilsə gen sinələr qəmlə, kə-dərlə təng olar.

İ m a m H ü s e y n . Sağ ol xatun. Sən mən düşündüyümdən də ağıllısan, fədakar və cəfakəssən. Mən yaxşı bilirəm ki, Atam Əli Əleyhissalam dediyi kimi müsibətlərə düçar olanda gərək səbr örtüyünü daha da möhkəmləndirəsən. Ancaq indiki həqiqət budur ki, ey xatun, sabah döyüş başlanacaq və bizim qətlimizlə sona yetəcək.

Ü m m i İ s h a q (*susuz dodaqlarını yalaya-yalaya*). Belə nəü-müd danışmaq sənə yaraşmır, ya Hüseyn, sən ki, döyüş meydanında şiri-nərsən. Heç bir döyüşdən qorxan deyilsən?

İ m a m H ü s e y n . Ey xatun, biz cəmi-cümlətanı yetmiş iki nə-fərik. Bu qədər adamın on min nəfərlik qoşuna qarşı durması asan iş deyil. Amma məni qorxudan, narahat edən başqa bir məsələdir. Qor-xuram ki, öləm, verdiyim sözə əməl edə bilməyəm.

Ü m m i İ s h a q . Kimə söz vermişən, ya Hüseyn? Əgər sirr de-yilsə...

İ m a m H ü s e y n . Qardaşım Həsənin vəsiyyətidir...

Ü m m i İ s h a q . Nədi ki, qardaşımın vəsiyyəti?..

İ m a m H ü s e y n . Qardaşım son nəfəsində dedi ki, “ey qardaşım Hüseyn, oğlum Qasım qızın Fatiməni sevir, söz ver ki, ölməmiş-dən əvvəl onları bir-birinə qovuşduracaqsan. Qovuşdur ki, sevgiləri gün işığına çıxsın”. Məni qorxudan budur, sabah öldüm, sonra necə olsun?..

Ü m m i İ s h a q (*sevincək*). Ya Hüseyn... Uşaqların məhəbbətindən mən xəbərdar idim, sənə deməyə münasib bir məqam gözləyirdim. İndi də ki, gör bir nə oldu, sabah döyüş başlanacaq.

İ m a m H ü s e y n (*məmnun halda övrətinin qolundan tutur və tələsik*). Eyb etməz. Qoy olsun... biz də öz işimizi görürük. Verdiyim sözü yerinə yetirməyim və bununla da qardaşım Həsənin məzarda rahat yatması üçün tanrım özü mənə imkan verib. Bir gecə heç də az müddət deyil. Tələs, qızımız Fatiməni qaydaya sal. Hamınız təzə pal-tarlarınızı geyinin. (Ümmi İshaq çadıra tərəf gedir. Həzrət Hüseyn o biri çadırların birinə yaxınlaşır) Qasım, oğlum Qasım!

Q a s ı m (*çadır*dan çıxır). Eşidirəm, əmi.

İ m a m H ü s e y n . Eh... görüm bu Yezidin məzarı lənətlə dol-
sun. Oğlum, səninlə qızım Fatimənin nikahınızı Kufədə kəsdirməyi
niyyət etmişdim. Fikirləşirdim ki, nigahlandıqdan sonra hər üçümüz
baban Əlinin məzarını ziyarətə gedərik. Qoy zalımların bütün niyyət
və arzuları puça çıxsın, hər iki dünyada Allahın lənəti onlarla olsun.
Nə isə... Ver əlini oğlum Qasım. (*Bu vaxt Ümmi İshaq gəlinlik pal-
tarında qızı Fatimənin əlindən tutub gətirir*) Yaxın gəl qızım, mən
neçə vaxtdan bəri bir-birinə qovuşmaq istəyəm bu iki ürəyi, bu iki əli
birləşdirir, sizə xeyir-dua verirəm.

Fatimə başını aşağı dikib, əlini sevinclə Qasıma uzadır, Qasım onun əlindən
tutur.

Q a s ı m (*utancaq*). Allah səndən razı olsun, əmi...

İ m a m H ü s e y n . Əziz balalarım, uzun-uzadı danışmaq sizə
haqsızlıq olar, elə məhəbbət özü də bir inamdır. Səbirli olun, səbirli
olan, inam qazanar. Görərsiniz, səhər Kufədən şad bir xəbər gələr,
inşallah, toyunuzu da edərik. Nə isə... Xoşbəxt olun, balalarım. (*Əbu
Bəkr, Abbas, Cəfər, Əli Əkbər və bir neçə nəfər buradadırlar. Əvvəl
Qasım, sonra da Fatimə İmam Hüseynin əlini öpüb, onlar üçün ha-
zırlanmış çadıra gedirlər. İmam Hüseyn əllərini göyə qaldırır*)

Ey bu cahanı yoxdan var edən pərvərdigar,
Yeri qaim, göyləri dəvvar edən pərvərdigar...
Misirdə Yusifi, bir qul ikən, sultan edən
Dərd ilə Yəqubini bimar edən pərvərdigar.
Yunisi dərya içində udduran bir balığı,
Atəşi İbrahimə gülzar edən pərvərdigar,
Sabahkı günümüzü xeyirli elə.

(*Birdən göydən yerə enən bir parça parlaqlıq görünür. Çadırları
nura qarq edir. İmam Hüseyn əvvəl sevincindən nə edəcəyini bilmir.
Sonra nura tərəf çevrilərək*) “Və Əleykəssalam, sevimli babam Rə-

sulallah, Əziz atam Əli Əleyhissalam, mehriban qardaşım Həsən, xoş gördük Sizi. Mən bu nuru sizin təzə bəylə gəlinə – Qasımla Fatiməyə xeyir-duanız kimi qəbul edirəm. Əllahimməsəlli əla Mühəmmədin və ali Mühəmməd” – deyir (*Nura Salavat zikr edir*).

Səhnə qaranlıqlaşır. Qasımla Fatimənin olduqları çadır işıqlanır. Fatimə taxt üstündə oturmuş, Qasım onun qarşısında diz üstə dayanıb qızın əllərini əllərinə almış, məhəbbət dolu baxışlarla onu süzür.

Q a s ı m . Sifətin alışıb yanır, ürəyin nə yaman uçunur, ya Fatimə?

F a t i m ə (*utancaq*). Neçə vaxtdan bəri sənə olan məhəbbətim-dəndir, ya Qasım.

Q a s ı m . Bu gecə, tək bu gecə mənim üçün dünyaya dəyər mən sənənin əllərindən tutanda elə bildim dünya mənimdi. Gözlərimdə hər şey nura qərq oldu, ya Fatimə.

(*İndi də işıq səhnənin başqa bir tərəfini işıqlandırır. Əbu Bəkr və başqaları görünürlər. Onlar dövrə vurub rəqs edirlər*).

C ə f ə r . Gəlin, gəlin birgə çalaq, oynayaq,
Şam yandıraq, çıraq tutaq oynayaq.
Ürəyimiz qüssə-kədər bilməsin,
Düşmənlərin acığına oynayaq.

A b b a s . Qonmasın qəlbə kədər, dərd deyirik,
Yezidə min dəfə lənət deyirik.
Sevirik, sevgiyə cənnət deyirik,
Çalağın, oynayağın, toydu bu gün.

Ə b u
B ə k i r . Sabaha yoxdu güman, qoy bu günün gülsün üzü,
Sevinsin, şadlıq etsin bu gecəni bəylə-gəlin.
Səsimiz qoy yayılsın hər tərəfə susuz səhrada,
Qardaşım Qasımla Fatimənin toyudur bu gün.

C ə f ə r . Göylərdən yerlərə yağır nur bu gün
Duyğular qəlblərdə necə gur bu gün.
Həsən-Hüseyn övladının toyudur bu gün,
Qasımla Fatimənin toyudur bu gün.

Ə b u

B ə k i r . Qasımın, Fatimənin – iki canın bayramıdır,
Toyudur, şadlığıdır.
Verəyin əl-ələ, haydı igidlər, gəliniz
Gəliniz yallı gedək bax belə biz, bax belə biz.

A b b a s . Gəlinimiz ah nə gözəl, bəy də igid-nər kimidir,
Ürəklərindəki məhəbbət çağlayan sel, yandıran
atəş kimidir.
Uzun ömür, şad günlər arzulayaq onlara biz,
Qüسسə, kədər, dərd-bəla rast gəlməsin onlara heç.

C ə f ə r . Gəlin, gəlin, ay igidlər, ay ərlər,
Bəylə gəlinə “Xoşbəxt olun!” – deyərək biz.

H a m ı s ı b i r d ə n . Xoşbəxt olun! Xoşbəxt olun! Mübarəkdir
toyunuz (*oynaya-oynaya*).

Gəliniz, şadlanağın, rəqs edəyin, haydı gəlin!
Qasımın, Fatimənin – iki canın bayramıdır, toyudur,
şadlığıdır.

(*oyunayirlar*)

Ə b u B ə k i r . (*Əli Əkbərə*) Əmioğlu, “Lehni Davud” kimi xoş
nəfəslisən, oxu, rayihələnsin bu susuz səhra, susuzluqdan od tutub
yanan ciyərlərimin qoy bir az sərinləsin.

Ə l i Ə k b ə r (“*Segah Zabol*” *üstə oxuyur*).

Şəmi kim rövşən olub yanmağa pərvanə üçün,
Yanmağından dəxi pərvanəyə, pərva nə üçün?

Səhnə qaranlıqlaşır. Az sonra işıq səhnənin başqa tərəfini işıqlandırır. Çadır-
dan balaca Səkinənin “su-su” deyən səsi eşidilir. Həzrəti Zeynəb səhəngi gö-
türüb getmək istərkən Abbas onun qarşısını kəsir.

Abbas. Ver mənə səhəngi, ya Zeynəb, heç kimə bir söz demə, qayıt çadıra. (cəld addımlarla səhnədən çıxır, az keçmir ki, iki qolu kəsilmiş qan içində görünür. Həzrəti Zeynəb qışqırmaq istərkən Həzrət Hüseyin görünür, ona susmağı işarə edir. Hər şey qaranlığa qərq olur. Az sonra getdikcə işıqlaşmağa başlayır. Həzrət Hüseyinin “Allahu Əkbər, Allahu Əkbər” deyən səsi eşidilir. Sonra atası Həzrət Əlinin çalmasını başına, qılıncını belinə bağlayıb, atasından miras qalmış bayrağı da əlində tutmuş halda görünür).

Həzrət Hüseyin. “Allahu Əkbər. Allahu Əkbər”

Əlvida, ey sərvigülzari imamət, əlvida...
Əlvida, ey şəmi-bəzmi istiqamət, əlvida...
Əlvida, ey zəhr təsirlə zəngin səbrfan...
Əlvida, ey səbzeyi-baği – Qiyamət, əlvida...

Düşmən tərəfdən Ömər İbn Saadın, cingiltili, həyəcanlı, təlaşlı səsi eşidilir: “Döyüşə hazırlaşın, tez olun!” Həzrət Hüseyin bayrağı yuxarı qaldırıb düşməninin müqabilinə gəlir. Ömərlə üz-üzə dayanır.

Həzrət Hüseyin. Allahından qorxmayan, insanlardan utanmayan Ömər. Körpə uşaqların, qadınların “Su-su” deyən fəryadına dözə bilməyib su gətirməyə gedən Həzrət Abbasın qollarını bir içim su üçün kəsirdin. Yezidin əsl yezid ürəkli sərkərdəsi, Allah sənənin bələna verər. İndii isə dinlə məni. Budur, axırıncı dəfə qarşına gəlmişəm. Öldür məni, başımı kəsib Yezidə apar. Amma Həzrəti Məhəmmədin nəvə-nəticələrinə toxunma. Bu bir ovuc adamı məhv etmə.

Ömər (*aldadıcı tərəfdə*). Qulaq as, ey Hüseyin! Həzrət Məhəmmədin nəvələri də, qohumları da, sən özün də amandasan, ancaq Yezidə biət et, qurtarsın getsin, vəssalam. Bunu niyə başa düşmürsən.

Həzrət Hüseyin. Ey Ömər, əgər mən Yezidə biət etsəm, atababalarımızın başları üzərində qaldırdıqları haqq-ədalət bayrağını, inam, etiqad bayrağını zülmü ərşə dirənmiş zalımların ayaqları altına atmış olaram.

Ömər. Onda artıq danışmağın heç bir mənası yoxdur. Çək qılıncını vuruşaq.

İ m a m H ü s e y n (*üzünü Ömər in əsgərlərinə tutb*). Ey ürəyi bizimlə olub Yezidin və onun sərkərdələrinin əmrinə itaət edənlər, bari siz nə etdiyinizi düşünün. Siz bizə qılınc çəkməklə öz xalqınıza xəyanət edirsiniz. Allahın qəzəbi, babam Rəsulallahın qəzəbi, nifrəti sizinlə olar. (*Ömərə*) Ey Ömər, qadınlı-uşaqlı cəmi yetmiş iki nəfər olan bir ovuc Adama on min nəfərlik qoşunla qalib gəlmək, vallah, baş ucalığı deyil, əksinə bu tarix boyu sənə, sənin nəslinə əskiklik gətirəcəkdir, nifrət qazandıracaqdır. Bir də deyirəm: məni öldürüb, başımı Yezidə apar. Bu adamlara toxunma. (*Ömər in qılınc çəkdiyini görüb, çadırdakılara tərəf dönərək*) Bu cəllada söz qandırmaq olmur, indi ölüm döyüşü başlanacaq, bari siz mənim sözümə baxın. Çadırları yığıb buradan gedin.

Ö m ə r (*yanında dayanmış Hür rə*). Ey Hür r, çıx bunun cavabını ver... Nə olub, yoxsa qorxursan?..

H ü r r. Bəli, qorxuram, amma ölməkdən yox, öldürməkdən qorxuram. Böyük bir ordu tərəfində durub Peyğəmbərimizin yadigarı olan bir ovuc insana qarşı qılınc qaldırmaq istədiyimizə görə xəcalət çəkirəm.

Ö m ə r. Sən deyəsən aqlını itirmisən. Qorxmursan ki, Yezid səni dəhşətli bir cəza ilə öldürər. Belə bir vaxtda...

H ü r r (*onun sözünü kəsir*). Vəcdanı itirmək, aqlı itirməkdən daha qorxuludur, ölüm bunun yanında nədir ki? (*İrəli çıxıb Hüseyinə qışqırır*) Mən döyüşə girirəm qarşıma kim çıxacaq?

(*İmam Hüseyin tərəfdən "mən, mən" deyən səslər eşidilir. Hür r İmam Hüseyin gəlib lap qarşısında dayanır, qılıncının ucunu yerə dikib hamunun – hər iki tərəfin eşidəcəyi bir səsə*).

H ü r r. Ya Hüseyin, ya sevimli Peyğəmbərimizin nəvəsi, əzizimiz Əlinin oğlu, qılıncım da, başım da bu andan sənə ixtiyarındadır. Bu qılınc sənə yox, yalnız Yezidə qarşı vuruşmalıdır. İzn ver birinci döyüş mən girim.

İ m a m H ü s e y n (*çaşqın, eyni zamanda sevincək və ciddi*). Sən nə etdiyini, necə qərar verdiyini bilirsənmi, ey Hür r? Hələ bir dayan, peşman olsan, geri qayıtmağa imkanın olsun.

H ü r r (*incik və həyəcanla*). Yoxsa mənə inanmırsan, Ya Hüseyin. Mən qanlı bir döyüşün başlanğıcını hiss etdim və bütün varlığım

duydum ki, bu boyda ordunun tərəfində durub, bir ovuc Adama qarşı vuruşmaq, namusa, vicdana sığışan hal deyir.

İmam Hüseyin. Yox, ey Hürri, bu sənə inamsızlıq deyil, sən bu hərəkətin Yezidə biət etməkdən qat-qat üstündür. Mən sənə ölümlü istəmirəm, ona görə də ilk qılınc çəkib vuruşan özüm olmalıyam.

Hürri. Ya Hüseyin, Yezidin adı ilə, ibn Ziyadın adı ilə sizin qarşınıza birinci mən çıxmışam. Yalvarıram, vicdanım qarşısında məni gözü kölgəli qoyma, izn ver, sənə adınla Yezidə qarşı ilk qılıncı mən çəkim.

İmam Hüseyin (*razılıq hissi ilə əlini qaldırır*). Ya Allah... Ya Məhəmməd... Ya Əli... Döyüş meydanı sənindir, ey Hürri. Qoy adın hər iki dünyada hürri olsun.

Hürri (*qoşuna tərəf addımlayıb*). Məni yaxşı-yaxşı dinləyin, ey kufəlilər, ey əsgərlər, sərkərdələr. Mən Hürri ibn Riyah haqlı məzlumun tərəfində olub ölüb-öldürməyi, haqsız güclünün yanında olub ad-san, var-dövlət qazanmaqdan üstün tutdum. Mən bu andan Yezidin ordusundan deyiləm. Həzrəti Hüseyinin tərəfdarıyam. Kimin hünəri varsa, çıxsın qarşıma.

Ömər (*ordusuna nəzər salıb*). Ey Cəfvan, bu azğının dərslərini sən ver.

Cəfvan adlanan I döyüşçü irəli atılır, Hürriyə vuruşmağa başlayır.

Qılınc döyüşü. Hürri onu vurub öldürür. Digər üç döyüşçü vurub onu qətlə yetirirlər.

Qasım (*Hürriyə öldüyünü görüb irəli çıxır*). Əmican, əmican, haqqını halal elə. İcazə ver döyüşə atılıam.

İmam Hüseyin (*ona fəxrlə baxaraq*). Oğlum Qasım atan Həzrət Həsənin çörəyi sənə halal olsun. Get...

(Qasım rəqiblərin II döyüşçüsü ilə döyüşə başlayır. Yerdə qalan iki döyüşçü də rəqib döyüşçüyə kömək edir. Vurub Qasımı qətlə yetirirlər. Qasımın həlak olmasını təsdiqə yetirən yanıqlı bir lövhə səsləndirilir. Çadırlardan qadınların acı fəryadı eşidilir. İmam Hüseyin əllərini göyə qaldıraraq dua edir. Qasımın da öldürüldüyünü görəndə Əli Əkbər gəlib atası Hüseyinin qarşısında diz çökür).

Əli Əkbər (*atasının qarşısında diz çökmüş halda*). Ata, ömrümün mənası, tacidarım. Mənim artıq 18 yaşım var, bir dəfə də olsun sözümdən çıxdığım, səndən icazəsiz bir iş tutduğum olmayıb. Səndən çox-çox xahiş edirəm, başıma bir iş gəlsə, mənim üçün göz yaşı axıtma.

İmam Hüseyn (*qolundan tutub qaldırır*). Səni başa düşdüm oğul, ancaq anla ki, ata üçün oğlunun ölümünü görməkdən ağır bir şey ola bilməz. Bir də ki, mənim ölümümdən sonra bəlkə, bu Yezid ürəkli tərəfdarları bir az rəhmə gəlib səni öldürmədilər. Sən də uşaqlara, qadınlara sahib olarsan.

Əli Əkbər. Yalvarıram ata, gəl bu ağrını da sən çək. Axı sən dözümlüsən. Sən babam Həzrət Əlidən aldığın inam bayrağını yerə enməyə qoymadın. Yezidə tabe olmadın, düşməni qarşısında baş əymədin, həmişə başı uca oldun. Bəs mən? Sənə olan məhəbbətim və qorxum xatirinə, qoy döyüşə mən gedim, ata...

İmam Hüseyn (*son dərəcə məyus halda*). Məni sarsıtdın, ya Əli Əkbər. Qoy sən deyən olsun... (*onu qucaqlayıb öpür, ağlayır...*)

Əli Əkbər (*Ömər qarşısına gəlib*). Qarşınızda Əli Əkbərdir. Kimin hünəri varsa, gəlsin qabağa...

(*Əli Əkbər adını eşidən kimi hamı susur, Ömər ani olaraq nə edəcəyini bilmir, birdən əsgərlərinə*).

Ömər. Hər Kim Mosul vilayətini istəyirsə, buyursun Əli Əkbərlə vuruşa.

III döyüşçü Ömər in bu sözlərini eşidən kimi irəli çıxır.

III Döyüşçü (*Əli Əkbərə*). Ya Əli Əkbər, Mosul vilayəti nəminə başını üzəcəyəm.

Əli Əkbər (*susuzluqdan quruyan dodaqlarını yalayaraq*). Yavaş ye, boğazında qalar. Ey vəzifəyə aldanan rəzil, vali yox, Yezidin özü olsan belə, qılıncımdan qurtara bilməyəcəksən.

Vuruşurlar. Əli Əkbər güclü bir zərbə ilə onu öldürür. Əli Əkbər təklikdə qalib gəlməyin mümkün olmadığını görən Ömər əlini qaldırır. Bir neçə döyüşçü Əli Əkbəri təklikdə qətlə yetirilər. Bunu görən İmam Hüseyn irəli çıxır.

İmam Hüseyn. Ya Məhəmməd, ya Həzrət Əli yanınıza gəlməyimə az qalıb. Bu məhərrəm ayında yanınıza “su” – deyə-deyə gəlirəm. Bu gün başım kəsilməlidir. Çünki bu başın kəsilməsi nəticəsində (*Ömərə*) siz var dövlət sahibi olacaq, rütbələriniz artacaqdır. Qoy olsun. (*Üzünü çadırdakilərə tərəf çevirib*) Şəhidlərinizin ruhu şad olsun deyə tapşırıram, mənim üçün göz yaşı axıtmayın. Sizi Allaha tapşırıram. Haqqınızı halal edin. Bismillahir-rəhmanir-rəhim. (*Ömər qarşısında durub*) Ey Ömər, bir mən qaldım, bir də sən böyük qoşunun. Kimin cəsəti çatırsa, birinci çıxsın qarşıma. Amma tək mən bu qədər qoşundan yox, qoşun məndən qorxur. Bilirsənmi nə üçün? Axı mən də sizin kimi insanam. Ona görə ki, siz var dövlət, rütbə, şöhrət üçün vuruşursunuz. Mən isə əqidəmin, etiqadımın səfəliyi uğrunda. İnanırdım ki, inam, etiqad, bu öləri şeyləri üstələyər, zalımın zülmünü basar. Nə isə... Kim məni öldürmək şərəfinə nail olmaq istəyir.

Heç kim dinmir.

Ömər (*yanındakı döyüşçüyə*). Qorxma, görmürsən ki, qılıncı zorla əlində saxlayır, üç-dörd gündür ki, susuzdur. Onu öldürən adam dillər əzbəri olacaq. Nə durmusan? Yeri...

Döyüşçü qabağa gəlir. Həzrəti Hüseyn onu bir zərbə ilə məhv edir.

Səslər. Bu doğrudan da şiri-nərdir... Həzrəti Əlinin oğlu Hüseynidir. Elə bil Həzrəti Əlinin özüdür...

Ömər (*əsəbi*). Hücüm edin, doğrayın onu...

Əsgərlər hücüm edib onu araya alır, neçə yerdən zərbə endirilər. Həzrəti Hüseyn səndələyib yıxılır, qalxmaq istəyəndə Şümür onun çiyindənən bir zərbə vurur. Yıxılır, zorla azca dikəlib.

İmam Hüseyn. Eşidin məni ey aldanmış əsgərlər, mənim şəhid olmağım ilə cəddim Peyğəmbərin dini istiqamət tapacaq, azad-

lıq əldə edəcəkdir. Qılınclarınızla parçalayın qəlbimi, qoy oxlarınız sinəmə sancılsın. Əgər mənim sağ qalmağımla dinim, azadlığım boyunduruq altına düşəcəksə, mən belə yaşamağı istəmirəm.

Ö m ə r (*qışqıraraq*). Tez olun, başımı kəsin...

Şümür ayağını Həzrəti Hüseyinin sinəsinə basıb, hələ canı çıxmamış başını kəsir, Ömərə verir.

Ö m ə r. Şükürlər olsun ki, Hüseyinin Yezidin qarısında əyilməyən başı bədənindən ayrıldı. (*Əsgərlərə.*) Hamınızı təbrik edirəm. Bu başın kəsilməsində hamının əməyi var.

Səhnə qaranlıqlaşır. Musiqi.

IX SƏHNƏ

Yezidin sarayı. Yezid pəncərə önündə durub çölə baxır. Şeyurlar çalınır. İmam Hüseyinin başını təntənəli şəkildə gətirib onun qarşısına qoyurlar.

Y e z i d. Mənə boyun əyməyənlərin aqibətini aləmə car çəkin. Qoy hamı bilsin ki, Müaviyə oğlu Yezid heç nəyin və heç kimin qarşısında aciz ola bilməz. Nə dedim, o da olmalıdır. Ya göy üzü qara çarşab olub yerə sərilər, qan su yerinə axar, ya da hamı müti qul kimi qarşımda əyilməlidir. (*Keçib taxtında oturur. Həzrəti Hüseyinin başı qoyulmuş məcməiyə baxır əlindəki əsa ilə ehtiyatla başın üzərinə çəkilməmiş örtüyü qaldırır, kəskin şəkildə kəsik başa toxunur. Yarı sevinc, yarı rişxənd, yarı qəzəblə.*) Mən onun öldürülməsinə əsla razı deyildim. Kimdir bunun qatili?.. (*Heç kəs dinmir. Başa bir daha baxaraq.*) Görüm onu Allahın lənətinə gəlsin. Mənə biət etsəydin bu günə düşməzdin.

Bu səhnəni seyr edən Əbu Mirzə İslami ayağa qalxır.

Əbu Mirzə İslami (*nəsihətamiz və narazı bir halda*). Yaxşı iş görmürsən, ey Yezid. Özün bilirsən ki, bu üz Məhəmməd Rəsulullahın əlləri ilə sevilib oxşanılmışdır. Mənimlə Həzrət Davud arasında yetmiş qərinəlik vaxt keçib. Hələ də yəhudilər mənə təzim edirlər. Amma Məhəmməd Qüreyşi dünən dünyadan köçüb siz bu gün onun övladına qəsd edirsiniz. Bu necə dindir?

Yezid (*onun sözünü kəsib qəzəblə*). Bununla nə demək istəyirsən? Məgər sən bilmirsən ki, o ən böyük asi idi. Biət etmirəm deyə inad göstərirdi? Kufə əhlinə dil verib, mənim xəlifəliyimə qarşı çıxırdı?

Əbu Mirzə İslami. Hər-halda...

Yezid (*daha qəzəblə*). Hər halda sən bir asinin, bir rəzilin kəsik başını müdafiə edirsən... Özü də mənim ən şad və ən xürrəm bir vaxtımda. Yoxsa?.. (*Diqqətlə İslamiyə baxır.*) Allahına dua et ki, Hüseyinin kəsik başı ilə əylənməyim mənə o qədər xoşdur ki, bu gün heç kimi öldürmək istəmirəm. Yoxsa sənin ağılsız başın Hüseyinin kəsik başı ilə bir məcməidə olardı.

Əbu Mirzə İslami (*nifrətlə*). Sənin axırın yoxdur, ey Yezid, ona görə ki zülmükarsan. Günahsız adamlara əzab-əziyyət verməkdən yorulmursan. Səhrələr də sənin zülmünü ağıya çevirib pıçıldayır. Əmr et, boynumu vursunlar. Onu da bil ki, Kərbəla döyüşündə sən çox uduzdun.

Yezid (*hirsələ ayağa qalxır*). Nə dedin?..

Əbu Mirzə İslami. Bəli, Kərbəla döyüşündə sən çox şey itirdin, çünki Hüseyin sənin on minlik orduna, ən qüvvətli sərkərdələrinə belə boyun əymədi. Azadlıq, haqq, ədalət və din uğrunda şücaət göstərdi; rəşadət və qəhrəmanlıqla vuruşdu. Onun tərəfdarlarından hər biri sənin on-on beş əsgərini öldürməmiş həlak olmadı. İndi sən burada Hüseyinin kəsik başı ilə əylənir, sevinirsən. Yüzlərlə evlərdən sənin hikkən, zülmün üzündən ölmüş döyüşçülərin analarının ağı səsi eşidilir, dul qalmış gəlinlərin, uşaqların ah-nailəsi eşidilir.

Yezid. Sus, məlun...

Əbu Mirzə İslami. Nəslən zalım və hiyləgərsiniz. Atan Müaviyə Həzrət Həsəni zəhərləyib öldürtdürəndə hiyləgərcəsinə Şam

şəhərini bütünlüklə qaraya bürümüşdü. İndi sən də Müaviyənin Yezid oğlu Hüseynin kəsik başı ilə oynayırсан. Əslində isə bu məcməidəki kəsik baş Hüseynin yox, sənin öz başındır. Hüseynin başı etiqađının, inamının yanındadır.

Yezid (*vəhşiyə dönərək*). Aparın onu...

Əbu Mirzə İslami. Sən zülm dağarcığısan. Zülmün, zalımın sonu yoxdur. Hüseynin bu kəsik başı bütün dünyanı dolaşacaq, özünü yer üzünün tanrısı sayan sənin və sənin kimilərin axırına çıxacaqdır. (*Başə müraciətlə.*) Ya Hüseyn, şəhadət verərsən ki, pak bir sidqlə mən müsəlman oldum.

Yezid. Ey Yəhudi, səni müsəlman edən ölüm qorxusudur. Sənin islamlığına etibar yoxdur.

Əbu Mirzə İslami. Ey Yezid, müsəlmanların imamını qətl etdin. Təzə bir müsəlman qətl etməyin o qədər də təəccüblü olmaz. Mən də bu səadəti gözləyirəm...

Yezid. Vurun bunun başını tez olun...

Çöldən qarışıq səslər.

Səslər. Məkkə və Mədinəlilər Abdulla Zübeyrə biət etmişlər.

Yezid zorla taxtna otura bilir. Yezidin başı sinəsinə düşür.

Hamı çasıb qalır.

Əbu Mirzə İslami (*əlini yuxarı qaldırıb*). Bismillahir-rəhmanir-rəhim. Əlhəmdül-illahi-rəbbil-ələmin.

SON

İSLAM MARŞI

“La İlahə İlləllah” deyən dillər var olsun!
Yer üzündə, İlahi, Quran payidar olsun!
Niyyətimiz Allaha bəllidir bu dünyada,
Hər tərəfdə, hər yerdə insan bəxtiyar olsun.
“La İlahə İlləllah” deyən dillər var olsun!
Yer üzündə, İlahi, Quran payidar olsun!

Nə qarət:

“Allahu Əkbər!” deyə qalxaq mübarizəyə,
Azərbaycan elinin qış ömrü bahar olsun.
Müsəlmanlar, bir olub tutaq haqqın əlindən
Azadlıq səadəti bizlərə də yar olsun
Yer üzündə, İlahi, Quran payidar olsun!

* * *

İslamın övladları, haqqa xətir – irəli!
Dostlarımız bəxtiyar, düşmənimiz xar olsun!
“La İlahə İlləllah” – deyən dillər var olsun!
Yer üzündə, ilahi, Quran payidar olsun!

Nə qarət:

“Allahu Əkbər!” deyə qalxaq mübarizəyə,
Azərbaycan elinin qış ömrü bahar olsun.
Müsəlmanlar, bir olub tutaq haqqın əlindən
Azadlıq səadəti bizlərə də yar olsun
Yer üzündə, ilahi, Quran payidar olsun!

* * *

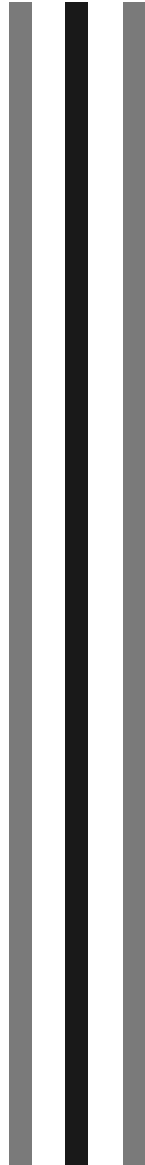
Ey vətən övladları, bizlər gərək cəhd edək,
Dinimizə düşmənlər ləkə sala bilməsin.

“La İlahə İləllah” deyən dillər var olsun!
Yer üzündə, İlahi, Quran payidar olsun!

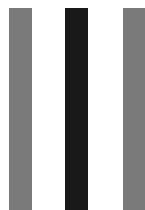
Nə qarət:

“Allahu Əkbər!” deyə qalxaq mübarizəyə,
Azərbaycan elinin qış ömrü bahar olsun.
Müsəlmanlar, bir olub tutaq haqqın əlindən
Azadlıq səadəti bizlərə də yar olsun
Yer üzündə, İlahi, Quran payidar olsun!

“Allahu Əkbər!” deyə qalxaq mübarizəyə,
Azərbaycan elinin qış ömrü bahar olsun.
Müsəlmanlar, bir olub tutaq haqqın əlindən,
Azadlıq səadəti bizlərə də yar olsun
Yer üzündə, İlahi, Quran payidar olsun!

**TEATR ƏHVALATLARI
HEKAYƏLƏR**

1920-ci ilə kimi Azərbaycan aktyorları bina sarıdan çox korluq çəkiblər. Tamaşa göstərməkdən ötəri müvafiq binaları, məşq yerləri olmayıb. Doğrudur 1880-ci ildə maarifpərvər, messenant, milyoner Hacı Zeynalabdin Tağıyev (1838-1924) Bakının İçəri şəhərinə və dənizinə yaxın bir yerində teatr binası tikdirmişdi. Təbii ki, H.Z. Tağıyev bir milyoner kimi, istismara əsaslanan kapitalist istehsalının həm maddi, həm də mənəvi cəhətlərinə sahib idi. Kapitalizm şəraitində onun şəxsi mülkiyyətinin mənəvi istehsalı da kapitalist münasibətlərinə əsaslanırdı. Bu teatr binasını da icarədarlar idarə edirdilər. Yalnız öz mənfəətlərini güdən Polonski və Kruçinin kimi icarədarlara teatr binasını qostrola gəlmiş və çoxlu gəlir verə bilən müxtəlif sirk dəstələrinə, qaraçı və balet truppalarına baha qiymətə icarəyə vermək daha sərfəli idi. Azərbaycan teatr həvəskarlarına teatr binası xüsusi müqavilə və şərtlər əsasında verilirdi. İcarə pulunun yarısı qabaqca alınır, ikinci yarısı tamaşanın başlanmasına bir saat qalmış ödənilirdi. Bunun üçün də teatrın ön pərdəsinə böyük bir qıfıl vurulmuşdu. Yalnız icarə pulu bütövlüklə ödənildikdən sonra qıfıl açılırdı. Çox zaman bu tamaşaçıların gözü önündə açılırdı. Bu hadisələri öz gözləri ilə görmüş məhşur rəssamımız Əzim Əzimzadə (1880-1943) çəkdiyi bir karikaturada Hüseyn Ərəblinskinin (1881-1919) icarədar Kruçininə pul verdiyini və onun da pərdəyə vurduğu qıfılı açmağa hazırlaşdığını təsvir etmişdi. Bəzən isə qıfıl heç açılmır tamaşa təxirə salınırdı. Aktyorlar öz qızıl üzüklərini, qızıl saatlarını, gümüş papiros qutularını girov qoymalı olurdular. Hüseyn Ərəblinskinin qızıl üzüyü ilin ancaq iki-üç ayı öz barmağında olardı. Qalan vaxtlar isə teatr sahiblərinin, icarədarların barmaqlarında görünərdi. İcarədarlar səhnənin arxasındakı otaqlardan istifadə etmək üçün ayrıca pul verilməsini tələb edirdilər. Əks halda qrim otaqları aktyorların üzünə bağlanır; onlar dekorların arasında qrimlənməyə məcbur olurdular.

Sözsüz ki, Azərbaycan teatrının fəaliyyət göstərdiyi hər yerdə bina məsələsi çətin idi. Həştərxandan Məmmədəli Sidqiyə göndərilən bir məktubda göstərilir ki, “Arkadiya” teatr binasının hər gecəsini 800 manata kirayə verirlər. Tiflisdə də “Artističeskoe obşestvo”-nun “Kazyonni teatr”-ın binası Azərbaycanlı artistlərə çətinliklə, həm də baha qiymətə icarəyə verilirdi. Buradakı artistlər də çox zaman pərdəni açdırmaqdan ötrü qızıl üzüklərini, qızıl saatlarını girov qoyurdular. Həmin teatrın görkəmli aktyoru və görkəmli rejissoru Mirzə Əli Abbasovdan (1870-1943) soruşduqda ki, Əli dayı, saat neçədir? Cavab verərmiş ki, “Get “Kozyonni teatr”-ın müdirindən soruş, saatımız şəriklidir”.

Bu cəhəti də qeyd edək ki, H.Z.Tağıyev teatrı 1899-cu, 1909-cu və 1918-ci ildə düşmənlərimiz ermənilər tərəfindən yandırılmışdı. Həmin teatr hər dəfə yandırıldıqdan sonra Azərbaycan aktyorlarının işi bina təmir olunana kimi daha da çətinləşirdi.

Əlbəttə, teatr işi yolunda cəfəkeşliklə çalışan sənət adamları hər cür vasitəyə əl atırdılar, ki tamaşa göstərsinlər.

Bir gün yenə aktyorlar pulun yarısını verirlər, ikinci yarısını heç cür tapmırlar. Bilirlər ki tamaşada qasid rolunu oynayan aktyorun cibində həmişə istənilən qədər pul olur. Əsas peşəsi qəssablıq olan bu adam xəsisliyindən bir qəpik də vermək istəmir. Çox götür-qoydan sonra icarədarə mətləbi qandırırırlar; bir qədər artıq pul vermək şərti ilə onu qıfılı açmağı razı salırlar. Tamaşa başlanır. Qasid rolunu oynayan həvəskar aktyor saraya girən kimi, şah rolunu oynayan aktyor onu başdan-ayağa süzüb, yanındakılara deyir:

– Bu qasiddən mənim gözüm heç su içmir, axtarın onu.

Əmr oradaca yerinə yetirilir. Tamaşaçıların gözü qabağında onu axtarıb, cıblərindəki pulları çıxarırlar. Tamaşaçılar bunun əsərdə olduğunu zənn edirlər. Qasid rolunu oynayan aktyor isə heç nə başa düşmür. Bir söz də deyə bilmir. Şah rolunu oynayan aktyorun amiranə səsi eşidilir:

– Bu pullardan sarayın icarə haqqını verin! Saray xidmətçisini oynayan aktyor: “Baş üstü” deyib, əvvəldən şərtləşdikləri qədər pulu aparıb səhnə arxasında, özünü gülməkdən zorla saxlayan icarədarə verib qayıdır tamaşanı davam etdirirlər.

1920-ci ilə qədər Azərbaycan teatrının saysız-hesabsız ağır dərdlərindən, problemlərindən biri də aktrisa məsələsi idi. Azərbaycanlı qadının nəinki səhnəyə gəlməsi, teatr tamaşalarına qadınların baxmağı belə qəbahət sayılırdı. 1900-cu ildən başlayaraq Azərbaycan qadınlarını teatr tamaşalarına cəlb etmək üçün bir sıra təşəbbüslər edilmişdi, örtülü lojalar hazırlanmışdı. Təəssüf ki, uzun müddət bunlar da gömək etməmişdi. Afişalarda həmişə “müsəlman qadınları üçün örtülü lojalar hazırlanmışdır” sözləri yazılırdı.

İlk Azərbaycanlı qadın tamaşaçı, 1906-cı ildə, H.Z.Tağıyevin qadını Sona xanım olmuşdu. Azərbaycan teatrının Dərbənddə ilk qastrolu zamanı da tamaşalara cavan bir qız gəlirmiş. Aktyorlan sonuncu tamaşanı göstərüb Ərəblinski stansiyasına qayıtdıqda həmin qız vaqonun artistlər olan kupesinə gəlir, onlarla səmimi dost kimi söhbət edir və bildirir ki, onun şəhərdə artistlərlə açıq danışması mümkün deyilmiş, hətta tamaşalara da qorxa-qorxa gəlirmiş, sonra həmin qız:

– Siz çoxsunuz, bir gülü hamıya vermək olmaz, ancaq Sizin hamınız tərəfindən bu gülü Hüseyn Xələfova verirəm, – deyə əlindəki gülü artistə uzadır.

Hüseyn Xələfov:

– Siz bizi ürəkləndirdiniz, – deyə qıza təşəkkürünü bildirir.

Qız Hüseynin:

– Görünür teatrı çox sevirsiniz, əgər bu doğrudan belədirsə bizimlə əlbir işləyin, – sözlərinə cavab verərək deyir:

– Mümkün deyil, məni səhnəyə qoymazlar. Deyirlər ki, artistlər sənət və sənətkar pərəstişkarı olan həmin qızdan ayrıldıqdan sonra Hüseyn Xələfov özünə Ərəblinski təxəllüsü götürür.

Azərbaycan səhnəsinə aktrisa lazım idi. Onsuz keçinmək mümkün deyildi. Bu vəziyyət sənət adamlarını dərinəndən düşündürür və narahat edirdi. Səhnəmizin tərəqqisi və inkişafı naminə canlarını belə əsirgəmədən, bütün əzab və əziyyətlərə mərdliklə sinə gərən səhnə mücahidləri müxtəlif üsullara əl atırdılar. Əvvəllər onlar özgə millətlərdən olan qadınları səhnəyə çıxarmağa təşəbbüs göstərdilər. Bu

iş o qədər də asan deyildi; onları seçib tapmaq, azərbaycan dilini və səhnə sənətini onlara öyrətmək lazım idi. Qeyri millətlərdən olan bu qadınların çoxu səhnə əziyyətinə dözə bilmədilər; etimadı doğrultmadılar. Onlardan birincisi A.S.Mislovskaya, sonra Tamarina, Leyla xanım adı ilə çıxış edən Tamara Boqotko və başqaları “Azərbaycan dilini bilmədiklərindən, ağızlarından çıxan sözlərin mənasını başa düşmədiklərindən oyunları çox zəif və mənasız olurdu”. Ancaq Alma xanım, Qişner Mixaylova, Şura Stepanova onlara çəkilən zəhməti nisbətən doğrultdular. Bu çox çüzi idi. Kişilər məcbur olub qadın rollarını oynayırdılar. Bakıda Bağır Cabbarzadə, Mirmahmud Kazımovski, Hacıbəy Axundov, Şeyda Xəlilbəyov, Əhməd Ağdamski, Cəlil Bağdadbəyov, Dadaş Bünyadzadə, Tiflis Azərbaycan Teatrında Yunis Nərimanov, Mirzəxan Quliyev, Əsrəf Yüzbaşov, Nadir İbrahimov, İbrahim İsfahənlı, Mustafa Mərdanov, İsmayıl İsmayilov (Cənibəyli); İrəvan Azərbaycan Teatrında Ayaxçı Sadıx, Məşədi Hüseyn oğlu, Mirzə Bağirov və s. qadın rollarında çıxış edirdilər.

Səhnəmizin ilk aktyorlarından olan Murad Muradov öz xatirələrində bu məqamı belə qeyd edir: “Qırt-qırt” tamaşasını oynayırdıq. Birdən salonda çaxnaşma başladı. “Bu nə biyabırçılıqdır? Belə də namussuzluq olar?” – deyən narazı səslər eşitdik. Nəhayət, tamaşanı dayandırıb pərdəni örtükdük. Məlum oldu ki, onlar müsəlman qadınlarının səhnədə oynamalarına etiraz edirlər. Çünki şəriət buna yol vermir. Bu cür hərəkət müsəlman üçün ləkədir. Biz şeyxlərə və onlarla birlikdə səhnəyə hücum edən əlisilahlı qoçulara söylədik ki, onların səhnədə gördükləri qadınların biri arvad paltarını geyinmiş kişi, ikincisi isə qeyri millətdəndir. Sözümlərimizin doğruluğunu təsdiq etmək üçün qadın rollarını ifa edən Mixaylova və Stepanovanı şeyxlərin yanına çağırırdıq. Onlar boyunlarındakı xaçı çıxarıb göstərdilər. Şeyxlər: bəs bu kimdir? – deyər Muxtarı göstərdilər. Muxtar da başındakı yaylığı açaraq dedi: mən də saqqallı, bığlı qızam. Yalnız bundan sonra şeyxlər sakitləşib getdilər. Bu tamaşanı davam etdirdik.

Əvvəla, onsuz da teatra həqarətli nəzərlərlə baxan cahil adamlar, avam camaat qadın rolunu oynayan artistlərə daha pis gözlə baxırdılar. Şuşada Ə.Haqqverdiyevin öz rejissorluğu ilə hazırlanan “Dağılan

tifaq” əsərinin tamaşasında Nazlı xanım rolunu oynayan Rza Mirzəyevin anası hay-küy qoparmış, “hanı o şəbehərdən?” mənim oğluma arvad paltarı geyindirib, xalqın qabağına çıxaran o Əbdürrəhim haradadır? Onun başına bir oyun açım ki...” – deyər Haqverdiyevi təhqir etmiş, hədələmişdi.

İkinci çətinlik ondan ibarət idi ki, o vaxt müsəlman aləmində üz, xüsusilə bığ qırxdırmaq əksiklik sayılırdı. Odur ki, qadın rolunu oynayan kişilər saqqallarını bığlarını xəmirlə örtür, üstündən qrim edirdilər. Tamaşadan sonra bığ və saqqallarından çiriş və xəmirin təmizlənməsi çox çətin olurdu. Bir dəfə qadın rolunu oynayan artistlərdən biri tamaşadan sonra saqqalını örtüyü xəmiri çıxartmaq üçün çox əziyyət çəkir, son dərəcə əsəbiləşir və: mən bütün əcdadım ilə qələt eləyərəm, bir də saqqalıma xəmir, yapışqan sürtərəm. Bir də qadın rolunda çıxış etməyəcəyəm. İstəsəniz kişi rollarında çıxaram, istəməsəniz heç oynamaram – deyir.

Aktrisa yoxluğu dövründə H.Ərəblinski bığını qırxdırmaq, başqalarına nümunə olmaq və bununla da, az da olsa çıxış yolu tapıb vəziyyəti asanlaşdırmaq fikrinə düşür. Xoşbəxtlikdən həmin ərəfədə rus aktyoru Rudzeyeviçin “Kaspi” qəzetində bir məqaləsi çap olunur. Orada bildirilirdi ki, hər bir artist yaxudda həvəskar mütləq üzünü və bığını qırxdırmalıdır. Çünki üzün tüklü olması və bığın olması artistin sərbəst qrim etməsinə mane olur. H.Ərəblinski həmin məqaləni truppadakı yoldaşlarına oxuyur, bığını qırxdırmaq qərarını gəlir. Artist yoldaşları nə qədər çalışırlarsa onu bu fikrindən döndərə bilmirlər. O bığını qırxdırdıqdan bir il sonra Əbülfət Vəli (1868-1918), Murad Muradov (1884-1964) da bığlarını qırxdırırlar.

Üçüncü və başlıca səbəb qadın rollarını oynayan aktyorların vəziyyəti, obraza münasibəti, səhnə şərhilə bağlı idi. Bu ciddi bir problem kimi sənət və sənətkarlıq məsələləri ilə əlaqədar olaraq nəzərə çarpırdı. Səhnədə başqalaşmaq, xarakter yaratmaq, hər bir obrazın səciyyəvi xüsusiyyətini, ictimai mövqeyini açmaq cəhətdən yanaşılıqda isə çoxlu zəifliklər meydana çıxırdı. Qadın rolunu ifa edən aktyorlar hansı tamaşada olur-olsun, necə xarakter kəsb edir-etsin, fərqi nə varmadan səhnədə yalnız bir qadın kimi hərəkət etməyi, qadın kimi danışmağı əsas tuturdular. Çoxu da qadın obrazlarını əzilib, büzülməkdə,

süni şəkildə utancaq danışmaqda görürdülər. Bir sözlə, qadın rolunda kişilər çox zaman istənilən nəticə əldə edə bilmirdilər. Doğrudur, tək-tək artistlər qadın rollarında müvəffəq olurdular. Məsələn, Mirzəxan Quliyev (1879-1924) rus səhnəsində olan Aleksandr Yeqoroviç Varlamov (1801-1848) kimi qoca qadın rollarını xüsusilə yaxşı oynayırdı. Ələkbər Süheyli (1879-1927) də eləcə. Lakin necə olsa da onlar “Övrət rollarının kişi tərəfindən oynandığını hiss etdirirdilər”.

Dördüncü, qadın rollarını oynayan kişilər çox vaxt bu və ya başqa şəkildə gülünc vəziyyətə düşürdülər.

Hələ o vaxt tənqid göstərmişdi ki, “səhnəyə ağır zərbə vuran övrət rollarının kişilər tərəfindən oynanılması, yaxud müsəlman ləhcəsinə dara olmayan qeyri-müsəlmanlar tərəfindən oynanılmasıdır”. D.A.Şaxtantinski çox doğru qeyd etmişdi ki, “Nə qədər ki, Azərbaycan səhnəsində qadın rollarını kişilər oynayır, tamaşalar həmişə axsayacaqdır”.

Bu vəziyyət mütərəqqi sənət adamlarını düşündürür və narahat edirdi. H.Ərəblinski Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə (1870-1933) demişdi:

– Mirzə mənim səndən bir xahişim var, sən Allah əsər yazanda eləsini yaz ki, onda qadın rolu az olsun. Vallah bu aktrisa məsələsi gözümlün qabağında dağ kimi durmuşdu.

Bu acınacaqlı vəziyyətdən mütəəssir olan Ə. Haqverdiyev qaşlarını çatıb deyir:

– Səndən qabaq bu məsələni mən özüm fikirləşmişəm, odur ki, “Ağa Məhəmməd şah Qacar” əsərində heç arvad rolu yoxdur.

Bu söz Ərəblinskini çox sevindirir. O:

– Sağ ol Mirzə, məni bu bığlıların əlindən qurtardın, – deyər onu qucaqlayıb öpür.

Doğrudur Haqverdiyev dostu Hüseyn Ərəblinskinin xahişini və eyni zamanda Azərbaycan səhnəsinin vəziyyətini nəzərə alıb “Ağa Məhəmməd şah Qacar” faciəsində bir nəfər də olsun qadın obrazı vermir. Ancaq bu vəziyyətdən çıxış yolu deyildi. Rus və Qərbi Avropa klassiklərinin əsərlərini və eləcə də Azərbaycan dramaturqlarının digər pyeslərini səhnədə necə canlandırmaq olardı?

İstər Avropa, istərsə də rus teatrlarında bədii tərtibat sənəti XIX əsrin ortalarında artıq inkişaf dövrü keçirdiyi halda, Azərbaycan teatrı bu sahədə ilk addımlarını yalnız XX əsrin əvvəllərindən atmağa başlamışdı. Onun tamaşalarının bədii tərtibatı, demək olar ki, yox dərəcəsinə idi. Halbuki özgə xalqların teatrlarında bədi tərtibat sahəsində ciddi fikirlər söylənilir, elmi-nəzəri mülahizələr irəli sürülürdü.

“Yalnız Azərbaycanda deyil, bütün yaxın Şərqdə birinci dəfə olaraq səhnə əsəri yazan” böyük Mirzə Fətəli Axundov (1812-1878) tamaşanın daha düzgün qavranılmasında, onun təbii, həyatı və təsirli olmasında bədii tərtibatın, əlbəslərin, qrimin əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmiş və bütün komediyalarının remarkalarında da buna xüsusi fikir vermiş, sözlə hər bir səhnənin quruluşunu yaratmışdır. Mahiranə bir ustalılıqla, incə bir zövqlə, estetik bir şairanəliklə yaradılmış həmin remarkalar ədibin təbii, mənalı və mükəmməl səhnə tərtibatına nə qədər böyük əhəmiyyət verdiyini açıq sübut edir. Buna görə də cəsarətlə demək olar ki, Mirzə Fətəli Axundovun realist komediyaları teatrda rejissor, aktyor sənətinin, eləcə də Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafına səmərəli təsir göstərdiyi kimi milli teatr-dekorasiya sənətimizin yaranmasına da zəmin hazırlamış oldu. Mirzə Fətəli Axundovdan sonra gələn Nəcəf bəy Vəzirov (1854-1926), Nəriman Nərimanov (1870-1925), Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov (1875-1941) və b. da öz sələflərinin yolunu bu sahə üzrə də davam etdirərək Azərbaycan teatr tamaşalarında realist tərtibat uğrunda fədakarlıqla çalışdılar.

1920-ci ilə kimi Azərbaycanın hər yerində milli tamaşalar üçün lazım olan əşyaları, geyimləri, digər səhnə ləvazimatını hər dəfə evlərdən, müxtəlif dükanlardan toplamışlar; Bakıda, Naxçıvanda, Şuşada, Şəkiddə, Gəncədə, eləcə də Tiflis və İrəvan şəhərlərində fəaliyyət göstərən Azərbaycan teatr truppalarında vəziyyət belə olmuşdur. Qocaman aktyorların xatirələrində, dövrü mətbuatda çap olunan yazılarda tamaşalar üçün lazım olan paltarların, əşyaların evlərdən gətirilməsi barədə faktlar az deyil: “Tamaşanın tərtibatı üçün lazım

olan şeylər, paltar və pərdələr evlərdən gətirilmişdir”, “Evdən əşya və paltar toplayıb səhnəni qurduq”, “Zala yeşik, taxta yığılıb, səhnə tərtib olundu, evlərdən yığdığımız paltarları geyindik” və s. və s. cümlələri tez-tez təkrarlardı. Bakıda 1873-cü ildə oynanılan ilk tamaşa barədə Həsən bəy Zərdabi yazıb ki, “oynayanlardan hər kəs qərib-qürəbalardan özlərinə paltar toplamışdılar. Otaqların bəzəklərini də özləri qayırmışdılar”. Bu bir həqiqətdir ki, milli-professional teatrımızın yaranması ilə teatr-dekorativ rəssamlarının meydana gəlməsi arasında təxminən yarıməsrlik fasilə olmuşdur. Tamaşalar əksər hallarda tərtibatsız, dekorasiyasız göstərilmiş, yaxud da tərtibat primitiv olmuşdur. Bəzən səhnə tərtibatını, dekorasiyaları müxtəlif məişət avadanlıqları əvəz etmişdir. Əlbəsinin qeydinə artistlərin özləri qalmalı olurdular. Teatrda “Əyani-əşya tərtibatı” üsulları geniş yayılmışdır. Bəzən faciənin baş verdiyi yerin zahiri görünüşü əsərdə olduğu kimi səhnəyə köçürülürdü. Məsələn, Gəncədə Sidqi Ruhullanın quruluşu ilə göstərilən “Hacı Qara” tamaşasında Hacı Qaranın dükanına noxud və günəbaxan tumu ilə dolu olan torbalar, parça tayları və s. düzülübmiş.

Milli teatrımızın ilk aktyorlarından sayılan Murad Muradovun xatirəsindən də belə bir maraqlı hadisə bəlli olur: Şuşada “Hacı Qara” tamaşası hazırlanarkən müəllif Yusif bəy onu Məşədi Dadaş adlı birisinin dükanına göndərir. M.Muradov dükançının verdiyi bir neçə top rəngli çit, iki kəllə qənd, bir neçə papaq, samavar turbası, at noxtası, lampa şüşüəsi, bir uzun çömçə, tərəzi və bir neçə yeşik xuşkəbəri və b. şeyləri iki hamballa Xandəmirovun zalına gətirir. Sonra müəllimin verdiyi pulla bazardan ət, kartof, soğan, noxud, Lavaş alıb gətirir. Yusif bəy əti piti qabına töküüb, səhnədə hazırlanmış manqalın üstünə qoyur. Axşama yaxın tamaşanın iştirakçıları Xandəmirovun zalına (Bu zal təxminən 300-400 tamaşaçı tuturmuş. Böyük və uzunsov bir otaqdan ibarət olan bu zalın bir başında kiçik səhnə varmış. Zalda tamaşaçılar üçün oturmağa stullar düzülübmiş. Divarlardan böyük lampalar asılıbmış. Bu lampaları yandırmaq üçün uzun nərdivanlardan, söndürmək üçün isə uzun bir qarğıdan istifadə olunurmuş) toplaşib səhnəni bəzəyirlər. Səhnədə elə bir “Universal” dükan düzəldirlər ki, şəhər dükanlarından heç də geri qalmır.

Hacı Qara rolunda oynayan aktyor tərəzi dalında oturub gələn müştərilərə dükandakı mallardan təklif edir, bəzən də əlindəki uzun çömçə ilə bu və ya başqa şeylərdən götürüb müştərilərə vermiş. O, hərdən manqala qoyulmuş piti qablarına duz, soğan, kartof tökür, hərdən kəfini də alırmış.

Əlbəttə, tamaşanın canlı alınması xatirinə görülən bu işlərdə naturalist əlamətlər özünü göstərirdi. Bu vəziyyət bəzən qrim və pariklərin işlədilməsində də nəzərə çarpırdı. Odur ki, 1906-cı ildə “Nicat” mədəni-maarif cəmiyyətinin teatr truppası özünə xüsusi qardiob yaratmaq təşəbbüsündə olmuşdu. Bu məqsədlə cəmiyyətin teatr komissionunun sədri Mehdi bəy Hacinski (1879-1941) “Kaspi” qəzeti vasitəsi ilə əhaliyə müraciət də etmişdi.

* * *

Azərbaycan teatr tamaşalarının paltar məsələsi də cətin idi. Mü-tərəqqi fikirli ziyalılar qapı-qapı gəzib paltar toplamış, bəzən xəlvəti öz qohumlarının paltarlarından istifadə etmişlər.

Bir neçə xarakterik misal: M.Muradov yazır: “1903-cü ildə mən Bədəlbəy Bədəlbəyovla Şamaxı rayonundakı bir dükana gəldik. Bə-dəlbəy bizə üç dəst paltar lazım olduğunu söylədi. Dükançı Ağakərim fikrə getdikdən sonra dedi:

– Zənnimcə bu paltarları ya rus, ya erməni həvəskar qadınları geyinəcəkdir. Çünki müsəlman xanımları bu paltarları geyinməzlər. ...Axşam “Lənkəran xanının vəziri” tamaşasını oynadıq”.

Əsrin ilk illərində “Dağılan tifaq” tamaşasında sona xanım rolu-nu oynayan Qaflan Muradov (1890-1970) da nəql edib ki, “...Mən Əbdürrəhimbəydən soruşdum ki, bəs paltar məsələsi necə olacaq? Əbdürrəhim bəy qaşlarını catıb diqqətlə üzümə baxıb dedi: bilirsən, Qaflan, paltarı hər kəs özü tapmalıdır. Şükür ki, anan İmmi xanımın dəst-dəst paltarları, kəmərləri var; bir dəst gətirərsən iş düzələr”. İkinci pərdə açılır. Sona xanım namaz üstə. Anam da namaz qılan idi. Özü də həmişə namaz üstə uşaqlarına dua edərdi. Sona xanım da dua

oxuyur. Allahdan kömək istəyir. tamaşaya baxan mamam oğlu Allah-verdi məni – Sona xanımı görüb qışqırır: “ə, Musa, gəlin-bacım burada nə eləyir?” Tez onun ağzını yumurlar ki, “səs salma, Qaflandır”. Evə qayıtdıqdan sonra məni oki var danladılar, həm də döydülər...”

Paltar məsələsi ilə bağlı Hüseynqulu Sarabskinin başına gələn hadisə isə belə olub. 1902-ci ildə Nəriman Nərimanovun “Dilin bəlası” tamaşasını hazırlayanlar paltar tapa bilmirlər. H.Sarabski nənəsinin və xalalarının paltarlarını axşamdan gizlicə götürüb başının altında gizlədir. Səhər teatra gətirir. Tamaşadan sonra istəyir paltarları xəlvəti yerinə qoysun, onun üstünə düşüb: elə bu qalmışdı ki, bizim paltarlarımızı oyunbazxanalara aparıb, xalqın qabağında göstərəsən? Bərəkallah sənə! – deyər onu o ki var danlayırlar.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev də yazıb: “Realni məktəbində şagird olduğum zaman məni bir yaldaşla Mirzə Əli Əkbər adlı bir şəxsin yanına əba üçün göndərdilər. Biz qapıdan daxil olanda Mirzə yerindən qalxıb bizə artıq təvəzə eləyib yer göstərdi. Əyləşdik. Çay gətirdi. Nə məqsədlə gəldiyimizi bildikdə: durun çəkilin burdan, nadürüslər, əlləm-qəlləmlər, mənim əbamı aparıb gedib oyunbazlıq eləyəcəksiniz? Tez olun, Sürüşün burdan. Biz otaqdan çıxanda Mirzənin səsinə eşidirdik: Ay uşaqlar, o iti açıb buraxın bu nadürüslərin üstünə”.

Göründüyü kimi Azərbaycan teatrında libas, əlbəsə məsələsi çətin idi; xüsusi ilə qadın paltarı tapmaq müşkül iş idi. Lakin paltar məsələsi ilə çətinliyi, bütünlüklə din və mövhümatda, xalqın avamlığında görmək düzgün deyildir. Bizə elə gəlir ki, tamaşalara paltar vermək məsələsi, hər şeydən əvvəl yüngül xasiyyətliyə, tüfeyliliyə, avaraçılığa, hoqqabazlığa qarşı barışmaz olan xalqımızın müəyyən müsbət keyfiyyətləri ilə də bağlı idi. Doğrudur, qadın paltarını tapmaq müşkül iş idi; kişi paltarına gəlincə, məsələ tamamilə başqa şəkildə alırdı. Belə ki, hər hansı adama paltar üçün ağız açıqda, o şəxs ilk növbədə paltarın kim tərəfindən geyiniləcəyi ilə maraqlanırdı. Əgər onun paltarını geyəcək şəxs həyatda ləyaqətli, namuslu şəxsdirsə, oynadığı rol “hansı yuvanın quşu olur-olsun” yenə ona paltar verməyə etiraz etməzdi. Əksinə, o şəxs həyatda yüngülxasiyyət, ləyaqətsiz (bəy olsa belə) adamdırsa, onun oynayacağı rol ən gözəl sifətlərə malik

olsa da, ona paltar verilməzdi. Deməli, paltarı əsər qəhrəmanına yox, həyatdakı mövcud insana layiq görürdülər ki, buradanda “şəxsiyyət və ənət” problemləri meydana çıxırdı. “Sənət gözəl insan, ləyaqətli vücut sevır” fikri təsdiq olunurdu. Təsədüfə deyildirki, Hüseyn Ərəblinskinin aktyor etikası-sənət etikası haqqındakı fikirləri xalqımızın məhz bu gözəl sifətləri ilə daha çox bağlı idi. Azərbaycan xalqının etnoqrafik xüsusiyyətlərindən də bu özünü hiss etdirirdi. Bırovuz, yəni borc paltar vermək hallarında da mövcud adamın şəxsiyyəti əsas götürülürdü. Əgər neçə yüz illər bundan əvvəl Azərbaycanda Allah və peyğəmbərin qüdrətini, əzəmətini əks etdirən maskaların mövcud olduğunu, həmin məqsədlə müxtəlif paltarlardan istifadə edildiyini nəzərə alsaq, tamaşalar üçün paltar məsələsinin çətinliyini yalnız dinlə, cəhalət və avamlıqla bağlamağın yanlışlığı bir qədər də aydın olar.

* * *

XX əsrin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan teatrının görkəmli səhnə ustaları peşəkar inqilabçılarla əlbir surətdə çalışırdılar. Bu illər Azərbaycan ictimai həyatında əsas yer tutan mütərəqqi-demokratik cərəyan nümayəndələri xalqın ehtiyaclarını və arzularını dərinlən duyur, milli azadlıq hərəkatında hərtərəfli iştirak edirdilər. Xüsusilə 1905-ci il inqilabından sonra Bakı Bolşevik Təşkilatı Azərbaycan teatrları ilə, onun görkəmli sənətkarları ilə daha yaxından bağlanır, xalqın azadlığı, səadəti yolunda əlbir mübarizəyə başlayırlar. Teatr fəaliyyətindəki mübarizə ruhunu daha da aydınlaşdırır. İnkilabi pafosunu daha da qüvvətləndirirdi. Təbliğət və təşviqat gücünü artırır, geniş xalq kütləsi içərisində inkilabi ideyaları yayırdı. Bir tərəfdən Azərbaycan səhnəsinin Cahangir Zeynalov, Əbülfət Vəli, Məhəmməd Əlvəndi, Mehdi bəy Hacinski, Hüseyn Ərəblinski, Hüseynqulu Sarabski, Mirmahmud Kazımovski, Sidqi Ruhulla, Mirzağa Əliyev kimi aktyorları teatr mədəniyyəti uğrunda mübarizə aparır, hazırladıqları tamaşalar, ifa etdikləri obrazlar, vasitəsilə xalqın maariflənməsi, mədəni inkişafı üçün çalışırdılar. Digər tərəfdən isə Nəriman

Nərimanov, Dadaş Bünyadzadə, İbrahim Əbilov, Əşrəf Yüzbaşov və digər inqilabçılar teatr ətrafında birləşərək öz inqilabi ideyalarını bu vasitə ilə də geniş xalq kütləsi içərisində yayırdılar. Həmin inqilabçılar teatrın mütərəqqi və demokratik ideyaları yaymaqda mühüm rolunu dərindən duyur, tərbiyyəvi əhəmiyyətini dərindən qiymətləndirirdilər. Özləri əsər yazır, tamaşa hazırlayır, rol oynayır, teatr truppaları təşkil edir, bu sənəti fəhlə kütlələrinə yaxınlaşdırmaq üçün fədakarlıqla çalışırdılar.

Beləliklə, teatr inqilabi ideyalarının xalq arasında yayılmasında mühüm rol oynayan tribunaya çevrilirdi. Həm də inqilabi həyatla bağlı olan adamlar Azərbaycan teatrının təşkilatı cəhətdən möhkəmlənməsi üçün səy göstərirdilər.

Peterburqdan təhsildən yenidən qayıtmış Məşədi bəy Əzizbəyov (1876-1918) teatr işi ilə həvəslə məşğul olurdu. “Həmiyyət” truppasının yaranmasında “Nicat” cəmiyyətinin təşkilində böyük rolu olan, həm də, müəyyən vaxt “Nicat” cəmiyyətinə sədrlik edən Məşədi Əzizbəyov həm də aktyor kimi çıxış etmiş Nəriman Nərimanovun “Nadir şah” əsərinin tamaşasında Cəfər xan və Saleh bəy, Nəcəf bəy Vəzirovun “Müsiqəti-Fəxrəddin” faciəsinin tamaşasında Məhərrəm kimi rolları bacarıqla ifa etmişdir. Bibiheybət mədəninin fəhləsi, məşhur inqilabçı Xanlar Səfərəliyev də (1885-1907) ifa etdiyi Əskər bəy (“Hacı Qara”), Əşrəf bəy (“Hacı Qəmbər”), və s. rollarla öz aktyorluq bacarığını biruzə vermişdir.

Bu cəhətdən görkəmli partiya və dövlət xadimi Dadaş Bunyadzadə xüsusilə seçilmişdi. Bakıdakı “İnzinsek” və “Andrey Bender” mağazalarının təmir edilib dram truppalarına verilməsi, 1918-ci ildə yandırılmış Hacı Zeynalabdin Tağıyev (1838-1924) teatrının təmir olunması, “Tənqid və Təbliğ” teatrı üçün binanın seçilməsi, “Səfa” mədəni-maarif cəmiyyətinin nəzdində teatr şöbəsinin təşkili işi məhz Dadaş Bunyadzadənin adı ilə bağlıdır. O, həm də V.Lütfinin “Nacibəy fədakarı-hürriyyət”, Əskər Kamalın “Bəxtsiz igid” əsərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, tamşaya qoyulmasına nail olmuşdur; özü də kiçik həcmli bir neçə pyes yazmışdır. Bir aktyor kimi o, Kərim (“Lənkəran xanının vəziri”), Müsyö Jordan (“Müsyö Jordan və dərviş

Məstəli şah”), Əşrəf bəy və Yetər (“Hacı Qənbər”), Nəcəf bəy (“Dağılan tifaq”), Əskər bəy (“Millət dostları”), Əliheydər (“Vay şələküm məəlləküm”), Gülsənəm (“Tamahkarlıq düşman artırar”), Səkinə xanım (“Təbriz hakimlərinin mühakiməsi”), Rəşid (“Ovçuların məişəti”) və s. rolları ustalıqla yaratmışdır.

* * *

Məlumdur ki, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev “Millət dostları” adlı kiçik həcmli səhnə əsərində mühəndis Firidun bəy, meşəbəyi Səfər bəy, həkim Vəli bəy, müstəntiq Mürsəl bəy kimi vəkil Əskər bəyi də satira atəşinə tutmuş, özlərini millətpərəst adlandıran bu adamların mənəviyyatlarındakı yoxsulluğu, eybəcərliyi ifşa etmişdir. Lakin maraqlı burasıdır ki, Əskər bəy rolunu ifa edən Dadaş Bunyadzadə bu obrazı başqa iştirakçılardan ayırmış, onu yüksəltməyə çalışmışdı. İnqilabçı aktyor Əskər bəy rolunun ifadə zamanı onu müsbət keyfiyyətli bir şəxs kimi oynamışdı.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev kiçik həcmli əsərlərinin tamaşalarına da böyük əhəmiyyət verər, onların tamaşalarına baxmağı unutmamış. Bir gün ədib bacısı oğlu Hüsü Mamayevlə birlikdə “Artistiçeski klub”un binasında göstərilən “Millət dostları” tamaşasına baxır. Tamaşa qurtarıqdan sonra evə dönərkən yol boyu xeyli susduqdan sonra Hüsüdən soruşur ki, “hə, necədir, Əskər bəy xoşuna gəldimi?”

“Millət dostları” əsərini oxumadığından Hüsü Mamayev dərhal deyir ki, “bəli, çox xoşuma gəldi. Heyf ki, yazıq tək qaldı”.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev mənalı baxışlarını bacısıoğlunun üzündə gəzdirib: “Onda ikinci müəlliflik haqqını Dadaş Bunyadzadəyə vermək lazımdır ki, – deyir, sonra öz-özünə: “Səhnə sən doğrudan da möcüzəsən”, – deyər pıçıldayır.

Görünür, Əskər bəy rolunun bu cür həlli inqilabçı aktyor Dadaş Bunyadzadənin bu cür təbliğat xarakteri daşıyan ifa tərzini onun başqa rollarında da özünü aydın hiss etdirmişdir.

Bəlkə elə buna görə də, xatirələrdən məlum olduğu kimi, o, rol oynadığı zaman özünü xoşbəxt sanar, tamaşadan sonra çox gümrəh görünərmiş. Bunun səbəbini soruşanda deyərmiş: “Ürəyim sözlə doludur. Elə ki, səhnəyə çıxıb obrazın dili ilə camaata bir neçə söz ərz edirəm, bədənim yüngülləşir, ürəyim sakit olur”.

“Nadanlıq”, “Dilin bəlası”, “Nadir şah” kimi səhnə əsərlərinin, povest və hekayələrin müəlliyi kimi tanınan Nəriman Nərimanov, həm rejissor, həm də aktyor kimi fəaliyyət göstərmişdir. Ömər (“Nadanlıq”), Yusif (“Dilin bəlası”), Nəcəf bəy (“Dağılan tifaq”), Şəhər rəisi (“Müfəttiş”) kimi obrazlar onun səhnə şərhində çox qüvvətli səslənmişdir.

* * *

Azərbaycan, eləcə də bir çox başqa ölkələrin teatrlarında dəfələrlə tamaşaya qoyulmuş “Tamahkar”, “Laçın yuvası”, “”şq və intiqam” kimi irihəcimli dram əsərlərinin, 1921-ci ildən bakıda fəaliyyət göstərən “Tənqid və təbliğ” teatrında oynanılmış “Çərxi-fələk”, “Qaranlıqdan işığa”, “Şeytan”, “İki yol”, “Səadət zəhmətdədir”, “Molla Nəsrəddin Bakıda”, “Şahsənəm və Gülpəri”, “Bir eşqin nəticəsi”, “Yeni həyat” və s. kiçik həcmli pyeslərin və çoxlu sayda nəsr əsərlərinin müəllifi, maarifçi, ictimai xadim, müəllim, pedaqoq kimi milli ədəbiyyatımız və mədəniyyətimiz tarixində şöhrət tapmış Suleyman Sani Axundov (1875-1939), həm də istedadlı və bacarıqla aktyor olmuşdur. Ədib özü yazıb ki, “Mən Bakıya gəldikdən sonra (1894-cü il – İ.K.) müəllim arkaadaşlarımla bəhəm Azərbaycan səhnəsində həvəskar aktyor sifəti ilə oyunlarda iştirak etməyə başladım. Bu vaxt mollalar və müəllimlər arasında amansız mübarizə gedirdi. Avam kütlənin gözlərini açmaq üçün iki ümdə yol var idi. Biri mətbuat, biri də teatr. Mətbuat Azərbaycanlılar üçün o zaman qapalı idi. Teatro yolu açıq isə də, car senzuru da yatmamışdı. Fəqət yenə də bu yolda çalışmaq müəllimlər qrupu özü üçün birinci vəzifə sanırdı... Mən mövhumat, avamlıq və ətalətlə mübarizə etmək üçün ən yaxşı vasi-

tələrdən biri də teatro olduğunu anlayaraq orada çıxış edir və pyes də yazmağa başladım”.

Hüseynqulu Sarabski, Mirzağa Əliyev, Sidqi Ruhulla da Suleyman Sani Axundovun Azərbaycan səhnəsində cəfəkeşliklə çalışan bir mücahid, mənalı obrazlar yaradan bir aktyor olduğunu dönə-dönə qeyd etmişlər. Hətta Azərbaycan teatrının acınacaqlı vaxtlarında, qadın aktyorların olmadığı zamanlarda o, qadın rollarında da çıxış etmişdi. Bu fakt da olduqca qiymətlidir ki, Nəriman Nərimanovun “Nadir şah” əsəri, hələ cəp senzurasından keçməzdən əvvəl 1906-cı ilin əvəllərində birinci olaraq Suleyman Sani Axundovun müdir olduğu 7-ci rus-tatar məktəbində tamaşaya qoyulmuş S.S.Axundov özü həmin tamaşada Nadirin oğlu, Rzaqulu rolunda oynamışdı. Bundan başqa o Mirzə Fətəli Axundovun, Nəcəf bəy Vəzirovun, Nəriman Nərimanovun, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Nikolay Vasilyeviç Qoqolun əsərlərinin tamaşalarında maraqlı və tutarlı səhnə obrazları yaratmışdı.

1921-ci il noyabr ayının 13-də Bakıda “Tənqid-təbliğ” teatrı açılır. Bu teatrdə gündəlik həyat hadisələrini əks etdirən kiçik həcmli əsərlər tamaşaya qoyulurdu. Bir, yaxud iki pərdədən ibarət olan bu pyeslərin tamaşaları kəskin satira gücünə, inqilabi pafasa malik olmaqla yanaşı, həm də gündəlik həyatda baş verən, tez-tez dəyişən hadisələr haqqında geniş tamaşaçı kütləsinə sadə, anlaşılqıl bir dillə məlumat verilir. “Tənqid-təbliğ” teatrının yaranmasında böyük xidmətləri olan Nəriman Nərimanov: “Mən bu teatrı onun fikir təzəliyinə, onun əhatə edə bildiyi inqilabi ruhuna və bizim nöqsanlarımıza doğru yönəldilən satiranın bütün kəskinliyinə görə sevirəm” – deyir; həyatın tələblərindən doğan bu yeni simalı teatrın fəaliyyətinə çox böyük əhəmiyyət verir, onun yaradıcı heyətinə yaxından kömək etməklə yanaşı, həm də bu teatrın xalqa göstərdiyi təsiri, camaatın bu teatr haqqında, onun tamaşaları barədə fikrini bilmək və nöqsanları aradan qaldırmaqla həmin teatrı xalqa baha da yaxınlaşdırmağav çalışırdı. Bütün nöqsanları cəsətlərlə tənqid etməyi teatrın yaradıcı heyətinə dönə-dönə tapşırır məsləhət görürdi.

Məşhur komediya ustaları Hacıağa Abasovla (1888-1975) Mirzağa Əliyev (1883-1954) burada, konfransye kimi çıxış edər,

musiqi dəstəsinin müşayiəti ilə yumorla dolu, həm də satirik gücə malik kupletlər oxuyarmışlar. Onların adı afişa və proqramlarda “Hacmirz” yazılmış. Kupletləri Məmməd Səid Orubadi və Əliağa Vahid yazmış.

Bir gün yenə Nəriman Nərimanov tamaşaya baxarkən “Hacmirz” belə bir kuplet oxuyur:

Bir tutaydım kommunxozun qolundan,
Aparaydım Cəmbərəkənd yolundan,
Gəzdirəydim sağından, həm solundan –
Orada biyabana baxıb, ağlaram,
Evləri virana baxıb, ağlaram.

Və sonrada Nəriman Nərimanovun özünü tənqid edən bu sətirləri söyləyirlər.

Azərbaycana baxıb ağlaram,
Başda Nərimana baxıb, ağlaram.

Yanında oturan adam – onun mühafizəçisi tələsik:

– Yoldaş Nərimanov, icazə verin onları həbs edim, – deyir. Nəriman Nərimanovun ona tərs-tərs baxdığını görüb susur.

Tamaşa qurtaran kimi Nəriman Nərimanov səhnə arxasına keçir, artistlərlə səmimi görüşür, onları təbrik edir, öz razılığını bildirib deyir ki, çox yaxşı etdiniz, məni tənqid edin ki, başqalarına da görk olsun. Tənqiddən nəticə çıxarmaq borcumuzdur. Söz verirəm ki, imkanım daxilində kupletdə göstərilən nöqsanları düzəltməyə çalışacağam və bu barədə Sizə məlumat veriləcək ki, siz də öz tamaşalarınızda xalqa çatdırasınız.

Öz sənət dostları ilə mehriban görüşüb getmək istərkən, görür ki, Hüseyinqulu Sarabskinin gözlərindən yaş tökülür. Demə, kuplet oxuyarkən səhnə arxasından zala diqqət yetirən aktyor Nəriman Nərimanovun mühafizəçisinin əsəbi hərəkətlərini, narazılıq ifadə edən sifətini və baxışlarını görmüş, Nəriman Nərimanovun tamaşadan sonra onunla birgə səhnə arxasına gəldiyini görüb aktyor dostları

üçün çox narahat olmuş, əsəbləri görülmüşdür. Lakin Nəriman Nərimanovun dünənə kimi bir yerdə çalışdığı sənət dostları ilə mehriban görüşüb hal-əhval tutması, deyib-gülməsi, tənqiddən nəticə çıxaraçağına söz verməsi ona təsir göstərmiş, əsəblər sustalmış, özündə hiss etmədən gözlərindən yaş axmağa başlamışdır.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış mütərəqqi fikirli mədəniyyət xadimləri, o cümlədən dramaturqlar teatra aydın və vicdanlı münasibət bəsləmiş, onun təşkilati və yaradıcılıq işində böyük həvəs və məhəbbətlə iştirak etmişlər. Dramaturq Nəcəf bəy Vəzirovun da bu sahədəki fəaliyyəti böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. O, yalnız dram əsərləri yazmaqla kifayətlənməmiş, teatr sənətini xalqa yaxınlaşdırmaq niyyətilə tamaşalardan əvvəl teatr haqqında söz söyləyər, rejissorluq edər, rol oynayardı. Əlbəttə, Nəcəf bəy Vəzirov peşəkar aktyor deyildi, lakin yeri gələndə, lazım olanda, səhnədə çıxış etməyi xoşlayardı. O, 1873-cü ildə öz rəhbərliyi ilə göstərilən “Hacı Qara” tamaşasında Sona xanım, 1905-ci ildə öz rejissorluğu ilə oynanılan “Dağılan tifaq” tamaşasında Pəri xanım, “Müsibəti-Fəxrəddin” tamaşasında Hürü nənə və.s. rolları məharətlə ifa etmişdi. Teatrımızın müqtədir aktyorlarının, o cümlədən Mirzağa Əliyevin xatirələrindən məlum olur ki, ədibin öz əsəri “Müsibəti-Fəxrəddin” əsərində oynadığı Hürü nənə rolundakı çıxışının maraqlı bir tarixi var.

Azərbaycan teatr truppası 1916-cı ildə Nəcəf bəy Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” əsərini tamaşaya hazırlayarkən truppanın bütün üzvləri rol götürür, təkcə Hürü nənə rolu üçün aktyor çatışmır. Məşq zamanı Mirzağa Əliyev müəllifin yanında oturub deyir:

– Nəcəf əmi, Azərbaycan səhnəsində aktrisa olmadığını bildiyimiz halda, nə üçün əsərlərinizdə bu qədər qadın rolu təsvir edirsiniz?

Nəcəf bəy mehribanlıqla onun üzünə baxıb cavab verir:

– Oğlum, sözlərin tamamilə doğrudur, aktrisasımız yoxdur. Amma biz Azərbaycan dramaturqları yalnız indiki vaxtı nəzərdə tutub yazmırıq. Bir vaxt olacaq ki, səhnəmizdə qızlarımız, oğlanlarımızdan çox olacaq.

– Bu doğrudur, ancaq indi biz nə edək? Hürü nənə roluna artistimiz çatmır axı? – deyər həyacan keçirən M.A.Əliyevə Nəcəf bəy

Vəzirov gülə-gülə: – Tapılar, – deyir, – Siz işinizdə olun. Hürü nənə rolunu oynayan var, xahiş edərəm gəlib oynayar.

İlk tamaşa noyabr ayının 18-nə təyin edilibmiş. Klub tamaşaçı ilə dolubmuş. Tamaşanın başlanmasına yarım saat qalmış, Nəcəf bəy gəlib çıxır, ancaq tək. İştirakçılar bərk narahat olurlar. M.Əliyev tez ona yaxınlaşıb soruşur:

– Nəcəf əmi, bəs Hürü nənəni oynayan hanı? Niyə gəlmədi? İndi biz nə edək?

Nəcəf bəy çox soyuqqanlılıq ilə arxayınçılıqla:

– Bu saat hamısı düzələr.

Tez paltarları bura verin deyib, soyunur, Hürü nənənin paltarlarını geyinir, saqqalı, bıığı görünməsin deyə tərəkəmə arvadları kimi yamşaq bağlayır və vaxtı gələndə səhnəyə çıxıb öz rolunu ustalıqla ifa edir. Tamaşadan sonra paltarlarını geyir, əsasını əlinə alıb aktyorlara:

– Adətdir, qız qarayıb qocalanda güc dayısına düşər, – deyib, xudahafızlaşib, əsasını yerə döyə-döyə gedir.

1905-ci ildən sonra Azərbaycan teatrının ən qüvvətli aktyorları milli teatr mədəniyyətini, səhnə sənətini yaymaq intişar və inkişaf etdirmək məqsədi ilə qastrol səfərlərinə çıxır Azərbaycan teatrını ən uzaq yerlərə aparır, hətta bir çox qonşu ölkələrdə səhnə sənətinin əsasını qoyur, teatr truppaları yaratmağa səy göstərirlər. Azərbaycan aktyorları Əbülfət Vəli, Məhəmməd Əlvəndi, Mehdi bəy Hacınski, Hüseyin Ərəblinski, Hüseyinqulu Sarabski, Məmməd İsmayılov, Murad Muradov, Bəhram Şəkixanov, Mahmud Məlikov, Ağalar Gəraybəyov, Hacıbəy Axundov, Mehdi Çuvarlinski, Midhət Məlikov, Mirmahmud Kazımovski, Sidqi Ruhulla, Mirzağa Əliyev, Tiflis Azərbaycan Teatrı aktyorlarından Mirzə Əli Abbasov, Mirzə xan Quliyev, Əşrəf Yüzbaşov, İbrahim İsfahanlı, Həşim Həşimli, İsmayıl Əliyev, Mustafa Mərdanov və b. Şimali Qafqaz, Orta Asiya, İran, Cənubi Azərbaycan, Türkiyə və digər ölkələrdə tez-tez qastrol da olmuş, böyük dramaturqumuz Cəfər Cabbarlının dediyi kimi “Teatr nə olduğunu bilməyən bir çox qaranlıq müsəlman ölkələrinə teatr işığı aparmışlar”. Onlar qastrola getdikləri yerlərdə teatr həvəskarlarına

mənəvi kömək göstərir, yerli truppmanı təşkilati cəhətdən möhkəmləndirməyə çalışırdılar.

Pərdə, dekor və sair teatr ləvazimatı düzəldib teatrın ixtiyarına verirdilər. Həm də onların rejissorluğu və iştirakı ilə göstərilən tamaşalar ayrı-ayrı yerlərdə aktyor truppalarının yeni imkanlarını aşkara çıxarıb, yerli həvəskarlara professional sənətin sirlərini öyrədirdi. Azərbaycan səhnə sənətini qonşu xalqlar arasında yayan Azərbaycan artistlərinin göstərdikləri tamaşalar getdikləri yerlərdə bir məktəb rolunu oynayırdı. Getdikləri yerlərə teatr sənətini, mədəniyyət işığını aparan bu cəfəkeş insanlar təbii ki, mütərəqqi fikirli adamlar tərəfindən rəğbət və hörmətlə qarşılanırdılar. Ancaq mürtəcə qüvvələr də hər cür vəchlə onların işinə mane olmağa çalışırdılar. Ümumiyyətlə, bu cəsur səhnə mücahidləri çox böyük çətinliklərlə qastrola gedirdilər. Mirzağa Əliyevin yazdıqlarından: "...Ənzəli çayından çıxıb Murğab adlanan yeri keçdik. Pırbazar çayına çatdıqda qayıqçılardan iki nəfəri çay qırağına çıxdı və qayığın boş tərəfinə kəndir bağlayıb, kənardan "Kəşən-Kəşən" (Çəkə-Çəkə) sürməyə başladı. Düz iyirmisaata yaxın bu "Kəşən-kəşən" davam etdi, baş yuxarı yol getdik. Gecə yarısı Pırbazara çatdıq. Hava çox soyuq və qaranlıq idi. Həmin gün buraya yağış yağdığı üçün yer palçıq olmuşdu. Ona görə də sahilə çıxan kimi biz dizə kimi palçığa girdik; heç bir tərəfdə bir canlı yox idi. Ancaq çay kənarında uzaqdan balaca bir çıraq işığı gəlirdi. Soyuqdan ayaq üstə dura bilmirdik. Hamımız əşyalarımızı dalımıza alıb, işıq gələn tərəfə yol aldığımız. Boğaza kimi palçığa bataraq, soyuqdan titrəyə-titrəyə bir qədər yol getdikdən sonra işıq gələn yerə çatdıq".

Əlbəttə, bu ağır, çətin vəziyyətlər içərisində məzəli hadisələr də baş verirdi.

Pırbazarda Azərbaycan artistləri çiy kərpicdən tikilmiş, uçuqsökük, çilov pəz dükənina daxil olurlar. Burada yatan kim, oturan kim, plov yeyən kim, başını qırxdıran kim, tiryək çəkən kim. Səs-küydən ağız deyənə qulaq eşitmirdi. Üz-gözünü tük basmış dərvişin Həzrət Əlinin şücaətindən bəhs edən səsi də bu səslər içərisində itib batırdı.

Artistlər tiryək çəkib nəşələnmiş və mürgü vuran polis nəfərindən qalmaq üçün bu kənddə başqa bir təmiz yer olub olmadığını soruşurlar, ondan mənfi cavab alırlar, eyni zamanda bu kənddə altı nəfər polis

və Mirzə Davud xan adlı bir rəis olduğunu və onun böyük karvansarının ikinci mərtəbəsində yaşadığını öyrənirlər. Xahiş edirlər ki, onları rəisin yanına ötürsün. Polis razı olur. Onlar karvansaraya çatdıqda Mirzəğa Əliyev çox ciddi şəkildə ona deyir:

– Çıx yuxarı Mirzə Davud xana söylə ki, Qafqazdan öz adamları ilə gəlmiş Mirzəğa xan bu gecə burda qalıb, sabah tezdən Tehrana ezamolacaqdır və əmr edirəm ki, bu dəqiqə ona döşənmiş, isti bir otaq hazırlasın.

Polis Mirağanın bu sözlərini eşitcək özünü itirir, qorxudan əsməyə başlayır və baş üstə deyib, ikinci mərtəbəyə qalxır.

Hüseynqulu Sarabski, Mustafa Mərdanov və digər yoldaşlarının ona təəccüblə baxdıqlarını görüb və Hüseynqulu Sarabskinin:

– Evini Allah yıxsın, bu nə işdir görürsən? Axırda qorxuram evimizi yıxıb bizi biabır edəsən! – sözünü eşidib, tapşırır ki, mən nə etsəm bir kəlmə danışmayın, guya siz mənim nöqər, naib, xanəndə və rəqqasələrimsiniz. Nə badə mənin itayətimdən çıxasınız.

Bəli, Mirzə Davud xan onları hörmətlə qarşılayır. Yaxşı bir məclis düzəldir, yeyib-içirlər, üç–dörd rumka içəndən sonra Mirzə Davud xan keflənir və oynamaq istəyir. Mirzəğanın göstərişi ilə tarzan uzundərə oyun havasını çalır. Mirzə Davud xan dizi-dizi çirtmə vura-vura cuşa gəlib oynayır; sonra aktrisanı oyuna dəvət edir, sonra aranı xəlvət görüb Mirzəğadan yalvara-yalvara xahiş edir:

– Xan sağ olsün, məni unutmayın, külfətim Rəştdədir, Pırbazarda mənə bəd keçir. Çevir məni balalarının başına, məni Rəşd nəcmiyəsinə təyin edə, ömrümün axırına kimi sənə düaçı olaram.

Demə, İran məclisinə Təbrizdən Mirzəğa xan ismində seçilmiş. Həmin Mirzəğa xan iki ay əvvəl Rəşt yolu ilə Qafqaza, oradan da Rusiyaya gedibmiş. Pırbazardan keçib gedəndə Mirzə Davud xanla ötəri görüşübmiş. İndi Mirzə Davud xan, Mirzəğanı ona oxşatmışdır. Bəli Mirzə Davud xan böyük təntənə ilə Mirzəğanın dostları ilə birlikdə faytonda Rəştə yola salır. Mirzəğa da öz növbəsində onun Rəşddə böyük mənəsbə çatdıracağı haqqda şirin vədlər verir. Rəşdə gələn artistlər tamaşalar göstərməyə başlayırlar. Düz bir ay oradakı “Xoçə Avedis” və “Xurşud” teatrında çıxış edirmişlər. Bir gün o “O olmasın, bu olsun” tamaşası zamanı Məşədi İbad rolunda çıxış edərkən Mirzəğa

tamaşa salonunda Mirzə Davudu birinci sırada oturmuş görür, səhnədən çıxır. Bu vaxt Mustafa Mərdanov ona yaxınlaşıb deyir:

– Evini Allah yıxsın, Mirzə Davud xan səni soruşdu və xəbər aldı ki, Ağayi Mirzağa xandan nə xəbər var, Teyrandadır?

Mən də özümü itirib, bir söz tapa bilmədim dedim:

– Mirzağa xan budur Məşədi İbad rolunu oynayır

Tamaşa sona çatır Mirzəağa paltarını dəyişib teatrdan çıxmaq istəyəndə Mirzə Davud xan onun qabağına çıxır, qollarını açıb boyunu qucaqlayır, üz-gözündən öpür və gülə-gülə deyir:

– Pədərsüxtə sən artist imişsən, səd afərin? Çox yaxşı tamaşa göstərdin, rolunu əla oynadın.

Mirzə Davud xan öz arzusuna çatıbmiş Rəşddə işə düzəlibmiş. O indi, Mirzağanı bir də qucaqlayır, hamısını evinə qonaq çağırır.

1917-ci ildə Tiflis Azərbaycan Teatrının artistləri M.Ə. Abbasov, M.X. Quliyev, Əsrəf Yüzbaşov, İ. İsfahanlı, H. Həşimli, İ. Əliyev, M. Mərdanov və b. İrana və Cənubi Azərbaycandəyib “Dəmirçi Gavə”, “Nadir şah”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Pəri cadu”, “Dağılan tifaq”, “Arşin mal alan”, “Əlli yaşında cavan” tamaşalarını Mərənd, Rəşt, Təbriz və digər şəhərlərin tamaşaçılarına göstərirlər. Həmin vaxta Təbrizin inqilabi ruhlu əhalisi bu tamaşalara çox böyük maraq göstərirlər. Hər bir səhnəni diqqətlə izləyir. Hətta iş o yerə çatır ki, tamaşa zamanı tamaşaçılarla ifaçılar arasınca sıx bir əlaqə yaranırmış.

Deyilənlərə görə “Dəmirçi Gavə” tamaşasında Zöhhakın adamları Gavənin uşaqlarını ilanlara yem üçün apardıqları səhnədə tamaşaçılar özlərini güclə saxlayırlar. Tamaşaçılara elə gəlir ki, Zöhhakın adamları Gavənin uşaqlarını deyil, onların öz uşaqlarını aparırlar.; odur ki, səhnəyə atılıb onları boğmaq istəyirlər. Tamaşaçı zalında olduqca gərgin vəziyyət yaranır. Tamaşanın son pərdəsində balaları əllərindən alınan kəndlilər belə böyük bir zülmə dözə bilməyib, üsyana qalxır, Zöhhakın sarayına hücum edirlər, barıgahı dağıtmağa başlayırlar. Bu səhnədə artıq zaldakılar dözə bilmir, səs-küylə ayağa qalxıb səhnədəki kəndlilərə qoşulur, onların qarşısını alıb saxlamaq olmur. Yüzlərlə tamaşaçı səhnədəki kəndlilərə köməyə gəlir, artistlərə qoşulub Zöhhakın sarayını alt-üst edirlər.

1919-cu ildə Tiflis Azərbaycan teatrı Türkiyəyə uzun qastrol səfərinə gedir. İstambulda “Arşin mal alan”, “O olmasın, bu olsun”, “Nadir şah”, “Əsli və Kərəm”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Pəri cadu”, “Bəxtsiz cavan”, “Əlmənsur”, “Dəmirçi Gavə”, “Əlli yaşında cavan”, “Evliyəkən subay” tamaşalarını göstərirlər.

O vaxt İstambulda üç teatr binası var idi. “Darulbədəyə” adlanan teatr Avropa məhləsində yerləşirdi. İlin on bir ayını məşq edib, bir ayını tamaşa göstərirdilər; özləri də əyan və kubarlar üçün oynayırdılar. Bu teatrda Ə.Möhsün, Fəhmi Əfəndi, Rəşid Rza kimi görkəmli sənətkarlar çıxış edirdi. Qalan iki teatr binası isə türklərin əsas yaşayış yeri olan “Sirkəçi”də yerləşirdi. Bunlardan biri Rəşid bəyin “Millet teatrı”, ikincisi isə “Kəl Həsənin teatrı” idi. Bunlar daima bir-biri ilə rəqabət aparardı. Rəşid bəy də, Kəl Həsən də – hər ikisi yaxşı sənətkar olublar, həm də teatr sahibi sayılırdılar. Artistlərlə müəyyəm müddətə müqavilə bağlayıb işləyirdilər.

Türkiyənin müqtədir aktyoru və rejissoru Əltoğrul Möhsün (1892-1979) Tiflis Azərbaycan Teatrı aktyorlarının Türkiyə qastrolu barədə 1 mart 1919-cu il tarixli “Tamaşa” jurnalında “Azərbaycanlıların İstambula ziyarətləri münasibətilə” adlı məqalə dərc etdirir. Orada Mir Seyfəddin Kirmanşahlı, Tərhan xanım, Əşrəf bəy Yüzbaşov, Möhsün Cəfərov, Həsən Abdullazadə, Mustafa Mərdanov, Paşabəy Məmmədov, İbrahim İsfahanlı və tar çalan Hüseyn Qasımovun hər biri haqqında qısa məlumat verərək yazmışdı: “Azərbaycanlılar istər müqtədir, istərsə də qeyri-müqtədir olsunlar bizə Qafqazın öhdəsindən irqdaşlarımızdan əsəri sənət gətirirlər. Onların vəzifəsi uyunan diyarın xalqına bir parca zövq, bir parca nəşə, bir parca sənət, bir parca gözəllik gətirməkdir. Onlar bizə kafi dərəcədə bunları gətirdilər. Çox təşəkkür edirik. İstambulun sənətə biganə xalqına gəlin-cə onlara alman filosofu Nicenin Zərdüştə söylədiyi sözü təkrar edirik. “Gözəlliyin səsi qayət pərdə arxasından çıxır. Və bunu ancaq ən oyanıq, ən həssas ruhlar duyarlar və anırlar”.

Əlbəttə, söz yox idi ki, çox böyük cətinliklərlə qostrol səfərinə gedən Azərbaycan aktyorları getdikləri yerlərdə mütərəqqi ziyalılar

tərəfindən rəğbət və hörmətlə qarşılanırdılar; bununla yanaşı, həm də mürtəce qüvvələr hər vəchlə onların işinə mane olmağa çalışırdılar.

Yaxşı cəhət burası idi ki, mütərəqqi qəzet və jurnal artistləri müdafiə etmiş, onların çıxışlarını tərifləmişdilər. “Tamaşa” jurnalında yazılmışdır: “Teatronun nəşr etdiyi proqramdan fazla bir şey istəmək qətiyyənlər bir fakt olmadığı kimi, ədəbə də münafidir. Məmləkətimizdə müsafir bulunan bu heyyyət təmsilədə hörmətsizlik də şayan təccübdür. Bu kimi əhvala bir daha meydan verilməyəcəyini əhalimizin nəzahət xəlqiyyələrindən ümid edirik”.

“Müzaif səfillər (“Yaramaz qulluq məmurları”) adlı başqa bir məqalədə isə göstərilirdi ki, 10-15 nəfərdən ibarət olan azərbaycanlı artistlər “Şahzadə başında”kı teatrda müsəmirə verdikləri zaman polis rəisləri, sensor məmurları, hərbi zabitlər öz ailələri ilə bilet almadan teatra gəlmiş, zor ilə lojaları açdırıb oturmuşlar. Həmin lojalara bilet almış tamaşaçılar isə ayaq üstə qalmağa məcbur olmuşlar”.

Ölkənin mədəni və siyasi həyatında mühüm yeniliklər yaranan 1905-ci il inqilabı çarizmə və burjuaziyaya qarşı mübarizə aparən xalqlar arasında möhkəm məqsəd birliyi yaratdı; bu mənəvi birlik nəticəsində Azərbaycanda yüksək inqilabi ideyaların yayılması sürətləndi, milli şüurun yetişməsinə böyük imkan yarandı. Köhnə dünyaya qarşı insanların mübarizə əzmi möhkəmləndi. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında olduğu kimi, mədəni həyatında da ciddi və əhəmiyyətli yeniliklər əmələ gəldi; Azərbaycanda teatr, mətbuat, məktəb, maarif, ədəbiyyat və musiqi sahəsində, o vaxta qədər görünməmiş bir canlanma yarandı. Teatr sənətimizin də mübarizə meydanı, inkişaf istiqaməti aydın idi. Teatr sahəsində çalışan demokratik fikirli ziyalılar zamanın böyük tələblərinə cavab verə bilən mübariz səhnə xadimləri teatrın məfkurəvi istiqamətini təyin edir. Onun ideya parlaqlığına çalışırdılar. Teatr truppalarının sayı artır, fəaliyyəti genişlənirdi. 1906-cı ilin aprel ayında “Müsəlman dram artistləri şirkəti” yarandı. Həmin ilin avqust ayından “Nicat” mədəni-maarif cəmiyyəti özünün teatr truppasını təşkil etdi. İki ay sonra, 1906-cı ilin oktyabr ayında “Həmiyyət” adında bir teatr truppası da fəaliyyətə başladı. “Həmiyyət” teatr truppası öz tamaşalarını fəhlə rayonlarında – Qaraşəhərdə, Sabunçuda, Balaxanıda, Bayılda və s. göstərirdi.

Şübhəsiz ki, çar üsul-idarəsi hələ də müxtəlif vasitələrlə teatr işinə mane olmağa çalışırdı. Ancaq mütərəqqi fikirli səhnə mücahidləri bu maneəçilikləri öz ağıl və bacarıqları ilə aradan qaldırmağa çalışırdılar. Mirzağa Əliyevin başına gələn bir hadisə bu cəhətdən maraqlı, ibrətamiz, həm də məzəlidir.

“1907-ci il fevral ayının 18-də “Həmiyyət” teatr truppası Sabunçuda “Sentralni” adlanan teatr binasında fəhlələr üçün N.Vəzirovun “Adı var, özü yox” əsərini və “Xor-xor” adlı bir pərdəli məzhəkəni göstərməyə hazırlaşmış. M.A.Əliyev üşüdüyü üçün ertədən gətirdiyi tamaşa üçün lazım olan paltarları iştirak edəcək aktyorlar arasında paylaşıdır; “Xor-xor” tamaşası üçün seçilmiş paqonlu zabıt paltosunu əyninə geyir, ağ dəri tüklü papağı başına qoyur, uzunboğaz çəkmələri ayağına geyir; olur əməlli-başlı bir Nikolay zabiti və başlayır səhnə işçiləri ilə birlikdə dekorasiyalar düzəltməyə. Bu vaxt yoğunbiğ, koppuş bir qaradovoy içəri girib klub müdiri Diryakalovu soruşur. M.Əliyevi zabıt paltarında görcək özünü itirir, M.Əliyev də öz növbəsində ondan qorxur. Nəhayət, qaradovoy dili topuq çala-çala deyir:

– Bağışlayın, əlahəzrət.

M. Əliyev işin nə yerdə olduğunu başa düşür, cürətlənir, irəli gəlib soruşur:

– Əlindəkilər nə kağızdır?

Qaradovoy bildirir ki, kağızlar Diryakalovadır. Bu gecə burada oynanılacaq tamaşa qadağan olunub, camaatın bir yerə yığılmasına Sabunçu polismeysteri icazə vermir.

Mirzağa Əliyev özünü hirsli göstərüb, ayağını yerə vurur və Qaradovoyun üstünə qışqırıb deyir:

– Kəs səsini qoduq! Kimin nə ixtiyarı var, mənim isbati-vücut etdiyim bir yer haqqında bu cür sarsaq əmr versin?! Ver kağızları bura! – Kağızları alıb oxumadan cibinə qoyduqdan sonra deyir: – Bu gecə tamaşaya mən təhkim olunmuşam... get dayan qapıda, zəng vurulanda biletləri yoxlayıb, adamları bir-bir burax içəri. – Sonra o, səsinin ahəngini dəyişib, yumşaq tərzdə əlavə edir: – Oyun qurtarandan sonra kassanın qabağında məni gözlərsən, səni razı salaram.

Bu yumşaq rəftardan məmnun olan Qaradovoy “çest” verib gedir. Elə bu vaxt aktyorların gurultulu qəhqəsi otağı titrədir. Nə yaxşı ki, Qaradovoy bu gülüşü eşitmir.

Tamaşa qurtardıqdan sonra aktyorlar paltarlarını dəyişib arxa qapıdan çıxıb gedirlər. Qaradovoy bir daha Nikolay zabiti hesab etdiyi Mirzağa Əliyevi görmür. Ancaq onun tapşırığını can-başla yerinə yetirdikdən sonra xeyli vaxt kassanın qabağında var-gəl edib “Zabiti” gözləyir.

* * *

1907-ci il 3 iyun çevrilişindən sonra ölkədə yaranan irtica zamanı hökumətin qərarına əsasən Bakıda xəfiyələrin sayı xeyli artır. Azərbaycanın bütün qəzalarında hərbi vəziyyət elan olunur. Çar hökuməti müxtəlif vasitələrlə Azərbaycan teatrının inkişafına maneçilik törətdirdi. Cəmiyyətlərdə aparılan axtarışların sayı çoxalmış, nəzarət gücləndirilmişdi. Şəhər rəisi polkovnik Martinovun əmrinə əsasən Bakıda olan teatr truppaları nəzarət altına alınmışdı. Teatr xadimlərinin təqibi artmışdı. 1911-ci ildə Mirzağa Əliyevin, Üzeyir Hacıbəyovun evində jandarm idarəsi axtarış aparmışdı. Azərbaycan tamaşalarında həmişə birinci sırada jandarm rəisi və polismestr oturardı. Xəfiyətlər də tamaşalar zamanı hər sözə fikir verər, jandarm idarəsinə çatdırardılar. Jandarm idarəsinin müvəkkili Əliyev familiarı bir nəfər aktyorların ağzından çıxan hər bir sözə diqqətlə qular asarmış. Üzeyir Hacıbəyovun “O olmasın, bu olsun” musiqili kome-diyasında Məşədi İbad rolunda çıxış edən Mirzağa Əliyevin tamaşa zamanı oxuduğu:

Şöləsin İbn İvan bağlasın-bağlamasın,
Həşiri olmuş əyan, ağlasın-ağlamasın

– kupleti üstündə həbs etdirib, 27 gün həbsxanada saxlatdırır və sonra Qafqaz canişini Vorotsovun əmri ilə beş il müddətinə Həştər-xana sürgün edilir.

Keçmiş SSRİ-nin gür-gür gürüldayan, necə deyərlər, qılıncının dalı da, qabağı da kəsən vaxtı idi. Mollalara, din xadimlərinə münasibət yaxşı deyildi, ateizm təbliğatı az qala elm kimi qəbul olunurdu. Belə bir vaxtda Cəfər Cabbarlı adına Gəncə Dövlət Dram Teatrında “Şəfiqə” adlı pyes tamaşaya hazırlanmışdı. Tamaşada belə bir səhnə var idi; Molla meyidin cənazəsi önündə Fatehə verməli, meyid namazı qılmalıymış. Teatrın rəhbərliyi məscidə gedib, hansı mollaya müraciət edirlərsə, heç kim razı olmur. Əlacsız qalan teatr rəhbərliyi hiyləyə əl atmalı olur. Şəhərdə yaxşı tanınan, rəğbətlə qarşılanan, yaxşı səsi olan “Cahargah” muğamı üstündə “Yasin” oxuyan mollaya deyirlər ki, bəs aktyorlardan biri rəhmətə gedib, teatrdan götürüləcək, zəhmət olmazsa gedək onun namazını qıl, hüüzürünü yola ver.

Savadı, yüksək intellekti ilə o biri mollalardan seçilən, ədəbiyyatı, sənəti qiymətləndirən, hətta aktyorlara da hörmətlə yanaşan bu alicənab molla heç bir şeydən şübhələnmədən razı olur. Gündüz 12-də teatra gəlir. Əvvəlcədən hazırlanmış cənazənin yanına toplanmış insanların arasında dayanıb əvvəl uca səslə “Fatihə” verir, sonra da gözəl bir avazla “meyit namazı” qılır. Güya qəm dəryasına batmış aktyorlar onu razılıqla dinləyirlər, başqa otaqda isə onun səsi maqnitafon lentinə yazılır. İş başa çatdıqdan sonra teatrın truppa müdiri mollaya yaxınlaşır, cibinə bir qədər pul salıb üzür-xahlıqla deyir.

– Molla əmi, çox sağ ol, ömrün uzun olsun, Alləh atana rəhmət eləsin, bizi çətinlikdən qurtardın, indi gedə bilərsən, lazım gələndə yenə səni çağırıq.

Molla duruxur, yan-yörəsinə baxır. Heç kimdən səs çıxmadığını görüb, cənazəyə işarə ilə:

– A bala, bəs rəhmətliyi nə vaxt dəfn edəcəksiniz? – deyə soruşur.

Truppa müdiri çəkinə-çəkinə:

– Axşam saat səkkizdə, – cavabını verir.

Mollanı təəccüb bürüyür, heyrətlə yanındakılara baxıb:

– Saat səkkizdə hava tamam qaralır, o vaxt meyid dəfn etməzlər, – deyir.

Truppa müdiri:

– Üzr istəyirik, molla əmi, nə edək qaydamız belədir, tamaşanı saat səkkizdə başlayırıq, – deyib, yoldaşlarına göz vurur.

Molla bayaqdan özlərini qəm dəryasına batmış kədərli kimi göstərən aktyorların qımıxdığını görüb məsələnin nə yerdə olduğunu, al-dandığını başa düşür. ucadan bir “Fatihə” verib deyir:

– Qayda ki var, çox ciddi və mühim məsələdir, a bala! Gərək rəyət edəsən, yoxsa gönü suya verərsən, aldanmış molla kimi gülünc vəziyyətə düşərsən. Aktyorlar hörmətlə onu dövrəyə alıb qucaqlayırlar, yerbəyerdən üzr istəyirlər. Onsuz da əvvəldən teatra, aktyorlara rəğbəti olan molla deyir:

– Mən sizi başa düşürəm, lap yaxşı etmişiniz, ancaq mən bununla kifayətlənə bilmərəm, gözləyin axşam tamaşasında gəlib “meyit namazını” özüm qılacağam.

Həqiqətən də molla gəlir, tamaşa böyük müvəffəqiyyətlə keçir. Molla teatra elə bağlanır, aktyorlara elə səmimi ünsiyyətdə olur ki, hətta teatrın bir-neçə tamaşasında çıxış edir. Bir neçə il sonra dünyasını dəyişən həmin mollanın məzarı başında aktyorlar dost sözü söyləyir, kədərləndiklərini bildirirlər.

* * *

Azərbaycanın digər maarifçi yazıçıları kimi Sultan Məcid Qənizadə (1866-1937) ilə Eynəli bəy Sultanov da (1863-1935) öz əsərləri ilə həyata və insanların xasiyyətində kök salan naqis cəhətdəri, mənfi keyfiyyətləri, ailədə hökm sürən köhnə arxaik qanunları, ədalətsizliyi tənqid atəşinə tutub qamçılımışlar.

Bu cəhətdən Sultan Məcid Qənizadənin “Yadımdadır”, Eynəli bəy Sultanovun “Tatarka” (“Azərbaycanlı qadın”) pyesləri maraqlıdır.

1908-ci il dekabr ayının 13-də “Bakı obşestvennaya sobraniya”nın zalında müsəlmanlar arasında savad yayan cəmiyyətin xeyrinə keçirilən ilk müsəlman gecəsinin proqramında “Yadımdadır” əsərinin rusca məzmunu verilmişdir. Bunun oxucular üçün maraqlı olacağını nəzərə alıb, onu eynilə verirəm.

...Töhvə əri ilə boyunbağıdan mərc gəlir. Ərlə-arvad hər ikisi mərci udmağa səy göstərirlər. Qulluqçu Zəhra Töhvəyə deyir ki, qonşuluqda yaşayan Şəfi adlı gənc ona boyunbağı gətirməyə hazırdır. Töhvə ərini mərcdə udmaq, həm də Şəfiyə qulaqburması vermək məqsədilə bu vəziyyətdən istifadə etmək qərarına gəlir, oğlanı evinə dəvət edir. Şəfi Töhvəyə öz məhəbbətini izhar edir. Töhvə hiyləgərliklə o vaxta qədər nazlanır ki, Zöhrə qaçaraq gəlib onun əri Əbdülsalamın gəldiyini bildirir. Töhvə Şəfini taxçada gizlədir. Otağa daxil olan Əbdülsalam Şəfinin yaddan çıxarıb taxtın üstündə qoyduğu papağı görür, qadından papağın sahibini soruşur. Töhvə əvvəl müxtəlif yalanlar uydurur, sonra isə deyir ki, papaq onu sevən Şəfinindir. Özü də taxçada gizlənilib. Əbdülsalam hirslə balta üçün çölə qaçır. Şəfi taxçada yazıq-yazıq ağlayır. Töhvə onu qurtaracağına söz verir və ona and içdirir ki, birdə başqalarının qadınına yaxın durmayacaq.

Əbdülsalam əlində balta içəri girib taxçanın qapısını sındırmaq istəyir. Töhvə taxçanın açarını ərinə verir, “apardım” deyib mərci udur. Əbdülsalamın əlləri yanına düşür. O, şükür edir ki, bu həqiqət deyil, bir oyun oldu. Axı şeytanın özü belə qadın əməli, qadın məkri qarşısında acizdir.

Töhvə ərini boyunbağı almaq üçün mağazaya tələsdirir. Əbdülsalam qapı ağzında kişiləri başa salır ki, heç vaxt qadınlarla mərc-ləşməsinlər.

Sultan Məcid Qənizadənin “Yadımdadır” pyesi ilə Eynəli bəy Sultanovun “Tatarka” pyesi arasında məzmun oxşarlığı nəzərə çarpır.

Eynəli Sultanovun 1887-ci ildə yazdığı və həmin ilin mart ayında şəhər müəllimlərinin iştirakı ilə tamaşaya hazırladığı “Tatarka” pyesində Azərbaycanlı qadınların ağır vəziyyəti və onların bu vəziyyətdən xilas olmaq üçün yollar aradıqları təsvir olunmuşdur.

Əsərin məzmununu söyləməzdən əvvəl, qeyd edim ki, filologiya elmləri doktoru, professor Əli Sultanlı (1906-1960) səhvən əsərin 1883-cü ildə yazıldığını qeyd edir. (Əli Sultanlı Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafı tarixindən, Bakı, Azərnəşr, 1964, səh.133.) Əli Xəlilov isə əsərin 1884-cü ildə yazıldığını iddia edir. Aktyor və jurnalist Lətif Hüseynzadə isə əvvəla əsəri bir pərdəli pyes kimi qələmə vermiş, ikincisi əsərin məzmununu düzgün şərh etməmiş bayağılığa

yol vermişdir. Lətif Hüseynzadənin yazdığına görə guya “gənc bir qız zor ilə yaşlı Həsənəli bəyə ərə verilmişdir. Qız qoca bəyi sevmir və həyatından çox narazıdır. Həmişə öz yaşdqları qızlarla görüşəndə şikayətlənir və sevdiyi oğlanı arzulayır. Gənc qadın bəzən fürsət taparaq öz sevgilisi ilə də görüşüb dərdləşir və “Qoca kaftardan” xilas olmaq üçün götür-qoy edirlər”. Bir gün Novruz bayramı axşamı qadın əri ilə plov yedikdən sonra toyuğun cınağı ilə çəkişirlər. Bu çəkişmədən bir gün sonra qızın sevgilisi bayram görüşü münasibətilə gəlir. Hər ikisi şirin söhbətdə ikən qapı döyülməyə başlayır. Qadın ərinin gəldiyini bildirərək özü də çətin vəziyyət qarşısında qalır. Heç bir çıxış yolu tapa bilməyən qadın oğlanı sandıqda gizlədib bağlayır və qorxa-qorxa qapını açmağa gedir. Qapının gec açılması bəyi şübhəyə salır və səbəbini soruşur. Heç bir söz uydura bilməyən gənc qadın sözün doğrusunu deməyə məcbur olur. Bəy qəzəblənir, qışqırır, xəncəri çəkib qadını hədələyir və yad kişinin harada olduğunu soruşur. Qadın yad kişinin sandıqda olduğunu söyləyir. Bəy açarı tələb edir. qadın açarı bəyə verir. Bəy açarı əlinə alarkən qadın vəziyyətdən çıxaraq “apardım” deyər qəhqəhə ilə gülüb əlini-əlinə vurur. Açar bəyin əlindən düşür. Qadın dərhal açarı götürür. Bəy uduzduğunu boynuna alır. Uduzduğu şeyi almaq üçün qadın ərini dərhal bazara göndərir. Bəy getdikdən sonra qadın sevgilisini sandıqdan çıxarıb bir sıra nəsihətlər verdikdən sonra yola salır. (Bax. İskusstvo Azerbaydjana. T.Z. Bakı, Səh.196-197.) Göründüyü kimi əsərin məzmunu dolaşdırılmış, bayağılaşdırılmışdır. Əslində isə qadın azadlığı düşmənlərinə qarşı yazılmış bu əsərdə iki obraz üz-üzə dayanıb, mübarizə edirdi. Bunlardan biri Sənəm, digəri isə Həsənəli bəydir. Sənəm mərd, ağıllı, təmiz xislətli bir qadındır. O, sevgilisi Ağasəriflə xoşbəxt yaşayır. Lakin Həsənəli bəy bu xoşbəxtliyə darılır. Sənəmə necə deyərlər göz verib, işıq vermir. Onu ələ götürmək üçün yollar arayır, qadını ələ götürmək, ondan istifadə etmək üçün hər cür iyrənc üsullara əl atır. Nəhayət, Nisə qarının köməyi ilə Sənəmi “yoldan çıxaran” Həsənəli bəy onun yanına gəlir, hər şeyi əvvəldən düşünmüş Sənəm Həsənəli bəyə yaxşıca bir qulaqburması vermək üçün onu öz evinə buraxır.

Onlar söhbət etdikləri zaman birdən qapı döyülür. Sənəm ərinin gəldiyini söyləyir və qorxmuş Həsənəli bəyi sandığa salıb bağlayır.

Açarı cibinə qoyub qapını açır. Əri qadının halətindən, qapını gec açmasından şübhələnir. Sənəm evdə yad kişi olduğunu söyləyir. Ağaşərif əsəbiləşir, sandığın açarını tələb edir. sənəm də heç bir müqavimət göstərmədən açarı ona verib, “apardım”, “apardım” deyər gülməyə başlayır. Məlum olur ki, onlar əvvəlcədən mərc kəsibmişlər. Ağaşərif uduzduğu üçün lazımı şeyi almaq üçün gedir. Sənəm sandığı açıb Həsənəli bəyi oradan çıxarır və deyir ki, sənin taleyin mənim əlimdə idi. İstəsəydim səni tamam məhv edərdim. Sən xilas olduğun üçün bütün ömrü boyu mənə minnətdar olmalısən. Unutma ki, başqasının arvadına sataşmaq, onu ləkələmək nə qədər alçaq işdir. Yaddında saxla və sən əqidədə olan bütün kişilərə de ki, biz müsəlman qadınları onların təsəvvür etdikləri qədər də iradədən məhrum, aciz və miskin deyilik. Qoy bu sənə və sənin kimilərə ibrət dərsi olsun.

Tamaşada Sənəmin rolunu Eynəli bəy Sultanov, Nisə qarı rolunu Rəhim Xəlilov, Ağaşərif rolunu M.Ə.Süleymanov, Həsənəli bəy rolunu Nəsrulla Şeyxov ifa etmişdilər.

* * *

Məşhur milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyev bir gün Passaj bazarının yanından Hüsü Hacıyev küçəsindən burulub keçmiş “Komunist” (indiki “İstiqlal”) küçəsinin tinindəki manalit binanın alt mərtəbəsində yerləşən bir gürcünün çaxır dükənində Əbülfət Vəli, Məhəmməd Əlvəndi, Mehdi bəy Hacinski, Abbas Mirzə Şərifzadə və Səməd Mənsurun dayanıb çaxır içə-içə, məzələnə–məzələnə olduqca mənalı, şirin söhbət etdiklərini görüb ürəkdən sevinir, fərəhlənir. Onların xəbəri olmadan (Hər halda Hacı belə zənn edirdi) dükənçini çağırır:

– Bu uşaqlar (Hacı aktyorları belə adlandıırırdı) nə qədər yeyib-içsələr onlardan pul alma, hesabı mən verəcəyəm, – deyib gedir.

Aradan bir neçə gün keçir. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin yolu yenə oradan düşür, gürcüyə borcu olduğunu xatırlayır, dükənün qapısı ağzında dayanıb onu çağırtdırır:

– Haqq-hesabını elə, – deyir.

Gürcü balası:

– Ağa, başına dönüm, onlar hələ qurtarmayıblar axı, – deyə çaxır dükanının qarısından içəriyə işarə edir.

Hacını təəccüb götürür; Səməd Mənsuru çağırır:

– Ay Səməd Mənsur, bu nə işdir, bala eviniz-əşiyiniz yoxdur? – deyə ona müraciət edir.

Səməd Mənsur Hacının nəyə işarə etdiyini başa düşür, halını belə pozmadan:

– Hacı, bilirsən, yaxşı, qırmızı gürcü çaxır, yumşaq təndir çörəyi, yağlı pendir, təzə-tər tərşun, söhbət də ki şirin düşdü, uşaqlar bir-birindən ayrıla bilmədilər.

Hacı bir söz demir, başını bulayıb getmək istəyəndə Səməd Məsur:

– Hacı, Mehdi bəyin söhbətini də dinləyib axşama kimi məclisə xitam verərik, – deyir.

Hacı gülümsünür:

– Yox, elə iş tutmayın, sonra Abbas Mirzə sizdən inciyər ki, cavandı deyə söhbətinə qulaq asmaq istəməmisiniz, qoy o da öz ürəyini boşaltsın. Sabah bu vədə haqq-hesabı çürüdərəm, – deyir və diqqətlə Səməd Mənsuru süzüb: – Rəngidür, hər dürrü aləm rəngüdür – deyib uzaqlaşır.

BUTOFOR PARÇALARI NECƏ ÖLÇÜM?

Böyük Vətən müharibəsi illərində (1941-1945) Azərbaycan teatrları aktyorlarının maddi vəziyyəti daha da ağırlaşmış, dözülməz vəziyyətə çatmışdı. Mübağiləsiz demək olar ki, onlar bütün günü bir loxma çörəklə başa vururdular; lakin teatra, səhnəyə vəfasızlıq etmədilər. Çox ciddi məşqlər aparır, ifa edəcəkləri rolları bütün dərinlikləri ilə duyur, dərk edir, bacarıqla yaradırdılar. Respublikamızın teatrları müharibənin ilk günlərindən öz işlərini faşizm üzərində qələbəyə yönəltdilər. Bu illər Azərbaycan teatrının tarixinə huma-

nizm və vətənpərvərlik əhval-ruhiyəsi ilə zəngin və gərgin yaradıcılıq dövrü kimi daxil olmuşdur.

Belə ağır günlərin birində – 1944-cü ildə rejissor Səftər (Əlisəftər Həbib oğlu Turabov, 1910-1994), Mirzə Fətəli Axundovun “Hacı Qara” komediyasının tamaşasını hazırlamaq fikrinə düşür. İlk məşqlərin birində Hacı Qara rolunun tapşırdığı Mirzağa Əliyevə yaxınlaşıb, çəkinə-çəkinə deyir:

– Ay Mirzə parçaları elə ölç ki, tamaşaçılar sənin xəsisliyinə inansın; yəni arşını dart.

Mirzağa cavab verir:

–Mən ölçə bilmirəm. Bu butafor parçaları axı necə ölçüm, – deyir və çıxıb gedir.

Elə zənn edirlər ki, Mirzağa acıq eləyib getdi və bir daha məşqə getməyəcək. Quruluşçu rejissor çox pərt olur. Nə edəcəyini bilmir, dediyi sözün peşmançılığını çəkir.

Səhərisi gün məşq zamanı bir də görürlər ki, Mirzəyə qoltuğunda bir top parça ilə gəldi. Hamı sevinir; daha çox sevinən quruluşçu rejissor Səftər Turabov Mirzağa Əliyevdən soruşur:

– Mirzə, yoxsa teatra parça alıblar?

Mirzağa gülümsünərək deyir:

– Yox, canım, teatrın pulu var ki, parça alsın? Dünən məşqdən sonra burdan çıxıb getdim birbaş zərgərin yanına. Yadigar qızıl üzüyümü satdım. Onun puluna da parçaları almışam ki, tamaşada istifadə edək.

ÖZ MALIN KİMİ YE

Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrı rayonda qastrolda ikən Leyla Bədirbəylinin əmisi uşaqları onları qonaq çağırırlar. Leyla 10-12 nəfər aktyor dostları ilə oraya gedir. Partiya işinə, həmkarlar işinin fəaliyyətinə böyük həvəslə yanaşan, hər məclisdə partiyanın siyasətindən, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının siyasətindən, ədalətindən, humanizmindən danışmaqdan yorulmayan Ağahüseyn Xəlil oğlu Cavadov (1894-1981) həmin qonaqlıqda da dil boğaza qoymur, həmin məsələ barədə ağız-dolusu danışmağa başlayır. Siyasi, partiyalı uzun-uzun çı-

xışları ilə adamları təngə gətirir, mənən yorur. İstedadlı gənc aktyor Həsənağa Dərya oğlu Salayev (1921-1981) dözə bilməyib deyir:

– Ağahüseyn, sən atanın goru, bu bir tikə çörəyimizi ləzzətlə yeyək, canım bura partiya iclası deyil ki?

Ağahüseyn buna məhəl qoymur, cansıxıcı, yersiz partiyalı çıxışlarını davam etdirir. Hədsiz dərəcədə hirsələnən Həsənağa Salayev deyir:

– Eybi yoxdur, mən bunun əvəzini səndən çıxaram, bu sənə baha başa gələcək.

Bəli, aktyorlar qonaqlıqdan qayıdıb mehmanxanaya gəlirlər. Səhəri Həsənağa Salayev aktyor yoldaşlarına deyir:

– Uşaqlar, tamaşadan sonra mənim qonağımınsınız. Qonaqlıq zamanı Həsənağa tez-tez Ağahüseynə müraciətlə deyir: – Ağahüseyn, öz malın kimi ye! Nuşcanlıqla ye! – Qonaqlıq qurtarandan sonra artist yoldaşlarına müraciətlə: uşaqlar, bu qonaqlığın xərcini Ağahüseyn çəkdi, – deyir və 200 manat verib çıxır.

Ağahüseyn Cavadov qaldığı otağa gəlir, cibinə baxanda görür ki, 200 manat pulu yoxdur. Səhər tezdən Sofiya Bəsir qızı Bəsirzadə (1918-2000) ilə Leyla Ağalar qızı Bədirbəyliyə (1920-1999) deyir ki, balam, mənim cibimdən 200 manatımı götürüblər. Bunu rayon camaatı etməz axı, öz aktyor yoldaşlarımmın işidi da. Leyla Bədirbəyli gülümsünüb deyir:

– Əmioğlu (Ağahüseyn Cavadovu belə çağırırdılar) bəs dünən axşamkı qonaqlıqda Həsənağa demədi ki, qonaqlığın pulunu Ağahüseyn verir?

Ağahüseyn bir qədər fikrə gedir, boynunun ardını qaşıya-qaşıya:

– Ay sizi vələdiznalar, – deyib gedir.

QORXURAM TEATR PƏLTƏKSİZ QALA...

1965-ci ildə ermənilər Andraniki xalq qəhrəmanı kimi, az qala açıq-aşkar təbliğ etməyə başladılar. Belə bir vaxtda Ermənistanın Kirovokan Dövlət Teatrı Bakıya qostrola gəlmişdi. Teatrın repertuarında “Aşot Yerkat” adlı bir pyes də var idi. Bu əsər anti-Azərbaycan notları

üzərində koklənmişdi. Teatrın qostrol tamaşaları keçmiş 26 Bakı Kommissarları adına mədəniyyət sarayında göstərilirdi. Birinci olaraq Aşot Yerkat” tamaşasını göstərəcəkdilər. Tamaşadan əvvəl qonaqları respublikamızın ictimaiyyəti adından əməkdar artist, rejissor Əliheydər Ələkbərov (1915-1974) rus dilində çox səmimiyyətlə salamladı, onlara can sağlığı, yaradıcılıq uğurları arzuladı. Sonra qonaqlardan biri onları səmimiyyətlə, hörmətlə qarşılayan azərbaycanlı həmkarlarına, ev sahiblərinə əhəmiyyət vermədən, tamaşaçılara müraciətlə, erməni dilində danışmağa başladı; axırda dedi ki, məcburam bunlara gərək (Azərbaycanın sənət adamlarına) rus dilində bir neçə kəlmə deyim. Sonra o, rus dilində:

– Bizi yaxşı qarşıladığınız üçün təşəkkürümüzü bildiririk – deyib susdu.

Tamaşa başlandı. Əsərin mövzusu ermənilərlə ərəblərin mübarizəsindən alınmışdı. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu Babək ərəb istilasına qarşı 22 mübarizə aparmışdır. Aşot Yerkat da ərəblərlə döyüşdə öz xalqına başçılıq etmişdi; bu öz yerində (Tarixdən məlumdur ki, Babəki, inanıb, ümid bağladığı bir erməni Knyazı ələ vermişdi. Ehtimal etmək olar ki, o knyaz, Sumbatyan kimi tanınan Aşot Yerkat imiş). Amma tamaşa bütünlüklə millətçilik ruhu ilə hopdurulmuşdu. Ərəblər azərbaycanlılar kimi təqdim olunurdular. Elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, yanında oturan erməni tamaşaçısı sənə nifrətini gizlətmirdi. Tamaşaçı zalında Andronikin adı xalq qəhrəmanı kimi tez-tez çəkilirdi. Tamaşanın hər gəlişi, hər epizodu anti-Azərbaycan fikri üstündə köklənmişdi. Qabaqcadan planlaşmaya görə “Aşot Yerkat” tamaşası iki dəfə göstərilməli idi. Birinci pərdədən sonra tamaşaçıların (əlbəttə, ermənilərin) təkidi ilə onu dörd dəfə göstərmək qərarlaşdı və həmin andan biletlər satılmağa başlandı. Azərbaycanlılar isə (qonaqları salamlayan Azərbaycan incəsənət ustaları) artıq çıxıb getmişdilər. Mən, dillə ifadəsi çətin olan dəhşətli bir hal keçirirdim. Bu nədir? evimizin içində bizi təhqir edirlər, meydan sulayırlar. Nədir bunun səbəbi? Bizim acizliyimiz, zəifliyimiz, qorxaqlığımız, yoxsa onların təkəbbürlüüyü, mənəm-mənəmliyi, həyasızlığımı? Suallar beynimdə aramsız dolaşırdı. Nə edəcəyimi kəsdirə bilmirdim, qəhər məni boğurdu, əsəbilik öz işini görmək ərəfəsində idi. Necə olsa da onların qonaq olduqlarını düşünüb,

təmkin və soyuqqanlıqla Kirovokan teatrının əli belində, hakimi-müt-ləq kimi foyedə dayanan direktoruna yaxınlaşdım. Salamdan sonra:

– Axı bu yaxşı deyil. Zəmanənin belə bir çağında, insanları dost-luğa çağırduğumuz bir vaxtda siz millətçilik fikri təbliğ edən tamaşa göstərirsiniz.

O, əvvəl müəmmalı şəkildə gülümsündü, çevrilib sağa – tama-şaçı zalına diqqət yetirdi, qulağının ardını qaşdı. Sifətinin ifadəsi bir-dən dəyişdi. Tərs-tərs özünə baxıb:

– Axı səni kim dəvət edib, xoşuna gəlmir çıx get, baxma,– dedi. Ani bir sükutdan sonra əlavə etdi: – İstəyirsən tapşırım biletinin pulu-nu da versinlər. Ona qonaq olmağına baxmayaraq tutarlı cavab ver-mək istəyirdim ki, o vaxt Respublika Mədəniyyət Nazirliyində incəsənət işləri idarəsinin rəyisi vəzifəsində işləyən Emin Şeyxzadə bizə yaxınlaşdı. (Emin Şeyxzadə həm də Azərbaycan EA, mənim iş-lədiyim Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun dissertantı idi.)

Mən:

– Təqsir sizdə deyil, – deyib direktora baxdım. – Günah Azər-baycan Mədəniyyət Nazirliyində, xüsusilə incəsənət işləri idarəsinin işçilərindədir ki, bu cür tamaşanın göstərilməsinə icazə veriblər.

Emin Şeyxzadə tutuldu:

– Bilirsinizmi, İncilab müəllim, mən ezamiyyətdən bu gün qayıt-mışam. Teatrın qostrol repertuarından xəbərim olmayıb. Bir də ki, axı...

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin rəhbər işçi-sinin mənə münasibəti, görünür, direktoru düşünməyə vadar etdi:

– Nə nöqsan var, deyin düzəldərik, – deyə əvvəlki hakimənə gör-kəmini dəyişdi. Acıqlı sözlərinə düzəliş verdi.

Tamaşanın ikinci pərdəsi daha dəhşətli oldu. Aşot Yerkatın qay-natasına dediyi “Siz Girdimanı azərbaycanlılara satdınız” kimi sözlər, millətçilik əhval-ruhiyyəli hərəkətlər, azərbaycanlıları təhqir edən söz və ifadələr tamaşaçı zalında güclü bir tərpəniş yaradırdı. Mən özümü təhqir olunmuş, alçalmış hiss edirdim. Fikirləşirdim ki, hardandır on-larda bu cəsarət ki, respublikanın mərkəzində – Bakıda çəkinmədən, qorxmadan daşnak fikri yayır, Andraniki bir xalq qəhrəmanı kimi təb-liğ edirlər?

Tamaşadan sonra səhərə qədər yatmayıb yeddi səhifədən ibarət bir məqalə yazdım. Məqalədə Zaqafqaziya xalqlarının tarixi dostluğundan söhbət açılır, “Aşot Yerkat” tamaşası ilə Kirovokan teatru kollektivinin yanlış mövqeyi, əsərin millətçilik rühündə yazıldığı qeyd olunurdu. İş başlanan kimi məqaləni “Bakı” qəzetinin incəsənət və mədəniyyət şöbəsinin müdiri, yazıçı-dramaturq Qeybulla Rəsulova verdim. O, məqaləni gözdən keçirib dedi:

– Yox, qardaş, bu mənim işim deyil. Yaxşı olar ki, məqaləni redaktorun özünə verəsən.

Redaktor da məqalənin çap olunmasını məsləhət bilmədi. Pərt halda işlədiyim Memarlıq və İncəsənət institutuna qayıtdım. O zaman həmin institut Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinin binasında yerləşirdi. İnstitutun teatr və kino şöbəsinin müdiri Cəfər Cəfərov (1914-1973) mənim bu halətimi görcək:

– Nə olub? Bu nə sir-sifətdir? Yoxsa evdə söz-söhbət olub? – deyə sorğu-suala başladı.

Gördüklərimi, eşitdiklərimi ona yerli-yataqlı danışdım. Çox pərişan və narahat oldu. Telefonun dəstəyini götürüb Respublika Mədəniyyət Nazirliyinin müavini Çülxur Əlibəyovaya (1928) zəng etdi. Görünür, aldığı cavab Cəfər Cəfərovu qane etmədi, nazir Məmməd Qurbanova (1911-1979) zəng etdi. Onun da caviabından razı qalmadı. Azərbaycan KP MK katibi Xasay Vəzirovun (1914-1998) telefon nömrəsini yığdı; danışdılar, şərtləşdikləri kimi 10-15 dəqiqədən sonra Xasay Vəzirov Cəfər Cəfərova zəng atdı. Danışıb qurtardıqdan sonra Cəfər müəllim mənə dedi:

– Dur get Mərkəzi Komitəyə. Mənə danışdıqlarını olduğu kimi orada danış.

Mən yazdığım məqaləni verib, hadisəni olduğu kimi danışdıqdan sonra Mərkəzi Komitədə belə bir təklif etdilər ki, tamaşaya yenidən ictimai baxış keçirilsin. Mən etirazımı bildirib dedim ki, 1899-cu ildə çap senzurası Nəriman Nərimanovun “Nadir şah” adlı tarixi dramının əlyazması üstündə yazmışdı: “Çap olunmağına icazə verirəm, tamaşaya qoyulmağına yox”. Çünki teatr oluqca mürəkkəb bir orqanizmdir. Bu tamaşada yaxşı qələmə verilən bir hal sabahkı tamaşada

pis qələmə verilə bilər. Xüsusilə sözsüz səhnələrdə aktyorun hərəkətləri, jesti, mimikası, baxışları və s. bu işdə böyük rol oynayır.

Təsəvvür edin ki, Aşot Yerkat dörd bir tərəfdən üzük qaşı kimi ərəblər tərəfindən mühasirəyə alınıb, çıxış yolu yoxdur. Elə bu vaxt sərkərdələrdən biri içəri girib xəbər verir ki, Aşot, azərbaycanlılar gəldi köməyə.

Əvvəla xəbər gətirən sərkərdə rolunun ifaçısı bu sözləri elə ironiya ilə, ikrahcasına deyir ki, köməyə gələnlərin heç nə olduğunu tamaşaçılara çatdırır. Digər tərəfdən Aşotun bu səhnədə sözü yoxdur. Bu rolu ifa edən aktyor qaş-qabağını tökər, xəbər gətirən aktyora acıqla baxar, əllərini yelləyib hirs ilə yan otağa keçər. Bu o, deməkdir ki, onların gəlişi mənə heç lazım deyil. Yaxud əksinə, aktyorun üzü gülər, sevinər, qollarını açıb qapıya tərəf gedər. Bu o deməkdir ki, dost göməyə gəlib, qorxu aradan götürülüb. Siz baxış keçirəcəksiniz, hərəkətləri, jestləri, mimikaları dəyişəcəklər, millətçilik toxumu səpən, anti-Azərbaycan ideyasını təbliğ edən sözləri, cümlələri, məqamları ixtisar edəcəklər.

Sözüm onların ağına batdı, bu qərara gəldilər ki, tamaşa dayandırılsın. Belə də oldu. İki gün sonra məni yenə Mərkəzi Komitəyə çağırıdılar. Məlum oldu ki, azərbaycanlıların imzası ilə çoxlu şikayət məktubları daxil olub. bu məktublarda “Aşot Yerkat” tamaşası çox yüksək qiymətləndirilir, xalqlar dostluğunu təbliğ edən əsər kimi qələmə verilirdi. Heç şübhəsiz ki, məktublardakı imzalar qondarma idi. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Vəli Axundov (1916-1986) tapşırırdı ki, əsəri verin, erməni dilini yaxşı bilən bir azərbaycanlı alim oxusun. Bu iş tanınmış alim, filologiya elmləri doktoru, professor Mirəli Seyidova (1918-1992) həvalə olundu. O əsəri oxuduqdan sonra Azərbaycan KP MK-nə yazdığı arayışda hər şeyi olduğu kimi göstərmişdi. Hətta qeyd etmişdi ki, İnkilab əsərdə olan anti-Azərbaycan fikrinin, daşnak əhval-ruhiyyəsinin üçdə birini görə bilməyib.

Bəs sonra nə oldu? Biganəlik laylası bizi yatırırdı. “Əşşi”, “Cəhənnəmə ki”, “Əhəmiyyət vermə” kimi beynimizə həkk olunmuş fikirlər yenə öz işini gördü. Mərkəzi Komitədə və başqa məsul vəzifələrdə çalışan ermənilərdən, tanış kirvələrdən ayıbdır dedik.

Necə deyərlər, abrimıza qısıldıq. Əsər və tamaşa haqqında yazılan arayış da, rəy də yeddi arşın quyunun dibinə elə salındı ki, heç səs-səmiri də çıxmadı. Ermənilər isə öz gözlərində tiri görməyib, bizim gözü müzdə tük axtarmaya başladılar. Elə hərəkət etdilər, elə danışdılar ki, biz məəttəl qaldıq. Necə deyərlər oğru elə bağirdi ki, doğrunun bağı yarıldı. Hələ bu harasıdır ki, bizim adlı, şanlı, görkəmli sənətkarlarımız da az qala məni ittiham etməyə başladılar.

– Sənin də işin qurtarıb, tamaşadır da, nə deyirlər qoy desinlər, kimə nə ziyarı? – deyə mənə irad tutdular.

Həm də mənim həm şəxsiyyətinə həm də sənətinə hörmət etdiyim respublikamızın xalq artisti Mustafa Mərdanov (1894-1968) bu, onların köhnə adətidir, fikir vermə, necə deyərlər, “it hürər, karvan keçər” – deyə mənə təskinlik verəndə özümü saxlaya bilmədim və dedim:

– Yox Mustafa dayı, it hürəndə bəzən karvan keçə bilmir.

Mustafa Mərdanov məni birinci dəfə görürmüş kimi, diqqətlə süzüb:

– Düz deyirsən, oğul, bu ermənilərin çövrəkləri dizlərinin üstündədir. Həya-abır bilən deyillər. – Sonra qolumdan tutub gülümsündü: – Mən də istədim bu işə qarışım, axı sənənlə həmrəy idim, – dedi. Sonra zarafatla: – amma açığına deyim ki, qorxdum. Qorxdum ki, Azərbaycan teatrı pəltəksiz qalar.

İÇƏK DOSTLUĞUN SAĞLIĞINA

İrəvanda Azərbaycan Teatrı yaranan ilk gündən Azərbaycanlıların məkrli niyyətlərinə, düşmənçilik münasibətlərinə tuş gəlib. Müxtəlif yollar və vasitələrlə bu teatırın məhvinə çalışıblar. Lakin irəvanlı azərbaycanlı ziyalılar öz teatrlarının yaşaması, layiqincə fəaliyyət göstərməsi üçün bütün əziyyətlərə dözüblər. Bu fədakar və qətiyyətli mübarizənin nəticəsi olaraq, dəfələrlə açılıb-bağlanan İrəvan Azərbaycan teatrı 1967-ci ildə yenidən bərpa olundu. Həmin andan başlayaraq öz uğurları ilə nəzəri cəlb etdi. Bir neçə dəfə Bakıda və Respublikamızın ayrı-ayrı şəhər və rayonlarında qostrol tamaşaları ilə çıxış etdilər. Azərbaycanlı sənətkilər Ermənistan dövlətinin qay-

ğısından və diqqətindən uzaq olsalar da, Azərbaycan Respublikasının fəxri adları ilə təltif olundular...

Bu şərtləri yazarkən 1970-ci illərin əvvəllərində baş verən bir hadisəni xatırladım. O vaxt həmin hadisə mənim qəlbimdə heç bir şübhə, beynimdə heç bir qarışıq fikir oyatmamışdı. İndi isə həmin hadisə barədə fikirləşdikcə, deyilən sözləri saf-çürük etdikcə, həmsöhbətlərimin baxışlarını davranış və hərəkətlərini gözlərim önünə gətirdikcə bütün varlığım da naxoş bir duyğu hiss edirəm.

...Xankəndindəki Azərbaycan Dövlət Erməni Teatrında Vilyam Şekspirin (1564-1616) “Qış nağılı” əsərinin tamaşası hazırlanmışdı. Onun ictimai baxışında iştirak edib qəbul etmək üçün Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən məsul bir şəxs kimi oraya ezam edilmişdim. Teatrın yaradıcılıq həyatı ilə ətraflı tanış olub seminar keçirmək üçün ezamiyyə müddətini bir neçə gün artıq vermişdilər. İş beləydi ki, teatrın “Qış ağalı” tamaşasına baxmaq üçün İrəvandan da qonaqlar gəlməli idilər. Odur ki, milliyyətcə rus olan rejissor Varşavski ilə milliyyətcə erməni olan rəssam Mukeş Sağıyanı da mənə qoşmuşdular. İrəvandan isə məşhur erməni rejissoru, SSRİ xalq artisti, Ermənistan Ali Sovetinin Deputatı, İrəvanda Sundukyan adına teatrin baş rejissoru, İrəvan Teatr Sənəti İnstitutunun professoru Vartan Mikırtıçoviç Acemyan dörd nəfər erməni həmkarı ilə gəlmişdi, teatrşunas Levon Haqverdiyan da onların arasındaydı.

İndi ağılıma gəlir və dərk edirəm ki, teatrın müdiriyyəti bizi qonaq sifətində görür, onlara isə ev sahibləri kimi baxırdılar. Bu bütün söhbətlərdə, hərəkət və rəftarlarda aydın hiss olunurdu. Bakıdan göndərilmiş Varşavski də, Mukeş Sağıyan da onların hər sözüünə, təbir caizsə, zuy tuturdular. Tamaşaçı zalında mənimlə yanaşı oturmuş Açıemyan tamaşanın kəskin dramatik məşqamında mənə tərəf əyilib rusca:

– Siz erməni dilini bilirsiniz?– deyə soruşdu.

– Tək-tək sözləri başa düşürəm– dedim.

– Bəs tamaşanı necə qəbul edəcəksiniz? – deyə ikinci sualını verdi.

Onun həm ictimai, həm də sənət aləmində yüksək mövqeyi, həm yaşca məndən böyük olduğunu (o, 1905-ci ildə anadan olmuşdu. Məndən 26 yaş böyük idi), həm də mənim doğmə vətənimdə qonaq

olduğunu (hər halda bu beləydi, mən də belə fikirləşirdim) nəzərə alıb və bütün etik normaları nəzərə alaraq səmimiyyətlə, eyni zamanda qətiyyətlə dedim:

– Hörmətli sənətkar, əgər göstərilən əsər hər hansı bir müasir erməni yazıçısının əsəri olsaydı, bəlkə də sizə haqq qazandırmaq olardı. Bu Şekspirin şah əsərlərindəndir. Onu Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrı da hələ üç il əvvəl tamaşaya qoymuşdu. Azərbaycan tamaşaçıları, xüsusilə teatrşunaslar, az qala onu əzbər bilirlər. Nəinki təkcə “Qış nağılı”nı, “Hamlet”i də, “Otello” da. Tamaşada aktyor ağızını açanda onun hansı sözü söylədiyi mənə məlumdur. Burada söhbət tamaşa yaradıcılarının – quruluşçu rejissorun, tərtibatçının, bəstəkarın işindən, ələlxüsus aktyor ifasından, sənətkarlığından, Leontu, Hermionanı, Perditanı, Polikseni, Florizeli və digər obrazları necə dərk edib, səhnə şərhini necə vermələrindən gedər. Acemyan oturacağımın yanından əlimi sıxıb susdu.

Tamaşanın müzakirəsinin ertəsi günü teatrın müdiriyyəti bizi “İsa bulağı”na aparacağı planlaşdırmışdı. Yemək-içmək tədarüki görülmüşdü. Avtobus yola düşdü. Mən teatrşunas Levon Haqverdiyana müasir teatrın vəziyyətindən, əsas problemlərindən danışırıq. Bir neçə kilometr getmişdik ki, Acemyan arxaya, mənə tərəf çevrilib.

– Siz donuz əti yeyirsiniz? – deyər soruşdu.

Doğrusu bu qəfil sualı gözləməirdim, bir anlığa susdum və donuz ətinin çox yağlı olduğunu xatırlayıb dedim:

– Bilirsinizmi, ya donuz əti, ya qoyun əti mənim üçün fərqi yoxdur. Ancaq mən qara tikəni xaşlayıram, yağlı tikədən xaşum gəlmiş.

Acemyan sürücüyə müraciətlə:

– Şuşaya sür, – dedi.

Demə əvvəlcədən kabab üçün donuz əti tədarük edibləmiş. Şuşada bir neçə kilo qoyun əti alıb “İsa bulağı”na tərəf yol aldıq. Yol boyu Acemyan bu yerlərin təbiət mənzərəsinə heyranlığından həvəsələ danışdı.

“İsa bulağı”nda söhbət yenə teatrlardan düşdü. İrəvan Azərbaycan Teatrından söhbət düşəndə Acemyan dodaq büzüb:

– Bu mənasız işdir, axırı yoxdur. – dedi. Birdən nə fikirləşdisə: – bəs niyə Azərbaycanda Erməni Teatrı açmırlar? – deyər mənə baxdı.

Mən yenə hörmətlə ona müraciət edib dedim:

– Hörmətli sənətkar, əvvəla deyim ki, istər inqilabdan əvvəlki dövrdə, istərsə də Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra (o vaxt belə deyilirdi) erməni artistləri Bakıda geniş fəaliyyət göstəriblər. Məgər bizim dünən “Qış nağılı” tamaşasına baxmadınız, teatr Azərbaycanda fəaliyyət göstərmirmi?

– Axı bu adından da göründüyü kimi Stepanakert Dövlət Erməni Dram Teatrıdır; özü də M.Qorkinin adını daşıyır, – dedi Acemyan.

– Burası belədir, – dedim, – ancaq bu teatr Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının göstərişi ilə Bakıdakı erməni teatrının tanınmış aktyoru Karo Comoqonoviç Alvaryan 1932-ci ildə açıb, kollektivi genişləndirmək və möhkəmləndirmək məqsədi ilə Bakıdakı erməni teatrından, təbii ki, həm də İrəvıandan professional aktyorları buraya cəlb edib. Bu şübhəsiz ki, müəyyən səhv və səhlənkarlıq nəticəsində Stepanakert Dövlət Erməni Dram Teatrı adlansa da Azərbaycan Dövlətinə məxsus, onun onun ərazisində yerləşən erməni teatrıdır. Azərbaycan hökuməti bu teatrı maliyyələşdirməklə yanaşı, vaxtaşırı ona kömək edir. Bu teatr Azərbaycan hökumətinin daim qayğısını hiss edir, maddi və mənəvi köməyini görür. Teatrın yaradıcı heyətinin tərkibinə fikir verin. Onlar Azərbaycanın xalq artisti, Azərbaycanın əməkdar artisti, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi adlarını daşıyırlar.

Acemyan əllərini sinəsinə çarpazlayıb xeyli sükut içində müəmmal şəkildə məni süzdü, sonra zorla gülümsünərək Levona:

– O qarpızı gətir, kəsib yeyək, içərim yanır (Vnutri qorit).

Stepanakert teatrının bizimlə gələn, üzvləri bir kəlmə də olsun danışmırdılar. Elə bil ağızlarına su almışdılar. Varşavski də dinmirdi. Ancaq him-cimi ilə mənə işarə edirdi ki, yaxşı eləmirəm, ustad sənətkarın qəlbinə toxunuram. Mukeş Sağıyan isə qarpız dilimini Acemyana uzadıb, gözü məndə kinayəli bir baxışla dedi:

– Ustad, cavandır, hələ duza gedir, əhəmiyyət verməyinə dəyməz.

Elə bil bu söz Acemyana şillə kimi dəydi və:

– Nə danışsan? Bu heç də əhəmiyyətsiz məsələ deyil. Belə fikirləşsəniz, uduzarsınız, – dedi.

Levon Haqverdiyan bu an, cəld badəni qaldırıb:

– Ustad, içək dostluğun sağlığına. İnqilab namizədlik dissertasiyasını İrəvanda Akademiyanın İncəsənət İnstitutunda müdafiə edib, – dedi.

Acemyan:

– Belə de, biz hər zaman Azərbaycanlılara dayaq durmuşuq, gömək əlimizi uzatmışıq, – dedi və badəsinə mənim badəmə toxundurdu.

Hörmətli oxucuların nəzərinə aşağıdakıları da catdırmağı vacib bildim.

1970-ci ildən sonra mən İrəvandakı Azərbaycan Teatrının işi ilə tanış olmaq üçün dəfələrlə İrəvana getmişəm. İstedadlı, cəfakeş sənətkarların nə qədər mənəvi sarsıntı keçirdiklərinin şahidi olmuşam. Bu barədə tənqidi yazı ilə mətbuatda çıxış etmək niyyətində olsam da baş tutmayıb. Sovet ideologiyası, qırmızı təbliğat Çin səddi kimi qarşıda durmuşdu. Əksinə, gərək vicdanının əksinə gedib “Xalqlar dostluğu”, “Beynəlmiləlçilik” prinsiplərindən çıxış edərək Ermənistan hökumətinin guya Azərbaycan teatrına “böyük qayğısından” danışaydın, yazaydın. Bunu da mən bacarmadım. İrəvana növbəti səfərim zamanı teatrın direktoru, yazıçı publisist, dramaturq Hidayət Orucovun (1944) iş otağında oturub xeyli söhbət etdik. Məxfi söhbətdə qəm, fikirlərdə etiraz, düşüncədə narazılıq olsa da müəmmalı, bir qədər də ümidli baxışlarla ayrıldıq.

İrəvanda Azərbaycan Teatrı rəsmən yaransa da əslində yox kimi idi. Ermənistanın hakim dairələri erməni şovinistləri teatra nəinki kömək etmirdilər, əksinə, necə deyərlər, “ona göz verib, işıq vermir-dilər”. Kollektiv köçəri qaraçı həyatı keçirirdi. Bu vəziyyətdən, “sərgüzeştlərdən” təngə gələn teatrın direktoru Hidayət Orucov, ələcsız qalib Azərbaycanın o vaxtki Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi Cəfər Cəfərova müraciət edir. söhbət zamanı teatrın binasız olduğunu bilən Cəfər Cəfərov:

– Stasionar binasız teatr? Özü də cavan teatr? – deyə təəccüb və heyrətini bildirir.

Hidayət Orucovun:

– Bizim kollektivdə güclü bir xüsusiyyət var. Məncə bu xüsusiyyət bütün çətinliklərə qalib gələcək, – sözlərinə Cəfər Cəfərovun:

– Hansı xüsusiyyətdir? – sualını Hidayət Orucov belə cavablayır:
– Sənət eşqi. Teatra vurğunluq. Orda elə qızlar, elə oğlanlar var ki, tamaşa oynayıandan sonra, səhnədə ölsələr də “uf” deməzlər.

Hidayət Orucovun Cəfər Cəfərova dediyindən aydın olur ki, İrəvanda yaşayan görkəmli teatrşunas alim, sənətkarlıq doktoru, professor Sabir Rzayev də İrəvanda açılmış Azərbaycan teatrına ümitsiz baxır, onun gələcəyinə inanmır. Hidayət Orucov dediyi “Görünür, Sabir Rzayev də bizim teatrın sabahına inanmır” – sözləri də Cəfər Cəfərovun baxışlarındakı ümid qığılcımlarını söndürə bilmir.

Cəfər Cəfərovun ümid dolu sözləri, tövsiyələri çox çətin vəziyyətdə olan İrəvan Azərbaycan Teatrının direktoru gənc Hidayətə qolqanad verir, onu ürəkdən sevindirir. Xüsusilə Cəfər Cəfərovun telefon dəstəyini qaldıraraq Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi ilə danışması, İrəvıandakı Azərbaycan teatrına qayğı göstərilməsi barədə konkret tapşırıqlar verməsi onu əməlli-başlı sevindirir.

Lakin çox-çox təəssüflər olsun ki, İrəvan Azərbaycan Teatrında bütün həyatları ilə teatra, səhnəyə bağlı olan, ürəkləri sənət eşqi ilə döyünən istedadlı oğlanlar və qızlar olmasına baxmayaraq, ermənilər onların bu sənət eşqlərini söndürmək üçün teatrı heçliyə yuvarlamaq üçün bütün vasitələrdən xəlvəti istifadə etməyə səy göstərirdilər. Nəhayət, 1988-ci ildə erməni qəsbkarlarının azərbaycanlılara qarşı təcavüzü nəticəsində İrəvanda yaşayan bütün yurddaşlarımız öz doğma ata-baba yurdlarından, doğma torpaqlarından qovuldular. İrəvan Azərbaycan teatrı da qaçqın düşdü. Bakı şəhərində məskunlaşdı. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin (indiki Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin) diqqət və qayğısı ilə qaçqın İrəvan Azərbaycan Teatrı əvvəl studiya kimi Bakıda öz fəaliyyətinə başladı (1989). Beş il sonra 1994-ci ildə teatra yenidən dövlət statusu verildi və Huseynqili Sarabskinin (1879-1945) adını daşıyan Bakıdakı Mədəniyyət evində məskunlaşdı. 2005-ci ilin dekabr ayından teatr Nəriman Nərimanov adına kinoteatrın binasında yerləşdirildi. 2008-ci ildən isə teatr Məmmədəmin Rəsulzadənin adını daşıyan qəsəbədəki Mədəniyyət evinə köçürüldü. Fəaliyyətini orada davam etdirməyə başladı.

* * *

Zəka sahibləri, müdrik insanlar, o cümlədən Azərbaycan teatrının baniləri XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış dramaturqlar, eləcə də sonrakı dövrlərdəki mütərəqqi fikirli ziyalılar teatra “Məbədgah”, “Müqəddəs məkan”, “Tərbiyə ocağı”, “Darulədab” və s. kimi baxmışlar. Lakin elələri də olub ki, teatrdan gəlir mənbəyi kimi istifadə edib, öz naqis hərəkətləri ilə bu müqəddəs məkanın hörmətini heçə endirməyə səy göstərirlər

* * *

Heç yadımdan çıxmaz 1960-ci ilin əvvəlləri idi. “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin redaktoru tanınmış jurnalist, yazıçı Cəmil Əlibəyovla (1927) onun iş otağında görüşdüm. Quba Dövlət Dram Teatrındakı özbaşınalıqdan bəhs edən çoxlu imzasız şikayət məktublarını göstərib dedi:

– Bu səpkili məktubların arası kəsilmir. Xahiş edirəm Qubaya gedib bu imzasız məktublarda yazılanları yoxlayasan. Məsəl var deyərlər: “od olmasa, tüstü çıxmaz”. Razılaşdım, ezamiyyə vərəqini götürüb, səhəri günü avtobusla yola düşdüm. Gündüz saat üçdə Qubaya yetişib, birbaşa teatra getdim, gözətçidən başqa heç kəs yox idi. Gözətçi:

– Ay oğlul, – dedi, – Məmmədağa (teatrın direktorunu deyirdi) iki gündür ki, İrəvana Qaynının ad gününə gedib. Ona görə də tamaşalar təxirə salınıb, axı tamaşadakı əsas rolları Məmmədağanın arvadı Şaginyan ifa edir. yəqin ki, bu gün olmasa da, sabah gələr. Aktyorlar da yəqin ki, bağdakı çayxanada olurlar.

Səhər teatra gələndə məni 45-50 yaşlarında ucə boylu, möhkəm bədənli, qarabəniz bir nəfər qarşıladı, gülə-gülə əl uzadıb:

– Məmmədağa, – dedi və mənə imkan vermədən, – Ə kişi, gəlişin barədə bir xəbər verəydin də, heç yaxşı olmadı. Sonra yan otaqdan bir nəfəri çağırıb: – Tez get Cəfər kişiyyə de günortaya yaxşı yemək hazırlasın, hörmətli qonağım var.

Yarıcıddi, yarızarafatla soruşdum:

– Hardan bildin ki, hörmətliyəm, biz ki, ilk dəfədir görüşürük?
Mən hələ özümü təqdim etməmişəm.

Bic-bic qımışdı:

– Ay pir olmuş, – dedi, – bunu bilməyə nə var ki? Gözətçi ucundan-bucağından mənə danışib. Əsası budur ki, mənim gözlərim sərraf gözləridir. “Vaqif” əsərini, görünür, yaxşı bilirsiniz. Bilirsiniz nədir? “Vaqif” əsərini özüm tamaşaya hazırlamışam. Qacar rolunun ən yaxşı ifaçılarından hesab olunuram, – dedi. – Gülümsədim. Qolumdan tutub: – Gedək mənim kabinetimə, sənə pürrengi, mürəbbəli çay təşkil edim, – dedi.

–Yox, – dedim, – teatrın səhnəsinə, qrim otaqlarına baxmaq istərdim. Etiraz etmədi, tamaşaçı salonuna, qrim otağına, səhnəyə baxıb, paltarsaxlanan otağa keçdik. Geyimlər kif iyi verirdi. Foyeyə keçdik. – Bu gün hansı tamaşanı göstərəcəksiniz? – sualım elə bil onu arı kimi sancdı.

Hirsini zorla boğub:

– Bu gün tamaşa olmayacaq, “Qatır Məmməd” tamaşasını göstərməliydim. Yasəmən rolunu oynayan aktrisa xəstələndiyi üçün göstərə bilməyəcəyik, – dedi.

Soruşdum:

– Rolun ikinci ifaçısı yoxdur?

– Canım nə qoyub, nə axtarırsan, bura Bakıdakı Akademik Dram Teatrı deyil ki, aktrisalar rol üçün növbəyə dursun? Bir də ki, Yasəmən rolunu oynayan aktrisa Şaginyandan sonra bu rolu kimə etibar etmək olar? Əslində Şaginyan özü də buna razı olmaz, teatrın altını-üstünə çevirər. Bir neçə gün bundan əvvəl Bakıdan bir neçə gənc gəndərblər. Biri rejissoru Ağakişi (indi xalq artisti Ağakişi Kazımov, 1935), biri aktyordur Səyavuş adında (indi xalq artisti Səyavuş Aslan, 1935), bir də aktrisadır, deyəsən Səyavuşun arvadıdır (Ofeliya Əfqanlı-Aslan, 1939). Nə bacarıq var, nə istedad, gəl ki iddiaları yerə-göyə sığışmır. O gün ağzından süd iyi gələn o aktrisa gör mənə nə deyir: “Məmmədəğa müəllim, mənə Şaginyana dublyor yazın da, axı 50 yaşlı qadın nə vaxta kimi 18-20 yaşlı qız rollarını oynayacaq? Elə bil dünya başıma hərləndi; qonaq olmasaydı cavabını verərdim. Ağa-

kişi də mən hazırlayan tamaşaları bəyənmiş, deyir primitivdir. Gördüm yox, bu uşaqlarla bir iş görmək olmaz. Dedim necə gəliblər, eləcə də getsinlər.

Mən Ağakışının da, Səyavuşun da, Ofeliya xanımın da istedadına bələd idim. Bu gənclərin böyük gələcəyinə inanır və ümid bəsləyirdim. Ancaq Məmmədəğanın “necə gəliblər, eləcə də getsinlər” fikrinə ürəkdən razı idim. Çünki Məmmədəğanın danışıq və rəftarından hiss edirdim ki, onlar burada “bataqlığı düşən adam kimi” məhv olub gedəcəklər.

Bir qədər sonra teatrın tanınmış, qabaqcıl aktyorlarından Əli Cəfərov (görməli filoloq, alim, Əkrəm Cəfərin qadaşı oğlu) və Mustafa Suleymanov (sonralar Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında işlədi) gəldilər. Məmmədəğa dil boğaza qoymurdu. Aktyorlar isə susur, narazılıq işarəsi olaraq, başlarını yırğalayır. Mən aktyorlarla ayrılıqda söhbət etməyi vacib bildim. Fərsət tapıb görüşdüm.

Əli Cəfərov da, Mustafa Suleymanov və digər aktyorlar da bir ağızdan bildirdilər ki, bu teatrda heç bir qayda-qanun, nizam-intizam yoxdur, yaradıcılıq işi barədə düşünülür. Özbaşınalıq hökm sürür, Məmmədəğa milliyətçə erməni olan arvadı Şaginyanın dediyi ilə durub-oturur, teatrda direktor Məmmədəğa yox, arvadı Şaginyandır. Rolları da o bölür. Cavan qız, qadın rollarını özünə götürür. Elə olur ki, tamaşada ana qızından cavan görünür. Məsələn “Qatır Məmməd” tamaşasında Gülcəmal rolunu Şaginyan, onun anasının rolunu 23 yaşlı cavan aktrisa ifa edir. “Vaqif” tamaşasında Şaginyan Xuramanı, cavan aktrisa Gülnarın anası Əminə rolunda çıxış edir. Özü də iş burasındadır ki, o özünü elə qrim edir ki, səhnədə daha cavan və gözəl görünsün. Məmmədəğanın 11 yaşında oğlu tamaşanın ən dramatik yerində iti səhnəyə çıxarır onunla əylənir, soskanı su ilə doldurub paltarların üstünə tökür. Maaşlarımız vaxtı-vaxtında, həm də tam şəkildə verilmir.

Aktyorlar, texniki işçilər Quba Dövlət Dram Teatrında irili-xırdalı nöqsanlardan, tez-tez baş verən xoşagəlməz hadisələrdən ürək yangısı ilə yana-yana danışdılar.

Teatrdakı bu nöqsanlara son qoyulması diləyi ilə Məmmədəğa ilə görüşdüm. Eşitdiyim şikayətləri ona deməyə başlamışdım ki, o:

– Pah atonan, indi gəl bu məxluqa yaxşılıq elə. Ə kişi, onların əyinlərindəki qostyumları da mən almışam.

Çox həyacanlı olduğu üçün (hər halda o özünü belə göstərirdi) söhbəti kəsdim, aktyorların yanına gəlib:

– Deyirsiniz ki, maaşlarınız vaxtı-vaxtında verilmir, həm də ondam müəyyən bəhanə ilə kəsirlər. Əyninizdəki qostyum da o alıb ki? – dedim.

Əli Cəfərov başını buladı; Mustafa Süleymanov:

– Düz deyir o alıb. Ancaq necə? Getmişdik qostrola. Əynimizdəki qastyum sökülüb dağılırdı, boynu, qolları çox işləndiyindən elə sökülmüşdü ki, ipləri çıxıb, astarı görünürdü. Ağdaş rayonunda olanda bizi mağazaya aparıb hərəməzə 880 manata bir qastyum aldı. Altı aydır 880 manatı üç dəfə ödəmişik, hələ də borcundan çıxıb bilmirik ki, bilmirik.

Doğrusu ürəyimdə kədərə bürünmüş bir nifrət oyandı. Kədər cəfakeşliklə həyatda və səhnədə bir iş görmək, insanlara xidmət etmək istəyi ilə yaşayan, fəqət yalnız öz mənfəətini güdən nadan, cahil bir müdir əlində yazıqlaşan, ağırlaşan aktyorların vəziyyətindən doğmuşdu; nifrət isə öz milli mənliliyini dərk etməyən, bir erməni qadınının hikkəli, hegemon, rəftarına rəğmən hərəkət edən savadsız, düşüncəsiz, mənaviyyatsız bir teatr direktoruna yönəlmişdi. İstədim gedib onu rüsvay edim, yenə də səbiri olmağa üstünlük verdim. İş otağına gəlib dedim:

– Hörmətli direktor, mən teatrın aktyorları, texniki işçiləri ilə xeyli söhbətdən sonra inandım ki, teatrda vəziyyət çox pis haldadır, hamı sizdən şikayətcidir. Arvadınızın hikkəsi, hegemonluğu, oğlunuzun şiltaqlığı hamını təngə gətirib. Bəlkə...

Mən danışdıqca dişini qurdalayan, qulağının dalını qaşıyan, hiyləgərcəsinə gülümsəyən direktor söz bu yerə çatanda ilan vurmuş adam kimi yerindən qalxıb, hirsəl:

– Bilirsən nə var, hər kim, hər nə deyir, desin mənim vecimə deyil. Sən də cavan oğlan, eşid, bura Məmmədəğa teatridir. Vəssalam.

Məni heyrət bürüdü, bir söz demədən otaqdan çıxdım; istədim həmin an Bakıya qayıdam; aktyorlara verdiyim söz yadıma düşdü.

Onlar xahiş etmişdilər ki, axşam “Qatır Məmməd” tamaşasına baxım. Baxdım. Heç bir tənqiddə dözməyən bu zəif, solğun tamaşa məni hey-rətə saldı. Hündür boylu, əndamlı Şaginyan gobud hərəkətləri, qulaq batıran gur, heybətli səsi ilə obrazı gülünc bir vəziyyətə salmışdı.

Bu gülünclük Gülcəmalın Qatır Məmmədlə (artist Mustafa Su-leymanov) görüşü, söhbəti zamanı daha da şiddətlənirdi.

Tamaşadan sonra Məmmədağa mənə yaxınlaşıb heç bir şey ol-mamış kimi:

– Mənim, səndən yaxşı olmasın, bir dostum var. O, mənim sənin kimi hörmətli qonağım gəlməsi münasibəti ilə qoyun kəsib, süfrə dü-zəldib. İndi gedirik ora, çörək kəsək, yeyək-içək. Bu fərsiz, deməliq aktyorlar da imkan vermədilər ki, bütün gün ərzində bir çörək kəsək, – dedi.

Ciddi və ötkəmliklə:

– Yox, gedə bilmərəm, səninlə çörək kəsmək qəbahətdir, hətta gü-nahdır, – dedim. Sonra əlavə etdim: sən düz deyirsən, mən səhərdən heç nə yeməmişəm, yorğunluq və aclıq hiss edirəm. Təbii ki, mən bir şey yeməliyəm. Buralarda harda bir loxma çörək yemək olar?

Məmmədağa mənim sözlərimin mənasına əhəmiyyət vermədən, hey ziyafətə getməyimi israrla xahiş edirdi. Birdən gündüz gördüyüm bir köşk yadıma düşdü, orada konservləşdirilmiş balıq diqqətimi cəlb etmişdi. Oraya doğru addımladım. Məmmədağa məndən əl çəkmirdi. Xoşbəxtlikdən gec olmasına baxmayaraq köşk açıq idi. Bir qutu kon-servləşdirilmiş balıq açdırdım, tez də pulunu verdim. Mən yeməyə başlayanda Məmmədağa da məzə üçün mənə qoşuldu.

– Məmmədağa, mən səninlə çörək kəsmirəm ha, aclığımı dəf edirəm, çörək kəsmək çətin və məsuliyyətli işdir.

Oradan mehmanxanaya tərəf yollandım. Yol boyu, əvvəlki səhi-fələrdə bəhs etdiyim gənc çobanla əzrayıl arasında olan çörək kəsmə əhvalatını Məmmədağaya danışdım.

Məmmədağa heç nə demirdi, ürəyində yəqin, fikirləşirdi ki, “ge-cənin xeyrindən, səhərin şəri yaxşıdır”. Sabah hər şeyi yoluna qoyar. Mən isə səhər tezdin Quba-Bakı marşrutu ilə işləyən avtobusla yola düşdüm. Ertəsi gün Quba Dövlət Dram Teatrındakı vəziyyəti yerli-yataqlı “Azərbaycan gəcləri” qəzetinin redaktoruna və işçilərinə da-

nışdım. “Xalq teatrlarından da bir addım geri” adlı məqaləm həmin qəzetdə çap olundu. Məqalə qəzetdə çap olunandan iki gün sonra işə gedirdim. O zaman mən Nəriman Nərimanov heykəli qoyulan yerdən təxminən 200 metr aralıda – 1-ci xreptovı deyilən küçədə yaşayırdım. Çalışdığım Memarlıq və İncəsənət İnstitutu isə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyinin binasında yerləşirdi. Bu yolda tranvay işləyirdi. Tranvaya mincək Məmmədəğaya rast oldum. O, irişə-irişə, həm də rişğəndlə:

– Nə olsun ki, yazdın, ona baxan kimdi, – deyib məndən aralaşdı.

Varlığında naxoş bir duyğu hiss etdim. Fikir məni götürmüşdü. İnstituta çatcaq Respublika Mədəniyyət Nazirliyi İncəsənət işləri idarəsinin sədr müavini Hüseyn Əhmədov (1928) zəng edib dedi ki, dünən Məmmədəğa gəlmişdi nazirin yanına, otağa qəmli girib, sevincək çıxdı. Vaxt itirmədən nazirliyə getdim. Köməkçisinin narazılığına, müqavimətinə baxmayaraq nazir Məmməd Qurbanovun iş otağına daxil oldum. Bu hərəkətim təbii ki, nazirin narazılığına səbəb oldu.

– İcəzəsiz nazirin otağına daxil olmaq xoşa gələn iş deyil, – dedi, – bax istəsəm indi mən səni dinləmədən otaqdan çıxırda bilərəm.

– Doğru deyirsiniz, cənab nazir. Mən vaxtı ilə bir il sizin işçiniz olmuşam. Xasiyyətim, tərbiyəm haqda yəqin ki, məlumatınız var. Məni bu cür xoşagəlməz hərəkətə vadar edən ümumi işimizə, mədəniyyətimizə, xüsusilə teatr sənətimizə ziyan toxunduran halların nazirlik tərəfindən müdafiə olunmasıdır.

Söz bu yerə çatanda nazir fikrə getdi.

– Necə yəni ziyanlı halların bizim tərəfimizdən müdafiə olunması, bu nə cəfəngiyatdır?

– Hörmətli nazir, buna necə qiymət vermək lazımdır ki, mən Quba Dövlət Dram Teatrına gedib, oradakı əyintiləri, özbaşnalıqları görüb, bu barədə qəzetdə məqalə çap etdirirəm. Teatrın direktoru cəzalandırılmalı olduğu halda, sizin yanınıza gəlib otağınızdan gülə-gülə, sevincək çıxır, tramvayda mənə rast düşdükdə “nə olsun ki, yazdın, kimdi ona fikir verən” deyə təkəbbürlü halda rişxənd edir.

Nazir xeyli susdu, sonra:

– O sənə elə beləmi dedi?

Dedim:

– Bəli.

Düyməni basıb, köməkçisini çağırdı, incəsənət işləri idarəsinin sədrini istədi. Tapşırırdı ki, bir həftədən sonra nazirliyin kollegiyası çağırılsın. Quda Dövlət Dram Teatrının işi müzakirə olunacaq. O vaxta kimi iki nəfəri Qubaya ezamiyyətə göndərin. Həmin teatrın işi barədə ətraflı arayış hazırlasınlar. Kollegiyaya bütün teatrların direktorları çağırılsın. Ədil İskəndərovu, Mehdi Məmmədovu, Tofiq Kazımovu vaxtı ilə bizim işçimiz olan bu cavan oğlanı da dəvət edin.

Kollegiyada Məmmədağanan iş üsulunu möhkəm tənqid atəşinə tutdular, teatrın pis vəziyyətdə, aşağı səviyyədə, ölü vəziyyətində olduğunu söylədilər. Demə çox adam bu teatrın vəziyyətindən narazı imiş, ancaq heç kəs birinci danışmaq istəməmiş. Qərara alındı ki, Quba Dövlət Dram Teatrı bağlansın.

Aradan bir neçə il keçmişdi, bir gün şair-dramaturq Novruz Gncəli (1921) mənə dedi ki, Gəncə Dövlət Dram Teatrında mənim “Dostluq körpüsü” adlı pyesimin ilk tamaşası olacaq, xahiş edirəm, vaxtın, imkanın olsa mənimlə gedək, istəyirəm sən o tamaşanı görəsən. Razı oldum. Tamaşadan sonra Novruz mənə dedi ki, burada bir aktyor var, adı Məmmədağadır, qoca kişi rolunda çıxış edir, arvadı Şaginyan da tamaşada onun qarısı rolunu oynayır. Onlar deyirlər ki, İnkilab müəllim, onsuz da, bizim ifamızı bəyənməyəcək.

– Novruz, ifaçılıq tərəfdən demirəm, yaşlarına uyğun rollarda çıxış etmələri təqdirəlayıqdır. Nəhayət ki, Şaginyan öz yerini tapdı, – dedim.

* * *

Azərbaycan teatrının zəngin yaradıcılıq imkanlarına malik olan aktyorlarından biri kimi tanınan, yalnız xarakterik və dramatik rollarda deyil, komik rollarda da məharətlə çıxış edən Ağahüseyn Cavadov Gəncə Dövlət Dram Teatrında işlədiyi zaman (1933-1938) məşhur Fransız dramaturqu-komedioqrafı Jan Batist Molyerdən (əsl adı Poklen idi: 1622-1672) tərcümə və təbdil olunmuş “Canqur Səməd” adlı tamaşada Səmədin rolunu ifa etirmiş. Deyilənlərə görə

onun xəstə atasının yanına gəlidiyi və xəstə atasının: “Oğlum otur” sözlərindən sonra oturuşu xeyli gülüşə və alqışlara səbəb olmuş.

Bir gün tamaşanın başlanmasına bir az vaxt qalmış xəbər gəlir ki, Ağahüseyn Cavadovun oğlu vəfat edib. Kollektiv məyus olur. Teatrın kollektivi bu qərara gəlir ki, tamaşa təxirə salınsın. Lakin Ağahüseyn Cavadov razı olmur, qəti etirazını bildirir. İfa etdiyi Səməd rolunu daha böyük məharətlə oynayır, arasıkısilməz gülüş dalğası tamaşaçı zalını çulğalayır. Yalnız tamaşa qurtardıqdan sonra o, acı göz yaşları axıdıb oğlunun yasını saxlayır.

* * *

Bir gün yenə rayon qostrolu zamanı görkəmli dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Pəri Cadu” əsərinin tamaşası göstəriləcəkmış. Tamaşada Niyaz rolunu oynayan aktyor Əli Qurbanov (1898-1962) gəlib çıxmır. Məcburiyyət qarşısında qalıb, tələsik onu Ağahüseyn Cavadovla əvəz edirlər. Truppa müdiri Qürbət Qurbanov (1924-2002) mehmanxanaya gəlib, görüb ki, Əli Qurbanov şirin yuxudadır. Qürbət Qurbanovun gəlişi ilə oyanan Əli Qurbanov soruşur ki, bəs mənim tamaşam nə oldu? Onun xəsiyyətinə yaxşı bələd olan Qürbət Qurbanov deyir ki, nə tamaşa, bu gün sənin çıxışın yoxdur ki? Aradan xeyli vaxt keçəndən sonra kimsə Əli Qurbanova deyir ki, “Pəri Cadu”da səni Ağahüseyn əvəz edirdi.

Xeyli fikrə gedən Əli Qurbanov deyir:

– Qürbət bunu o an mənə demədi. Yoxsa ürəyim partlayardı.

* * *

Görkəmli yazıçı, dramaturq Nəcəf bəy Vəzirov 1909-cu ildə yazdığı “Vay Şələküm-məəlləküm” adlı bir pərdəli pyesində avam, nadan, cəhalətpərəst adamların acgözlüyünü, mənəvi yoxsulluğunu, əxlaqi puçluğunu teatra münasibəti vasitəsilə belə qamçılayıb:

Xanmirzə bəy. Dünyada qəribə axmaq adamlar var. bu gün mənə tutub gücnən müsəlman teatrına aparmaq istəyirdilər. Nədi ki, bəs,

kasıb müəllimlərə pul yığacağıq. Mən kefindən qalacağam, nə üçün? Kasıb uşaqlara ianə üçün... Ay özün öləsən... yeri hə, yeri...

Almas. Biclik eləyirlər. Bu canım ölsün ki, hamısı pul tələsidir.

Balaqardaş. Bu kefin bir dəqiqəsini vermərəm yüz elə teatra. Qoysana getsinlər cəhənnəmə.

* * *

Səhnəyə böyük məhəbbəti olan, teatra, aktyor sənətinə vicdanlı məsuliyyətli və aydın bir münasibət bəsləyən Mərziyə Davudova (1901-1962) “Koroğlu” filmində Dayə rolunda çəkilməmiş. Filmdə belə bir səhnə var: şah Dayənin yeniyetmə qızını öz yatağına salıb, sonra hərəmxanasına göndərmək fikrindədir. Dayə bu işə mane olmaq üçün əllərini geniş açıb qapının qarşısında durur, şahın göndərdiyi adamı içəri buraxmaq istəmir. Rejissor mizanı beləymiş ki, şahın göndərdiyi adam rolunu oynayan Ağadadaş Qurbanov (1911-1965) Dayənin – Mərziyyə Davudovanın qolundan tutub itələməli və təpikləməlidir. Həmin məqamda Ağadadaş Qurbanov sakitcə dayanıb, günahkar adam kimi yazıq-yazıq Mərziyə xanımına baxır. Rejissor özündən çıxır, hiddətlənir. Ağadadaş Qurbanov ona deyir:

– Siz gəlin bu mizanı dəyişin, elə edin ki, mənim əlim Mərziyə xanımına toxunmasın. Mən belə həqarəti edə bilmərəm. Mən Mərziyə xanımına əl qaldıra bilmərəm. Buna mənim cəsarətim çatmaz.

Bundan xəbər tutan Mərziyə xanım Ağadadaşı yanına çağırıb barmağı ilə hədələyib deyir:

– Ağadadaş, əzizim, belə yaramaz; axı bu səhnədir. Mən dayəyəm, sən isə şah adamı. İtələ məni, vur, yix, əzişdir. Yoxsa səndən inciyrəm.

“Xanlar” tamaşasında da Qızıyetər rolunda belə olur. O, aktyora deyir ki, döy məni.

ƏYANI MƏŞQ

Almanyanın görkəmli şairi, dramaturqu İohan Kristov Fridrix Şillerin (1750-1805) “Qaçaqar” adlı pyesində ata Moorla oğlu Frans Moor arasında belə bir dialoq var.

Qoca Moor. O, birdə heç bir zaman, heç bir zaman qayıtmaz! O, həmişəlik öldü. Lakim mənim ürəyimdə o lənəti qoparan sən oldun... sən... ver mənim oğlumu!

Frans Moor. Mənim qəzəbimi coşdurmuyunuz.

Qoca Moo. Canavar! Canavar! Ver mənim oğlumu. (Yerindən atılıb Fransın boğazından yapışmaq istəyir) Qocalmış kəmik yığını artıq öl!

– deyə qocanı itələyərək öz yerinə yıxıb, acıqlı addımlarla aradan çıxır.

Deyilənlərə görə Frans Moor rolunda çıxış edən Hüseyn Ərəblinski (1881– 1919) bu rolu hazırlayarkən çox ciddi yaradıcılıq işi aparmış, Frans Moorun atasını boğduğu səhnənin daha təsirli və inandırıcı olması üçün öz anasını Qoca Moorun yerində olmasını xahiş etmiş, onunla məşq etməyə başlamışdır. Frans Moor atasını boğduğu məqamda ana bunu bir həqiqət kimi qəbul etmiş, qorxmış, oğlunun əlindən qaçıb küçəyə çıxmış “Aman, kömək edin, oğlum məni öldürür!” – deyə haray qoparmışdı.

ONLARIN ÖYRƏNMƏK HƏVƏSİ ÜSTÜN GƏLDİ

Azərbaycan rejissorluq sənətinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan, 1936-cı ildən başlayaraq Azərbaycan Dövlət Akadmiyik Dram Teatrında yeni estetik prinsiplər əsasında mükəmməl monumental tamaşalar hazırlamış Ədil İskəndərov (1910-1978) bir sənətkar-şəxsiyyət kimi özünəməxsusluğu ilə seçilirdi. Sənətində də, məişətində də güclü məsuliyyət hissinə malik, ciddi və tələbkar olduğu kimi, həm də səmimi, sadə, xeyirxah bir sənətkar insan idi. Yolda onu görəndə salamı birinci verməyin özü müşkül bir iş idi; çalışırdı ki, birinci salamlasın. Mən şəxsən dəfələrlə bunun şahidi olmuşam;

Bakıda küçədə rastlaşarkən heç vaxt birinci salamlamaq şərəfinə nail ola bilməmişəm. Mingəçevir şəhərində xalq teatrına baxış keçirirdi. Ədil İskəndərov baxış heyətinin sədri idi; heyətin üzvləri sırasında mən də vardım. Fikirləşirdim ki, hə, indi burada ona salam verməkdə onu qabaqlayacağam. Bu da mümkün olmurdu, görüş zamanı, hələ yaxınlaşmağımıza 4-5 addım qalmış:

– Sabahının xeyir, qadam, necəsiniz? Yaxşı dincələ bilmisinizmi?
– deyə soruşardı.

Biz institutda oxuduğumuz müddət ərzində (1948-1953) Ədil İskəndərovun direktor və baş rejissor olduğu Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında ingilis dramaturqu Vilyam Şekspirin (1564-1616) “Otello”, Ənvər Məmmədخانının (1913-1990) “Od içində”, Türk yazıçısı Nazim Hikmətin (1902-1963) “Türkiyədə”, Sabit Rəhmanın (1910-1970) “Aydınlıq”, Cəfər Cabbarlının (1899-1934) “Solğun çiçəklər” və “Od gəlini”, ispan dramaturqu Lope de Veqanın (1562-1635) “Rəqs müəllimi” və “Sevilya ulduzu”, rus dramaturqu Tur qardaşlarının (Leonid Davidoviç Tübelski. 1905-1961; Pyetr Lvoviç Rıjey. 1908-1983) “Bir evin sirri”, gürcü dramaturqu Georgi Mdivaninin (1905-1961) “Kimdir Müqəssir?”, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Dağılan tifaq” və “Köhnə dudman”, Cabbar Məcnunbəyovun (19123-1967) “Böyük məhəbbət”, rus dramaturqu Boris Lavrenyovun (1891-1959) “Amerikanın səsi”, Türkmən dramaturqu Hüseyn Muxtarovun (1914-1980) “Ailə namusu”, Səttar Axundovun (1914-1994) “Zərif tellər”, Karlo Holdoninin (1707-1793) “Məzəli hadisə” və “Mehmanxana sahibəsi”, Ukrayna nasiri və dramaturqu Vadim Sobkonun (1912-1981), “İkinci cəbhə arxasında”, Mirzə Fətəli Axundovun “Lənkəran xanının vəzir” əsərləri rejissorlardan Əliheydər Ələkbərovun, Səftər Turabovun, Mehdi Məmmədovun, Tofiq Kazımovun (1923-1980) quruluşlarında tamaşaya qoyulmuşdu. “Otello”, “Od içində”, “Türkiyədə” tamaşalarının quruluşçu rejissoru Ədil İskəndərov (1910-1978) idi. Biz teatrşünaslıq fakültəsinin tələbələri həmin tamaşaların məşqlərində iştirak etməyə ciddi səy göstərirdik. O biri rejissorları birtəhər razı salmaq olurdu. Ədil İskəndərov isə məşqlərinə kənar adamların baxmasına imkan vermirdi. Biz üzümüzə salıb, arxa sıralarda, qaranlıq yerlərdə otururuq.

O, arxaya çevrilən kimi biz oturacaqların altında gizlənirdik. Məşqi davam etdirməyə başlayan kimi qalxıb otururduq. Elə zənn edirdik o bizi görmür. Demə o bizi görürmüş, bizim onun məşqlərinə baxmaq həvəsimiz və ona hörmət əlaməti olaraq, həm də qorxub gizləndiyimiz üçün bir söz demirmiş.

“Od içində” tamaşasının məşqlərinin birində yenə o bir neçə dəfə çevrilib arxa tərəfə baxdı. Bir söz deməyib məşqini bavam etdirdi. Səhnə belə idi ki, qəhramanın düşməyə nifrəti coşub-daşır, ölümdən belə çəkinmirdi. Bu məqamda Ədil müəllim çevrilib arxaya baxdı. Biz cəld gizləndik. O, gülümsündü. Üzünü köməkçisi Məmmədka-mal Kazımova (1929-2005) tutub:

– Qadam, onların öyrənmək həvəsi üstün gəldi, – deyib məşqinə davam etdi. O gün bir daha çevrilib zala baxmadı.

QADAM, UŞAQ ANANIN NƏYİDİR?

Nazim Hikmətin “Türkiyədə” əsəninin tamaşasının məşqi gerdirdi. Belə bir səhnə vardı: Nurxan-Mərziyyə Davudova və Xədicə-Hökümə Qasımova adlarında iki qadın söhbət edə-edə gəlib parkdakı skamyaların birində otururlar. Qadınlar dolanacağı ağırılığından, ölkədə ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyətin getdikcə korlandığından, Amerika imperializminin zülmündən ürək yangısı ilə danışırlar. Başları söhbətə qarışdığından yanlarındakı 9-10 yaşlı uşağın nə vaxt və hara getdiyindən xəbər tutmurlar. Uşağın anası Xədicə başılovlu oğlunu axtarır və nəhayət, gördü ki, uşaq amerikan zabitinin yaşadığı evin balkonu altında qoyulmuş motosikletə tamaşa edir. Xədicə ana özünü tez uşağın üstünə atdı; onu qucaqlayıb bağrına basdı, üzündən-gözündən öpdü. Əlbəttə, bu müəyyət təsir oyadırdı. Ancaq hiss olunurdu ki, nə isə təbii alınmır. Tamaşanın quruluşçu rejissoru Ədil İskəndərov idi. Lakin rejissor Ələskər Şərifov bir neçə məşq etmişdi. Növbəti məşq zamanı Ədil İskəndərov Xədicə rolunu oynayan aktrisa Hökümə Qasımovanı saxlayıb özünəməxsus bir tərzdə soruşdu:

– Qadam, uşaq ananın nəyidir?

Aktrisa:

– Ədil müəllim, uşaq ananın hər şeyidir: varıdır, dövlətidir, sevincidir.

– Yox, qadam, konkret de, konkret, – deyə Ədil İskəndərov etiraz etdi. Atrisa susub durdu.

Ədil İskəndərov səhnəyə yaxın gəlib:

– Qadam, uşaq ananın ürəyidir. Nə qədər ki, ana uşaqı görməyib, onu axtarır, ürək yerindən çıxıb, elə ki, uşağı gördü, ürək yerinə gəldi, çırpıntısı dayandı. Sən heç uşağa yaxın getmə, həyacanlı axtarışdan sonra elə ki, uşağı gördün, heç ona yaxın getmə, əlini qoy ürəyinin üstünə.

Aktrisa Hökumə Qurbanova rejissorun dediyi kimi etdi. Əlbəttə, bu obrazın psixoloji vəziyyətini daha dəqiq və təsirli ifadə edirdi. Heyf ki, aktrisanın ifasında tam təbiiliyi ilə görünmürdü. Bunu görə Ədil İskəndərov səhnəyə çıxıb həmin epizodu ifa etdi. Nə qədər təbii, nə qədər güclü təsirə malik idi.

Yaxud başqa bir epizod. Ankarada bağda cəsuslar dolaşırdılar. Cəsurlardan biri (bu rolu Məmməd Kamal Kazımov ifa edirdi) şapkasını gözünün üstünə basıb, əlində zəncir fırlada-fırlada bağda gəzirdi. Aktyorun hərəkəti, yerışı, baxışı Ədil İskəndərovu qane etmədi, məqsədini bütün dəqiqliyi ilə aydınlaşdırdı və özü həmin səhnəni əyani şəkildə göstərdi.

* * *

1916-cı il avqust ayının 17-də Şuşanın teatr həvəskarları Cəlil Məmmədquluzadənin (1866-1932) “Ölülər” komediyasını Xurşudbanu Natavanın qızı Xanbikənin evində yerləşən məktəbdə ilk dəfə tamaşaçılara göstərmişdilər. Tamaşaya Həmidə xanım və qızı Mindan başqa qadın gəlməyibmiş. Tamaşada Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin əmisi oğlanları iştirak edirmişlər.

Bir gün Cəlil Məmmədquluzadə Şuşa teatr həvəskarlarından olan Xosrov Şaiqlə birlikdə məşçidə yaxın olan kitabxanaya gedirlərmiş. Mirzə Cəlil məşçid qarşısında oturmuş mollalara salam verir. Özlərini eşitməməzliyə vuran mollalar ona arxa çevirir və lənət oxuyurlar. Mirzə Cəlil gülə-gülə Xosrov Şaiqə deyir:

– Mirzə Xosrov bunlar “Ölülər”in təsirindəndir. “Ölülər” bu diri sayılan adamları yaman hala salıb. Onların məni görməyə gözləri yoxdur, bacarsalar qanımı tökərlər.

* * *

1921-ci ildə bakıdan Şuşaya konsert briqadası gəlibmiş. Həmin briqada yerli teatr həvəskarları ilə birləşib iki briqada düzəldiblərmiş. Birinci briqadaya Əbülhəsən Anaplı (1894-1926) rəhbərlik edirmiş. İkinci briqadanın rəhbəri Abbas Mirzə Şərifzadə (1893-1938) imiş. Şuşaya gedən briqada Şuşa kəndində erməni Tevanın bandit dəstəsi ilə rastlaşmış. Banditlər 14 nəfər sənətçini vəhşicəsinə qətlə yetirmişdilər.

* * *

“Əsli və Kərəm” tamaşası ilə bağlı respublikamızın əməkdar artisti Qaflan Muradov (1890-1970) belə bir xatirə söyləyib. Birinci dəfə Abdal kəndində olduq. Yadımdadır. O günü “Əsli və Kərəm” operasının tamaşasını göstərəcəkdik. Mən keşiş rolunu ifa edirdim. Birdən ağıma gəldi ki, Əslini ver Kərəmə. Əxırıncı pərdədəki hadisələr Hələb paşasının yanında baş verirdi. Hələb paşasının keşişə təklif edirdi ki, onlar bir-birinə aşıqdirlər. Gəl Əslini ver Kərəmə, onlar muradlarına çatınlar.

Mən bir qədər fikrə gedib dedim:

– Paşam, İsfahən padşahının yanında mənim hörmətim vardı. Mən onun sözünü yerə saldım və qızımı götürüb sənin yanına gəlmişəm. Sənin şəxsiyyətin mənim çox xoşuma gəlir. Sənin xatirinə qızımı verirəm Kərəmə. Qoy gedib xoşbəxt olsunlar.

Tamaşaçılar bu sözləri eşitcək alqışların arası kəsilməz oldu. İştirakçılar da elə bil buna bənd imişlər. Səhnədə toy məclisi quruldu. Keşişin iştirakı ilə Əsli ilə Kərəmə toy elədilər. O vaxt Fizuli rayonunda eşitdilər ki, Ağdam teatrında keşiş qızını Kərəmə verib, onlar da “verdilər”. Həmin vaxtdan Qarabağın hansı teatrında “Əsli və Kərəm” oynanıldı keşiş qızını verirdi Kərəmə.

Üzeyir bəy Sovnarkomda belə bir əmr yazdırır ki, “Harada “Əsli və Kərəm” oynansa məsuliyyətə alınacaqdır. Bu minval ilə 1934-cü ilə qədər heç yerdə “Əsli və Kərəm” oynanılmadı”.

* * *

Azərbaycan səhnəsində kişilər içərisində qadın rollarının ən mahir ifaçısı Əhməd Ağdamski (Bədəlbəyli. 1884-1954) olmuşdur. Tamaşaçıların ona dərin hüsn-rəğbəti ilə yanaşı mətbuatda da Əhməd Ağdamskinin qadın rollarındakı çıxışı təqdir olunurdu. Kamil aktyorluq istedadı ilə mələhətli səsin bir-birini tamamladığı göstərilirdi. “Bu gecə Leyli rolunda çıxan Ağdamski öz istedadının ən yüksək mərhələsində idi. Artistin səsi əla idi. Tamaşaçılar onu arası kəsilmədən alqışlayırdılar”. “Əsli rolunda Ağdamski Hüseynqulu Sarabskinin ləyaqətli partnyoru idi. Gözəl səsə malik olan bu artist tamaşaçıları elə cəlb edirdi ki, qadın rolunun kişi tərəfindən ifa edilməsi kimi ağır təəssüratı diqqətdən yayınırdı. Hüseynqulu Sarabskidə öz sənət dostunun səsinə heyran idi. Qarabağda qostrolda olarkən tamaşadan əvvəl Məcnun rolunu ifa edən Hüseynqulu Sarabski Leyli rolunu oynayan Əhməd Ağdamskiyə demişdi:

– Əhməd, mən bu gecə oxuyacağam. Ağlaya-ağlaya oynayacağam. Sənin səsinə dinləmək üçün”.

Xalq artisti Mustafa Mərdanov xatirələrində bildirir ki, 1914-cü ildə Tiflisdə Kazyonni teatrda (indiki Z.Paliaşvili adına Gürcüstan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının binasında) Bakı artistləri “Leyli və Məcnun” operasını göstərirdilər. Baş rollarda H.Sarabski (Məcnun), Əhməd Ağdamski (Leyli), Hənifə Terequlov (Nofəl) çıxış edirdilər. Böyük müvəffəqiyyətlə keçən tamşaya iki minə qədər tamaşaçı baxırdı. Leylinin ölümündən sonra pərdənin örtülməsinə baxmayaraq alqış səsləri kəsilmirdi. Gürcüstanın ictimai xadimləri, incəsənət ustaları təbrik üçün səhnəyə çıxırdılar. Təbrik zəmə bir nəfər ictimai xadim artistləri alqışlayıb, əllərini sıxdı. Növbə Əhməd Ağdamskiyə çatanda o, aktyoru qadın zənn etdiyindən zadəgan adətincə baş əyib əlini öpdü. Bu çətin vəziyyətdə Ağdamski özünü itirmədi. Yüngül reveransla ictimai xadimə əlini öpməyə imkan yaratdı.

MOLLALIQDAN ARTİSTLİYƏ

1929-cu il idi; Sovet ideologiyası, qırmızı təbliğat tuğyan edirdi. Respublikamızın digər teatrları kimi Naxçıvan şəhərində Dövlət teatri da din və mövhumat əleyhinə təbliğatı özü üçün vacib bir iş sanırdı. Məhərrəmlik ayında Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərini tamaşaçılara göstərməyə hazırlayırlarmış. Tamaşanın ciddi məşqləri aparılırmış. Bu vaxt Naxçıvanda yaşayan Molla Mahmud Cakər adlı molla təsadüfən teatra gəlibmiş; oturub məşqə baxırmış. Tamaşanın quruluşçu rejissoru Şeyx Əhməd rolunu oynayan artisti səhnəyə çağırır və rolunu təkrar etməsini tələb edir, ancaq aktyorun oyunu onu qane etmir. Mübahisə başlayır. Elə bu vaxt Molla Mahmud Cakar gözlənilmədən işə müdaxilə edərək Şeyx Əhməd rolunu ifa edəcək aktyora deyir:

– Rejissor düz söyləyir. Mollalıq asan iş deyil ki, bacarasan. Mən özüm qırx il mollalıq etmişəm. Onun çətinliyini yaxşı bilirəm, – deyib səhnəyə qalxır və Şeyx Əhmədi oynayan artistin əvəzinə rolunu elə məharətlə oynayır ki, həmi heyran talır.

Onu dövrəyə alıb Şeyx Əhməd rolunu oynamasını xahiş edirlər. Molla Mahmud Cakər etiraz etmir. Onun adı ilə afişalar və elanlar yazdırıb lazımı yerlərə yapışdırırlar. Cakər Şeyx Əhməd rolunu görməmiş məharətlə ifa edir, güclü, gürultulu tamaşaçı alqışlarına səbəb olur. Həmin vaxtdan Molla Mahmud Cakər mollalıqdan əl çəkib artistlərə qoşulur. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1929-cu il nömrələrinin birində Cakərin Şeyx Əhməd rolunda bir neçə şəkili çap olunmuş və “Mollalıqdan artistliyə” sərəlvhəli məqalədə yazılmışdı: “Qırx il mollalıqda stajı olan Molla Mahmud Cakər bu axır vaxtlarda ancaq mollalıq rolunu oynamaq şərti ilə Naxçıvan Türk Hökumət Teatrına daxil olub, bığ-saqqalını dəxi dibdən götürmüşdür. Dekabr ayının axırlarında oynanılan “Ölülər” pyesində Molla Mahmud Şeyx Əhməd rolunu, həqiqi bir molla olduğundan, olduqca ti-piçini ifa etdi. Molla Mahmudun birinci dəfə olaraq səhnədə görünməsi tamaşaçılar üzərində böyük təsir bağışladı...”

1892-ci ilin yay fəslı idi. Müəllimlər həmişəki qayda ilə taplaşıb Xandəmirovun salonunda Haşım bəy Vəzirovun (1868-1916) “Evlən-

mək su içmək deyil” adlı komediyasını oynayırmışlar. Əsərin pərdələrinin birində Qarabağda toy məclisi göstərilirmiş. Bir guşədə dörd nəfər oturub “dörd aşiq” oynayırmışlar. Bir aşıqın “alçı” durması üstündə mübahisə düşür. Oyunçulardan biri aşıqın “alçı” durduğunu sübut etmək üçün bərkədən qışqırır ki, “a kişi, Həzrət Abbasa and olsun ki, aşiq alçıdır”. Bu sözlər teatr solanunda bir bomba kimi partlayıb, tamaşaçılar arasında böyük bir qarışıqlığa səbəb olur. Tamaşaçılar:

– Bu məlunlar, araq, çaxır içənlər nə haqq ilə teatro kimi nalayiq bir yerdə Həzrət Abbasın adını çəkirlər, – deyib xəncər və tapancalara əl atırlar.

Tamaşa yarımçıq pozulur. Həvəskar aktyorlar da dal qapıdan qaçıb gedirlər. Hətta səhnədə iştirak edən bir müəllim əynindəki qadın paltarını soyunmağa məcal tapmadığından öz paltarlarını qoltuğuna vurub evlərinə qədər qaçıbmış.

Səhəri gün şəhərin gəncləri silahlanıb kənd müəllimlərinə divan tutmağa başlayırlar. Müəllimlər isə hamısı qaçıb öz kəndlərinə gedirlər. Əsərin müəllifi Haşım bəy Vəzirov qapısını bağlayıb evində gizlənməyə məcbur olur. Bir axşam Haşimbəy öz qohumlarından bir neçə nəfər götürüb qazının evinə gedir; əsərin əlyazmasını qazının qarşısına qoyub deyir:

– Qazı ağa! Bu mənim yazdığım əsər, oxuya bilərsiniz, “Həzrət Abbas” adını mən kitabıma salmamışam. Qazı inandıqdan sonra camaatı sakitləşdirir.

* * *

1896-cı ildə yay istirahəti zamanı Şuşa teatr həvəskarları Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin yeni yazıb qurtardığı “Dağılan tifaq” faciəsini müəllifin öz rejissorluğu ilə tamaşaya qoyublarmış. Xandəmirovun böyük salonunda keçirilən bu tamaşada şəhər müəllimləri və Nikolayevski məktəbinin şagirdləri çıxış etmişlər. Nəcəf bəy rolunu Haqverdiyevin müəllimi Yusif bəy Məlik Haqnezərov, Sona xanım rolunu Zülfüqar Hacıbəyov, Suleyman bəy rolunu Suley-

man Sani Axundov, Qəhrəman bəyin arvadı Nazlı xanımın rolunu Rza Mirzoyev adında bir tələbə oynaymış. Tamaşada məktəblilər xorunda Üzeyir Hacıbəyov və başqa şagirdlər iştirak ediblərmiş. Tamaşa müvəffəqiyyətlə keçib, lakin səhəri günü Nazlı xanımın rolunu ifa edən Rza Mirzoyevin anası məktəbə gəlib hay-küy qopararaq söylənib ki, hanı o şəbehərdən? Mənim oğluma arvad paltarını geydirib xalqın qabağına çıxaran.

* * *

1938-ci ildə Moskvada Azərbaycan incəsənəti ictimaiyyəti zamanı payğaxt mətbuatı qəzet və jurnalları bir səsə belə bir yekdil fikri ifadə etmişdilər ki, Azərbaycan teatrı bir çox teatrların, o cümlədən Orta Asiya teatrlarının yaranmasında və təşəkkülündə çox böyük bir rol oynamışdır. Bu həqiqəti 15 sentyabr 1938-ci il tarixli “Pravda” qəzeti belə ifadə etmişdi: “Azərbaycan incəsənətinin özünəməxsusluğu yalnız özünə bağlanıb qalmır, dini və milli məhdudiyyətlərdən uzaqdır. Məhz bu ali keyfiyyətlər Orta Asiya və Zaqafqaziya xalqlarının incəsənətinin inkişafına böyük təkan vermişdir. Azərbaycan xalqının incəsənətinə məxsus milli obrazlar, mövzular və qəhrəmanlar Azərbaycan hüdudlarından çox-uzaqlarda da yaxşı tanınır və sevilir”.

Yarandığı ilk gündən mütərəqqi fikirlər, bəşəri ideyalar mövqeyindən çıxış edən humanizm və demokratik keyfiyyətlərlə zəngin olan Azərbaycan teatrı başqa xalqların teatr sənətinə hörmət və qayğı ilə yanaşmışdır. Bir çox yerlərdə teatr sənətinin əsaslarını qoymuşlar. Mirzə Fətəli Axundovun, Nəcəf bəy Vəzirovun, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Nəriman Nərimanovun və digər Azərbaycanlı dramaturqların əsərləri bu ölkələrdə, xüsusilə Orta Asiyada tamaşaya qoyulmuşdu”.

1904-cü ildə Aşqabadda göstərilən “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük”, 1907-ci ildə oynanılan “Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah” tamaşalarının Türkmənistanda teatrın yaranmasında böyük rolu olmuşdur.

Məlumdur ki, Cəlil Məmmədquluzadə bir jurnalist kimi nəinki çar Rusiyasında, eləcə də dünyanın başqa ölkələrində baş verən hər bir haqsızlığı görmüş və amansız satira atəşinə tutmuşdur. Məhz buna görə də XX əsrdə çıxın jurnalların heç birinin əhatə dairəsi “Molla Nəsrəddin” jurnalı qədər geniş məzmunlu və ifşaedici olmamışdır.

Böyük ədibin qələmindən çıxan əsərlərin yayılması və təsir gücü də “Molla Nəsrəddin” jurnalından geri qalmamışdır. Bu cəhətdən Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” pyesi daha səciyyəvidir.

Azərbaycan, Gürcüstan, Dağıstan, Türkmənistan və Özbəkistanın teatr həvəskarları “Ölülər” tamaşasını böyük maraqla qarşılamışlar. Lakin müqavimətə də az rast gəlməmişdilər. 1916-cı ilil yayında Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə və Əliqulu Nəcəfovun (Qəməsar) Aşqabada gəlmək xəbəri şəhərin tərəqqipərvər ziyalılarının hədsiz sevincinə səbəb olmuşdur. Onların gəlişində məqsəd bu imiş ki, burada “Ölülər” pyesini tamaşaya hazırlasınlar və əldə edilən gəlirlə “Molla Nəsrəddin”i yenidən nəşr etdirdirsinlər. Təyin olunan vaxtda lazımi adamlar. “Firiduni” məktəbinə toplaşırlar. Cəlil Məmmədquluzadə yığıncağın səbəbini izah edir, sonra rollar bölünür, məşq günləri təyin edilir. “Ölülər” pyesinin məşqləri həvəslə, şövqlə aparılır. Burada da Şeyx Nəsrullah rolunu Əliququ Nəcəfov hazırlayırmış. Tamaşanın göstərilməsinə iki-üç gün qalmış, birdən-birə Mirzə Cəlil gözə görünmür. Həvəskarlar bir saat gözlədikdən sonra onlara xəbər verilir ki, Mirzə Cəlil məşqə gəlməyəcək, ümumiyyətlə o, bir daha gəlməyəcək və “Ölülər” oynanılmayacaq. Sonradan məlum olur ki, Aşqabadda yaşayan bahai burjuaziyası “Molla Nəsrəddin” jurnalının bahailiyə qarşı verdiyi yazı və karikaturaların inтиqamını Mirzə Cəildən almaq üçün şəhər polismeysteri Alekseyevə rüşvət verib və onu 24 saat ərzində Zakaspi vilayətindən sürgün etdirməyə müvafiq olmuşlar.

XƏNCƏRİ GÖTÜR, MƏNİ VUR

Azərbaycan səhnəsinin görkəmli faciə aktyoru Hüseyn Ərəblinski Türk dramaturqu Namik Kamal bəyin (1840-1888) “Vətən, yaxud Silistrə”, “Gülnihal”, “Zavallı çocuq” və “Akif bəy” adlı pyeslərini dəfələrlə tamaşaya qoymuş, özü də baş rollarda çıxış etmişdir. “Vətən, yaxud Silistrə” bəzən “Osmanlı müharibəsi”, “Gülnihal2, bəzən də “Qaplan Paşa” adları ilə oynanılmışdı. “Akif bəy” pyesini də H.Ərəblinski bəzən “Namus” adı ilə tamaşaçılara təqdim etmişdi. Faciə janrında yazılmış bu pyesi Hüseyn Ərəblinski bir melodrama kimi şərh etmişdi; Akif bəy obrazının ümumi rəsminə qısqanan bir ərin faciəsini göstərmişdi. Əsərin “Namus” adı ilə oynanılması özü sübut edir ki, əsas diqqət qadın-mişi münasibətləri üzərində cəmləşdirilmişdi. Əsərdə cəmi dörd nəfər iştirakçı vardı: Akif bəy, Əsəd bəy, Süleyman paşa və Dilruba xanım. Akif bəyi Hüseyn Ərəblinski özü, Əsəd bəyi Məmmədli Qayıbov, Dilruba xanımı Lizina, Süleyman paşa rolunu isə Ələkbər Süheyli oynamışdı.

Təbii ki, Hüseyn Ərəblinskinin gur səsə, aydın diksiyaya ifasının ikinci planı ilə işləmək bacarığına malik idi. Onun dediyi sözlərin məna və məzmununu eyni ilə üz-gözündə, mimikasında, jestlərində əks olunurmuş. Bir dəfə məşq zamanı Hüseyn Ərəblinski Məmmədli Qayıbova deyib: “Əsəd bəy rolunu pis oynayırsan, ancaq çalış ki, qaş-gözündəki hərəkət dediyin sözlərə münasib olsun! Çünki aktyorluğun əsas cəhətlərindən biri budur”. Məmmədlinin: “Ay Hüseyn, mən sən ola bilmərəm! Nəinki mən, bəlkə bəşqaları da!” – cavabı müqabilində Hüseyn hansısa mahir bir əcnəbi aktyorunun adını çəkərək deyib ki, “əsil mimika onda idi. O, əli ilə üzünü ikiyə bölərdi; üzünün yarısı gülər, yarısı ağlayardı”.

Hüseyn Ərəblinski səhnədə hər cür çıxılmaz vəziyyət əmələ gələyirdi, çıxış yolu taparmış. O, yeri gələndə, lazım olanda vəziyyəti elə məharətlə dəyişirmiş ki, tamaşaçı bunun elə səhnədə bu cür olduğunu zənn edərmiş.

“Akif bəy” (“Namus”) tamaşasında vəziyyət beləydi ki, döyüşə getməli olan Akif bəyin – Hüseyn Ərəblinskinin bütün hissi, ruhu,

fikri, düşüncəsi arvadı Dilruba xanımın – Lizinanın yanında qalır. Dilruba isə fürsət düşən kimi başqa bir kişinin yatağ otağına girir. Akif bəy gözəlliyə məftun qəlbinin çılgınlığını göstərdi, Dilruba xamın isə elə həmin andaca, güya onun eşqini, məhəbbətini dərk etdiyini bildirirdi, əslində isə başqası haqqında düşünürdü. Arvadının xayanətindən xəbər tutmuş Akif bəy onu güllə ilə vurmaq istəyərkən, güllə araya girən Əsəd bəyə dəyir. Əsəd bəy də özünün bəhriyyə zabitlərinə məxsus xəncərini (kortikini) çıxarıb Akif bəyi öldürürdü.

Növbəti tamaşaların birində Akif bəy – Hüseyn Ərəblinski tapancaı iki dəfə sıxır, lakin güllə açılmır. O özünü itirməyib tapancaı yerə tullayır, Cəld Əsəd bəyin üstünə cumub onun silahını qaparaq Dilruba xanıma hücum edir. endirdiyi zərbə ilə araya girən Əsəd bəyi vurur və “Yarəbb nə etdim?” – deyib kortiki yerə çırpır və yavaş səsle Əsəd bəy rolunda çıxış edən Məmmədəliyə deyir: “Xəncəri götür, məni vur”. Məmmədəli xəncəri götürüb Akifi vurur.

Tapança səsi gəlməməsi nəticəsində əmələ gəlmiş vəziyyəti Hüseyn Ərəblinski elə məharətlə və cəldliklə düzəldir ki, tamaşaçılar tamaşanın məhz bu cür olduğunu zənn edirdilər.

DANS İSTƏYİRİK

1919-cu il yanvar ayında Tiflis Azərbaycan Teatrının kollektivi ilk dəfə olaraq böyük bir dəstə və zəngin bir repertuarla Türkiyəyə qastrola getmişdi və orada “Arşın mal alan”, ”O olmasın bu olsun”, “Nadir şah”, “Əsli və Kərəm”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Pəri cadu”, “Bəxtsiz cavan”, “Əlmənsur”, “Dəmirçi Gavə”, “Əlli yaşında cavan”, “Evliyə subay” tamaşalarını göstərmişdilər.

Bu vaxt Türkiyədə ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyət yaxşı deyildi. Azərbaycanın xalq artisti Mustafa Mərdanovun xatirəsinə nəzər salaq: “1919-cu ildə İstanbula gəlib çatdıq. Şəhərdə Amerika, İngilis, İtaliya, Fransa müdaxiləçiləri ağılıq edirdilər. Bu vaxt Mustafa Kamalın başçılığı ilə milli azadlıq hərəkatı getdikcə genişlənirdi... Mahmud Sultan xarici müdaxiləçilərin əlində bir oyuncaq idi...”

Türkiyənin ictimai-siyasi cəhətdən belə ağır bir vaxtında Azərbaycan aktyorları qardaş ölkəyə gedibən bir ay müddətində qastrol tamaşaları göstərmişdilər. Onları Türkiyənin mütərəqqi ziyalıları tərəfindən hörmət və rəğbətlə qarşılanırdılar. Bununla belə onların işinə mane olanlar da vardı.

Bir axşam İstanbulda “Evliyə subay” tamaşasını oynayıb qurtardıqdan sonra yan lojaların birindən “dans (rəqs) istəyirik” deyən səs eşidilir.

Azərbaycan aktyorları əvvəlcə bunu bir zarafat kimi qəbul edirlər. Lakin az sonra başa düşürlər ki, bu, ciddi tələbdir. Rejissor Mir Seyfəddin Kirmanşahlı (1892-1933) səhnə qabağına çıxıb camaatı başa salmaq istədiyi vaxtda sərxoş bir tacir ətrafına topladığı adamlarla birlikdə “dans istəyirik” deyə çığır-bağır salmağa başlayırlar. Mir Seyfəddin bu təhqir dözməyib deyir: “Dans istəyirsiniz, gedin şantana, bura teatrdir”.

M.S.Kirmanşahlının bu sözlərindən acıqlanan tacir hirsə teatr-dan çıxır. Sabahı günü tamaşaçıların sayı azalır. Məlum olur ki, milliyyətə erməni olan həmin tacir öz adamlarını kassanın qabağında qoyub, bilet alanlara mane olmuş.

Bəla burasındaydı ki, bəzi qəzetlər həmin taciri müdafiə edirdilər, onların “haqlı” tələbini rədd etdikləri üçün aktyorları, xüsusilə M.S.Kirmanşahlını təqsirləndirməyə çalışmışdılar. M.S.Kirmanşahlı onlara belə cavab vermişdi: “...hər kəsin bir qayəsi olduğu kimi, biz də bir qayə ilə neçə aylardır səhnədə çalışıyoruz. Ona görə məcburəm məlum etməyə ki, biz Azərbaycandan buraya dans etməyə, yaxud komiklik göstərməyə gəlmədik. Bu qədər zəhmətə təhəmmül etməyimizin səbəbi Azərbaycan hissiyatını bu teatrosunu göstərmək üçündür. Teatro əyləncə yeri deyildir. Teatroya əylənmək səbəbiylə gələnlər də böyük səhv edirlər. Ondan ötürüdür ki, əylənməkdən ötəri şantənlər və sirkələr vardır və bizim məqsədimiz camaatı əyləndirib para qazanmaq olsaydı, gəldiyimiz zaman bir kaç dənə söz bulub, teatromuzdan əvvəl və yaxud sonra danslar etdirərdik. Həm onları əyləndirərdik və həm də özümüzü iyi para qazanardıq. Əhaliyi də özümüzlə rəqib etməzdik”.

Həmin ildəki Türkiyə qostrolunda iştirak etmiş Gürcüstan xalq artisti İbrahim İsfahanlı (1897-1967) sonralar bu sətirlərin müəllifinə danışmışdı ki, "... işimiz çətinliklə olsa da pis getmirdi. Necə deyirlər, Allah mərdimazara lənət eləsin. "Evliykən subay" tamaşası qurtaran kimi bir nəfər irəli yeriyeb səndirləyə-səndirləyə: "dans istəyirik" dedi. O, Türk ləhcəsində danışdı. Şişman, biyöndəm bədən quruluşuna malik idi. Biz onun milliyyətə erməni olduğunu başa düşdük. Şux və zarafatçı olan Möhsün Sənani: "A kirvə nə istəyirsən?" deyə astadan soruşdu. Türk həmkarlarımız Mir Seyfəddinə işarə etdilər ki, millət söhbəti olmasın. Biz elə də hərəkət etdik. Ertəsi gün bəzi qəzetlər həmin tacirin tərəfini saxladılar. Ancaq heç bir qəzet onun erməni olduğunu yazmadı. Həmin tacir isə bizim işimizə az mane olmadı. Elə bil ki, işi-gücü bizim tamaşaları bədnam etmək idi. Hətta həmin erməni tacirlərinin təbliğatı ilə bir neçə nəfər bilet almadan tamaşamıza gəlib bilet satılan yerləri zorla tutmuşdular. Bu da çox səsküyə, söz-söhbətə səbəb olmuşdu. "Tamaşa" jurnalının 1 aprel 1919-cu il tarixli sayında "Müsafir səfillər" ("Yaramaz Qulluq məmurları") adlı məqalədə də yazmışdı ki, 10-15 nəfərdən ibarət olan Azərbaycanlı artistləri Şəhzadə başındakı teatrda müsavirə verdikləri zaman bir neçə nəfər bilet almadan teatra gəlmiş, zor ilə lojalara açıdırıb oturmuşlar. Həmin lojalara bilet almış tamaşaçılar isə ayaqüstə qalmağa məcbur olmuşlar. Ona görə də qarmaqarışlıq yaranmışdır.

ONUN ƏLİ MƏNİM BOĞAZIMA HEÇ DƏYMİRDİ

1910-cu il oktyabr ayının 29-da Bakıda Vilyam Şekspirin "Otello" əsərinin ilk tamaşası göstəriləcəkdi. Tamaşadan bir gün əvvəl Otello rolunun ifaçısı Hüseyn Ərəblinski ilə Yaqo rolunda çıxış edəcək Məhəmməd bəy Əlvəndinin aralarında mübahisə düşür. Hüseyn Ərəblinski tamaşanın bütün iştirakçılarının – Murad Muradovun (1884-1964. Kassio), Əhməd Qəmərլinskinin (1880-1958. Barabansio), Mir Mahmud Kazımovskinin (1882– 1940. Rodriqo), Əbülfət Vəli Vəliyevin (1868-1918. Venetsiya Doju), Ələkbər Hüseynzadənin

(1887-1967. Lodoviqo) və başqalarının yanında hirsli Məhəmməd bəy Əlvəndiyə deyir: “Eyb etməz, sabah axşam tamaşa zamanı mən səni boğaram, onda humanist, insan Otellonun kim olduğunu bilərsən” – deyib qapıdan çıxıb gedir.

Səhəri axşam tamaşa başlanır. O səhnədə ki, Yaqonun hiylə toru getdikcə daralır, qımqanlıq alovları Otelloya yaxınlaşır. Lakin o, ülvi, təmiz, qüvvətli bir məhəbbətlə sevdiyi zövcəsi Dezdemonadan şübhələnməyi yaxın buraxmaq istəmir: “Yalan deyirsən, İblis, – deyə Yaqonun sinəsinə çöküb: Ah, alçaq, of, rəzil, bir dəlil göstər. Sübut et sən onun xəyanətini. Necə-necə atdı ləyaqətini” – deyə boğazından yapışib, boğmağa başlayır. Otellonun-Hüseyn Ərəblinskinin gözləri qızarıb hədəqəşindən çıxır, saçları pərişan üzünə dağılır. Yaqonun – Məhəmməd bəy Əlvəndinin rəngi ağarır, gözləri alacalanır, çabalayır, xırıldayır. Yaqonun – Məhəmməd bəy Əlvəndinin boğazından əllərini çəkməyən Otello – Hüseyn Ərəblinski daha güclü qəzəblə:

Yoxsa, yadda saxla, əmin ol buna,
And olsun bəşərin ölməz ruhuna,
Könlümdə tükənməz qəzəbim vardı,
Bir it doğulsaydın, yaxşı olardı.
Tapmazsan bir ümid yeri həyatda,
Düşüb gəbərərsən ayağım altıda.
Heç nə, heç nə səni qurtara bilməz.

– deyir.

Tamaşaçıların həyəcanı artır. Səhnə arxasında dayanıb öz çıxışlarını gözləyən tamaşanın digər iştirakçıları olan aktorlar isə daha güclü həyəcan keçirirlər. Hüseyn Ərəblinskinin dünən Məhəmməd bəy Əlvəndiyə dediyi: “sabah tamaşada səni boğaram, onda bilərsən” – sözlərini xağırqlayırlar. Murad Muradov (Kassio) özü də hiss etmədən: “Pərdəni örtün!” – deyə qışqırır. Pərdə örtülür. Aktyorlar cəld Yaqoya – Məhəmməd bəy Əlvəndiyə yaxınlaşib onu qaldırmaq istəyirlər. Məhəmməd bəy Əlvəndi təcüüblə onlara baxıb: “Pərdəni niyə örtüdüünüz?” – deyə soruşur. “Rəhmətliyin oğlu necə yəni niyə? – deyə Mir Mahmud Kazımovski dillənir: – Səni boğub öldürmüşdü ki.”

Məhəmməd bəy: “Onun əlləri heç mənim boğazıma dəymirdi” – deyib ayağa qalxır. Aktyorlar sevinc və təəccüblə bir-birlərinə baxırlar. Onlar sanki deyirdilər:

– Budur, böyük sənətkarlıq. Yaşama məktəbi ilə göstərmə məktədi prinsipləri vəhdətinin mahir ifası.

GÖRƏSƏN BU KİMİN DİLİNİ YEYİR?

Ustad aktyor Ülvi Rəcəb (1903-1938) “Şeyx Sənan” tamaşasında Şeyx Sənan rolunu ifa edərkən teatrın sol lojasında oturmuş cavan, gözəl böir gəlin ona müraciətlə deyir:

– Sənin dilini yeyim.

Bunu eşidən Ülvi səhnə arxasına keçən kimi aktyor dostlarından soruşur:

– Siz bilərsiniz, bu qadın mənim – Ülvi Rəcəbin dilini yemək istəyir, yoxsa Şeyx Sənanın?

ADAMA GƏZMƏK QALACAQ...

Xeyli vaxt xəstə yatan xalq artisti Ağasadıq Cəraybəyli (1897-1988) teatra gələrkən rastına birinci istedadlı gənc aktyor Əliabbas Qədirov (1946-2006) çıxır. İçkinin tsirindən kefi yuxarı olan Əliabbas hal-əhval tutur:

– Ağasadıq dayı necəsən? – deyə onun qoluna girir.

Qocaman səhnə ustası kövrəlir:

– Əliabbas, deməzsən, getdim, o dünyanı gördüm gəldim.

Əliabbas:

– Yaxşı eləmişən, Ağasadıq dayı, adama gəzmək qalacaq, – deyib ondan ayrılır.

...GÖRÜNÜR, MƏNƏ BİR SƏDƏMƏ TOXUNACAQDIR

Məşhur dramaturq, nasir Suleyman Sani Axundav, həm də istedadlı aktyor imiş. 1896-cı ildə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Dağılan tifaq” tamaşasının Şuşada hazırlanmasına kömək edən Suleyman Sani Axundov orada həm də Suleyman rolunu bacarıqla ifa etmişdir. Tamaşaların birində S.S.Axundov Suleyman rolunda monoloqu dəyərəkən səhnədə birdən necə olursa aktyorun belindəki kəmərlər açılır və xəncərlə birlikdə yerə düşür. əlbəttə, bu qeyri-adi və təsadüfi bir hal idi, ancaq S.S.Axundov özünü itirmir, yerə düşmüş kəmərlə və xəncərə baxıb ani fikrə gedir və tamaşaçılara tərəf çevrilib deyir:

– Bax bu yaxşı olmadı, görünür, mənə bir sədəmə toxunacaqdır.

Suleyman bəyin sonrakı vəziyyəti ilə, ölümü ilə məntiqi şəkildə bağlanan, uyuşan bu sözləri S.S.Axundov elə təbii və ustalıqla söyləyir ki, tamaşaçı bunu əsərin özündən olduğunu zənn edir.

* * *

Mehdi Məmmədov istedadlı və fədakar fəaliyyəti ilə Cəfər Cabbarlı adına Gəncə Dövlət Dram Teatrı kollektivi arasında sağlam əhvali-ruhiyyə yaradır, yaradıcılıq həvəsini artırır. Onun səmərəli işi teatr kollektivini yüksək sənət uğrunda mübarizəyə səsləyirdi.

1943-cü ildə teatrın nəzdində Mehdi Məmmədovun təşəbbüsü və səyi nəticəsində üçillik studiya yaranmışdı. Studiyaya o özü rəhbərlik edir, ixtisaslı gənc aktyorların yatişməsinə ciddi fikir verirdi. Gəncə teatrının Böyük Vətən müharibəsi illərindəki yaradıcılıq üslubunu, estetik prinsipini, inkişaf yolunu Mehdi Məmmədov təyin edirdi. 1941-1945-ci illər ərzində teatrın ideya-bədii cəhətdən mükəmməl tamaşalarını Mehdi Məmmədov hazırlamışdı; “Madrid”, “İntiqam”, “Qatır Məmməd”, “Vasvası xəstə”, “Od gəlini”, “Oqtay el oğlu”, “Vaqif”, “Bağban iti”, “Toy”, “Partizan Kostya”, “İntizar” onun rejissorluq fəaliyyətinin bəhrəsi idi. Müharibənin ilk aylarında Gəncə Dövlət Dram Teatrında onun quruluş verdiyi “Madrid” tamaşası müharibə

dövrünün yaxşı və əhəmiyyətli tamaşalarından biri imiş. Qəhraman ispan xalqının öz azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda faşist işğalçılara qarşı apardığı mübarizədən bəhs edən bu tamaşanın vətənpərvərlik hissi, mübarizə pafosu qüvvətli idi. 1936-1937-ci illərdə ispan xalqının faşizmlə mübarizəsi Hitler Almaniyasına qarşı apardığımız müharibə ilə həmahəng səslənirdi. Siyasi-təbliği xarakter daşıyan bu tamaşada kütləvi səhnələrə xüsusi diqqət yetirilmişdi. Xalq baş qəhramana çevrilmişdi. Bununla yanaşı respublikaçı qız Lina (Rəmziyyə Veyselova), respublikaçı rəssam (Sadıq Tağızadə), kommunist yazıçı Xoze (Kərim Sultanov), Henrix (Əşrəf Yusifzadə) aktyorların ifasında çox qüvvətli idi. Mehdi Məmmədovun özü respublikaçı doktor rolunda çıxış edirdi.

Mehdi Məmmədov “Madrid”i tamaşaya hazırlayarkən əsərdə bir sıra dəyişikliklər etmişdi. Respublikaçı qız Lina rolu ön plana çəkilmişdi. Tamaşa oynanılan vaxt İspaniyada baş verən ictimai hadisələr haqda, Dolores İbarrurinin fəaliyyəti barədə düzgün məlumat verilir, tamaşaçanı dərinəndən düşündürürdü.

Pyesin müəllifi Mirzə İbrahimov (1911-1993) əsərinin ilk tamaşasına baxmaq üçün Gəncəyə gəlir, quruluşa heyran olduğundan Mehdi Məmmədovu ağıllı, düşünülmüş, mənalı fikirlərinə görə, əhəmiyyətli dəyişikliklərə görə qucaqlayıb öpür, əsəri bu cür qüvvətli şəkildə tamaşaya hazırladığı üçün ona öz təşəkkürünü bildirərək deyir ki, “sənin xəcalətindən necə çıxım, əzizim Mehdi?” “On ikinci gecə”ni tərcümə edin” – deyər Mehdi dərhal dillənir. Mirzə gülümsünür və razılıq verir. Çox keçmədən ingilis dramaturqu Vilyam Şekspirin “On ikinci gecə” pyesi Mirzə İbrahimovun tərcüməsində, Mehdi Məmmədovun quruluşunda tamaşaçılara göstərilir.

SİZ FİKİRLƏŞƏNƏ KİMİ MƏN GƏLƏRƏM

Mehdi Məmmədov 1945-ci ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında rejissor kimi fəaliyyətini davam etdirir (1945-1956). 1948-ci ilin mart ayında Mehdi Məmmədov tanınmış rus yazıçısı Aleksand Aleksandroviç Fadeyevin (1901-1956) eyni adlı romanı

əsasında Qleb Qrakovun səhnələşdirdiyi “Gənc qvardiya” pyesini tamaşaya hazırlayırmış. Sergey Tulenin rolunu hazırlayan Möhsün Sənanı (1900-1981) məşqi qurtaran kimi o biri aktyorlarla məşq edən Mehdi Məmmədova yaxınlaşıb:

– Mehdi müəllim, növbəti məşqiniz nə vaxt olacaq?” – deyə soruşur və cavab almadan çıxıb gedir.

Məşq tamam qurtarır. Mehdiyə yadına düşür ki, axı Möhsün sual verdi, cavab almamış getdi. Teatrın bufetinə gedir. Görür ki, Möhsün sakitcə oturub çay içir. Soruşur:

– Möhsün, axı sən sual verdin, bəs cavabını niyə gözləməyib getdin.

Möhsün gülümsünüb:

– Mehdi müəllim, mən bildim ki, siz sualın cavabını fikirləşənə kimi mən bir-iki stəkan çay içərəm, – cavabını verir.

* * *

Bir gün görürlər ki, indiki Azadlıq küçəsində əməlli başlı tıxac yaranıb. Fikirləşirlər ki, görəsən nə olub? Bir nəfər sənət adamı gülə-gülə: “əhəmiyyətinə varmayın,– deyir, – Mehdi Məmmədov yolun ortasında xəyala dalıb.

Mehdi Məmmədov asta, təmkinli hərəkət edən, az-az, yığcam, mənəli danışan, daha çox fikirləşməyə üstünlük verən fəlsəfi düşüncəli bir şəxsiyyət idi. Daxilən, bəlkə də, əsəbləşsə də xaricən onun hirslənib özündən çıxdığını görmək olmazdı. Danışır ki, hətta bir dəfə Eldəniz Zeynalov (1937-2001) istədiyi rolu Mehdi Məmmədovdan ala bilmədiyini üçün əsəbiləşmiş, onun teatrın qarşısında saxladığı maşınına xətər toxundurmuşdu. Teatrdan çıxan Mehdi Məmmədov bir kəlmə də danışmamış, başını bulayıb astaca yoluna davam etmişdi. İş burasındaydı ki, Mehdi Məmmədovun hirslənməyi də inamlı idi.

İngiltərənin məşhur aktyoru və rejissoru Lorens Olivye (1907-1979) Moskvada qastrol tamaşaları ilə çıxış edirdi (1967). Azərbaycan

can Teatr Cəmiyyətinin ezamiyyəti ilə 4 nəfər görkəmli teatrşünas alim – Cəfər Cəfərov, rejissorlar Mehdi Məmmədovla Tofiq Kazımov bir də mən onun tamaşalarına baxmağa getmişdik. Biz ayrı-ayrı mehmanxanalarda – Cəfər Cəfərov “Moskva”, Mehdi Məmmədov “Yunost”, mən “Yakor” mehmanxanasında, Tofiq Kazımov isə moskvalı rejissor dostu Efrosgildə (1925-1999) qalırdı. Bir gün nahar üçün “Moskva” mehmanxanasına toplasdıq. Stolun üstündəki süfrə hədsiz dərəcədə çirkli idi. Xörəkpaylayan yaxınlaşıb, heç nəyə əhəmiyyət vermədən saymazyana sifariş qəbul edib getdi. Xeyli keçdi. Gətirdiyi yeməkləri çirkli süfrənin üstünə qoymaq istəyirdi ki, Mehdi Məmmədov:

– Dayan – deyib stolun üstündəki süfrəni hirsələ dartıb, əvvəldən üstündə olan qabları yerə tökdü. Xörəkpaylayan narazılıq etmək istədikdə Mehdi Məmmədov xasiyyəti xilafına həyəcanla: – Utanın, – dedi, – xaricdən gələn hər kəsin qarşısında müti qul kimi boyun əyirsiniz. Bilmirsiniz cəsusdur-nədir, əldən-ayaqdan gedirsiniz. Amma sovet adamı adını daşıyan, xalqa vicdanla xidmət edən sənət adamlarının, öz professorlarınızın qarşısına belə çirkli süfrə sərirsiniz, bərk utanın.

Xörəkpaylayan qulağının dibinə kimi qızardı. Cəld gedib təmiz süfrə ilə geri qayıtdı.

BİLİRSƏN BU KİMİN ŞƏKLİDİR?

Mehdi Məmmədov Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunda rejissorluq kafedrasının müdiri vəzifəsində işləyirdi. Bir ildən artıq idi ki, öz laborantı ilə evlənmişdi; oğlu olmuşdu. Bir gün mənə evə zəng edib yumşaq bir səslə: “Neyləyirsən?” – deyə soruşdu. “Heç, Mehdi müəllim, – dedim, – “Tamilla” kitabını oxuyuram. “Qoy “Tamilla” qalsın. Xanımını da sal yanına, gəl bizə. Bir qədər söhbət edək” – dedi. Fikirləşdim ki, yəqin nə isə bir münasibətlə tanışlar, dostlar yığışlıblar. Razılaşdım. Evdən bir hədiyyə seçib, həyat yoldaşım Almas xanımla yola düşdük. Qapını Mehdi müəllim özü açdı.

Bizi görcək sevincdən gülümsündü. Evdə tək idilər. Kənar heç bir adam yox idi. Həyat yoldaşı çay gətirdi. Mizin üstünə şirniyyat düzdü. Arvadlar hal-əhval tutdular, köhnə tanışlar kimi söhbətə başladılar. Biz isə küsülü adamlar kimi susub oturmuşduq. “Çayını iç, soyutma, – deyə Mehdi müəllim birdən dilləndi. – İndi sənə bir şəkil göstərəcəyəm, görüm, tanıyacaqsanmı? Dünən institut müəllimlərindən biri gəlmişdi, adını deməyəcəyəm, o tanımadı”. Ayağa durub bir bağlama şəkil gətirdi. Şəkildəkilər hamısı mənə tanış idi. Mehdi müəllim bir şəkli mənə uzadıb: “Görüm bu şəkildəkini tanıyacaqsanmı? Bilsən bu kimin şəklidir?” – deyə şəkli mənə verdi. baxdım. 3-4 aylıq bir körpə şəkli idi. Mehdi müəllim diqqətli nəzərlərini məndən çəkmirdi. Gülümsəyərək, inamla: “Bunu tanımağa nə var ki, bu Elçinin (Mehdi Məmmədovun xalq artisti Barat Şəkinskayadan (1914-1999) olan oğlu, tanınmış rəssam, respublikamızın əməkdar incəsənət xadimi Elçin Məmmədov (1946-2001) şəklidir, – dedim. Mehdi müəllim ayağa qalxdı, qollarını açıb qəhqəhə ilə gülməyə başladı. Şaqraq səsi otağı bürüdü. “Yox, tapmadın” – dedi. Elə bil mənim səhvim ona dünyanı bəxş etmişdi. Şadyanalıq ilə mənə yaxınlaşıb boynumu qucaqladı. “Şəkil bizim bu körpənin şəklidir. Görürsən Elçinə necə bənzəyir, elə bil bir almanı yarı bölüblər”.

SƏN NAXÇIVANLI DEYİLSƏN Kİ

1982-ci ilin əvvəlləri idi. Heydər Əlirza oğlu Əliyev (1922-2003) hələ Moskvaya SSRİ Nazirlər Sovetinin birinci müavini vəzifəsinə getməmişdi. Azərbaycan Elmlər Akademiyası Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda “Teatr və kino şöbəsi”ndə öz iş otağında idim; zəng oldu. Telefonun dəstəyini götürdüm. İki-üç dəfə “əşidirəm” desəm də səs gəlmədi, dəstəyi asmaq istəyirdim ki, Mehdi Məmmədovun tanış səsini eşitdim: “Otağındaasan?” – deyə soruşdu. Mən “Mehdi müəllim, bəs Siz mənim otağıma zəng etməmişiniz?” – deyə sual etdim. Xeyli sükut çökdü. Handan-hana: “yəni bilmək istəyirəm ki, otağında çox olacaqsan? – dedi. – Yarım saata yanına gələcəyəm”.

“Gözləyirəm” – dedim. 40 dəqiqədən sonra gəldi: “Dur, çıxacaq” – dedi. Durdum. Binadan çıxdıq. Mehdi Məmmədov nəqliyyatdan istifadə etməyimizi məsləhət görmədi. Hüseyn Cavid (1882-1941) prospekti ilə şəhərə tərəf üz tutduq. Məşədi Əzizbəyov heykəlinin yanından keçib, keçmiş dağüstü parka (indiki Şəhidlər xiyabanı) tərəf irəlilədik. Oradan da aşağı enib teleteatrın yanından üzəşəğı – indiki prezident binasının yanından keçib dənizkənarı parka düşdük. Oradan da xeyli yol gedib muzeylər binasının yanından sola dönüb Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun Karqanov küçəsindəki köhnə binasının qapısı qarşısında dayandıq. Bu vaxt ərzində nə mən, nə də o bir kəlmə belə danışmamışdıq. Mehdi müəllim yenə xeyli susduqdan sonra: “İnqilab, sən naxçıvanlı deyilsən ki?” – deyər soruşdu. Mənim: “Mehdi müəllim, mən Naxçıvanda çox olmuşam, ancaq heç vaxt naxçıvanlı olmamışam. Mən Şirvan zonasındanam, Göycayda anadan olub, orada böyüyüb boya-başa çatmışam. O şəhər mənim üçün çox əzizdir” – cavabıma gülümsünərək: “Çox yaxşı, gedək dərşimizi keçək” – deyib qolumdan tutdu, binaya daxil olduq.

* * *

1982-ci ilin noyabr ayında “Azərbaycan teatrının yaranması, təşəkkülü və inkişaf problemləri” adlı doktorluq dissertasiyamı müdafiə etmək üçün Moskvaya getmişdim. İşimin birinci rəsmi opponenti kimi Mehdi Məmmədov da Moskvaya gəlmişdi. Müdafiə keçmiş Moskva Mədəniyyət Nazirliyinin Sənətsunashlıq İnstitutunun nəzdindəki müdafiə şurasında keçirilməliydi. Mən bir qədər narahat idim. Çünki ikinci rəsmi opponenti, milliyətçə erməni olan Babkenin rəyini müdafiyyəyə cəmi bir saat qalmış ala bilmişdim (halbuki qaydaya görə ən azı bir həftə qalmış opponenti rəyini verməli idi). Özü də rəyi mənə verərkən açıq bildirmişdi ki, “mənim tələbə dostum Ədilə Əliyeva məni axtarıb, tapa bilməyib, ancaq bir sifariş göndərüb, onun sifarişini yerinə yetirəcəyəm”. Bilirdim ki, mənim Bakıdakı azərbaycanlı həmkarlarım bu erməni dığasının əli ilə məni vurmağa çalışacaqlar. İş barədə anonim məktublar da gəlmişdi.

İclas başlanmazdan əvvəl ürəyimdəkiləri Mehdi Məmmədova açdım. Görkəmli rus teatrşunas alimlər – şuranın üzvləri Yuri Arsenyeviç Dmitriyev (1911-1994) və Aleksandr Abramoviç Aniket (1910-1990) Mehdi Məmmədovu yaxşı tanıyırdılar, ona hörmətləri vardı. Mehdi Məmmədov onlarla bu iş barədə söhbət edə bilirdi. Ancaq bunu nə mən istəyirdim, nə də Mehdi Məmmədov.

İclas başlandı. Hər şey öz qaydası ilə gedirdi. Mehdi Məmmədov işin gedişindən məmnun idi. Nəhayət, gizli səsvermə başlandı. Baxdım ki, Babken əl-ayaqdadır, canfısanlıq göstərir. Müdafiə şurasının ayrı-ayrı üzvlərinə yaxınlaşır, hiyləgərliklə gülümsəyir. Məni şübhə götürdü. Mühasibat otağına tərəf gedən Mehdi Məmmədova fikrimi dedim. O:

– Narahat olma hər şey yaxşı olacaq, – dedi.

Dinməyib geri qayıtdım. Səsvermənin nəticəsini oxudular. Müdafiənin müsbət həll olunması üçün bir səs çatışmadı. Y.A.Dmitriyev, A.A.Anikst və şuranın bir çox üzvləri pərt olmuşdular. Yerlərindən tərpənə bilmirdilər. Bayaقدan əl-ayağa düşən Babken səsvermənin nəticəsi oxunan kimi həmfikirləri ilə otaqdan çıxdı.

Elə bil ki, bu xoşagəlməz iş mənim başıma gəlməmişdi. Özümü çox yaxşı hiss edirdim. Bəlkə də ona görə ki, sanki əvvəlcədən işin sonluğunu görürdüm. Özümü ona hazırlamışdım. Heç bir narahatlıq, əsəbilik əlaməti hiss etmirdim. Odur ki, müdafiədən müsbət nəticə əldə etmiş adam kimi hərəkət etdim; gülə-gülə müdafiə şurasının sədrinə yaxınlaşdım, gətirdiyim gülü ona verib üzrxahlıq istədim. O, məni qucaqlayıb:

– Sən mütləq bizdə müdafiə edəcəksən, – dedi.

Ayrılib Mehdi Məmmədovun yanına gəldim. O, hələ də özündə deyildi... Qolundan tutub:

– Mehdi müəllim, gedək– dedim. O:

– Hara? – deyə sual etdi. Mən:

– Restorana. Onlar öz işlərini gördülər, bizdə gedək öz işimizi görək.

Mehdi müəllimlə və o vaxt Moskvada olan oğlu ilə birlikdə Bakı restoranına getdik. Yeyi-ıçdik. Mehdi Məmmədov mənə diqqətlə baxıb:

– İnqilab səndə böyük səbir və dözümlə varmış. Xarakterin möhkəmdir. Mən səni kəşf etdim, – dedi.

* * *

1960-cı illərin axırları, 1970-ci illərin əvvəlində Mehdi Məmmədovla mən tez-tez Azərbaycan televiziyası ilə verilişlər aparırdıq. Mən “Klassik irsimizdən” adlanan verilişlərimdə danışan zaman bir qədər tələsirdim. Mehdi Məmmədov isə çox asta danışdı. Təbii ki, bu hər iki hal veriliş hazırlayanları o qədər də razı salmırdı. Bir gün növbəti verilişə hazırlıq zamanı Azərbaycan televiziyasının ədəbi və dram verilişləri şöbəsinin müdiri Həbibə Məmmədخانlı bizə müraciətlə:

– Deyirəm, Allahın altında Mehdi müəllimin asta gəlişi ilə İnqilabın tələsməsini birləşdirib, bir məxrəc ala biləydik, – dedi.

TEATRI YAŞATMAQ LAZIMDIR, YA YOX?

Keçmiş SSRİ zamanı idi. Böyük bir rayona ezam olunmuşdum; bir həftəyə yaxın orada qalmalı idim; fikirləşdim ki, fürsətdi, rayonun mədəni həyatı ilə də yaxşı-yaxşı tanış olaram. Elə rayona gəldiyim gün öyrəndim ki, burada dövlət teatrı yerli dramaturqlardan birinin “Odlu diyar” əsərinin tamaşasını göstərəcək. Teatrın direktoru, baş rejissoru və ən yaxşı aktyorları ilə tanışlığım var idi. Sənətimlə bağlı olaraq respublikada keçirilən müəyyən tədbirlərdə, Teatr Cəmiyyətinin (İndi Teatr Xadimləri ittifaqı adlanır). Qurultay və plenumlarında, Mədəniyyət Nazirliyinin tədbirlərində görüşmüşdük; teatrın hazırladığı bu və ya başqa tamaşanı qəbul etmək üçün Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən dəfələrlə bu teatra ezam olunmuşdum. Hətta bu teatrın tarixi, yaradıcılıq yolu haqqında, teatrın yeni tamaşaları barədə, eləcə də burada çalışan, adlı-sanlı, görkəmli rejissor və aktyorların yubileyləri münasibətilə respublikamızın qəzet və jurnallarında məqalələr də, resenziyalar da çap etdirmişdim.

Axşam teatra gəldim, gec idi, artıq üçüncü zəng vurulmuş, foyenin işıqları söndürülmüşdü. Elə birbaşa tamaşaçı zalına keçdim. Fikirləşdim ki, rejissor və aktyor yoldaşlarla ya tənəfüs vaxtı, ya da tamaşadan sonra görüşüb dərhləşərik. Zalda gircək heyrət məni götürdü, orada cəmi beş nəfər adam var idi. Üçünü tanıdım teatrın işçiləri idilər. İki nəfər tamaşaçı isə birinci sırada əyləşmişdi. Biri orta yerdə oturacağa yayınaraq özündən razı halda oturmuş, əlləri ilə yan oturmaqların söykənəcəklərini qucaqlamışdı. Özü də ağzını marçıldadamarçıldada nə isə yeyirdi. Səhnədə ana rolunu oynayan aktyorisa el qayğısı haqqında danışdıqca həmin tamaşaçı kah boynunun ardını qaşır, gah heç dəxli olmadan şalvarının dizini çırpır, gah da papağını başından götürüb əli ilə tumarlayıb yenidən başına qoyurdu. Doğrusu ürəyim sıxılan kimi oldu, aktrisaya yazığım gəldi, foyeyə çıxdım. Baş rejissorun otağına gəldim. Salamlaşdıq. Hal-əhval tutmamış:

– Baxşı müəllim, zalda olmusunuz? – deyə soruşdum.

Baş rejissor arif adam idi; sualımın mənasını duymuşdu; odur ki, sualıma– sualla cavab verdi.

– Tamaşaçı yoxdu?

– Cəmi iki nəfərdir, – dedim, – onun da biri qabaq sırada özündən çox razı halda oturub, elə bil ağadır, yəni bu tamaşanı göstərməsəniz olmaz?

Baş rejissor məni ilk dəfə görmüş kimi duruxdu, sonra yanayana dedi:

– Bəli əzizim o qabaqda oturan ağadır. Bazarın içindəki yeməxananın müdiridir. Kefi qalxanda 30-35 bilet alıb, gəlib eləcə oturur qabaqda. Truppa müdirinə deyir: “hə, başla”. Etiraz edəndə də deyir ki, “əvvələ mənə sağ ol deyir ki, biletlərinizi alıram, sizə kömək edirəm. İkincisi də teatrın qanunlarına görə əgər zalda 20-25 nəfər tamaşaçı oldu, tamaşa oynanılmalıdır. İndi sizə nə, mən zalda tək oturmuşam, ya 35 nəfər? Siz ki, pulunuzu almısınız”.

Mən bir söz deyə bölməyib udqundum. Baş rejissor başımı bulayıb:

– Hələ bu yaxşıdır. Dəfələrlə olub ki tamaşanın biletləri katibin göstərişi ilə hər hansı bir kəndin camaatına satılıb. Gözləyirik ki, indi

kolxozun maşınları dayanacaq, camaat teatra daxil olacaq, biz də həvəslə tamaşamızı göstərəcəyik, sən saydığın say, gör fələk, yox, gör kolxoz sədri nə sayır. Tamaşanın başlamasına 10-15 dəqiqə qalmış kolxoz sədri, rayonda görüşdüyü qadınla keçir zala. Teatrın bufetçisini çağırıb lazımı göstərişləri verir. Az keçmir ki, podnoslar müxtəlif yeməklərlə zala daşınır. Aktyorlar tamaşa göstərir, kolxoz sədri də... – Baş rejissor susdu. Dərindən köks ötürüb: – Bəli əzizim, bütün göstəricilər üzrə planı yerinə yetirməyimiz barədə məlumat verilir. Vicdanımız ağrıyır. Nə edək, teatrı yaşatmaq lazımdır, ya yox?

Bu güclü həqiqətin qarşısında mən nə deyə bilərdim ki.

* * *

Məlumdur ki, 1922-ci ildən sonra keçmiş SSRİ-nin hər yerində dövrün tələbinə uyğun pioner təşkilatları yaranırdı. 1923-cü ildən başlayaraq Bakıda da pioner təşkilatları təşkil olunmağa başlanmışdı. Keçmiş Lenin adına toxuculuq fabrikində, Budyonnu adına zavodda, Leytenant Şmidt adına zavodda, iki nömrəli uşaq evində və Bakı dəniz limanında ilk pioner təşkilatları yaradılmışdı. Yaxşı cəhət burasıydı ki, öz fəaliyyətlərini ildən-ilə genişləndirən bu pioner təşkilatları yüksək dərs keyfiyyəti uğrunda mübarizə aparmaqla yanaşı uşaqların bədii-estetik tərbiyyəsilə də ciddi məşğul olurdular. Uşaqlarda aktyorluq sənətinə marağı nəzərə alaraq bir sıra pioner dəstələrində dram dərnəkləri də təşkil olunmuşdu. Bu dram dərnəkləri arasında ən qüvvətli dənizçilər klubu nəzdindəki 40 nömrəli pioner dəstəsinin dərnəyi idi. Sonradan bu dram dərnəyinin fəaliyyət dairəsini genişləndirmək zərurəti meydana çıxdı. Çox keçmədi ki, Şəhər Komсомol Komitəsi yanında uşaqlardan ibarət bir dram dərnəyi yaradıldı; pioner Ağadadaş Qurbanov (1911-1965) dərnəyə rejissor təyin olundu. 1927-ci il mart ayının 15-də dərnəyin üzvləri dəstə rəhbəri Lətif Kərimlinin “Fırtına” adlı pyesinin tamaşasını hazırladılar. Bu tamaşa sübut etdi ki, Bakıda uşaq teatrını yaratmağın vaxtı çatmışdır. 1928-ci il oktyabrın 5-də Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının

qərarı ildə Bakı uşaq teatrının rus bölməsi təşkil olundu. 1929-cu ilin axırlarında isə Azərbaycan bölməsi də işə başladı. Sonralar Azərbaycan teatrının ən görkəmli aktyorlarından biri kimi tanınan, sevilən xalq artisti Ağadadaş Qurbanov həmin teatrın ilk aktyorlarından biri oldu və bir çox tutarlı obrazlar yaratdı. Onlardan biri “Pambıq verək” tamaşasındakı Qolcomaq Zakir ağa obrazı idi. Bu obraz az qala onun başına bəla açacaqdı. Sovet ideologiyasının tüğyan etdiyi, qırmızı təbliğatın gücləndiyi bir dövr idi. O vaxt partiyanın XVI qurultayında “Sosializmin bütün cəbhə boyu geniş hücumu qolçomaqların bir sinif kimi ləğv edilməsi və elliklə kollektivləşmənin keçirilməsi haqqında” qərar qəbul edilmişdi. Bu qərarla əsasən müxtəlif janrlı bədii əsərlər, o cümlədən dram əsərləri də yazılırdı. Azərbaycan Dövlət Bədai Teatrında Cəfər Cabbarlının “Almas” dramı tamaşaya qoyulmuşdu. Bakı uşaq teatri isə 1931-ci ilin sentyabr ayında “Pambıq verən” tamaşasını göstərmişdi. Tamaşada göstərildi ki, güya qolçomaq Zakir ağa kolxozun pambığını məhv etməyə çalışır. Öz niyyətini həyata keçirmək üçün o, opportunist Kərim, kənd mollası Şaban, qolcomaq əl-altısı Şirəli kimilərinə arxalanır.

Aktyor Ağadadaş Qurbanov bu rolu elə məharətlə yaradırdı ki, sovet ideologiyasına tapınmış tamaşaçılar hər dəfə o səhnəyə çıxanda “onu tutun, o düşməndir” – deyər zaldan qışqırırmışlar. 1931-ci ilin sentyabr ayının axırlarında teatrın kollektivi Azərbaycanın o vaxtki LKGİ MK-nın tapşırığı ilə pambıq yığımı zamanı kolxozçulara bədii xidmət göstərmək məqsədilə Şamaxor rayonuna qastrola gedir. Bitdili kəndində həmin tamaşanı göstərməli olur. O səhnə başlayır ki, kolxoz əmlakını dağıtmağa çalışan qolçomaq Zakir ağa gecə ikən xəlvəti kolxozun tayasına yaxınlaşır, yan-yörəsinə baxıb, saqqalını tumarlayır, üzünü yana çevirib, gözünü qıyır, hiyləcərcəsinə gülümsünür. Heç kimin olmadığını yəqin etdikdən sonra pambığı yandırmağa cəhd edir. Elə bu vaxt “Yeni yol” kolxozunun gözətçisi tamaşa zalına girir, vəziyyəti belə görək tez tufəngi çiyindən çıxardıb: “Ay bişərəf, məgər mən ölmüşəm ki, sən pambığı yandırırısan?” – deyib qolçomağı – Ağadadaş Qurbanovu vurmaq istərkən Aktyor Hüseyn Adıgözəlov tez duyuyq düşüb, onu tutub saxlamışdır. Doğrudur sonra

gözetçi aktyorların yanına gəlmiş, Ağadadaş Qurbanovdan dönə-dönə üzr istəmişdir. Bununla belə Ağadadaş teatrın müdiriyyətindən təkidlə tələb etmişdir ki, tamaşa başlanmazdan əvvəl, hər dəfə onun haqqında məlumat verilsin və tamaşa başlandıqdan sonra içəriyə heç kəs buraxmasın. Belə də edirlərmiş.

* * *

Bakı uşaq teatrı 1932– 1933-cü il mövsümündə Qavrili Kornelinin görkəmli hind yazıçısı Rabindranat Taqorun “Qaneşin yolu” adlı hekayəsi əsasında yazdığı “Əfilər” pyesini tamaşaya qoymuşdu. “Əfilər” tamaşasında Hindistanda inqilabi fəhlə hərəkatı və hind xalqının kapitalizmə qarşı apardığı mübarizəsi əks olunmuşdu. Bakı Uşaq Teatrının bu illərdə Hind mövzusunda müraciət etməsi heç də təsadüfi deyildi. Hindistanda baş verən inqilabi mübarizə xalqın müstəmləkəçilik əleyhinə çıxışları bəşəriyyətin diqqətini cəlb etmişdi. Bu mövzu o dövrdə sovet ədəbiyyatı və səhnə əsərlərində də öz əksini tapmışdı. O çümlədən Azərbaycan Dram Yeterində Əs. Həbib Vəfənin “Bombey”, Bakı İşçi Teatrında Əbdülhəqq Həmidin “Hind qızı” əsərləri tamaşaya qoyulmuşdu. Bakı Uşaq Teatrı da Hind xalqının ictimai və milli əsarət əleyhinə, xarici müstəmləkəçilərə qarşı inqilabi mübarizəsini “Əfilər” tamaşası ilə nümayiş etdirmişdi. Burada Hindistan toxuculuq fabrikasının işçilərinin ağır vəziyyəti göstərilir, xalqın mübarizə əzmi alqışlanırdı. Ağadadaş Qurbanovun ifa etdiyi Qaneş obrazı tamaşadakı bütün hadisələrin mərkəzində dururdu. Xarici müstəmləkəçilərə və yerli burjuaziyaya qarşı üsyan qaldıran, hindli işçilərə başçılıq edən adi kəndli balası Qaneş, həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən təsir etməli idi.

Mübariz, ədalətli eyni zamanda namuslu və vicdanlı bir gənc olan Qaneş bütün hərəkətlərini, düşüncələrini, daxili iztirablarını tamaşaçıya çatdırmalı idi. Tamaşanın final səhnəsində Qaneşin – Ağadadaş Qurbanovun çıxışı drammatizmi, təsir və təlqinedici gücü xüsusilə qüvvətli olmalı idi.

Məsələ beləydi ki, xalqı ingilislərə pərəstiş etməyə təhrik edən yalançı din adamı, Qandist Qaneşgili xalqın gözündən salmaq, nifrət hədəfinə çevirmək üçün o vaxt böyük günah sayılan bir iş üstə böhtana salır, özləri inəyi kəsib, başını mədəbgaha tullayırlar və bunu Qaneşgilin üstünə atırlar, bu yolla xalqı aldadırdılar. Aldanmış xalq tufan kimi coşur, hiddətlənirdi. Öz alçaq əməlinin çirkin nəticəsindən nəşələnən Qandist, dinlə bağlı hərəkətləri ilə xalqın həyəcanını daha gücləndirməyə çalışırdı. Elə bu vaxt Qaneş – Ağadadaş Qurbanov sürətlə keçərək mədəbgaha girir. Xalq qəzəblə Qaneşin üstünə gəlirdi. Qaneş öz çıxışı ilə əsl həqiqəti üzə çıxarırdı. Xalqın hiddəti, nifrəti birə on qat artırdı. Ancaq bu qəzəb, bu nifrət alovu Qandistlərə qarşı çevrilirdi.

Bax, bu səhnədə Qaneş – Ağadadaş elə böyük qüvvətlə, inandırıcılıqla çıxış etməli idi ki, həm xalq ona inansın, həm də tamaşaçı bu inamın həqiqiliyinə şübhə etməsin.

Ağadadaş ifa edəcəyi rollar üzərində çox ciddi şəkildə yaradıcılıq işi aparır, işinə məsuliyyətlə, vicdanla yanaşdı. Bir gün Ağadadaş özünü iflic olmuş adam sifətinə salıb “Təzə pir” məscidinə gəlir. Qarıçı görür ki, bu cavan oğlanın əlləri tərənmir, əyilib eybəcər hala düşmüş ağzından axan su köynəyini isladıb. Qarıçı çox çətinliklə başa düşür ki, bu xəstə gənc Allahdan şəfa diləmək üçün məscidə gəlmişdir. Ona yazığı gəlir, içəri buraxır. Ağadadaş içəri keçən kimi cəld minbərə çıxıb, “ey hindular, dinə inanmayın” sözləri ilə başlayan monoloqunu söyləməyə başlayır. Növbətçi bir də onda başa düşür ki, gələn xəstə deyilmiş.

Tamaşa zamanı final səhnəsində Qaneşin – Ağadadaş Qurbanovun sürətlə keçərək mədəbgaha girməsi, qəzəbli xalqın onun üstünə gələrkən təmkinini pozmaması, daxili qorxu və həyəcan keçirsə də, xaricən çox sakit, təmkinli hərəkət etməsi təbii və həyəcanlandırıcı idi. Aktyor “ey hindular, dinə inanmayın” – sözlərini elə bir inamla, qətiyyətlə, elə bir ehtiras və həyəcanla söyləyirmiş ki, nəinki tamaşaçıların, hətta tamaşada iştirak edən digər aktyorların da əzələləri gərginləşir, yumruqları düyünlənirmiş.

Ağadadaş həyatı etüdün böyük əhəmiyyətini dərk edirdi; rolu hazırlayarkən ondan istifadə etməyə çalışırdı. Cəfər Cabbarlının “Aydın” pyesi Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrında tamaşaya hazırlanarkən ifa edəcəyi Aydın rolu da bu istifadədən məhrum deyildi. Tanınmış rejissor Soltan Baba oğlu Dadaşov (1906-1969) danışdı ki, bir gün teatra gedirdim. İsti və bürkülü bir hava idi. Gördüm ki, məndən 5-6 addım irəlində gedən Ağadadaş Qurbanov bu cür havada əyninə pencək geymiş, üstəlik də boynunu qaldurmuşdu. Fikirləşdim ki, yəqin xəstələnib. Öz-özünə nə isə danışdı. Birdən dayandı. Əyilib asfaltın kənarı ilə axıb getmiş, lil bağlamış yerdən bir albalı götürüb, diqqətlə baxtı, ağzına atmaq istərkən “Ağadadaş, sən nə edirsən?” – deyə qolundan tutdum. Demə, küçədə də Aydın rolundaymış, çirkli olmasına varmadan albalını ağzına atmaq istəyirmiş.

Tibb işçisi Tamilla Orucova bu sətirlərin müəllifinə danışdı ki, “mən Ağadadaş Qurbanovun həyat yoldaşı Kubra xanımla yaxın rəfiqə idik. Bir gün evlərinin yanından keçərkən ağlaşma səsi eşitdim. Yaxınlaşıb Ağadadaşın danışa-danışa ağladığını gördüm. Bərk qorxdum. Ürəyim yarpaq kimi əsməyə başladı. Ayaqlarım elə bil ki, yerə mıxlanmışdı. Axır ki, özümü ələ alıb, bir təhər yeriyib otağa keçdim. Otaqda Ağadadaşdan başqa heç kəs yox idi. 3-4 dəfə “Ağadadaş!” – deyə çağırırdım. O, mənə cavab yermir, qərribə sözlər söyləyib, ağlayırdı. Sözlər mənə tanış gəlirdi, amma Ağadadaş elə ürəkdən ağlayırdı ki, bir bədbəxtlik üz verdiyinə şübhə etmək mümkün deyildi. Nə vaxt ona qoşulub, göz yaşını tökdüyümdən özümün də xəbərim olmayıb. Birdən mənə hər şey aydın oldu. “Ay saqqalın ağarsın” – deyib otaqdan çıxdım. Sonralar mən Ağadadaşı Aydın rolunda görəndə onun keçirdiyi faciə qarşısında göz yaşımı saxlaya bilməyib ağlayırdım”.

Görkəmli rus aktyoru Vasili İvanoviç Kaçalov (1875-1948) həqiqi səhnə sənətkarlarının bu cəhətini nəzərdə tutaraq yazmışdı ki, “yalnız məşqlərdə deyil, küçədə də, iş otağında da, bir sözlə, müxtəlif şəraitdə aktyor və ya aktrisa öz obrazını beynində gəzdirir və onu fik-

rən yaradır. Küçə ilə gedirsən, dostlar məclisində otursan və qəflətən sənin obrazına lazım olan bir hərəkət, bir danışıq tərzini yadına düşür. yaradıcılıq fantaziyanı daha gərgin, daha sərrast işləməyə başlayır. Bəzən də bağda və parkda gəzdiyiniz halda fərqi nə varmadan özünü danışırsan”.

Ağadadaş Qurbaqovda bu xüsusiyyət güclü idi. Səhnədə təbii, canlı, mükəmməl obraz yaradırdı.

Onun böyük Mirzə Fətəli Axundovun “Molla İbrahim Xəlil Kimyagər” komediyasının tamaşasında yaratdığı Molla İbrahim Xəlil obrazı da güclü sənətkar təxəyyülünün məhsulu idi. Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrının səhnəsində müvəffəqiyyətlə ifa etdiyi bu obraz teatrın tarixinə nəqş olundu. Aktyor xarici hərəkətlərindən, mimikasından istifadə edərək Şeyx Saleh, Molla Həmid, Dərviş Abbas kimi şərlətiləri başına yığıb “iksir” adı ilə, misi gümüşə çevirmək vasitəsilə adamları aldadan fırlıdaqçı bir tüfeylini bacarıqla ifşa edirdi. Xüsusilə tamaşanın ikinci səhnəsində aktyorun ifası güclü təsir bağışlayırdı; həmin səhnədə Nuxalılar qəbul edən Molla İbrahim Xəlil – Ağadadaş Qurbanov rühani cildinə girərək, özünü pak, mömin bir din xadimi kimi onlara təqdim edirdi. Nuxalılar ona pul vermək istədikdə o, “pulları mənə nə lazım təqdim etmək. Məndə hamı o qədər vaxt və fürsət ki, hər bir cüzviyyətə özüm mübaşir olam. Sayın, tapşırın Molla Həmidə, otuz gündən sonra yenə buraya gəlin, on pud gümüşünüzü alın, aparın. Xudahafiz! Günorta namazının vaxtı yetişir”. Aktyor bu sözləri sakit, təmkinli, aramla xoş bir təsirli səslə, hətta bir qədər incimiş halda o qədər məharətlə deyirdi ki, onun “misi gümüşə çevirmək bacarığına”, “Mömin bir şəxs” olduğuna kimsə şübhə etmirdi. Nuxalılar bir qədər uzaqlaşdıqdan sonra Molla İbrahim Xəlil – Ağadadaş Qurbanov gözünü qıyır, saqqalını tumarlayır, hiyləgərcəsinə gülümsünür: “Getdilərmi?” – deyərək Molla Həmiddən sual edirdi. Molla Həmidin: “Bəli, ağa, getdilər” sözlərindən sonra İbrahim Xəlil – Ağadadaş tamamilə başqalayırdı. Bircə dəqiqə bundan əvvəl nuxalılarla söhbət edən Molla İbrahim Xəlildən əsər-əlamət belə qalmırdı. Hiyləsinin baş tutduğundan nəşələnərək əbasını, əmmaməsini bir tərəfə atır, çırıq çala-çala həyasızcasına oynamağa baş-

layırdı. Sonra bardaş qurub, döşəkcə üstə otururdu. Əllərini yan tərəflərdən yuxarıya qaldırıb, başını aşağı əyərək dişi ilə şərab dolu bədəni əl vurmadan son damlasına qədər içib, yenə həmin qayda ilə yerinə qoyurdu. Sonra muğam üstə oxumağa başlayırdı.

* * *

Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrının baş rejissoru Zəfər Paşa oğlu Nemətov danışır ki, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin (1870-1933) “Sağsağan” pyesinin (1932) Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrında tamaşası hazırlanarkən əsərdəki falçı qadın Həmşəri Cahan rolunu teatrda yaxşı ifa edə bilən aktrisa olmadığı üçün Cahan surəti Həmşəri Niftəli surəti ilə əvəz edilib. Ağadadaş Qurbanov bu rolu məharətlə ifa etdiyi üçün Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev aktyor kollektivi qarşısında “Sağsağan” pyesinin əlyazmasını ona bağışlayıb.

Ağadadaş Qurbanov ustad sənətkar olmaqla yanaşı, həm də gözəl ailə başçısı idi. Qızı Gülşəni (xalq artisti Gülşən Qurbanova) çox sevərdi. Onu çox vaxt özü ilə azmüddətli qastrol səfərlərinə də aparardı. 1965-ci ilin iyun ayında teatrın Salyan qastroluna da aparmışdı. İyun ayının 25-də Gülşən mehmanxanada ikən otağın balkonuna çıxır. Bu vaxt bir qədər aralıdan gələn motosikletin qabaq tərəfində İosif Vissarionoviç Stalinin şəkli vurulduğunu görür. O zaman bu görünməmiş bir hadisə idi. Gülşən həyəcanla: “ata, ata stalinin şəkli” – deyər Ağadadaşı çağırır. Ağadadaş cəld balkona çıxır. Balkon çox keyfiyyətsiz tikildiyindən onların ağırlığını götürmür, uçur. Ağadadaş da, Gülşən də yığılırlar. Ağadadaş Gülşənə xətər toxunmasın deyər onu əlləri ilə başı üstə qaldırır, uşaq elə bir ağır xəsarət almır. Ağadadaş özü isə iri daşların altında qalır və həlak olur. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin, məzarı nurla dolsun.

Ağadadaş ürəyi açıq, səmimi, mehriban, qədərbilən dost idi. Yaxşı piti hazırlamağı, çay dəmləməyi vardı. Bir gün məni evlərinə piti yeməyə dəvət etdi. Yeməkdən sonra özünün xüsusi qayda və səliqə

ilə dəmlədiyi çay gətirdi. Qənddanı mizin üstünə qoydu. Mən: “Ağadadaş, mən qəndlə çay içməyi xoşlamıram” – dedim. O, cəld mü-rəbbə gətirdi.

Bu hadisədən xeyli vaxt keçdi. 1963-cü ildə Abbasmirzə Şərif-zadənin 70 illik yubileyini İrəvanda qeyd etmək üçün, bir neçə teatr işçiləri oraya getməli olduq. Elmi işimlə əlaqədar olaraq mən Mehdi Məmmədov, Ağasadiq Gəraybəyli, Mustafa Mərdanov, Rza Təhmasib, Cəfər Cəfərov və digər sənətkarlarımızla eyni gündə gedə bil-mədim. Ağadadaşdan və Mustafa dayıdan (Mustafa Mərdanov. O, Teatr Cəmiyyətinin, indiki Teatr Xadimləri İttifaqının sədri idi) xahiş etdi ki, öz yanlarında mənə yaxşı bir yer götürsünlər. Bir gün sonra İrəvana gəldim. Hansı mehmanxanaya düşəcəyimizi bilirdim. Meh-manxana növbətçisindən otağımı soruşdum. Otağa daxil olanda gör-düm ki, Cəfər Cəfərov, Mustafa dayı və Ağadadaş oturub söhbət edirlər. Görüşdük. Ağadadaş mənə də çay süzdü. Nə fikirləşdisə heç nə demədən cəld ev ayaqqabılarında otaqdan çıxdı. Bizi təccüb gö-türdü. 10 dəqiqə keçməmiş qayıdıb gəldi. Əlindəki bir qutu “rahat-luqum” konfetini mizin üstünə qoydu. Mustafa dayının: “bu nədir, Ağadadaş? – sualına: – Axı mənim dostum İnkilab qəndlə çay içmir, – cavabını verdi.

AMAN RƏHBƏRİ SÖYDÜ

Böyük Vətən müharibəsindən (1941-1945) sonrakı ilk illərdə Quba Dövlət Dram Teatrına yenicə təyin olunmuş gənc bir rejissor saatlarla yorulmadan, fədakarcasına aktyorlarla məşq edirmiş.

Quba Dövlət Dram Teatrında səməd vurğunun “Xanlar” pyesinin məşqi zamanı baş rollardan birini ifa edən aktyorun ifa tərzı rejissoru razı salmır; eyni şeyi yeddi-səkkiz dəfə təkrar etdirir. Hər dəfə də görkəmli rus teatr islahatçısı Konstantin Sergeyeviç Stanislavskidən misal çəkir. Gənc rejissorun bu hərəkəti və sitatları özünü teatrın gör-kəmli sənətkarı hesab edən orta yaşlı aktyoru hövsələdən çıxarır. Növbəti gəlişdə gənc rejissor Stanislavskidən bir də sitat gətirəndə aktyor dözə bilmir: “Stanislavskinin lap...” – deyə ona üçmərtəbəli

söyüş göndərir. Gənc rejissor heyrətlənir: “ay aman, bu rəhbəri söydü” – deyə həyəcanlanır. Xəbər rayon milis şöbəsinə çatır. Aktoru tutub salırlar dustaqxanaya. Ancaq milis rəisi, onun müavinləri, rayon prokuroru, hakim nə qədər çalışırlarsa da K.S.Stanislavskinin hansı rəhbər olduğunu öyrənə bilmirlər. Nəhayət, milis rəisi dustaq etdiyi aktyoru yanına çağırıdır deyir:

– Biz neçə gündür sənin işinlə məşğuluq. Partbürounun bütün üzvlərini nəzərdən keçirmişik. Orada Stanislavski familyalı rəhbər yoxdur. Düzünü de, cəzanı yüngülləşdirərəm. Öz aramızda, Stanislavski hansı rəhbərdir, vəzifəsi nədir?

Aktoru dəli bir gülmək tutur. Rəisin üç-dörd dəfə hiddətli etirazından sonra gülməkdən özünü zorla saxlayıb deyir:

– Canım, Konstantin Sergeyeviç Stanislavski, aktyor olub, rejissor olub, tamaşalar hazırlayıb, teatrın rəhbəri olub.

Milis rəisinin elə bil başına qaynar su tökürlər, xeyli vaxt dilənə bilmir. Birdən özünə gəlib:

– Rədd ol burdan, Stanislavskiylə birlikdə, – deyə aktyoru milis idarəsindən qovur.

TULLA ÇARHOVUZA

1903-cü ildə İrəvandakı Azərbaycan teatr truppasında, o dövrdə çox dəbdə olan, “Qırt-qırt” vodevilinin tamaşası hazırlanmış. Tamaşanın təşkilatçısı və rəhbəri Yunis Nuri Süleymanov idi. Yunis Nuri altı il mollaxanada oxumuşdu; nümunəvi və çalışqan olmağına baxmayaraq, o da falaqqanın “ləzzətini” dadmışdı. Odur ki, Yunis Nuri tamaşanın güclü təsirə malik olması üçün bütün istedadını və bacarığını səfərbər etmişdi. Tamaşa ilk dəfə, Pənah xan Makinski icazə vermədiyi üçün yalnız xanın sarayında ev tamaşası kimi oynanılır. Buna baxmayaraq tamaşanın əks-sədası Pənah xan Makinskinin saray divarlarını aşaraq bütün şəhərə yayılır. Bir çox mötəbər adamlar tamaşanın ikinci dəfə oynanılmasına icazə verməsi üçün xanın yanına xahişə gedirlər. “Qırt-qırt” tamaşası ikinci dəfə Pənah xanın geniş heyətində oynanılır. Çox böyük müvəffəqiyyət qazanmış bu tamaşada

Yunis Nuri Azərbaycanlı balalarına heç bir şey öyrədə bilməyən küt və əzazil molla rolunu elə inandırıcı şəkildə oynayır ki, tamaşa haqqında təəssürat uzun müddət İrəvan əhalisinin yadından çıxmır. Hətta tamaşa ilə bağlı əhali arasında lətifəyə bənzər hadisə danışılmağa başlanır. Deyirlər ki, bir gün pənah xanın arvadı mollaxanada oxuyan oğlana deyir ki, gedib badrican gətirsin. Oğlan onun nə olduğunu soruşduqda xanım izah edir ki, başında yaşıl çalması olan uzun göy bir şeydir (bədəni göy, başı yaşıl). Oğlan gedib tünd göy əbalı, yaşıl çalmalı bir neçə seyidi həyətə gətirir və soruşur ki, indi mən bunları neyləyim? Xanım həyətə baxmadan: “tulla çarhovuza” – deyə göstəriş verir. Oğlan seyidləri bir-bir çarhovuza itələyir. Səs-küyə çevrilən xanın arvadı suda batıb-çıxan seyidləri görür və özünü gülməkdən saxlaya bilmir.

BAKI BƏLƏDİYYƏ TEATRI İSMAYILLI RAYONUNDA

Qastrolda olarkən 1998-ci ildə teatrın qabaqcı aktyoru Azad Şükürovün könlünə pivə düşür; pulu olmadığı üçün Muxtar Avşarovdan 30 min manat borc alır. Qayıdanbaş Azad Şükürov avtobusda Muxtar Avşarovun arxa tərəfində oturub yöndəmsiz qulaq dələn səsə romani oxumağa başlayır. Təngə gələn Muxtar:

– Bəsdı, səsini kəs deyə ona irad tutur.

Azad halını pozmadan:

– Borcundan bir şirvan çıx susum.

Razılaşırlar. Az keçməmiş yenə oxumağa başlayır, özü də ağzını lap Muxtarın qulağına yaxınlaşdırır.

Muxtar əsəbiləşib özündən çıxır. Təngə gəlib deyir:

– Borcunun hamısını çıxdım, sən allah oxuma.

Bundan sevinən Azad gülümsünərək:

– Yaxşı daha oxumaram, – deyir və bütün yol boyu susur.

Bakı Bələdiyyə Teatrı 1994-cü ildə cəbhə bölgələrində çıxış edərkən Azad Şükürov və aktyor dostları görürlər ki, əsgərlərin ayaq-qabıları dözülməz dərəcədə cırıqdır. Sözü bir yerə qoyub ayaqqabı-

larını əsgərlərin cırıq ayaqqabıları ilə dəyişirlər. Qayıdanbaş Amalya Pənahova bu mənzərəni görüb dəhşətə gəlir. Zəng edib Naxçıvandan təzə ayaqqabılar gətirir.

Şübhədən çıxmaq üçün soruşur:

– Düzünü deyin, bu necə olan işdir, axı hamınızın çəkmələri birdən-birə bu hala düşə bilməzdi?

Azad həqiqəti deyir. Amalya xanım, şadlıqla onlara razılığımı bildirir.

YÜZ MANAT HARDAN, ON MİN MANAT DA ORADAN

1948-ci ildə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı 75 illək Yubileyi ilə bağlı Moskvaya qastrola gedirmiş. Aktyorlarım maadi vəziyyəti çox ağır idi. Bayaقدan dərin fikrə getmiş, gözəl rollar ifaçısı, lirik-romantik səpkili aktyor Suleyman Tağızadə (1905-1960) dərindən köks ötürüb deyir:

– Allahın altında yüz manat pulum olaydı.

Bunu eşidən Mustafa Mərdanov kəkələyə-kəkələyə deyir:

– Ay yazıq, yüz manat niyə istəyirsən, on min manat istə da.

Suleyman Tağızadə başını bulayıb:

– On min manat haradan olacaq, ay Mustafa?

Mustafa Mərdanov gülümsünərək:

– Yüz manat haradan, on min manat da oradan. Lakin Allaha ağız açırınsa on min istə, bəlkə bizə də bir şey düşə.

ALLAH MƏHƏMMƏD YA ƏLİ

Ürək rahatlığı ilə istədiyim adamlarla şor-çörək yemək, narahat halda böyük ziyafətlərdə ən ləziz yeməklər yeməkdən çox-çox yaxşıdır, ləzzətlidir.

Bədənini irinli yaralar bürümüş, diri ikən ölüyə bənzər insan tim-salında olan bu cəmiyyətdə mən kiməm, nəçiyəm? Nə üçün bu qədər əzab çəkirəm?

Qəlbimin dərinliklərindən boylanan, məni yaşamağa, işləməyə səsləyən, işıqlı yola çağıran məhəbbətimi hifz elə, İlahi!

Buz parçası kimi soyuq qəlbə, hissiz, duyğusuz ürəyə, riya, məkr, biciklə dolu küt beyinə malik insanlar çoxaldıqca, onlar hiylə dolu müxtəlif vasitələrlə vəzifə əldə etdikcə yalan, böhtan, riyakarlıq, saxtakarlıq, ikiüzlülük ayaq açıb yeriyir, möhtəkirlik, acgözlük çoxalır; mənəviyyat sönür, şəxsiyyət kiçilir. Yalan doğrunu mühakimə edir, riyakarlıq səmimiyyətə gülür, saxtakarlıq düzlüyə göz ağardır, ikiüzlülük düz sözə qənim kəsilib, haqq nahaqqa qula çevrilir.

Bu cəmiyyətdə mən kiçik də olsa özünəməxsus iqtidar sahibiyəm. Fəqət mən insan xislətinə yaraşmayan naqisliklərlə, eybəcərliklərlə barışa bilmirəm.

Düzlüyü, səmimiyyəti, ləyaqəti, gözəllik duyğusunu qəlbimə sən doldurmusan, İlahi! Yoxsa mən nə hünərin sahibiyəm ki...

Onu da mənə sən yetirmisən, ömür yoldaşı, ürək sirdaşı kimi. “Sev, əzizlə, – dedin, – bu sənin dünyandır. Bütün yaranmışlar kimi onun da özünəməxsus nöqsanı var. Döz, sevə-sevə döz”.

Bəli, nöqsansız tək olan bir Allahdır. Aqlımı, iradəmi tənzimləyən, ey böyük Allah! Mən başqa cür hərəkət edə bilərdimmimi? Yox... Yox... Əsla yox! Söz səninki, əmr səninki, göstəriş səninkidir. Bir “Ol!” sözü deməklə dünyanı yaradan, göyü yerdən, suyu qurudan ayırıb hökmünlə bütün canlı və cansız aləmi var edən İlahi! Bütün hökmünə müti, aciz qulun kimi baş əyib itaət edirəm. Sənin hökmünlə “arvadım” dedim ona; məsuliyyət götürdüm boynuma. Gündən-günə deyil, saatbasaat deyil, dəqiqəbədəqiqə hopdu mənim canıma. Nigarançılıq, narahatçılıq bürüdü varlığımı. Xoşbəxtliyə qovuşdum, öz dünyam yarandı.

İllər ötdü, yaşa dolduq, qocaldıq. Daha da doğmalaşdıq, övlad, nəvə-nəticə qayğılarını birgə çəkdik. Bir sevindik, bir kədərləndik. Əlbəttə, mən özümü dünyanın ən xoşbəxt adamı sanıram. Fəqət bəzən mənə elə gəlir ki, o məndən çox-çox uzaqlarda, başqa bir aləmdə, başqa bir dünyada dayanıb mənə baxır. Canımda bir üşütmə, varlığımda əsəbilik hiss edirəm. Hirsələnirəm, sonra da üç qat artıq əzabını çəkirəm. Axı, deyirəm, o xəstədir. Unutqanlılığı da bununla bağlıdır.

İnamım budur ki, məhəbbət qocalmır, İlahi! Axı sənin hökmündəndir ki, məhəbbətsiz, inamsız ürək özülü olmayan ev kimidir. Onun uçulub, dağılmaq qorxusu var.

SƏN HƏMİŞƏ MƏNİMLƏSƏN

Sən anarsan məni. Hissinlə, qəlbinlə, həyata, hadisələrə, insanlara aydın, vicdanlı, məsuliyyətli münasibətinlə mənimləsən.

Mənə bir ağrı üz verəndə, sadəcə xəstələyəndə keçirdiyin daxili həyəcanla mənimləsən.

Daim məni düşünüb, xoşbəxtliyim üçün çalışan, daim nikbin, həyatsevər olmağım, kədərdən, qüssədən uzaq qaçmağımı tövsiyə edən fikirlərinlə mənimləsən.

Ağıllı, tədbirli, ehtiyatlı olmağımı, hər yerdə, hər zaman ləyaqətlə davranmağımı...

...Narahat qəlbimin çırpıntıları ilə mənimləsən. Ağıllı tövsiyələrinlə, açıq fikirlərinlə, real varlığı, bizi əhatə edən mühitə aydın münasibətinlə mənimləsən... mənimləsən... mənimləsən!..

* * *

Dəfn mərasimi başa çatmışdı; hamı dağılışıb getmişdi. Təkcə uca boylu, mütənasib bədənli, xoş simalı, məlahətli bir qadın xeyli sükut içərisində qəbrin üstünə qoyulmuş əklillərə baxdı, kədərli, dalğın baxışlarını ətrafa gəzdirdi. Heç kimin olmadığına əmin olduqdan sonra qəbrin üstünə düşüb, içindən gələn bir hönkürtü ilə ağlamağa başladı. O, çox ağlamışdı, çox göz yaşları axıtmışdı. Kədərli günləri, heç zaman işinin düz gətirmədiyini fikirləşib dəhşətə gəldiyi anlarda, tənha otaqda hıçqırdığı, göz yaşları axıtdığı vaxtlar az olmamışdı. Fəqət bu dəfəki kimi heç vaxt ürəkdən, yana-yana, qovrula-qovrula ağlamamışdı.

Göz yaşlarını sel kimi axıtdığı bu halında da o, gözəllik mücəssəməsini xatırladırdı...

Xəyal... xəyal... Xəyal da onu öz ağışuna almışdı... Neçə illər idi ki, Universitetə daxil olmurdu. Hər il bir iş çıxırdı. Bir gün telefon vasitəsilə onunla rastlaşdı. Universitetə daxil oldu, oxudu, təhsilini başa vurdu, elmlər namizədi oldu, ləyaqətli bir ailə qurdu. Sənət aləmində də öz yerini müəyyənləşdirdi. Onun üçün olduqca çətin, ağır görünən bu yolda ona həyan olan zəkali, müdrik insan onun ürəyindən, bey-nindən, şəxsi həyatından, sənət həyatından bir an belə çəkilmədi.

İndi artıq o yoxdur, soyuq məzar onu öz ağışuna almışdı.

Qadın xeyli ağlayıb göz yaşları axıtdı; başını qəbir ağacına söykəyib fikrə getdi. Ürəyində qırıq-qırıq danışmağa başladı.

...Sənin üzünə, gözlərinə baxıb, sözlərini dinləmək mənim üçün nə qədər xoş idi...

...Sənə qulaq asmamaq mümkün deyildi...

...Sənin sözünü kəsməyə cəsarətim çatmırdı...

...Vaxtın tez keçməsi məni yaman qorxudurdu...

...Mən hər şeyi unudurdum...

...Hər şeyi, hər kəsi səninlə müqayisə edirdim...

...Sən ülvilik mücəssəməsi, kişilik, mərdlik timsalı kimi çox-çox yüksəkdə dururdun.

...Sənin haqqında fikrim, düşüncəm dəyişməzdir. O, mənimlə qəbirə gedəcəkdir...

...Hər şey üçün var ol...

Mən tənhalıq içərisində çapalayırdım. Əsəbilik bütün varlığıma işləmişdi. Səbirsizlik, dözümsüzlük məni əldən salmışdı. Sükunət, tənhalıq axtarırdım. Ərə gedib, sadə bir ailə həyatı yaşamaq mənə xoşbəxtlik kimi görünürdü. Özümü dərk edə bilmirdim. İnamımı, etiqadımı itirirdim. Özümdə bir məziyyət görə bilmirdim. Nəyə qadir olduğumu dərk etmirdim. Heçliyə yuvarlanır, sanki həyatın dibinə enirdim. Özümə, öz qüvvəmə inamım tükənmək üzrə idi. Yol ayrıcında tənha qalmış zəif bir insan kimi idim. Tufana düşmüş yelkənsiz bir gəmiyə bənzəyirdim. Belə böhranlı bir vaxtımda sənə rast gəldim. Müdrik hərəkətiniz, davranışınızla, alicənablığınızla, doğru, zəkali sözlərinizlə mənə ürək verdiniz, ruh verdiniz, mənəvi dayaq oldunuz. Səbirli, dözümlü olmağı öyrətdiniz. Həyatın işıqlı yoluna düşdüm.

Elə bil hər şey gözümdə yenidən ilk gənclik illərində olduğu kimi gözəlləşdi. Özümdə qüvvə hiss etdim. İnamım qayıtmağa başladı. Mənə olan nəvazişli, şəfqətli söz və rəftarın məni özümə qaytardı. Səninlə keçirdiyim hər bir dəqiqəni görmək, onu əldən qaçırmaq üçün səy göstərdim. Sən görür və duyurdun ki, mənim vəziyyətim çox ağırdır. Eşitdiyim hər söz dərinlən qəlbimə təsir edirdi. Mən hədsiz dərəcədə mütəəssir olmuşdum.

...Anlatdınız ki, insanlar haqqında onların etdikləri hərəkətlər əsasında mühakimə yürüdürlər.

Sənə rast gəldiyim gün ömrümün ən əziz, ən sevincli, ən xoşbəxt, ən uğurlu günü oldu...

Heyf, yüz dəfə heyf ki, tez tərək etdin bizi.

Məzarın nurla dolsun, gözəl insan. Hər şey üçün var ol!.. Var ol!

NECƏ QAN AĞLAMASIN

Şura hökumətinin qurulmasının ildönümü yaxınlaşırdı. Bir ilə yaxındı ki, Azərbaycan xalqının əsrlər boyu arzu etdiyi və nəhayət, böyük çətinliklər, qurbanlar bahasına qurduğu Demokratik Cümhuriyyət, hələ iki yaşı tamam olmamış, yenidən ayaq açıb yeriməyə başladığı bir vaxtda xaincəsinə məhv edilmişdi. Üzdə mələk cildinə girmiş rus bolşevizmi ayağı dəydiyi yerdə ölüm, fəlakət yayırdı. Düşünən beyinlər, haqq-ədalət deyənlər amansızcasına məhv edilirdilər. Dostu ilə düşməni dəyişik salması xalqın faciəsini dərinləşdirirdi. Özünü dost kimi göstərən, üzünə gülən, “Azadlıq”, “Xoşbəxtlik”, “Bərabərlik”, “Yaxşı güzəran” sözlərini şüara çevirib, yalan vədlərlə camaatı aldadan, həm daxili, həm də xarici düşmənlər xalqın başına olmanın müsibət gətirirdilər.

Təbiətən səmimi, doğruçu, humanist olan azərbaycanlılar xoş sözlərə inanır, yalan vədlərə aldanır, düşmənin iblis simasını görə bilmirlər. Azərbaycanda, xüsusilə iri şəhərlərdə – Bakıda, Gəncədə və digər yerlərdə rus imperiyası erməni daşnakları ilə gizləndə him-cimləşib hakimiyyətdə toplaşır, Azərbaycan xalqını iqtisadi, siyasi və sosial

məngənəyə salır, qula çevirirdilər. Çoxlarısa onlara xilaskar kimi baxır, talelərini onlara tapşırır, minnətdarlıq edirdilər.

Bir ilə yaxındı ki, qırmızı bayraqlar dalğalanırdı. Onun kölgəsində hökmranlıq edən, yelləndikcə yaratdığı sərnişinlərdən feyzyab olanlar hər gün yeni cinayətlər törədirdilər, çox vaxt bunu özümü-zünkülərin əl ilə görür, nəşələnirdilər.

Bir ilə yaxındı ki, bolşevizm xərçəng xəstəliyi kimi Azərbaycanın bütün varlığına rişə atmağa başlamışdı.

Bir ilə yaxındı ki, öz dindaşları ilə əlbir olan ermənilər 1905, 1917-1918, 1920-ci illərdə açıq-aşkar tökdükləri azərbaycanlı qanını, indi gizli şəkildə, hiyləgərliklə su kimi axıdurdılar. Hər gün neçə-neçə soydaşlarımız, bu və ya başqa yolla qətlə yetirilir, sonra da bunu “sovet quruluşuna düşmən olanların işi” kimi qələmə verir, neçə-neçə günahsız adamı bu yolla məhv edirdilər.

Bir ilə yaxındı ki, şimal küləyi əsir, dağdır, məhv edirdi. Özü isə həmişə “Sudan quru çıxır”, günahını başqalarının üstünə yıxır, mələk kimi təmiz görünüb camaatın minnətdarlığını qazanırdı. Ancaq o bununla kifayətlənmirdi. Gözə kül üfürməklə xalqın inamını qazanmaq, özünü daha ədalətli, camaat tərəfdarı kimi göstərmək üçün təbliğat və təşviqatını genişləndirməyə çalışırdı.

Bir ilə yaxındı ki, “Azərbaycanın incəsənət ustaları da, o cümlədən teatr xadimləri – aktyorlar da təbliğata cəlb edilir, yeni həyatın üstünlüklərini” xalq arasında yaymağa göndərilirdilər. 1921-ci ilin şaxtılı fevral ayında Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının bir qrup aktyoru Bakı Sovetinin sədri Əliheydər Qarayelin yanına çağırıldı. Onlara Qarabağa gedib “sovet quruluşunun üstünlüyünü” ağız dolusu tərifləmək tapşırıldı. Sözarası dedilər ki, Qarabağda, deyəsən, bir qədər qarmaqarışıqlıqdır, ermənilər dinc durmurlar...

Elə bu vaxt Əliheydər Qarayevin yanında oturmuş şişman bədənli, bərq vuran yağlı saçlarını iki yerə ayırmış bir nəfər sözə qarışırdı: “Ara, məzhəb haqqı, ermənilər quzu kimi adamdılar. Bax, elə keçən həftə bir azərbaycanlı həyatında öldürülmüşdü. Dedilər erməni öldürüb. Ara, yoxladıq. Məlum oldu ki, onu öz dostu, kənddə müəllim işləyən bir nəfər müsəlman öldürüb. İşin açıldığını hiss edən hərif

qaçmaq istəyəndə bizimkilər onu da o dünyaya göndərdilər. İndi siz gedirsiniz, çalışın ermənilərlə dil tapın, azərbaycanlıları qınayın, dostluğa çağırın. Biz Yerevandakı dostlarımızla danışmışıq. Onlar da Qarabağa bir dəstə göndərəcəklər ki, erməniləri qınasınlar...”

Aktorlar üç-dörd dəstəyə bölünüb yola düşdülər. Tanınmış komediya ustaları Mirpaşa Sadıqzadə (1890-1921) və Əbülhəsən Anaplının (1894-1931) daxil olduğu dəstə sübh tezdən Ağdama yetişdi. Orada bir konsert verib, Qarabağın Keşiş kəndinə getdilər. Havanın şaxtalı olmasına baxmayaraq konsertə xeyli adam toplaşmışdı. Aktorların hər çıxışına əl çalınsa da, buz kimi soyuq baxışlar insanın ürəyini qışın şaxtasından betər üşüdüdü. Orta sıraların birində küncdə oturmuş, saç-saqqalı üzünə tökülmiş bir nəfər gah sağ, gah sol tərəfində oturmuş, gözlərindən qan tökülən orta yaşlı adamlarla baxışır, hərdən saqqalının üstündən çənəsini qaşayıb qımışırdı.

Əbülhəsən musiqili komediya tamaşalarından bir neçə səhnə göstərdikdən sonra M.F.Axundovun “Hacı Qara” komediyasının tamaşasındakı Kərəməli rolunda səhnəyə çıxdı. Küncdə oturan yanındakını müəmmalı bir baxışla süzdü. Mirpaşa vaxtı ilə bir aktyor dostunun dediyi:

Eyləyin hümmət, yatmayın,
Eyləyin mürvət, yatmayın,
Eyləyin ibrət, yatmayın,
Eyləyin qeyrət, yatmayın –

bəndini söylədikdə həmin müəmmalı baxış təkrar olundu.

Konsert sona çatdı. Küncdə oturan şəxs aktyorların yanına gəldi. Əbülhəsənin və Mirpaşanın qolundan yapışdı: “Siz bu gecə mənim qonağımsınız, – dedi. Əbülhəsən də, Mirpaşa da bu gözlənilməz dəvətdən bir şey anlamayıb baxışdılar. – İnciyərəm, nədi, yoxsa mənim çörəyimi kəsmək istəmirsiniz?”

Bu sözlər hər iki aktyora inciklik əlaməti kimi göründü. Onlar səmimiyyətlə: “Nə danışsın, ay kirvə, biz çox şadıq” – deyib onunla küçəyə çıxdılar.

Hər yan qatı qaranlığa bürünmüşdü. Göydə görünən tək-tək ulduzlar üşüyən adamlar kimi titrəşirdilər. Əbülhəsəngil ikinci tindən sağa burulub, yenə xeyli yol getdilər. Birdən Mirpaşanın ayağı çuxura düşdü. Bir təhər müvazinətini saxlayıb Əbülhəsənin qolundan tutdu; gecənin qaranlığında baxışdılar. Ot tayasının yanından keçib iri taxta darvazanın yanındakı kiçik qapıdan içəri girdilər. Pilləkənləri qalxıb aynabəndə keçdilər. Evdə heç kim yox idi. Aynabəndin ortasında qoyulmuş mizin üstündə içki dolu şüşələr, saxsı qablara yığılmış bişmiş kartof və quru balıq görünürdü. Ev sahibi əl-üzlərini yumamış qonaqları mizin arxasına dəvət etdi. Onlar oturmağa macal tapmamış qapı açıldı. Konsert zamanı zalda ev sahibi ilə yan-yana oturmuş şəxslər içəri girib, dəvət gözləmədən dinməzcə əllərini bir-birinə sürtə-sürtə yemək mizi arxasına keçdilər. Əbülhəsən bu xoşagəlməz məclisin qurtarmasını səbirsizliklə gözləyirdi. Mirpaşa isə zarafatından qalmırdı.

Təxminən bir saatdan sonra onlar yatmağa uzandılar. Otaq geniş və boş idi. Bir-birindən xeyli aralı olan iki çarpayı qoyulmuşdu. Mirpaşa yatağa uzanan kimi yuxuya getdi.

...Dünəndən yağmağa başlayan qar hələ ara verməyib yağırdı. Mirpaşa dərs dediyi Biləcəri məktəbindən çıxıb evə tələsirdi. Çox yorğun olduğundan ayaqlarını güclə çəkirdi. Buna baxmayaraq evə getmək istəmirdi. Qapıda onu, başına qara kəlağayı örtmüş bibisi qızı Maxveret qarşıladı. Mirpaşa üşüyən kimi oldu, onun yanından salsamsız, dinməzcə ötüb keçmək istədi. Uşaqlıqdan yetim qalmış, fəqət gözəlliyi, işgüzarlığı, səmimiyyəti və yapışıqlığı ilə seçilən Maxveret titrək əlləri ilə onun qolundan yapışdı.

– Dayıoğlu, niyə bikefsən, axı iki gün əvvəl sən deyə-gülə evdən ayrılmışdın. Sən gedəndən sonra mən Ağza Kazımgilə gedib qızı Kəbirə ilə görüşdüm. Demə onun da sənə meyli var. Bir də, ay Paşa, axı sən müəllim adamsan, bu teatr aktyorları ilə uzaq kənddə-kəsəkdə nə işin var? Dünən qardaşın Seyid Hüseyn də deyirdi ki, gərək Mirpaşanı tez baş-göz eləyək.

Mirpaşa duruxdu, fikrindən keçdi ki, necə yəni, məgər mən indi dərsdən çıxıb gəlmirəm. Sonra Maxveretə diqqətlə nəzər salıb:

– Bəs elə isə, nə üçün qara geyinmişən? Mən heç vaxt səni qara kəlağayıda görməmişəm? – soruşdu.

– Bıy, doğrudan a, bu necə olub? Mirpaşa söz deməyə macal tapmadı. Göy üzü qırmızı rəngə boyandı. Ürək didən, könül parçalayan bir səs eşidildi. Maxveret:

– Dayıoğlu, aman günüdür, – deyib əlləri ilə üzünü qapadı. Qırmızı rəng Mirpaşanı haqladı. Bütün bədənini heç zaman duymadığı gizilti bürüdü.

...Əbülhəsən yatağa uzanıb xeyli fikrə getdi. Əllərini çarpazlayıb başının altına qoydu. Uşaqlığı, ilk gənclik illəri gözü qarşısında canlandı. 1911-ci ildən səhnə fəaliyyətinə başlamasını, “Nicat” və “Səfa” mədəni-maarif cəmiyyətlərini, konsertlərdəki və müsəmirələrdəki çıxışlarını yadına saldı. Oynadığı komik rolları elə bil təkrar oynadı. Özünə gülməyi tutdu. Xoş bir duyğu varlığını çulğaladı, dodaqları qaçdı, göz qapaqları ağırlaşıb yuxuya getdi.

“...Qubanın bağları yazbaşı necə də gözəl və cazibədar olurmuş, İlahi. Mən bu yaşa çatmışam, uşaqlığımı, ilk gənclik illərimi keçirdiyim bu torpağın bu qədər əsrarəngiz olduğunu bilməmişəm”, – deyərək ürəyi atlana-atlana vətən torpağını məhəbbətlə seyr etməyə başlayan 26 yaşlı Əbülhəsənin ayağı birdən daşa toxundu, diksindi, yarıyuxulu gözlərini açmaq istədi. Heyhat, qarı düşməni öz işini gördü, baş bədəndən ayrı düşdü. Gözlərindən diyirlənən yaş damcılarını boğazdan axan qana qarışdı.

Bir neçə saat bundan əvvəl konsert zamanı zalda xısnlaşıb, hiyləgərliklə məkrli plan cızan, az sonra Əbülhəsəni və Mirpaşanı evinə qonaq dəvət edən, onlarla çörək kəsmək istədiyini bildirən qəni düşməni artıq qımışırdı.

Özünü Allah adamı adlandıran erməni keşişi öz evində cani dostlarına iki azərbaycanlı gəncin, iki istedad sahibinin başını yuxudaykən kəsdirmişdi. Canilər bir-birinə baxıb gülümsünürdülər. Canilərdən biri qanlı əlini qaldırıb gözünün üstünə düşən saçlarını dala itələdi. Bir az əvvəl yeyib-içdikləri otağa keçib çaxır dolu badəni qaldırdı: “İçək dostluğun sağlığına... – deyərək kinayə ilə hırıldadı. İkinci cani: “İçək”, – dedi, – yaxşı sağlıqdır. Çox şeyi ört-basdır edir.

Səhər bu qanlı cinayət haqqında xəbər Şuşa dağlarını aşıb Bakıya yetişdi. Məlum oldu ki, nə ev sahibi tapılıb, nə də digər canilər.

Xalq öz sənətkarlarına, cəfakəş oğullarına yas tutdu. “Kommunist” qəzetində yazırdı: “Səhnəmizdə camaat müəllimi olan bu artist yoldaşlarımız Azərbaycanın uzaq guşələrində olan kənd füqərasını yaddan çıxarmayıb, onları feyzyab etməkdən ötrü kəndbəkənd gəzməkdə idilər. Lakin sənaye nəfisə (İncəsənət – İ.K.) nə olduğunu anlamayan xain daşnak öz qaba və kobud əlləri ilə bu zərif və nəfis sənət xadimlərini bir dəqiqədə yox edib, bizləri yetim və gözüyaşlı qoydular” (“Kommunist” qəzeti, 20 fevral, 1921-ci il).

Bu liberal, əsl caniləri ört-basdır aləti olan yazı belə Bakıda yüksək vəzifə tutan erməniləri qane etmədi... “Ara, məzhəb haqqı, bu sovet hökumətinin düşmənlərinin işidir”, – deyib hay-küy qopardılar. Əsl canini, cinayəti törədənləri gizlətdilər. Üzüyola qəzetlərimiz isə şəhid aktyorlarımızın fəaliyyəti haqda yazmaqla vəzifələrini bitmiş hesab etdilər. Əbülhəsən barədə yazdılar: “Bizim səhnəmizdə az adam tapılar ki, Anaplı kimi qısa zaman içərisində məşhur olsun. Komiklik Əbülhəsən yaradıcılığının ayrılmaz bir təbiətidir. Nə qədər böyük bir ali məclis olursa olsun, nə qədər məşhur və müqtədir sənətkarlar o məclisdə məharət edirlərsə, etsinlər, Əbülhəsən onların hamısını ikinci dərəcəyə buraxacaq, bütün məclis əhlini məşğul edəcəkdir” və s.

Yadıma Həzrət Əlinin ölüm ayağında öz qatili haqqında oğlanları Həsənə və Hüseyinə vəsiyyəti düşdü: “Unutmayın ki, hər öldürənin arxasında bir öldürtdürənləri gizlənilib. Nəbadə qatili öldürməklə öldürtdürənləri xalqa unutdurasınız...”

Min təəssüf ki, nəinki öldürtdürənləri ört-basdır edib unutdurdu-lar, qatillərin özləri də cəzadan kənar qaldılar. Yenə beynəlmiləlçilik şüarı altında hər şey gizlədildi. Qəribədir, bir vaxtlar azərbaycanlı Mirzə Fətəli Axundov (1812-1878) həqiqətən beynəlmiləlçilik bayrağını başı üzərində dalğalandıranda erməni “dostu” Xaçatur Abovyan (1805-1848) onun üzünə gülə-gülə, gözlərinin içinə baxa-baxa Azərbaycan xalqına qatı düşmənçilik hissləri ilə dolu olan “Ermənistanın yaraları” adlı əsərini yazdı.

Ax, unutmazlıq, unutmazlıq...

SƏHNƏDƏ SON ÇIXIŞ

Sidrux görkəmli səhnə ustası, müqtədir aktyor kimi məşhur idi. Hələ 1910-cu ildən bəri yaratdığı dolğun səhnə obrazları ilə şöhrət tapmış, sonralar yüksək fəxri adlara layiq görülmüşdü. Ancaq bir cəhəti də vardı ki, o öz rollarına, xüsusilə şah obrazlarına güclü bir qısqançlıqla yanaşar, həmin obrazların başqa bir aktyor tərəfindən ifa ediləcəyini düşünmək belə istəməzdi. Aktyor dostları bu barədə onun yanında söhbət açanda ya dodaq büzər, ya da onların yanında oturmazdı. Meyvəsiz ağac, övladsız ana kimi, onun da bir nəfər olsun belə yetirməsi, tələbəsi yox idi. Doğrudur bir çoxları qiyabi olaraq onu özlərinə müəllim hesab edirdilər: “Mən aktyor Sidruxun yaradıcılıq yolunu davam etdirəcəyəm”, – deyər fəxrlə danışardılar. Belə halda yaşlı aktyorların onlara bir növ yazıqları gələr və düşünərdilər ki, aktyor Sidrux bu fəğiraların fikirlərindən xəbər tutsa vəy hallarına. Aktyor Sidruxun yanında deyəndə ki, balam düz buyurublar da “incəsənət qurban tələb edir”, o dodaqaltı gülümsünər və deyərdi: “Ay yazıqlar, elə işiniz-peşəniz o rus rejissorunun – dünənki uşağın sözlərini əzbərləyib deməkdi. Heç bilirsiniz dünya şöhrətli rəssam Mikelandelo bu barədə nə deyib? Deyib ki, incəsənət qısqancdır, o tələb edir ki, insan bütünlüklə özünü ona həsr etsin”.

Bir gün də belə söhbətlərdən birində tanınmış səhnə ustası Mirəli ona demişdi: “Yaxşı, buna sözümlə yoxdur. Bəs yeni kadrlar tərbiyə edib yetişdirmək necə? Biz ki dünyanı tutub durasız deyilik. Rəhmətlik Ömər Xəyyam demişkən:

Yaşasan səksən il, doxsan il, yüz il,
Bir gün öləcəksən, bunu yaqın bil.

Bəs bizdən sonra səhnə boş qalsın, ya da naşılının əlinə keçsin, hə?”

Həmkarı Mirəlinin bu sözlərindəki danılmaz həqiqəti duysa da, aktyor Sidrux özünü sındırmadı. Yarıciddi, yarızarafatla: “Bilirsən, biz aktyorların heç zaman öz sözü olmayıb; adətimizdir, elə onun-bunun

sözlərini əzbərləyib səhnədə demişik. Fars demişkən, tərki adət və məcibi mərəzəsi, yəni adət insanın ikinci xasiyyətidir. Mən də adətim üzrə başqasının sözlərini deyəcəyəm. O məşhur qraf Tolstoy var idi ha! Yazıçı, dramaturq. “Anna Karenina”nın, “Hərb və sülhün”, “Hacı Murad”ın “Canlı meyit”in müəllifi. Yadındadır bir əsərini də, nə idi onun adı? Hə, “Əvvəlinci şərabçı”. Keçmiş əyyamda biz tamaşaya qoymuşduq. O, deyərmiş ki, “insan özünü öydükcə, lovğalandıqca onun istedadı, bacarığı azalır”. Məncə, axı o qraf Tolstoyun yetirməsi, şagirdi, tələbəsi yox idi. Amma indi fikir ver, hər bir qələm əhlinin yazdığından belə çıxır ki, həmin qraf Tolstoydan sonra gələn yazıçı və dramaturqların əksəriyyəti onun yaradıcılığından mənfəətlənib, ondan öyrənib, ərsəyə çıxıblar. Elə neçəsi bizim Azərbaycan yazıçılarından. Hə, susursan?! Yadında saxla, mənim hörmət etdiyim bir tənqidçi olub, onun... “Moçalov Hamlet rolunda” adlı məqaləsini oxumuşam”.

Bu məqamda aktyor Sidrux ayağa durub aktyor Mirəlinin düz yanında dayandı. Qərribə bir görkəm aldı, sağ əlinin şahadət barmağını alnına dirəyib, xüsusi ahənglə ucadan dedi: “Vissarion Qriqoriyeviç Belinski. O, buyurub ki, “Böyük işlər yalnız mübarizədə və döyüşdə yaranır. Hünərləri var o cavanların, necə deyərlər: bu meydana, bu şeytan, gəlsinlər döyüşək, kim qələbə çalsa, səhnə onun olsun, vəssalam, şüttamam”.

Aktyor Sidruxun sənət dostları gülümsəyib susdular. Aktyor Ələkbər ona yaxınlaşıb: “Yaxşı daha bəsdir. Mənalı, dəyərlı, qiymətli və həm də əhəmiyyətli mühazirənə görə sənə iki yüz qram düşür”, – deyə qolundan tutub onu teatrın həyətinə apardı.

Aktyor Sidrux əslən Bakılı idi. Bakının köhnə küçələrindən birində üç otaqlı mənzildə tək yaşayırdı. Yataq otağında üstündə yorğan döşəyi olan bir dəmir çarpayısı, yanında dolabça, köhnə paltar şkafı vardı. Şərti olaraq “qonaq otağı”, yaxud “yemək otağı” adlandırdığı yerdə miz, yanında üç kürsü vardı. Müşəmbə ilə örtülmüş mizin üstündə su dolu qrafın və stəkan nəzəri cəlb edirdi. Həmişə məşq etdiyi üçüncü otaq bomboş idi. Divarları isə iştirak etdiyi tamaşalardan səhnələr, ifa etdiyi rollara aid şəkillər, afişa və proqramlar, qostrolda ol-

duğu zaman çəkirdiyi fotolar bəzəyirdi. Küncdə çox da böyük olmayan kitab şkafları nəzəri cəlb edirdi. Şah rollarının ifası zamanı geydiyi paltarlar otağa bir əsrarəngizlik verir, onun görkəmini xeyli zənginləşdirirdi. Bu paltarlara xüsusi qayğı göstərilirdi hiss olunurdu; toz dəyməsin deyər hər biri tənziyə örtülmüşdü. Aktyor Sidruxun həyatda geymək üçün isə cəmi iki dəst kostyumu vardı. Biri nisbətən təzə idi, ilk dəfə neçə il əvvəl öz yubiley gecəsində geymişdi. O birini isə tikdirdiyi vaxtı müəyyənləşdirmək çətin idi. Aktyor Mirəli hərdən zarafata salıb deyər ki Sidrux bu kostyumu “Vaqif” əsərinin ilk tamaşasından sonra aldığı məvaciblə tikdirib.

Müqtədir sənətkar Sidrux artıq yaşlaşmışdı. Ancaq şah obrazlarının ifasından əl çəkmirdi ki, çəkmirdi. Teatrın müdiriyyəti nə qədər çalışsa da o təqaüdə çıxmağa razı olmurdu; bir kimsə də o rollara yaxın düşə bilmirdi. Odur ki, şah obrazları olan əsərləri repertuara gec-gec salırdılar.

Burası da var idi ki, teatrın direktoru bu şah rollarını oynamaq həsrəti ilə qovrulurdu; gecələr də yuxusunda şah rolu oynadığını görürdü; ancaq dərd içini yandırır, sirri bir kimsəyə açmağa cəsarət etmirdi.

Bir gün teatra xəbər gəldi ki, aktyor Sidrux bərk xəstələnib. Teatrın direktoru fürsəti əldən verməyib, yağlı dilini işə saldı; aktyor Sidruxun yaxın yoldaşlarını və dostlarını öyrətdi ki, onu təqaüdə çıxmağa razı salsınlar. Çox söz-söhbətdən sonra aktyor Mirəli aktyor Sidruxa dedi: “Qardaşım, onsuz da bizim nəslin yarpaq tökümü başlayıb, çıx təqaüdə, get ölkəmizin gözəl, səfalı yerlərində bir qədər dincəl, özünə gəl, yorğunluğun canından çıxsın. Vallah-billah səndə heç bir xəstəlik yoxdur, sadəcə yorğunsan. Axı kim bilməsə də, mən bilirəm ki, sən 1908-ci ildən bu vaxta qədər bir gün də olsun dincəlməmişsən. Axı buna can dözməz. Mühərrik mühərrikliyi ilə, o dəmir parçası, ildə bir dəfə özünə qulluq tələb edir, amma biz...”

Dostu, həmkarı Mirəlinin səmimi sözləri aktyor Sidruxun qəlbini kövrəltdi və təqaüdə çıxmağa razı olduğunu bildirdi. Razı oldu... Lakin bir şərtlə ki, o, ölənin qədər şah obrazlı əsərlər oynanılmasın. Bu xəbəri eşidən direktor sevindiyyindən nə edəcəyini bilmədi, şərti qəbul edib söz verdi. Bir neçə gün sonra Sidruxa təntənəli yara-

dıcılıq gecəsi təşkil edildi; təbriklər söyləndi, qiymətli hədiyyələr verildi. Kəlbəcərin “İsti su”yuna yol vərəqəsi verib, təqaüdə yola saldılar.

Aktyor Sidrux “İsti su”da yeni tanışlar tapmışdı, 15 gün idi ki, burada idi; günləri pis keçmirdi. Bircə səhnə üçün, teatr üçün, aktyor dostları üçün, necə deyərlər, burnunun ucu göynəyirdi, “Eh çanaqlı bağanı ya öldür, ya arxası üstə çevir, fərqi yoxdur. Balıq susuz yaşaya bilərmi?” Bu fikirlərlə yeməxanaya gəlib əyləşdi; fikri çay içmək idi; hələ yemək paylanmamışdı. Birdən bir masa aralıda oturmuş, orta yaşlı, ağ saçlı bir qadının əlində tutduğu qəzetdəki şəkil aktyor Sidruxun nəzərini cəlb etdi. o, yaşına uyuşmayan bir cəldliklə qadına yaxınlaşıb, icazə belə istəmədən qəzeti alıb baxdı, rəngi saraldı, gözü qaraldı, bir təhər özünü ələ alıb, qorxu və təəccüblə ona baxan qadına: “Eybi yoxdur, deməli belə, məni aldatdılar, mən onlara... onlara...” sözlərini təkrar edə-edə yeməxanadan çıxdı.

Təəccüblənmiş və özünü itirmiş qadın qəzeti çevirib axırıncı səhifəsinə baxdı. Burada, hələ 20-ci illərdə olduğu kimi, göstəriləcək tamaşanın xüsusi çərçivədə elanı verilmiş və baş rolun ifaçısının şəkli vurulmuşdu.

Aktyor Sidrux özünü o zaman teatra çatdırdı ki, Şah rolunun yeni ifaçısı səhnədə tək monoloqunu söyləyir. Salon tamaşaçı ilə doludur, iynə atsan yerə düşməz, tamaşa diqqət və həyəcanla izlənilir. Birdən şah rolunun yeni ifaçısı səhnənin sol tərəfindəki qapıdan eyni ilə ona bənzər bir şahın başında tac, əlində qılınc içəri girdiyini görür:

- Sən kimsən? – deyə hiddətlə soruşur.
- Kimliyini əvvəl sən söylə!
- Mən bu ölkənin şahıyam.
- Mən isə şahənşaham.
- Sən nə cəsərlə...
- Sən yalançı və hiyləgərsən!

Şah rolunun yeni ifaçısı aktyor Sidruxu tanıdı. Əvvəl istədi əmr etsin pərdəni örtsünlər. Lakin rüsvay olacağından qorxub, oyunu davam etdirməyi üstün tutdu.

– Yəqin sən mənim əzab çəkən günahlarımsan? – deyə zorla dilləndi.

– Yox, mən sənin əzrailinəm, canını almağa gəlmişəm. Özü də sənin canını elə alacağam ki, bütün riyakar, hiyləgər, yalançı və paxıl adamlara ibrət dərsi olsun.

– Mən şaham, hünər sahibiyəm.

– Yalan deyirsən, sən bir heçsən, sən tamahkarsan, paxılsan. Ağlın xəstə olduğu üçün tamah zəncirini qıra bilmirsən, qabiliyyətsizliyin, bacarıqsızlığın səni paxıllıq batağına salıb.

Bütün ömrü boyu şah və qüvvətli qəhrəman rollarında məharətlə çıxış edən ustad sənətkar Sidruxun qarşısında nə qədər aciz, sönük olduğunu bir daha hiss edən şah rolunun yeni ifaçısı susdu, əlləri ilə başını tutub taxta tərəf addımladı; oturmaq istəyirdi ki, aktyor Sidruxun amiranə səsi eşidildi.

– Sənə son imkanı verirəm, götür qılıncını, kim qalib gəlsə taxt-tac onundur.

Şah rolunun yeni ifaçısının ürəyində elə bil ümid çırağı yandı:

– Mən razıyam, deyə qılınca əl atdı.

Hadisələri nəfəs çəkmədən izləyən tamaşaçılar bütün bunların tamaşada olduğunu zənn edir, həyəcan keçirirdilər. İşdən xəbər tutan aktyorlar isə səhnə arxasında var-gəl edir, vəziyyətdən çıxmaq üçün hərə bir təklif irəli sürürdü.

İki şah üz-üzə dayandı. Qılınclar toqquşdu. İki-üç zərbədən sonra şah rolunun yeni ifaçısı rəqibindən xeyli cavan olmasına baxmayaraq özünün gücsüzlüyünü, acizliyini hiss etdi. Aktyor Sidrux qızmış pə-ləng kimi irəli şığıyıb sol əli ilə onun paltarının boynundan yapışib bir həmlə ilə yerə sərdi. Keçib taxtda oturdu. Tacı boynundan çıxarıb son dəfə baxırmış kimi əlləri əsə-əsə tumarlayıb yanına qoydu, qılıncı öpüb taxtın kənarına söykədi, yaxalığını açıb başını taxtın söykənə-cəyinə dirədi və...

Şah rolunun yeni ifaçısı isə bu vaxt üzüqoylu döşəməyə yığılıb qalmışdı; qəlbindəki qorxu, xəcalət, nifrət və intiqam hissləri bir-birinə qarışmışdı. İşin əsl mahiyyətindən xəbərsiz olan tamaşaçıların isə alqış sədaları salonu dağıdırdı.

1991

“YAŞASIN AZƏRBAYCAN OTELLOSU! YAŞASIN HÜSEYN ƏRƏBLİNSKİ!”

1910-cu il oktyabr ayının 28-i idi; dünəndən yağan çisgin yağış hələ ara verməmişdi. Bakının küçələrində toplaşmış su gölməçələrindən keçib getmək çətinləşmişdi. Kasıb olmasına baxmayaraq olduqca təmiz və səliqəli geyinməyi, şux yeriməyi sevən gənc Hüseyn Ərəblinski əlindəki əsa-çətiri gah başı üstə qaldırır, gah da yerə dayaq vurub, sanki atlına-atlına bu gölməçələri keçib teatra tələsirdi. Ömründə bir dəfə də olsun məşqə gecikməyən, həmişə teatra aktyor yoldaşlarından tez gələn istedadlı faciə aktyoru Hüseyn Ərəblinski indi həmişə olduğundan daha böyük narahatlıq keçirirdi. Axı bu gün böyük ingilis dramaturqu Vilyam Şekspirin “Otello” əsərinin son məşqi idi; dünya dramaturgiyasının bu nəhəng əsəri sabah axşam ilk dəfə olaraq Bakı tamaşaçılarına göstəriləcəkdir. Doğrudur, “Otello” faciəsi elə həmin tərcümə əsasında (tərcüməçi Haşım bəy Vəzirov) birinci dəfə 1898-ci ildə Şuşa teatr həvəskarları tərəfindən tamaşaya qoyulmuş, 1904-cü ildə, ikinci dəfə yenə orada göstərilmişdi. Bakılılar isə “Otello”nun nübar tamaşasını 1910-cu il oktyabrın 29-da görəcəkdilər. Onu dörd il əvvəl, 1906-cı ildə yaranmış, gündən-günə genişləniş möhkəmlənmiş, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Nadir şah”, “Vətən, yaxud Silistrə”, “Dəmirçi Gavə”, “Evlənmə”, “Əlmənsur”, “Qaçaqqlar”, “Zorən təbib”, “Qəzavat” və sair bu kimi mükəmməl tamaşalar hazırlamış “Nicat” mədəni-maarif cəmiyyətinin dram truppası ərsəyə gətirmişdi.

...Hüseyn üz-gözündən su süzülə-süzülə teatrın binasına daxil oldu. Burada tam sakitlik idi; əlində bir dəstə açar tutmuş antreprenyor Polonski Hüseyni bu halda görüb bic-bic gülümsədi; əvvəl qıymışdı, nə isə demək istədi; ancaq nə fikirləşdisə, bir də Hüseyni başdan ayağa süzüb uzaqlaşdı. Hüseyn bu müəmmalı baxışdan, hiyləgər gülüşdən şübhəyə düşdü; varlığında bir narahatlıq duydu. Bir neçə ay əvvəl hazırladıqları “Vətən, yaxud Silistrə” pyesinin tamaşası ilə bağlı hadisə yadına düşdü.

Hüseyngil Türk dramaturqu Namik Kamalın “Vətən, yaxud Silistrə” adlı tarixi qəhrəmanlıq dramının tamaşasını hazırlamışdılar.

Tamaşanın göstərilməsinə bir həftə qalmış O.Abelyan müəmmalı şəkildə Hüseyinə: “Yaxşı eləyirsiniz türk əsərini oynayırınsınız”, – deyib getmişdi. Tamaşa təyin olunan gün həmin antreprenyor Polonski binanın qabaqcadan ödənilmiş kirayə haqqını geri qaytarıb demişdi ki, “bu gün erməni seminariyası həvəskarları xeyriyyə tamaşası göstərəcəklər”. Azərbaycanlı aktyorlar nə qədər axtarsalar da teatr binasının sahibi Hacı Zeynalabdin Tağıyevi tapa bilməmişdilər ki, dərdlərini desinlər. Həmin vaxt Hüseyin köks ötürüb demişdi: “Nə namərd zamanəyə tuş olduq, İlahi! Bilmirsən dost kimdir, düşmən kim?”

Hüseynin narahatlığı daha da artdı. “Bu namərdlərdən nə desən gözləmək olar”, – deyər pıçıldadı. Bədənində soyuq bir gizilti duydu; üşəndi. Heç özü də hiss etmədən Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatr binasının yanması yadına düşdü. Hüseyin o hadisədən uzun müddət özünə gələ bilməmişdi, evdə güşənişin kimi üzüqoylu yıxılıb qalmışdı. Sənət dostları, xüsusilə, o vaxt İran qastrolundan yenicə qayıtmış tələbəsi Sidqi Ruhulla tez-tez onun yanına gedirdi. Sonralar Sidqi danışardı ki, Hüseyin çox pəjmürdə idi. Heç cür sakit ola bilmirdi. Əsəbi halda danışır, kiminsə qarasına lənətlər yağdırırdı. Əbül-fət Vəli Hüseyini sakitləşdirmək üçün dedi:

– Sən ki, Hacını yaxşı tanıyırsan, eşitmədin dedi ki, tezliklə binanı elə təmir etdirəcəyəm ki, əvvəlkindən də yaxşı olacaq.

Hüseyn:

– Allah Hacının ömrünü uzun etsin. Nə yaxşı ki, o cür adamlar var. Yoxsa vallah bizi heç Bakıda yaşamağa da qoymazlar. Elə hər yerindən duran – cuhudu da, moltanısı da deyir: “sizə oynamağa icazə vermirəm, vəssalam”. Mən başa düşə bilmirəm ki, bizim gorbəgər babalarımız niyə belə ediblər. Vallah adamın ürəyi partlamağa gəlir.

...Hüseyn ayağa qalxdı; darıxmış halda ətrafa baxıb tərəddüdlə qapıya tərəf bir neçə addım atıb dayandı: “Görəsən bu uşaqlar harada qaldılar, niyə bu qədər gecikirlər? – sonra zorla gülümsəyərək: – Yoxsa mən vaxtından çox tez gəlmişəm? Eh saatım da yoxdur ki, baxam. Bu Polonskidən də söz soruşmalı deyil, imkanı olsa cavabı da pulla verər. Zalım oğlu özünü elə aparır ki, elə bil bütün Bakının

sahibi budur. Böhtan atmaqda, ara qarışdırmaqda mahirdir. Hər dəfə də sudan quru çıxır”.

Bəli, Hüseyn Ərəblinskiyə – Azərbaycan səhnəsinin bu parlaq ulduzuna, onun sənət dostları Əbülfət Vəliyə, Üzeyir Hacıbəyova, Hacı İmran Qasımova, Mirzağa Əliyevə, Sidqi Ruhullaya, Mir Mahmud Kazımovskiyə, Hüseynqulu Sarabskiyə az böhtanlar atılmamışdı. Onları ləkələmək, ruhdan salmaq, səhnədən uzaqlaşdırmaq üçün; onların arasına nifaq salmaq üçün nələr etməmişdilər, İlahi?!

...1908-ci ildə rus artistləri Bakıda S.Lanskoynun “Qəzavat” əsərini tamaşaya qoymuşdular. Müntəzəm olaraq rus teatrının tamaşalarına baxan Hüseyn adəti üzrə bu tamaşaya da birinci baxır. Dağıstan xalqlarının çarizm zülmünə qarşı mübarizəsindən bəhs edən bu tamaşada əsərin qəhrəmanı Əhməd bəy Şamxalın rolunu oynayan məşhur rus aktyoru Şorşteynin ifasında bu obrazın səhnə şərhi onu razı salmır. Tamaşanın ümumi gedişinə aktyorların hərəkətlərinə və rəftarlarına, xüsusilə Şorşteynin çıxışına tənqidi münasibət bəsləyir. “Yox, Əhməd bəyin rolunu belə oynamaq olmaz” deyir və Ə.Haq-verdiyevin tərcüməsi əsasında əsəri öz benefisinə tamaşaya hazırlamağa başlayır. “Qəzavat” əsərinin tamaşası üzərində son məşq zamanı görürlər ki, bir dəstə silahlı, yaraqlı ləzgi hay-küylə “Nicat” mədəni-maarif cəmiyyətinə doluşdular. Cəmiyyətin sədri Məmməd Əmin Rəsulzadə onları qarşılayıb öyrənir ki, bu tamaşanın Şeyx Şamil hərəkətinə toxunduğu barədə böhtan dolu məktub ləzgilərə göndərilib. Məmməd Əmin Rəsulzadə dost xalqın nümayəndələrini Hüseyn Ərəblinskinin yanına aparır. Hüseyn onları məşqə dəvət edir. Böhtana aldandıqlarına əmin olan ləzgilər Hüseyndən dönə-dönə üzr istəyirlər. Tamaşa zamanı onun Əhməd bəy Şamxal rolundakı parlaq qələbəsini alqışlayırlar.

... “Otello” tamaşasında Doj rolunu ifa edəcək Əbülfət Vəlinin səsi Hüseyni xəyaldan ayırdı. Az keçməmiş Murad Muradov (Kasio), Əhməd Qəmərinski (Barabansio) və Mir Mahmud Kazımovski da (Rodriqo) gəlib çıxdılar. Yaqo rolunu ifa edəcək aktyor Məhəmməd bəy Əlvəndi isə görünmürdü.

Hüseynin darıxdığını hiss edən Əbülfət Vəli onu sakitləşdirmək niyyətilə əvvəl bir lətifə danışdı, sonra isə:

– Darıxma, ay Hüseyn, harada olsa indi gələr, yəqin hakim bir az yubandırır, – dedi.

Həqiqətən də Məhəmməd bəy Məlikov Əlvəndi səhnəyə, teatra şüurlu və vicdanlı münasibət bəsləyən mütərəqqi fikirli ziyalılarımızdan idi. 1872-ci ildə Azərbaycanın qədim şəhərlərindən olan Zərdabda qulluqçu ailəsində anadan olmuşdu. İlk təhsilini də orada almış, əsasən mütərəqqi fikirli ziyalıların əhatəsində böyümüşdü. Uca boylu, möhkəm bədənli, yaraşığı, sağlam düşüncəli bu gənc Azərbaycan dilini mükəmməl bilməklə yanaşı, rusca da yaxşı danışır, sərbəst yazırdı. Odur ki, Bakıya gələndən sonra müstəntiq yanında dilmanc işləyirdi. Səhnə fəaliyyətinə əsasən XIX əsrin 90-cı illərindən başlamışdı. Özü də sözün əsl mənasında “səhnə dəlisi” idi. Onun bu “dəliliyi” ağıllı zəhmətdən qidalanan qüvvətli istedadından doğurdu. Doğrudur M.Əlvəndi professional (məfhumun müasir anlayışında) sənətkar deyildi, məktəb görməmiş həvəskar bir aktyor idi. Ümumiyyətlə 1920-ci ildən əvvəlki Azərbaycan teatrını yaradıb inkişaf etdirən ziyalılar həvəskarlar idilər. Peşə sahibi olmaq nöqtəyindən baxdıqda yalnız Hüseyn Ərəblinski, Əbülfət Vəli və Sıdqi Ruhulla professional aktyor sayılırdılar.

1918-ci ilə qədər bir sıra mürəkkəb obrazların düzgün səhnə həllini verən, bütün ağılı, şüurunu, düşüncəsini insanlara xidmətə yönəldən, yaratdığı qüvvətli səhnə obrazları ilə insanları bir məqsəd uğrunda birləşməyə çağıran, onlara sevinc, zövq bəxş edən Məhəmməd bəy Məlikov Əlvəndi 1918-ci ildə səhnədə ruhi xəstəliyə tutuldu, ağılı itirdi, dünyasını dəyişdi. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin.

...Əbülfət Vəli sözünü tamamlamamış Polonski əlindəki açarları oynada-oynada gəlib Hüseynin bərabərində dayandı:

– Bilirsən, cənab artist, mən bayaqdan istəyirdim sənə deyim ki, sabah burada sizin tamaşa olmayacaq. Binanı qaraçı mahnı və rəqs truppasına vermişik. – Sanki bütün dünya mehərindən qopub Hüseynin başına fırlandı, nəfəs almaq çətinləşdi, qurumuş dodaqları kilidləndi, qəhərləndi. – Məhəmməd bəy gəlməyəcək. Səhər iş gələndə ona rast düşüb vəziyyəti demişəm.

Polonskinin bu sözləri Hüseyni ildırım kimi vurdu:

– Ax görürsən, yaramaz Məhəmməd bəy heç xəbər də eləməyib? – deyə hiçqırdı.

– Düz demirsən, Hüseyin, – deyə Əbülfət Vəli dilləndi. – Axı Məhəmməd bəy xəbəri bu gün səhər eşidib. Bir də ki, Polonski ona elə deyib ki, o elə bilib bizim də xəbərimiz var.

Polonski ilə danışmağım, çənə-boğaz etməyin mənasız olduğunu Hüseyin yaxşı bilirdi. Buna baxmayaraq:

– Axı “Otello” tamaşasının göstəriləcəyi yeri xəbər verən gözəl afişalar asılıb, biletlər satılıb, dövətnamələr paylanılıb. Neçə vaxtdır ki, böyük səbirsizliklə gözləyirdik, – deyə Polonskiyə yaxınlaşdı.

Polonski Hüseyinin yarı iniltili, yarı qəzəbli bir səslə dediyi bu sözlərə əhəmiyyət belə vermədi.

– Mən bu saat, – deyə bayaqdan əli qoynunda əsəbi halda var-gəl edən Əhməd Qəmərinski nə fikirləşdisə cəld teatr binasından çıxdı.

– Hə uşaqlar, gözləməyin mənası yoxdur, hərə öz işinə, – Polonskinin bu amiranə sözü Hüseyini və dostlarını həm əsəbiləşdirdi, həm də naümid etdi. Elə bu vaxt yağışdan islanmış Məhəmməd bəy Əlvəndi şlyapasını çırpı-çırpı içəri girdi. Onu görcək Hüseyin üzünü yana çevirdi. Əhvaltdan hali olan Məhəmməd bəy dedi:

– Bilirsən, Hüseyin, əvvəla Polonski də, Kaşirin də belə bir fikir söyləyirlər ki, Hüseyin böyüklük edir. Yeni Azərbaycan Otello su yaratmaq istəyir. Deyirlər ki, yəni Hüseyin Adelheym qardaşlarından, Şorşteyndən, Çatskidən, eləcə də bu vaxta qədər Otello oynayan qüdrətli sənətkarlardan çox bilir? Onlar sənə yeni, orijinal, humanist Otello yaratmağımı istəməirlər.

Hüseyin nəzərlərini Əbülfət Vəlidə cəmləşdirdi. Bəli, məhz müəlimi, dostu Əbülfət Vəlinin təklifi ilə o, Otello obrazının ümumi rəsminə humanist ideyaları qüvvətləndirmişdi. Əbülfət Vəli də, Hüseyin Ərəblinski də həyatda sadə, mehriban, xoşxasiyyət, səliqəli, ədalətli, həqiqətpərəst adamlar idilər. Kəsib, acınacaqlı həyat sürmələrinə baxmayaraq sinələrində gələcəyə böyük inam, insanlığa məhəbbət hissələrilə dolu bir ürək gəzdirirdilər; bu ürəklər həm də həyatdakı saxtakarlığa, hər növ eybəcərliklərə qarşı barışmazlıq hissi ilə dolu idi. Hüseyin Otellonun Dezdemona dediyi: “Sən ölməlisən, yoxsa gedib başqa birisini də aldadarsan” –sözlərini obrazın ifa əsasında

qoyur, onu mənalandırır və sanki tamaşaçıya deyirdi: “Otello Dezdemonanı yalnız ona görə öldürmür ki, o bütövlükdə qısqancdır, yaxud təmiz məhəbbətlə sevən bir ərdir, həm də ona görə ki, bu qəhrəman insan öz qadınında xəyanət görür, ona eybəcərlik kimi baxır. Bir halda ki, belədir, deməli, gözəlliyi yaymağa çalışsan mərdlik, sədaqət, xeyirxahlıq, qəhrəmanlıq timsalı olan Otello eybəcərliyi məhv etməlidir. Çünki onun fikrincə eybəcərliyi, xəyanəti görüb soyuqqanlılıq göstərmək, onu məhv etməmək özü cinayətdir”. Ancaq xəyanəti, eybəcərliyi məhv etmək, gözəllik hissələrini qorumaq istəyən Otello – Hüseyn Ərəblinski, heyf ki, qısqançlıq hissələrinə tapındığından aldanır, səhvə yol verir, bilmədən gözəlliyi, sədaqəti məhv edir, eybəcərlik, xəyanət qalır. Elə buna görə də Hüseyn Ərəblinskinin Otellosu bu faciəvi həqiqəti dərk etdiyi səhnədə bütünlüklə şaşırır, hıçqırıqlar onu boğur, divanəlik dərəcəsinə çatır və özünü məhv edir. Sonralar teatr tənqidi Hüseynin Otellosu barədə yazacaqdı: “Ərəblinskinin Otellosunu cılığın ərəb Otellodan sərkərdə və insan Otelloya doğru bir addım kimi qiymətləndirmək həqiqətə daha yaxın olardı” (C.Cəfərov).

...Əhməd Qəmərinski sevinc və həyəcanla içəri girib dedi:

– Sabah tamaşamız olacaq. Nəcəf bəy Vəzirovla, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevlə görüşdüm. Polonskinin dediklərini onlara çatdırdım. Onlar işə təcili müdaxilə edib, ciddi səy göstərdilər. Hacı da işdən xəbərdardır. Sabah tamaşamız olacaq!

Bu xəbər Hüseyni ürəkdən sevindirə də hirsini soyuda bilmədi. O, Məhəmməd Əlvəndiyə yaxınlaşdı:

– Eyb etməz, sabah axşam tamaşa zamanı mən səni boğaram, onda humanist insan Otellonun kim olduğunu bilərsən, – deyib qapıdan çıxdı.

...Bakı, 1910-cu il, 29 oktyabr. Teatr salonu tamaşaçı ilə doludur. Azərbaycan aktyorlarının ifasında “Otello” tamaşası böyük maraq və diqqətlə izlənilir. Xeyirxah Otellonun hər bir hərəkəti, hiyləgər Yaqonun hər kəlmə sözü tamaşaçıların əhval-ruhiyyəsində öz əksini tapır. Məkrli Yaqonun hiylə toru getdikcə daralır; qısqançlıq alovları Otelloya yaxınlaşır. Lakin o ülvə, təmiz, qüvvətli bir məhəbbətlə sevdini zövcəsi Dezdemonadan şübhələnməyi yaxın buraxmaq istəmir.

– Yalan deyirsən, İblis! – deyə Yaqonun sinəsinə çöküb onu boğmağa başlayır. Otellonun – H.Ərəblinskinin qızarmış gözləri hədə-qəmindən çıxır. Saçları pərişan üzünə dağılır. Yaqonun – M.Əlvəndinin rəngi ağarır, gözləri alacalanır, çapalayır. Tamaşaçıların həyəcanı artır, səhnə arxasında dayanıb öz çıxışlarını gözləyən, tamaşanın digər iştirakçıları olan aktyorlar isə daha güclü həyəcan keçirirlər. Hüseynin dünən Məhəmməd bəyə dediyi: “sabah tamaşada səni boğaram, onda bilərsən” – sözlərini xatırlayırlar.

M.Muradov (Kassio) özü də hiss etmədən:

– Pərdəni örtün! – deyə qışqırır. Cəld Yaqoya – Məhəmməd bəyə yaxınlaşır, onu qaldırmaq istəyirlər.

Məhəmməd bəy təəccüblə onlara baxıb:

– Pərdəni nə üçün örtürdünüz? – deyə soruşur.

– Rəhmətliyın oğlu, necə yəni niyə? – deyə Mir Mahmud Kazımovski dillənir, – səni boğub öldürmüşdü ki.

Məhəmməd bəyin: “Onun əlləri heç mənim boğazıma dəymirdi. – sözlərindən sonra aktyorlar sevinc və təəccüblə bir-birilə baxışlırlar. Elə bil ki, deyirdilər: “Budur böyük sənətkarlıq, yaşama məktəbi ilə göstərmə məktəbi prinsipləri vəhdətinin mahir ifası.

“Otello” Azərbaycan aktyorlarının, xüsusilə Hüseyn Ərəblinskinin parlaq sənət qələbəsini nümayiş etdirdi. “Yaşasın Azərbaycan Otello! Yaşasın Hüseyn Ərəblinski!” sədaları qanad açdı. Sevincdən gözləri yaşarmış Nəcəf bəy Vəzirov Otellonu – Hüseyn Ərəblinskini qucaqlayıb öpdü, onun qrimlənmiş üzündə dodaq izləri qoydu. Rus və qeyri millətlərin sənət adamları Hüseyni təbrikə gəldilər. Ən axırda rus rejissoru Levin Hüseynin əlini sıxaraq dedi:

– Mən 20 il suflyor, 5 il rejissor olmuşam. Mən çox faciə aktyorları görmüşəm. Ancaq bu cür yüksək sənətkarlıq nümunəsi görməmişəm. Əgər siz bu rolu rus dilində ifa etsəydiniz mən öz rejissorluq işimi buraxıb, sizinlə bütün Rusiyanı, hətta bütün Avropanı dolaşardım.

Elə həmin vaxtda tamaşa salonundan eşidilən: “Yaşasın Azərbaycan Otello! Yaşasın Hüseyn Ərəblinski!” sədaları Bakı küçələrini dolaşmaqda idi.

1991

YARALI NADİR ŞAH ROLU

O il istilər tez düşmüşdü. Ağaclar, rəngbərəng çiçək açan bağlar göz oxşayır, könül açırdı. Göyçayın yaşıl dona bürünmüş sıra dağları daha vüqarlı, əzəmətli görünürdü. “Qurunun” qurtarıb, yaşın ələ gəlməyən” vaxtı idi. Yemlik yığan uşaqlar dağ aşırımlarını aşdıqca sanki daha da gümrahlaşır, dağlardan səslərinin əks-sədasını eşitmək həvəsilə biri-birinə macal vermədən, əllərini qoşalayıb boru kimi ağızlarına tutur, müxtəlif adlar çağırır, dağlardan gələn əks-sədanı eşitdikcə sadələvhəsənə qürrələnir, atılıb düşürdülər. Axşam çağının səriniyi getdikcə artırdı. Elə bu vaxt dağdan enən atlı dəstəsi göründü. Uşaqlar bu atlı dəstəsini tanıdıqlarından səs-küylə onlara tərəf qaçdılar. Dəstənin önündəki kəhər atın belində şəstlə oturmuş gümrah bədənli, xoş simalı, orta yaşlı kişi arxaya çevrilib atlı yoldaşlarına müraciətlə:

– Hə qoçaqlar, deməli, danışdıq. Sözüümüz sözdür. Sabah saat 11-də sonuncu məşqə toplaşırıq, axşam isə tamaşanı camaata göstəririk.

Uşaqlara işarə ilə:

– Bu dəcəlləri də tamaşaya dəvət edək.

– Ay rəis, axı məşq eləməyə ehtiyac yoxdur. Biz ki tamaşanı göstərməyə hazırıq. Amma hər dəfə bir iş çıxır. Görünür o tamaşanı göstərmək bizə qismət olmayacaq, – bu sözləri yarıciddi, yarızarafatla deyən qarayanız gənc yoldaşlarına göz vurdu:

– Nəhs danışma, ay Bədəl, – deyə üçüncü atlı dilləndi. – Az qala yuxumda da Nadirin dayısı Cavad kişini görürəm. O rolu tamaşaçılar qarşısında oynamamış olsəm, gorum çatlar.

– Sən də söz dedin. Heç Nadir şah kimi dağ boyda rolun ifaçısı danışmır. Sənin iki kəlmə sözü olan bir rolun var, aləmi götürmüşən başına.

– Az sözü olmasında nə işin var. Sən mənasının böyüklüyünə bax. O rolu hər dəfə məşq eyləyəndə elə bilirəm ki, ürəyimi boşaldıram, deməli sözüümü deyirəm. Üç gündür at belindəyəm. Axı o quldur, qaçaq olmasa... Eh açığı onların arasında elələri var ki, vicdanlı, namuslu, igid adamlardır. Nə isə anlaşılmazlıq üzündən məcburiyyət

qarşısında qalıb, qaçaqlara qoşulublar. Cavadın Nadirə dediyi: “Nadir, dünyada ad qazanmaq iki yolla olar: yamanlıqla və bir də yaxşıqla, yamanlıqla ad çıxarmaq hamıya mümkündür və bu ad həmişəlik deyil. Yaxşıqla ad qazanmaq hər şəxsin hünəri deyil. Yaxşılıq edən şəxsin adı nəinki öz sağlığında və hətta öləndən sonra da dillərdə zikr olunur. Bəs heç rəvadımı ki, sən kim kimi rəşid və şücaətli cavanın adı sağlığında min cürə söyüşlə və öləndən sonra lənət ilə zikr olunsun. Rəvadımı ki, sən ömrün, gücün və aqlın quldurluqla çürüsün?.. Sən gərək bu yaman peşədən əl çəkəsən. Fikrini, gücünü sərf edəsən millət və vətən yolunda...” – sözlərini söyləyəndə elə bilirəm ki, təsadüfən qaçaqlığa qurşanan neçə-neçə insanı düzgün yola qaytarıram.

– Hissə qapılma, ay Heydər, yoxsa gönü suya verərsən, – deyə başqa bir atlı dilləndi.

Atlılar dağı enib Ərəblər məhəlləsinə çatanda şəhər tərəfdən gələn bir atlı kəhər atın sahibinə yaxınlaşıb ürəyi atlana-atlana dedi:

– Yoldaş rəis, qaçaq Məhəmməd Hüseyin dəstəsi Bərgüşad dəmiryol stansiyasını keçib Küçəkəndə gedib.

Rəis Kəhər atın başını çevirib sualedici nəzərlərlə atlı yoldaşlarına baxdı. Heç kim dinmirdi. Sükutla keçən hər an atlıların fikir, xəyal aləminin yaşantısı idi.

– Buyur, bu da tamaşa, bu hay-həşirdə nə tamaşa, nə teatr...

– Elə demə Səməd, – rəis təmkinlə danışmağa başladı. – Biz qaçaq-quldurlara qarşı yalnız silahla deyil, ideya vasitəsilə də vuruşmalıyıq. Teatr bu işdə ən tutarlı vasitələrdən biridir.

– Ay Bədəl, axı sənə dedim ki, nəhs danışma, eşitdin?

Zarafatla deyilən bu söz elə bil atlı dəstəsini xəyaldan ayırdı. Onları necə hərəkət etmək qərarına gətirdi.

Atlı dəstə Göyçay Küçəkənd torpaq yolu ilə çapmağa başladı. 18 kilometr yol Bərgüşad dəmiryol stansiyasının yanından keçib Küçəkənd və Çiyi kəndlərinə gətirdi.

Atlıların kəndə daxil olduqları vaxt döyüş üçün münasib deyildi. Artıq hava qaralmış, əl-ayaq çöldən yığılmışdı səhərin açılmasını gözləmək məcburiyyəti vardı; lakin bu da qorxulu idi. İtlərin ağız-

ağıza verib hürüşməsi də qoçaqları şübhələrə saldı. Odur ki, onlar silaha əl atdılar. Ağır, ciddi, tədbirli döyüş əməliyyatından sonra qaçaqların bəziləri həbs olundu.

Artıq səhər açılır, günəş nazəndə gəlin kimi qol-budağı şaxə qalxan ağaclar arasından boylanır, hər tərəfi öz nuruna qərç edirdi. Atlı dəstənin rəisi, Saleh Kərimov qoca palıd ağacının altına gəlib yaşıl otlar üzərində uzandı. Yaşıl bir yarpağı qoparıb ağızına aldı, arxası üstünə çevrilib əllərini çarpazlayaraq başının altına qoydu, gözlərini aydın səmaya zilləyib fikrə getdi. Elə bu vaxt həbs olunmuş gənc bir qaçağı onun yanına gətirdilər. Qaçaq yaraşlıq bir oğlan idi. O, hey-rətlə dilləndi.

– Səməndər? Bu sən sən? Sən hara, bu qaçaq-quldur dəstəsi hara?

Uca boylu, enli kürəkli, üzünü tük basmış gəncin gözlərindən alov parlayırdı; onun bütün bədəni hiddət alovuna bürünmüşdü.

– Səninləyəm, dillənsənə!

Rəisin hirsli dediyi bu sözləri də gənci cavabsız qoydu.

– Axı mən sənin əslini-nəslini yaxşı tanıyıram. Baban Bayramalı insancanlıqda yalnız bu kənddə deyil, Səlyanda, Qəzyanda da tanınırdı. Atan da, əmin də namuslu, qeyrətli mərd adamlar idilər; xalq yolunda az zəhmət çəkməmişdilər. Onlar xalq adamı, el-oba adamı olduqları halda sən nankor övlad, bir dəstə yaramaza qoşulub xalqa arxa çevirirsən? Elə sənin kimilər barədə deyiblər ki, oddan kül törəyər.

Rəisin sən sözləri gənc qaçağı hövsələdən çıxardı.

– Babamın, atamın, əmimin buraxdıqları səhvləri mən təkrar eləmək istəmirəm. Nə oldu onların axırı. Doğru deyirlər ki, “el üçün ağlayan gözsüz qalar”. Babam el üçün, camaat üçün çarpışdı. Atamın dilindən “xalq” sözü düşmədi. Axırda bir erməni dığasının fitvası ilə qoca kaftar Qulamməmmədli böhtan atdı atama. Kim bilir, bəlkə də neçə-neçə namuslu adamları böhtana salıb o əclaf. Hara getdik, dedilər: “baxarıq”. Sənin özün atama rast gələndə əlini çiy-ninə qoyub demisən: “haqq yerini tapacaq”. Səhəri sən Bakıya getdin, atamı həbs etdilər. Əmim buna dözməyib öldü, bacım vərəm xəstəliyi ilə yatağa düşdü.

Rəis yerində var-gəl edirdi. “Qova-qova mərdi namərd ediblər”, – deyə düşünürdü. Dünən dağ aşırımında Heydərini dedi: “Onların aralarında elələri var ki, vicdanlı, namuslu, igid adamlardır. Nə isə anlaşılmaqlıq üzündən məcburiyyət qarşısında qalıb qoçaqlara qoşulublar” – sözləri yadına düşdü. Qarşısında vüqarla dayanmış gənc qaçağı bir də sınaıçı nəzərlərlə süzdü. Gəncin hiddətlə: “İndi mən “intişam” sözündən başqa bir söz qanmıram”, – deməsi rəisin hey-rətini artırdı.

– Siz elə bilirsiniz, – qaçaq danışmağına davam etdi, – böhtanını vurub öldürməklə ürəyim soyuyar. Dəliməmmədidən bəri fürsət ax-tarıram. Onu min bir əzabla öldürəcəyimə söz vermirəm. Əvvəl onun əllərini kəsərəm, sonra “qələm ilə yazılanı balta ilə qoparmaq olmaz” deyən dilini dibindən qoparıb ataram, ayaqlarını dizdən aşağı kəsə-rəm. Sonra başını bədənindən ayırıb, kəlləsi ilə söhbətə başlayıram.

– Bəsdir, sən canıdan də canısən! – rəisin hirs, şaşqınlıq və əsə-biliklə dedi bu sözlər gəncə az da olsun təsir etmədi.

– Aparın onu! – deyə rəis göstəriş verdi. Başını əlləri arasına alıb dərini həyəcan içərisində: – Gör böhtan insanı necə caniləşdirərmiş. Aramızda olan düşmənlər öz işlərini necə ustalıqla görürlər. – “Yox, elə günü bu gün mən katiblə danışmalıyam”. – deyə xeyli vaxt dü-şüncələrdən ayrılı bilmədi. Atlı dəstə indi ondan xeyli uzaqda idi. Aprel səhərinin ilıq nəfəsi onun saçlarını oxşadı; haradasa uzaqlarda şənəpiyiin səsi eşidildi. Saleh Kərimov oynayacaqları “Nadir şah” tamaşası barədə fikirləşməyə başladı.

Göyçay rayonunun teatr truppasında istedadlı, bacarıqlı adamlar birləşmişdi. Respublikamızın digər rayonlarında olduğu kimi Göy-çayda da məsul işçilər teatr işi ilə ciddi məşğul olurdular. Onların hə-vəslə, şövqlə hazırladıqları tamaşalar güclü təsirə malik olur, rəğbətlə qarşılanırdı. “Hacı Qara”, “Hacı Qənbər”, “Dilin bəlası”, “Bəxtsiz cavan”, “Dağılan tifaq”, “Laçın yuvası”, “Xor-xor”, “Dursunəli və bal-libadı” və s. əsərlər Göyçay teatr həvəskarlarının ifasında maraqlı səhnə həllini tapmışdı. Onlar neçə vaxt idi ki, Nəriman Nərimanovun “Nadir şah” pyesini də tamaşaya hazırlamışdılar, onu hələ mart ayının 21-də Novruz bayramı günü tamaşaçılar qarşısında oynamaq fikrində idilər.

Tamaşadakı Nadir şah rolunda Dövlət Təhlükəsizliyi idarəsinin Göyçay rayon şöbəsinin rəisi Saleh Kərimov çıxış edəcəkdə. Düşmənlərinin qarşısını almaq, qaçaqların cinayətlərini dəf etmək üçün onlar tez-tez məşqlərdən ayrılıb kəndlərə getməli olurdular. Odur ki, “Nadir şah” tamaşasını Novruz bayramı günündə göstərə bilməmişdilər.

1931-ci il aprel ayının 4-ü idi. Qaçaqqları Küçəkənddə məhv etdikdən sonra Saleh Kərimov kəhər atın belinə qalxıb Bərgüşad-Göyçay torpaq yolu ilə çapmağa başladı. İldırım surəti ilə irəliyə şığırdı. Saleh Kərimov fikrindən ayrılmağa macal tapmamış yolun sol tərəfindən xəndəkdən atılan güllə onun sol qolunu yaraladı. O, cəld atın sol böyrünə yatdı. Xoşbəxtlikdən bundan sonra atılan güllələr ziyan toxundurmadı. Saleh Kərimov evinə yetişəndə kəhər at tərini içində idi. Sahibinin qolundan axan qan kəhərin tərini qarışdırıb bud yerində ləkələr salmışdı. Saleh Kərimovu qapıda qonşular: “Gözün aydın olsun! Muştuluğumuzu ver, oğlun olub” – sözləri ilə qarşıladılar. O, yaralı qoluna sarıdığı parça üzərində laxtalanmış qana baxıb gülümsündü, qonşulara öz təşəkkürünü bildirib eyvana çıxdı. Xətrini əziz tutduğu, doğma anası kimi sevib hörmət etdiyi qaynanası Mahı xala onun qolundakı parçanı açıb tulladı, isti su ilə yarasını yuyub quruladı, sonra ocağın soyuq külündən yaralı yerinə səpib bağladı. Çay gətirib onun qarşısına qoydu. Saleh Kərimov çaydan bir-iki qurtum içib, nə fikirləşdisə cəld ayağa qalxdı; katibin yanına yollandı. İki saat keçməmiş evə qayıtdı, özü də şad və sevincək.

Həmin günün səhəri Göyçayın mərkəzi küçəsindəki çinar ağacında “Nadir şah” tamaşasının göstəriləcəyini xəbər verən elan asılmışdı. Axşam Saleh Kərimov Nadir şah rolunda səhnəyə çıxdı, özü də qolu tənziqlə boynundan asılmış yaralı Nadir şah rolunda. O, tez-tez yaralı qoluna işarə edərək bunu səhnədə baş verən hadisələrlə bağlayırdı. Nadir – Saleh Kərimov danışıqca yaralı qoluna baxır, sanki arvadı Gülcahanın dediyi “Su qabı suda sınar” sözlərindəki həqiqəti təsdiqə yetirirdi. Oğlu Rzaquluya quldurluğun çox pis olduğunu: “Ad çıxarmaq üçün dürlü yollar var. Ancaq qaçaqlıqda ad çıxarmaq yaman nifrətli yoldur. İnsan gərəkdir ki, ağıl ilə, yaxşılıq ilə ad çıxarsın” sözlərini söylədiyi yerdə, daha həyəcanlı halda kimi isə axtarırmış kimi, diqqətlə tamaşaçı zalını nəzərdən keçirdi. Həyə-

canı daha da artdı. Oğluna yaxınlaşıb quldurluğun pis aqibətindən söz açdı. “İndi ancaq düz yolu tapmışam. İndi ancaq anlamışam ki, insan gərək vətən və millət yolunda işləyib qeyrət, hakimiyyət göstərsin”, – deyə yenə tamaşaçı zalına baxdı. Lakin daxili narahatlığı zəifləmədi. Tamaşanın beşinci səhnəsində yaralanan və satqın saray bəylərinin fitvası ilə bunu oğlu Rzaquludan görən Nadirin – Saleh Kərimovun iztirabları, kədəri daha da gücləndi. O, həyəcanlı bir şəkildə: “Of, düşmən gülləsindən aldığım o dəhşətli yara məni bu qədər incitməmişdi. Düşmən yarası üstündən oğul yarası” sözlərini mətnə əlavə etdi. Əlləri ilə üzünü qapadı, hıçqırıqlar onu boğdu, sarsılmış halda, dəhşət içərisində səhnədə gəzişdi; arxası üstə çevrilib tamaşaçı zalını nigarançılıqla bir də nəzərdən keçirdi. Səməndəri tamaşaçılar arasında görcək qəlbini sevinc çulğadı, ciyər dolusu nəfəs alıb taxta oturdu.

Pərdə endi. Saleh Kərimov dərin düşüncələr içərisində, səhnə arxasında gəzişdi. Heç nəyə, heç kəsə məhəl vermirdi.

– ...Bəli, insanlar nə qədər əzab-əziyyət çəkmişlər; nə qədər cəfakəşliklər, igidliklər göstərmişlər. Naqis xislətliyə isə gündə min dona girir, maskalanır, namuslu insanlara böhtan atır, onları məhv etməyə çalışırlar. Yox! Onların arzuları ürəklərində qalacaq. Hər halda biz ayıq-sayıq olmalıyıq. Silahı əldə möhkəm tutmalıyıq. Teatr da ideoloji cəbhədə ən kəsərli silahdır.

Birdən onun üzü gülümsündü. Neçə gün ərzində baş verən hadisələr xəyalında canlandı. Həyata təzəcə gəlmiş oğlu barədə düşündü. Ona seçdiyi ad fikrində dolandı... İnqilab...

1992

VƏLUŞKA, MƏN ALDIM

1949-cu ilin şaxtalı dekabr günləri idi; Azərbaycan teatrlarının vəziyyəti getdikcə ağırlaşırıdı; aktyorlar yarıac, yarıçılpaq dolanırdılar. 1937-ci ildə şəxsiyyətə pərəstiş dövrünün ən qızgın çağında açılmış rayon teatrları ucdantutma bağlanmışdı. Bir az əvvəl Respublika İncəsənət İşləri İdarəsində keçirilən teatr işçilərinin müşavirəsində Moskvadan gələn nümayəndə hökumət tərəfindən teatrlara daha yar-

dım edilməyəcəyini bildirmiş, teatrların özlərini maliyyələşdirmələrinin vacibliyindən danışmış və bu işin yaradıcı işçilər üçün çox böyük əhəmiyyəti və xeyri olduğunu sübut etməyə çalışmışdı. Müşavirəyə toplaşanların bir çoxu vəziyyəti dərk etmədən, onun əsas mahiyyətini araşdırmadan odlı-olovlu çıxışları ilə bu fikri müdafiəyə qalxmışdılar. Hətta bəziləri bu dəyişikliyin teatrlara, aktyorlara göstərəcəyi böyük mənfəəti qabaqcadan duyurlarmış kimi üzlərinə bayram əhval-ruhiyyəsi vermişdilər. Yazıçılardan Mirzə İbrahimov, Süleyman Rəhimov və başqaları bu əməliyyatın, bu tədbirin teatrlara baha oturacağını hiss etsələr də göstəriş yuxarıdan olduğu üçün əleyhinə danışa bilməmişdilər. Təkcə Qazax rayonundakı Dövlət Teatrının baş rejissoru Məcid Zeynalov, necə deyirlər, cavanlığına salmış, ağılına qara-qura fikirlər gətirmədən “Canım, siz nə danışırsınız, dövlət yardımı olmadan hansı teatr yaşaya bilər. Bu iş teatrların məhvi deməkdir. Moskva teatrlarına fikriniz getməsin. Oraya hər gün Sovet İttifaqının ayrı-ayrı yerlərindən minlərlə adam gəlib gedir. Adi bir tamaşa neçə il repertuarda qərar tutur. Bizim ən yaxşı tamaşalarımız isə öz pərəstişkarları ilə görüşüb, tez də ayrılır” dediyi üçün də o ki var danlanmış, gözdən salınmışdı. Sonralar Məcid Zeynalov həmin müşavirədən söz düşəndə canında bir üşütmə hiss edərdi: “Nə yaxşı ki, Sov.İKP-nin üzvü deyildim, cəzam daha ağır olardı”.

Bəli, Azərbaycanın rayonlarındakı bütün dövlət teatrları – Naxçıvan, Xankəndi, Gəncə və Quba teatrları istisna olmaqla hamısı ucdantutma bağlandı. Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrı da öz qapılarını tamaşaçıların üzünə qapadı; yaradıcı kollektiv pərən-pərən düşdü; çörəkpulu qazanmaq üçün qeyri-münasib işlərə başladılar. Onlardan su satanı da oldu. Teatrın ən yaxşı aktyorları hələlik fəaliyyət göstərən teatrlarda birtəhər işə düzələ bildilər. Əlacsızlıqdan kütləvi səhnələrdə, epizodik rollarda çıxış etməyə belə razı oldular.

Bir haşiyə: Ə.Haqverdiyev adına Ağdam Dövlət Dram Teatrının aktyorları – Əməkdar artist Qaflan Muradov (Əmək qəhrəmanı Murad Muradovun qardaşı) kargüzarlıqla məşğul idi; Qurban Mirzoyev isə pivə satırdı. Bununla belə onlar səhnədən ayrılı bilmirdilər. Bədii özfəaliyyət dram dərəcəyində çıxış edirdilər. 1969-cu ildə Ağ-

damda Xalq Teatrının yaranması xəbəri onların hədsiz sevincinə səbəb oldu. Hər iki sənətkar, eləcə də Əməkdar Artist Narınc Məlikova Heydər Şəmsizadənin rejissor olduğu bu teatr ətrafında birləşdilər. Məşədi Əzizbəyovun adını daşıyan Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrının da vəziyyəti çox ürəkaçan deyildi. Bu teatrın kollektivi hələ bir il əvvəldən 1948-ci ildən bəri özünün 75 illik yubileyini keçirməyə hazırlıq işinə başlamışdır; hər cür çətinliklərə baxmayaraq bir sıra maraqlı, mükəmməl tamaşalar hazırlaya bilmişdi: “Gənc qvardiya”, “Günahsız müqəssirlər”, “Dərin köklər”, “Pəri cadu”, “Lənkəran xanının vəziri”, “Bahar suları”, “O tayda”, “Otello”, “Solğun çiçəklər”, “Rəqs müəllimi”, “Kimdir müqəssir”, “Bir evin sirri” SSRİ Nazirlər Sovetinin 21 aprel 1948-ci il tarixli qərarı ilə teatrın hələ 1947-ci ildə hazırladığı “Şərqin səhəri” tamaşasına görə quruluşçu rejissor Ədil İskəndərov, bədii tərtibatını hazırlamış rəssam Nüsrət Fətullayev, əsas rollarda çıxış edən M.Əliyev, Sidqi Ruhulla, Mərziyyə Davudova, Kazım Ziya, Rza Əfqanlı, İsmayıl Dağistanlı... Dövlət mükafatına layiq görülmüşdülər. Teatr kollektivi 1948-ci ilin avqust ayının 20-dən sentyabr ayının 3-nə kimi Moskvada qastrola olmuş, “1905-ci ildə”, “Şərqin səhəri”, “Vaqif”, “12-ci gecə”, “Tufan” və “Günahsız müqəssirlər! tamaşalarını paytaxt camaatına göstərmişlər. 1949-cu ilin iyul ayının 22– də teatr Qırmızı Əmək Bayrağı Ordeni ilə təltif olunmuş, bir gün sonra isə iyulun 23-də 75 illik yubileyi qeyd edilmişdir.

İlk baxışdan vəziyyət pis görünmürdü. Gəndən baxıb bəxtəvərlik söyləyənlər də var idi. Ancaq teatrın vəziyyəti “içim özümü yandırır, çölüm özgəni” misalında idi. İki aydan artıq idi ki, artistlər məvacib almırdılar. Adi iş günlərindən biri idi; məşqin başlanmasına hələ xeyli vaxt qalırdı. Gələn aktyorlar teatrın, çox da böyük olmayan həyətidə yığışırdılar. Onlar biri-biri ilə qısaca hal-əhval tutub susurdular; tutqun sifətlərindən, qayğılı baxışlarından hiss olunurdu ki, görəsən bu gün, heç olmasa sabah məvacib ala biləcəklərmi? Birdən bayaqdan bəri aktyor dostlarına diqqət yetirən Süleyman Tağızadənin yapışıqlı, mülayim, eyni zamanda təlqinedici gücə malik səsi eşidildi:

– Horatsio, aktyorlara yaxşı qulluq edin! Axı onlar həyatın güz-güsüdürlər.

Mirzağa Əliyev elə bunu gözləyirmiş kimi ayağını ayağının üstünə aşırıb, əlini çarpazlayıb dizinə qoymuş Fateh Fətullayevə çevrildi:

– Ağa Xlestakov, nə olar, o şorbadan bir-iki qaşiq mənə də saxla da! Sidqi Ruhulla ciddi bir görkəm alıb ətrafındakılara həqarətlə:

– “Mən Qacar nəsliyəm, şahlar şahıyam. Mən də yer üzünün bir Allahıyam!” – dedi və Ələsgər Ələkbərova pıçıldadı: – Amma bu saat cibimdə bir qara qəpiyim də yoxdur.

Ələsgər Ələkbərov ciddi, qayğılı bir görkəm alıb:

– “Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim, hər nə gördüm əyri gördüm, özgə babat görmədim”, – dedi.

“Rəqs müəllimi” tamaşasında nökr rolunu oynayan, Musiqili Komediya Teatrının görkəmli aktyorlarından biri sayılan Lütfəli Adullayev:

– “Ağa başına dönüm, bu nərdivanı hara söykəyim?” – deyib bic-bic gülümsündü.

Hökümə Qurbanova ilə Sona Hacıyeva salamlayıb qapıdan keçəndə Mirzağa Əliyev Mirzə Səməndərsayağı:

– “Min dəfə demişəm bu şoğəribi yerinə qoyun... Ah qurban olum Məhəmmədin sənətinə”, – deyərək, qalxıb yerini rahatladı.

Elə bu vaxt İsmayıl Dağıstanlı içəri girdi. Atamoğlan cəld ona tərəf irəliləyib:

– “Yoldaş Lenin, Azərbaycan teatrının pulsuz, lüt aktyorları gəliblər, sizi görmək istəyirlər”.

Hamı duruxdu. Ağasadıq Gəraybəyli tərs-tərs Atamoğlana baxdı. Sarsıdıcı bir sükut ətrafı bürüdü. “Böyük bir səhvə yol verdiyini” indi anlayan və canında bir qorxu hiss edən Atamoğlan çıxış yolu tapmış kimi yarısəbi, yarıqorxu içində dedi:

– Qəribə adamlarsız vallah, mən sizi heç cürə başa düşə bilmirəm. Bir yandan deyirsiniz ki, aktyor hər yerdə məşq etməlidir, bu yandan da məni qınayırsınız. Birdən yadına nə düşdüsə içəridən Sona Hacıyevanı çağırırdı. – Sona, qurban olum, biz “Bahar suları”nı oynayan gecə səndə bir kitab var idi ha, onu tap gətir mənə, ölən günümdü.

– Bıy, elə niyə deyirsən, Atamoğlan? Əvvəla qurbanın qoyun olsun, ölən də düşmənin, o ki qaldı kitaba, – Sona əlini sumkasına salıb ordan köhnə, göy cildli bir kitabı çıxarıb Atamoğlana uzatdı, – buyur, nə qədər istəyirsən özündə saxla, oxu, – deyib uzaqlaşdı.

Atamoğlan kitabı alıb, əlləri əsə-əsə vərəqləməyə başladı; iki-üç dəfə o tərəf-bu tərəfə çevirəndən sonra sevincək:

– Hə budur, tapdım, inanmırsınız, qulaq asın, – deyə oxumağa başladı: – Məşhur rus aktyoru Kaçalov yazıb ki, “Yalnız məşqlərdə deyil, küçədə də, iş otağında da, bir sözlə, müxtəlif şəraitdə aktyor və ya aktrisa öz obrazını beynində gəzdirir və onu fikrən yaradır. Küçə ilə gedirsən, dostlar məclisində oturursan və qəflətən sənin yadına öz obrazına lazım olan hərəkət, bir də danışıq tərzı düşür. Yarıdıcılıq fantaziyan daha gərgin, daha sərbəst işləməyə başlayır. Bəzən də bağda və parkda gəzdiiyin halda fərqiinə varmadan özün-özünlə danışırsan”. – Atamoğlan oxuduğunun təsirini yoxlamaq üçün yoldaşlarına baxdı. Soyuq baxışlar onu daha da çaşdırdı: – Mən ki nə küçədəyəm, nə də parkdayam, elə teatrdayam, özüm də aktyor dostlarımlarımın arasında. – O, səsindəki yumşaqlığı daha da artıraraq: – Əgər mən bu sözləri qonaqlıqda, yeyib-içdiyimiz zaman desəydim, neylərdiniz? Məni lap şişə çəkərdiniz ki...

Bu yerdə Süleyman Tağızadə dözə bilməyib, xüsusi bir əda ilə:

– O günləri bir daha görməzsən, a çağa. Yemək-içmək dükanı bağlandı, qonaqlıqlar qurtardı, – dedi və fağır bir görkəm alıb: – Ayə, görəsən, Qazaxlı balası Səməd qağa təzə pyes yazmayıb ki, yazsaydı oynardıq, həm də ki, – sağ əlini boğazına çəkib, sol əlini qarnına sürtdü. – Eh bu tərcümə əsərlərini tamaşaya qoymaqla bir şey olmur. Budur ey axırıncı tamaşamız “Bir evin sirri” oldu. İndi tap onun müəllifləri Tur qardaşlarını, bir banket təşkil etsin. Ay tapdın ha!

Hamı gülüşdü. Bu gülüş Atamoğlan Rzayevin lap ürəyindən oldu; bayaqkı şübhəli qorxudan hələ özünə gələ bilməsə də, daha bərkdən gülməyə başladı.

Birdən Mirzağa nə fikirləşdisə, səhnənin yanından keçib foyeyə çıxdı, pillələrlə ikinci mərtəbəyə qalxıb, teatrın direktoru və bədii rəhbəri Adil İsgəndərovun iş otağına yaxınlaşdı. Qapı açıq idi. Adil

İsgəndərov telefonla kiminləsə danışdı. Mirzağa ayaq saxladı. Adil İsgəndərov telefonun dəstəyini yerə qoyub, dərindən nəfəs aldı, gü-lümsündü. Mirzağa onun yaxşı əhval-ruhiyyədə olduğunu anladı və fürsəti əldən vermək istəməyib içəri keçdi. Adil İsgəndərov onu meh-ribanlıqla qarşıladı:

– Hə Mirzə, əyləş görüm, keçən həftə “Müfəttiş”in gedişinə göz qoyurdum. Həmişəki kimi, bu dəfə də Osip yüksək professional sə- viyyədə idi; ancaq Xlestakov yemək yeyən zaman Osip ağzını-bur- nunu çox yalayır. Bir də ki, tamaşanın ümumi ansamblında zəiflik duyulurdu. Bəzi aktyorlar peşəkarlıqdan uzağa gedə bilmirdilər. Mən həmişə demişəm, yenə də deyirəm. Hər bir tamaşa, premyera olma- lıdır. Nə isə, bu haqda növbəti bədii şurada danışacağam, yeri gəldi dedim. – Adil İsgəndərov Mirzağadan gəlişinin səbəbini belə soruş- madan: – Bilirəm, Mirzə, pul üçün gəlmisən! – deyib ayağa qalxdı, gedib otağın qapısını örtüdü. Onun hərəkətlərini belə izləyən Mirza- ğaya əhəmiyyət vermədən keçib öz yerində oturdu; qələmi götürüb bir balaca kağıza nə isə yazıb ona verdi: – Ancaq Mirzə, xahiş edirəm sənə pul verdiyimi heç kimə demə. Düzdür kassada bir az pul var, amma bərayı-ehtiyat üçün saxlamışam. Elə bilirəm ki, üç-dörd günə hamı məvacib ala biləcək.

Mirzağa Əliyev Adil İsgəndərovun yazdığı kağızı kassir Tama- raya verib bir qədər pul aldı. Əvvəl istədi bu barədə heç kəsə bir söz deməsin, ürəyi dözmədi.

– Yox, bu insanlıq olmaz. O birilərini bilmirəm, Sidqi ilə Məm- mədəlinin neçə gündür ki, bir qara qəpikləri yoxdur. Bəlkə onlarla bölüm? Hə? Yox, necə deyərlər, bundan fatıya tuman olmaz. Axı Adil xahiş etdi ki, heç kəsə deməyim... məgər o özü demədi ki, kassada pul var? Bəs niyə camaatın pulunu vermir? Nə bilim vallah... Hər halda insafdan deyil...

Mirzağa bu fikirlər ağuşunda bir də ayıldı ki, həyətdədir; böyük- dən kiçiyə kimi, bütün aktyor yoldaşları, dəvə nalbəndə baxan kimi, heyrətlə ona baxırlar. Mirzağa əvvəl çaşbaş oldu, sonra özünü ələ alıb qəddini düzəltdi, fərağat vəziyyəti alıb rəsmi keçidə hazırlaşan əsgər kimi irəlilədi. Məmmədli Vəlixanlının bərabərinə çatanda hər iki əli ilə sağ cibinin ağzını aralayıb:

– Vəluşka, mən aldım! – deyib cəld məşq otağına getdi.

Bir dəqiqə keçməmiş Adil İsgəndərovun iş otağı aktyorlarla doldu. Oturduğu yerdə özünü gülməkdən saxlaya bilməyən direktor zəngi basıb kassir Tamaranı yanına çağırdı...

1993

“MƏCNUN LEYLİNİN QƏBRİ ÜSTÜNDƏ”

– Sənə nə olub, ay oğul, niyə narahatsan, gecədən xeyli keçib hələ yatmamısan? Ağrın ürəyimə, axı axşamdan əhvalın yaxşı idi, yatağına uzananda deyib gülürdün, birdən halın niyə dəyişdi, qadan alım? – deyə ana soruşdu.

Oğlunun rahat çarpayıda yata bilmədiyini, tez-tez o böyrü üstündən bu böyrü üstünə çevrildiyini, balışını gah aşağı, gah da yuxarı çəkdiyini görən ana yaxınlaşıb həyəcanla sualı-suala çaladı.

– Olmaya xətrinə dəyiblər?

–Yox, ay ana, görünür, gündüzkü yorğunluğumdandır.

Uşağın cavabı ananı qane etməsə də, onun ipək kimi yumşaq saçlarını tumarladı, balışını düzəldib, bir söz demədən uzaqlaşdı.

Uşaq qalxıb çarpayıda bardaşqurma oturdu, kiçik totuq yumruqları ilə balıncını döyəcəlməyə başladı. Yumşaq tükdən düzəldilmiş balış yumruqlandıqca tamam aşağı yatır. Uşaq əlini çəkən kimi qalxırdı. Uşaq gülümsünüb başını buladı, balışı bir qədər aşağı çəkib, çiyinlərinin altına qoydu, əllərini çarpazlayıb boynunun ardına keçirdi, gözlərini tavana zilləyib fikrə getdi. Hələ keçən ildən bəri baş verən hadisələr xəyalında canlandı.

1896-cı ilin yazı təzəcə başlamışdı. Hələ 1850-ci illərdən teatr truppası yaradaraq orada Mirzə Fətəli Axundovun və yerli müəlliflərin kiçik həcmli əsərlərinin tamaşalarını hazırlayan Şuşa ziyalıları başqa yerlərdən də qonaqlar dəvət etmişdilər. Şuşa ziyalıları qonaqları qarşılamaq üçün toplaşmışdılar. On bir yaşlı Üzeyir, Qafqan və Murad Muradov qardaşları, Ağalar və Bahadur Əlibəyov qardaşları və Şükür Ağayevlə atları minib, birlikdə Xanbağı tərəfə çapmağa başladı.

Ağa körpüsünə çatar-çatmaz qonaqlarla qarşılaşdılar. Faytonlara oturub Şuşaya yollandılar.

Yol uzununu ona məlum olmayan mövzular, ətrafında gedən söhbətlər kiçik Üzeyirin qəlbini rıqqətə gətirir, hər yan, hər şey ona sevinc dünyası kimi görünürdü. Qonaqların iştirakı ilə göstərilən tamaşalar, eləcə də “Hamlet” faciəsi onun duyğularına bir əsrarəngizlik gətirmişdi. Bu əsrarəngizlik Üzeyirin cəmi 4 ay sonra “Dağılan tifaq” tamaşasındakı uşaq rolunu oynayarkən xeyli barizləşmişdi.

Müəllimi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yeni yazdığı “Dağılan tifaq” pyesi ilk dəfə Şuşada müəllifin öz rejissorluğu ilə 1896-cı ildə oynanmış, Xandəmirovun böyük salonunda tamaşaçılara göstərilmişdi. Hələ tamaşadan əvvəl keçirilən müşavirədə Aşıq Abbasqulu, Şəkili Ələsgər, Kəblə Dadaş kimi aşıq və xanəndələrin çıxışlarına məftunluqla qulaq asan kiçik Üzeyir tamaşada Nəcəf bəy rolunda çıxış edən Yusif bəy Məlik Haqnezərovun, Sona xanım rolunda Zülfiqar Hacıbəyovun, Süleyman bəy rolunda Süleyman Sani Axundovun oyunlarına da heyranlığını gizlədə bilmirdi.

11 yaşlı Üzeyir tamaşanın xorunda oxuyur və birinci uşaq rolunda oynayırdı. Budur, Süleyman bəy əlində stəkan dağdan enən yolun sol tərəfindəki bulağa yaxınlaşarkən Kərim qəflətən dağın dalından çıxıb onu güllə ilə vurur. Stəkan yaralı Süleymanın əlindən düşüb sınır. Həzin musiqi hüznü-kədərli bir hal yaradır. Arxada tarın yanıqlı sədası altında uşaqlar:

Əsmə badi səba, əsmə,
Döymə tellər, o tellərə,
Şanə vurmuş o tellərə,
Dad əlindən, dad əlindən,
Yar əlindən.

Mənim adım Sarı laçın,
Fələk qoymur qəddim açım.
Gəl səni götürüm qaçım,
Bizim ellər o ellərə.

Şanə vurmuş o tellərə,
Dad əlindən, dad əlindən,
Yar əlindən.

– mahnısını oxuyurdular. Elə bu vaxt o mahnının son sözlərini oxuyan Üzeyir – birinci uşaq Süleyman bəyin meyitini görüb qorxurdu. “Vay, dədəm, vay. Burada, burada bir adam öldürüblər. Odur yıxılıb, qanı da axır”, – deyib tərənin üstündə görünən yoldaşlarının yanına qaçırdı.

Bu ilk rolda uğurlu çıxışı müəllimi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin səmimi, ürəkaçan, tərifi sözləri, uşağın başına tumar çəkən Süleyman Sani Axundovun mehriban baxışı, onu qucaqlayıb bağrına basan Zülfüqar bəy Hacıbəyovun gülümsəyən gözləri Üzeyirin xəyalında canlandı.

Öz füsunkar təbiəti ilə seçilən Şuşanın mədəni aləmi də cəlbedici idi. Hacı Hüsü və Nəvvabın rəhbərlik etdikləri musiqişünaslar və xanəndələr, Məşədi Əkbər Muxtarovun nüsxəbəndlər, Kərbəlayı Səfərəli və Nəvvabın nəqqaşlar, Kərbəlayi Səfixanın rəhbərlik etdiyi memarlar məclisi şəhərin mədəni mühitinə rəvnəq verirdi. Cabbar Qaryağdıoğlu və digər xanəndələrin məlahətli, şaqraq səsləri Cıdır düzündən havalanıb Qarqarçayın üstündə dolanır, Daşaltıda qərar tuturdu. Sanki Şuşanın hər bir guşəsi, hər bir daşı, hər bir qarış torpağı nəğmə oxuyur, güllər, çiçəklər, yarpaqlar belə mahnı pıçıldayırdı. Bütün bunlar kiçik Üzeyiri sehrkar bir aləmə aparır, qəlbini rıqqətə gətirirdi.

Lakin kiçik Üzeyiri dərin düşüncələrə qərq edən, uşaq beyninə rahatlıq verməyən, onu aramsız fikirlərə salan cəmi bir neçə saat əvvəl baş verən hadisə idi.

...Şuşalı ziyalılar Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın böyük şairi Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeməsindən “Məcnun Leylinin qəbri üstündə” adlı səhnəcik hazırlamışdılar. Ülvi məhəbbəti, təmiz, saf sevgi duyğularını tərənnüm edən bu səhnəcik çox təsirli və mənəli qurulmuşdu. Doğrudur, burada naturalist əlamətlər nəzərə çarpırdı. Leylinin qəbri üstündə məlahətli

səslə yanıqlı nəğmələr oxuyan Məcnunun – Cabbar Qaryağdıoğlunun başında qalın tüklər içərisində iki göyərçin yuva salmışdı.

Çox illər sonra biz əmək qəhrəmanı Murad Muradovun xatirələrində oxuyacaqdıq ki, “Burada (Məcnun Leylinin qəbri üstündə” səhnəciyində – İ.K.) Məcnun rolunu Cabbar Qaryağdıoğlu oynayırdı. Üzeyir, mən və digər uşaqlar xorda çıxış edirdik. İbtidai şəkildə yaradılan həmin əsərin təfsilatı maraqsız deyildi. Səhnədə budaqlardan meşə qurulmuşdu. Səhnənin ortasında isə iki daş var idi. Məcnun rolunu oynayan Cabbar Qaryağdıoğlunun əyninə molla libası tapıb geyindirmişdilər. Başında lələklərdən quş yuvası düzəltmişdilər. Yuvanın içinə iki diri çöl göyərçini bağlamışdılar. Cabbar Qaryağdıoğlu ayaqyalın idi. Deməli, Leyli sevdasına düşmüş Məcnun meşəni özünə məskən etmiş, başında quşlar yuva salmışdılar. Leyli rolunda Muxtar Bədəlbəyov çıxış edirdi. Onun əyninə uzun bir köynək geyindirmişdilər. Çox qərribə bir qiyafədə idi. Əvvəl səhnədə qoyulmuş daşlardan birinin üstündə Məcnun, o birinin üstündə Leyli oxuyurdu. Sonra isə Məcnun Leylinin qəbri üstündə nalə edirdi”.

Əlbəttə, “Məcnun Leylinin qəbri üstə” səhnəciyindəki bu naturalist əlamətlər ondan irəli gəlmişdir ki, iştirakçılar iki sevən qəlbin faciəsini ürəkdən duymuş və onu mənalandırmaq, sevən, fəqət dövrün qatı qaranlığı içərisində məhv olan sevgilərinin acı taleyini daha həyəcanlı bir formada göstərmək istəmişdilər.

Bunu “Məcnun Leylinin qəbri üstündə” səhnəciyinin xorunda çıxış edən, musiqinin ritminə, daxili məzmununa uyğun xoş və məlahətli səslə oxuyan kiçik Üzeyir də yaxşı anlayırdı. Üstəlik “Leyli və Məcnun” əhvalatı onu sehirləmiş, bütün varlığına elə hakim kəsilmişdir ki, hissində, ruhuna elə hopmuşdur ki, bu barədəki düşüncələrdən ayrılı bilmir, rahatlıq tapmırdı.

...Səhərə az qalırdı. Cıdır düzündən əsən sərin meh sanki “Xarı bülbül”ün ləçəklərindən axıb gələn “Şəbi-hicran” mahnısı kiçik Üzeyirin qulaqlarında səsləndi. O, varlığında xoş bir əhval-ruhiyyə, qəlbində rahatlıq, hissində və düşüncəsində bir dinclik duydu. Sanki kirpiklərində ulduzlar sayırışdı, şəfəqlər cilvələndi, dodaqlarında təbəssüm oynadı; “Leyli və Məcnun”, – deyə pıçıldadı, şirin yuxuya daldı.

Bəli, “Məcnun Leylinin qəbri üstündə” səhnəciyi o zaman həmin səhnəciyin xorunda çıxış edən Üzeyirə çox qüvvətli təsir göstərmişdir. Onun “Leyli və Məcnun” operasını yazmasına zəmin hazırlamışdı. Dahi bəstəkar sonralar özü bu haqda yazmışdır: “Opera üzərində 1907-ci ildən işləməyə başladım. Doğrudur, opera yaratmaq ideyası hələ 1897-1898-ci illərdə fikrimə gəlmişdi. O zaman 13 yaşlı uşaq ikən doğma Şuşa şəhərində “Məcnun Leylinin qəbri üstündə” tamaşasını görmüşdüm. Bu tamaşa mənə o qədər dərinədən təsir etdi ki, mən bir neçə ildən sonra Bakıya gələrək operaya bənzər bir şey yazmağı qəət etdim”.

1992

REJİSSOR FƏNDİ

Teatrın ən istedadlı aktrisalarından olan, təkcə öz şəhərində deyil, hətta qonşu respublikaların sənətçiləri arasında da tanınan, sayılıb-seçilən, fəxri adlara layiq görülmüş aktrisa N. neçə gün idi ki, bərk narahatlıq keçirirdi. Hətta bu narahatçılıq bəzən evdə əsəbilik dərəcəsinə çatırdı. Qırx yaşı tamam olmamış bu gözəl-göyçək, şux, mü-tənəsin bədənli, xoş simalı, özü də həmişə deyib-gülən, güclü yumor hissində malik, mehriban, qayğıkeş, səliqə-sahmanlı, üstəlik də olduqca zəhmətsevər bu qadının – sənətkarın, iş yoldaşları da, qohum-qonşuları da xətrini çox istəyir, əzizləyir, onunla fəxr etdiklərini deməkdən sevinc duyurdular. Ona yaxşı mənada qibtə edənlər də var idi. Qonşusu filoloq qadın bir gün ziyafət zamanı onu öpüb, zarafatla demişdi: “Vallah, ay qız, sən on qat xoşbəxtsən ki, Allah təala da səndən qayğısını əsirgəmir. Bilirsən ki, qurban olduğum Allah, hərəyə bir cür xoşbəxtlik verir. Kimisinə istedad, kimisinə gözəl sima, kimisinə gözəl xasiyyət və s. amma xoşbəxtlik əlaməti olan bütün bu cəhətlər səndə cəm olub. On qat xoşbəxtsən vallah!

Bu həlim təbiətli qadında daxili bir bütövlük, güclü xarakter, mübarizlik də var idi. Həqiqəti deməkdən, haqqı müdafiə etməkdən çəkinməzdi. İş yoldaşlarını yersiz ittihamlardan az qorumamışdı.

Xüsusilə ali təhsil alıb, teatra gələn gənc istedadlara qayğı və məhəbbətlə yanaşırdı.

Ailəsinə də təmiz və qayğılı münasibəti var idi. Orta məktəbdə kimya fənnindən dərs deyən əri ilə səmimi davranar, ona qayğıkeşliklə yanaşardı. “Qadın öz evinin həm xanımı olmalıdır, həm də qulluqçusu” – deyə ev işlərini də özü görərdi.

Sözsüz ki, onun müvəffəqiyyətlərinə də darılanlar da yox deyildi. Xüsusilə aktrisalardan. O görünəndə: “Zəmanəmizin dahi sənətkarı gəldi” – deyə dodaq büzənlər də var idi. O, bunları görüb, hiss edib eşitsə də özünü o yerə qoymaz, açıb-ağartmazdı. Onlara mehribançılığını azaltmaz, yeri düşəndə hörmətini göstərərdi.

Bir aydan artıq idi ki, aktrisa N.– in anası da yanında idi. Rayonda ata-bala evlərində oğlunun yanında yaşayan ana burada da özünü çox sərbəst hiss edirdi. Qızının birdən-birə belə hala düşməsi anaya da sirayət elədi. Özünü saxlaya bilməyib:

– Qızım, – dedi, – atalar sözüdür: Dərdini gizlədənin dərmanı tapılmaz, axı sənə nə olub? Həmişə uşaq kimi bəslədiyən ərinlə də ağızucu danışsən, fikirli, qayğılı görünürsən.

Aktrisa N. elə bil bu sözlərə bənd imiş. Diqqətlə anasına baxıb, əvvəl sınaıyıcı nəzərlərlə onu süzdü, gülümsündü:

– Ana, xahiş edirəm, gəl mənimlə məşq edək, – dedi.

– Bıy, başıma xeyir, yoxsa məni də artist edib, teatra aparacaqsan, – deyə ana qımıışdı.

– Yox, ay ana, bilirsənmi, çox-çox illər bundan əvvəl, məşhur faciə aktyoru Hüseyn Ərəblinski çətin bir rolunu ifa etməyə hazırlaşanda, anası ilə məşq etdiyini deyirdi. Bax, ay ana, deməli belə, mən oturmuşam, nə işə yazıram. Elə bu vaxt sən hövlnək qapıdan içəri girib “qardaşın ölüb” deyirəm.

Ananı tər basdı. Bütün bədəni əsməyə başladı, sağ əlinin barmaqlarını ağızına salıb, səyriyən dodaqları arasında sıxdı, dişləri ilə gəmirməyə başladı. Zorla:

– Sən nə deyirsən? Olmaya... – Ana sözünün dalını gətirə bilmədi. Özünü bir təhər divana yıxdı.

Aktrisa N. böyük səhvə yol verdiyini anladı, tələş və qorxu içərisində:

– Yox, ay ana, vallah yox. Qardaşım sağ-salamatdır, özü də maşallah top kimidir. Səhər zəng etmişdi, danışdıq. Səndən nigaran idi, yuxuda idin deyə oyatmadım. Yeni tamaşamız hazır olan kimi zəng vuracağam, gəlib mənim yeni roluma baxsın.

Hələ də özünə gələ bilməmiş ana:

– Bəs bu nə sözdür deyirsən? Bilmirsən ki, deyilən sözün də düşər-düşməzi olar?!

Aktrisa N. anasına bir az su içirdib ordan-burdan söhbət etdi. Onun könlünü aldıqdan sonra teatra məşqə getdi.

Aktrisa N. milli dramaturgiyamızın klassik və müasir pyeslərinin, rus və Qərbi Avropa klassik əsərlərinin tamaşalarında mürəkkəb səhnə obrazlarını az yaratmamışdı. Bu yeni rolunu da ustalıqla yarıdacağı aydın idi. Ancaq tamaşadakı bir məqamın – qadının qardaşının ölüm xəbərini eşitdiyi anın aktrisa tərəfindən tam psixoloji dərinliklə, həyatı şəkildə açılmaması tamaşaya quruluş verən baş rejissorun qane etmirdi. Bu səhnədə aktrisa xarici effektlərə uyur, məşrut hərəkətlər edir, səs-küyə yer verirdi.

Son məşqlər gədirdi. Aktrisa N. teatra girən kimi baş rejissor ona:

– Siz məşqdən azadsınız, bir həftəliyə rayona getməlisiniz. Gələrsiniz baxarıq.

Aktrisa N. xəfifcə, müəmmalı, kinayəli bir tərzdə gülümsündü. Neçə gün əvvəl, o qədər istedadı olmasa da gözə girməyi, canfəşanlıq etməyi bacaran aktrisaların baş rejissorla pıçıldaşdığı, baş rejissorun da razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdiyi yadına düşdü.

– Yox, – dedi, – mən bu rolu özüm oynayacağam, buna tam arxayın ola bilərsiniz.

Bütүн bunları çox soyuqqanlı qarşılayan baş rejissor bir söz demədən uzaqlaşdı. Aktrisa N. şəxsiyyətinə, sənətinə hörmət etdiyi direktorun yanına gəldi. Direktor onu görcək zorla gülümsünən adam kimi dedi:

– Nə yaxşı gəldiniz, indi özüm sizə zəng edəcəkdim. Sizə eza-miyyə vermişəm. Bir qədər artıq pul da yazmışam. Kassirə də tapşırıbmışam pulu sizə verməmiş heç yana getməsin. Gedin, sizə bir neçə gün rayonda olmaq lazımdır. İşdir, əgər artıq qalmalı olsanız tel vurun vaxtı artırım.

Aktrisa N. çaşıb qalmışdı. Nə edəcəyini, nə edəcəyini bilmirdi. Axır bir təhər özünü ələ alıb dilləndi:

– Mənə olan bu qayğınıza, bu hörmətinizə, canıyanarlığınıza görə sağ olun. Ancaq mən heç yana gedən deyiləm, rolu özüm oynayaçağam, – deyib direktorun otağından çıxdı. Pilləkənləri enərkən rast gəldiyi kassir ona:

– Mən banka getməliyəm. Direktor tapşırıb ki, sizə yazılan pulu verməyincə heç yana getməyim. Gedək pulunuzu verim...

Aktrisa N. əvvəl duruxdu, sonra bir növ yoxlamaq niyyəti ilə kassaya gəldi. Kassir əvvəl ezamiyyə vəərəqəsini ona uzatdı:

– Dəftərxana müdirinin gedən yeri vardı, ona görə ezamiyyə vəərəqəsini məndə qoydu ki, pulla birgə sizə verim. Bax, bura qol çəkin, – deyə pul kağızını da ona uzatdı.

Aktrisa N.-i qəhər boğdu. Bir-iki tutarlı söz demək üçün yenidən direktorun otağına gəldi. Baş rejissor da orada idi. Sifətlərinə kədər ifadəsini verib dayanmışdılar. Aktrisanın töhmətləndirici, qınayıcı sözlərini sakitcə dinlədilər. O:

– Siz pis adamlarsınız, – sözlərini deyib getmək istərkən baş rejissor qəfildən ona:

– Başa düş qardaşın ölüb, getməlisən!!!

Aktrisa N. səndələdi, sol əlini belinə dirəyib sağ əli ilə otaqdakı uzun masadan yapışdı. Havası çatmayan xəstə adam kimi tövşüdü. Anasının dediyi: “Bilmirsən ki, deyilən sözün də düşər-düşməzi olar” sözləri xəncər kimi beynini dəlib, ürəyini parçaladı. Başı stola əyildi. Hıçqırıq onu boğurdu.

Elə bu məqamda öz istəyinə nail olmuş baş rejissorun amirənə səsi eşidildi:

– Əla, bax belə. Səhnədəki obrazın qoy qardaşının ölüm xəbərini beləcə qarşıləsın. Hazırlaşın, məşqə başlayıram, – deyə rejissora göstəriş verdi. Aktrisa N.-ə yaxınlaşıb üzr istəyirmiş kimi əlindən öpdü, qolundan tutub qalxmasına kömək etdi.

ZARAFATCIL ADAM

“Zarafat məhəbbətin qayçısıdır” məsəlini çoxları qəbul etsə də, insan ovqatına müsbət təsiri, onun şənlik, şuxluq əlaməti olduğunu təsdiq edənlər və zarafatçı adamlara hörmət bəsləyənlər də az deyil. Ancaq di gəl ki, zarafat da var, zarafat da. Zarafat var könül oxşayar, xoş təsir bağışlayar; zarafat var ev yıxar, könül bulandırar.

Hə, bax, görürəm ki, bir çoxunuz dodaq büzür, narazılıq əlaməti olaraq əllərinizi yelləyirsiniz: “Yox, əşi, daha bu boyda yalan olmaz; zarafatla da heç ev yıxılar? Ailə dağılar?” deyib şübhənizi gizlətmirsiniz. İnanmırsınız, onda sizə bir əhvalat danışım.

Onu çoxdan tanıyırdım. Teatr adamı sayılırdı. 40-50-ci illərdəki teatr tamaşaları barədə məqalələr yazırdı. Doğrudur, teatr təhsili yox idi. Amma ədalət naminə deyim ki, sənətçilər arasında yaxınlıq etdiyi adamlar az deyildi. Mətbuat sahəsində işlədiyi üçün istədiyi sənətçi haqqında yazırdı. Hətta bir aktrisa barəsində kiçik də olsa kitabça yazıb, çap etdirmişdi. Axı teatr haqqında mütəxəssis yazarlar qıtlığı idi. Azərbaycan teatrşünaslığı heç iməkləmədi də.

Bəli, mətləbdən uzaq düşməyək. Həmin teatr adamı zarafatından qalmaz, özü də etdiyi zarafatları dəfələrlə duzu ilə, sirkəsi ilə, şövq ilə danışmaqdan böyük zövq alardı. Söhbətinə həmişə belə başlayardı ki, “ə kişi, yaxşı deyiblər ki, dünya beş gündür, beşi də qara. Gərək zarafatından qalmayasan. Vallahi, zarafat ki, var ha, insanın can dərmanıdır. Candan yorğunluğu zarafat kimi nə çıxara bilər? Vallahi və billahi neç nə. Dilxorsan, zarafat elə. Acsan, yenə zarafat elə. Bir də ki, zarafat gərək güclü təsirə malik ola. Bir zarafatın ki, illərlə izi qalmaya, ona zarafat demərəm. Allah önlərinizə rəhmət eləsin, mənim rəhmətlik atam da yaxşı zarafatçı idi. Onu gözü götürməyənlər də var idi. Hətta bir dəfə onu öldürmək də istəmişdilər. Zarafat elədiyi aktyor və rejissor Mirzə Əli Abbasov özü onu xilas eləmişdi. O zaman biz Tiflisdə “Şeytanbazar” deyilən müsəlman məhəlləsində yaşayırdıq. Rejissor, aktyor, Gürcüstanın xalq artisti rəhmətlik İbrahim İsfahanlı ilə qonşu idik. Onun atamla arası sərin idi, zarafat başa düşməzdi. Xüsusilə atamın zarafatlarından heç xoşlanmaz, yeri gələndə deyirdi ki, atamın zarafatları mərdimazarlıqdı.

Ancaq atam zarafatlarından əl çəkməzdi. Bir qonşumuz vardı adı Mirzə Əli idi. O, da İbrahim İsfahanlı kimi Tiflisdəki Azərbaycan teatrında rejissorluq və aktyorluq edərdi. Əsilli-nəcabətli olan bir ailədən gözəl bir qızla evlənmişdi. Qızın ailəsi, qohum-əqrəbası oğlanı aktyorluq etdiyi üçün sevməzdi, qız isə oğlanın dəli-divanəsi idi. Qızı dövlətli tacir oğlu da istəmişdi, rədd cavabı almışdı. Ancaq oğlan tamam əl üzməyibmiş, qızı görməyə səy edərmiş. Qız isə evdən bayıra çıxmırmış. Bir gün sözarası atam tacir oğluna deyir ki, mən o qızı zarafat vasitəsilə səninlə görüşdürərəm. Hə, atamın əlinə fürsət düşür. Öyrənib bilir ki, Mirzə Əli evə gec gələcək. Valideynləri isə Qazağa, qohumlarıgilə toya gediblər. Atam fürsəti əldən vermir. Qapını döyüb guya qaça-qaça gəlmiş, ürəyi döyünən adam kimi həyəcanla qıza deyir ki, bəs Mirzə Əli yıxılıb, qılçasını sındırıb. Qoyublar xəstəxanaya, səni istəyir. Gəlin tez evdən çıxıb Kür aşağı xəstəxanaya tərəf qaçarkən tacir oğlu əvvəldən atamla danışdıqları kimi gəlinin qarşısını kəsib eşqnamə oxuyur və deyir ki, nə görmüsən o lüt artistdə, boşan gəl mənə, səni qızıla, brilyanta tutum. Gəlin öyrənir ki, ərinə heç nə olmayıb. Onu aldadırlar. Əsəbi halda qorxu və həyəcanla evə gəlir, üç ay xəstə yatır.

Hə, mənim də zarafatlarımlın qiyməti ölçüyə gəlməz.

Razıq gözlərini qıyıb, dişlərini ağartdı. Başladı son zarafatlarını danışmağa. Özü də danışdığına əhəmiyyət vermədən gözü yaşarana qədər gülür və güldükcə: “Ay səni” deyər əlini çiyinimə döyəcəliyirdi.

Hə dayanmışdım “Azərnəşr”in qabağında, fikirləşirdim ki, nə eləyim? Elə bu vaxt Yaşarın gözəl bir gəlinlə mənə tərəf gəldiyini gördüm. Bu o Yaşardır ki, Bakı Universitetinin jurnalistika fakültəsinin son kursunda oxuyanda bizim redaksiyada təcrübə keçmişdi. Söhbətlərimə qulaq asmaqdan xoşlanırdı. Ondan çox yaşlı (40 yaş fərqimiz vardı) və qocaman işçi olduğum üçün həm də mənə hörmətlə yanaşardı.

Yaşar yaxınlaşır görüşdü, yanındakı gözəli təqdim eləyib: “Razıq müəllim, tanış olun, həyat yoldaşımdır. Altı aydır evlənmişik”. Gözəl gəlin: “Kübra” deyər əlini mənə tərəf uzatdı. O, gözəli başdan-ayağa, ayaqdan-başa bir neçə dəfə süzüb müəmmal bir tərzdə başımı bula-

dım. “Hə, belə-belə işlər” deyə astadan pıçıldadım. Gözaltı Yaşara diqqət yetirdim. Onun narahatlığı artırdı. Hiss edirdim ki, onu tər aparır. Şübhəli nəzərlərlə bir mənə, bir də həyat yoldaşına baxıb titrək səslə təşviş içərisində soruşdu: “Raziş müəllim, olmaya Kübranı tanıyırsınız?”

Əlimi gicgahıma aparıb çoxdan bəri dəlləkxanaya getmədiyimdən çoxalmış cod tükərim arasında şənə kimi gəzdirdim. Çənəmi qaşdım. Hiss etdim ki, Yaşarın səbri tükənib, ürəyinin şiddətli döyüntüsünü az qala eşidirdim. O, gözəl isə heyrət içərisində donub qalmışdı. Yaşarın narahatlığı, əsəbiləşməsi onu çaşdırmışdı. Nə isə məqam çatmışdı. Bir də onlara baxıb çox ciddi şəkildə dedim: “Yox, ay Yaşar, qızı tanımağına tanımıram, ancaq fikirləşirəm ki, il yarım əvvəl sən mənə: “Raziş müəllim, tanış olun, həyat yoldaşımdır, təzə evlənmişik deyə təqdim etdiyin qadın axı bu deyildi”.

Pa, bunu dediyimi gördüm, elə bil o gözəli ilan çaldı, bədəni titrədi, gözləri alaçalandı. Qurumuş dodaqlarını zorla aralayıb Yaşara: “Əclaf!” deyə Nizami Muzeyinə tərəf qaçmağa başladı. Yaşar əvvəlcə mənə nə isə demək istədi, lakin əsəbilikdən danışa bilmədi, əllərini yelləyib: “Kübra, dayan” deyə onun dalınca qaçdı. Zarafatımın baş tutduğunu görüb daxili bir rahatlıq duydum. Gülümsəyə– gülümsəyə “pasaj” bazarına tərəf yollandım.

Əşi, zarafatımın güclü təsir göstərdiyini axşam evə gələndən sonra bildim. Yaşar zəng edib başladı: “Raziş müəllim, sənın atan belə, anan belə” deyə o ki var beşmərtəbəli söyüşlər yağdırıb, axırda gəldi mətləb üstünə ki, “bəs sənə nə pislik eləmişdim. Sən mənı nə vaxt başqa qadınla görmüşdün? Kübra getdi atası evinə, boşanmaq niyyətindədir. Mənim evimi yıxdın, Allah sənın evini yıxsın, qoca iblis, mən səni adam bilmişdim”.

Raziş müəllim özündən razı halda udqundu və əlavə etdi: “Zarafatın gücünə bax ha!”

Mən Razişə qulaq asdıqca bədənim əsir, onun iblis görkəminə, Şeytan sifətinə nifrətim artırdı. O isə tutduğu əməlinin sevincini elə bil yenidən yaşayırdı. Əlini çiyinə vurub soruşdu:

Dəllək Həsəni tanıyırsan?

– Yox, – dedim.

Əlini İstiqlal küçəsinin yuxarı tərəfinə uzadıb:

– Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun binası ilə üzbəüz olan dəllək dükənində işləyən Həsəni deyirəm da!

– Tanımıram, nə olub ki?

Raziş qırmızımtıl sifətini qaşayıb gözlərini qıydı, sınaıçı nəzərlərlə mənə baxıb, sevinclə dilləndi:

– Həsən kişi daha üz qırxa bilməz, onunku qurtardı. Olsa-olsa bir təhər saç düzəldə bilər. Amma bir həftə bundan əvvəl qədər əla usta idi. Müştəriləri növbədən əskik olmurdu. Ona elə bir toy tutdum ki, gəl görəsən... – Sonra qəhqəhə çəkib güldü. Sevinclə danışmağa başladı. – Bütün dost-tanış, qohum-qonşu bilir ki, üzümü özüm qır-xıram, bu iş üçün dəlləyə pul vermirəm. İmkanım olsa saçımı da özüm düzəldərəm ki, dəlləyə pul verməyim. Elə fikirləşməyin ki, xəsislik eləyirəm. Nözəm-billah yox. Ancaq israfçılıqdan xoşum gəlmir. Nə isə bir həftə bundan əvvəl, söz vaxtına çəkər, elə bu vaxtlar idi. Xəbər verdilər ki, sədr xeyir bir iş üçün bizi yanına çağırır. İki gün idi ki, üzümü qırxmamışdım. Bunun özü də bir növ qənaət idi, ülgücümü az işlədirdim. Soruşana da şəstlə deyirdim ki, əşi, sifət də bir dincəlməlidir, ya yox? Nə isə vaxtın azlığından evə gedə bilmədim. Əlacım kəsildi, dişimi-dişimə tutub getdim dəllək Həsənin yanına. Haqq üçünə kişi məni görcək təəccübləndi və dedi ki, ay Raziş müəllim, saçını düzəltdiyim hələ ay tamam olmayıb, nə əcəb? – Dedim: Usta, üstün vurma, üzümü tərəş elə. Usta Həsən əvvəl inanmadı, duruxdu, şübhəli nəzərlərlə məni süzdü. Dedim: Usta vaxtım yoxdur, işini gör. Usta Həsən məsələnin nə yerdə olduğunu anlayıb işə başladı. Bəli, sifətimin bir tərəfini tərəş edib ülgücü boğazıma tərəf sürüdü, ülgüc ulğumunun üstünə çatanda ustanın əlini tutub dedim: Usta bir əl saxla, sənə sualım var. Usta əl saxlayıb dedi: Buyur, Raziş müəllim.

Mən bir qədər dikəlib, yan-yörəmə baxdım, sonra mühüm bir məsələni həll edirmiş kimi, ustanın əlindəki ülgücü göstərib soruşdum: Ay usta Həsən, sən balanın canı düzünü de. Müştərilərin üzünü qırxanda, ülgüc ulğuma yetişəndə beyninə qara-qura fikirlər gəlmir

ki? Usta Həsən sözün mahiyyətinə fikir vermədiyi üçün gülümsədi: Yox, ay Raziş müəllim. Dedim: Hə onda işini gör.

Üzümü taraş etdirib, iclasa tələsdim. Kaş saqqala maya qoymayaydım. Nə isə, bu barədə sonra danışaram. Dünən usta Həsən işləyən dükanın yanından keçəndə gördüm ki, usta Həsən qızıdırma, titrətmə tutmuş adam kimi büzüşüb bir küncdə oturub. içəri girib dedim: Necəsən, ay usta? Bu sözü dediyimi gördüm. Usta Həsən üstümə cumdu: Ə, sən nə mərdimazar adamsan, o gündən üz qırxa bilmirəm. Ülgüc müştərinin ulğumuna çatan kimi əllərim başlayır tir-tir əsməyə, beynimdə əcaib fikirlər dolaşır. Bədənim soyuq tər basır. Yıxdın mənim evimi. Allah sənə tifağını dağıtsın. Bu yaşımda indi mən başqa sənət öyrənirəm, ay mərdimazar?

Görürsən da zarafatın qüdrətini.

Bədənim keyləşmiş, beynim elə kütləşmişdi ki, qulaqlarım heç nə eşitmirdi. Ancaq Raziş müəllim əlini əlinə sürtüb qəhqəhə çəkdiyini eşidirdim. Özümü ələ ala bilmədim. “Tfu” deyib ayrıldım.

1993

ALLAH! SƏN ÖZÜN BƏNDƏNƏ AĞIL VER

İlqarın doğulub-böyüdüyü, boya-başa çatdığı, bütün varlığı ilə sevdiyi və bağlı olduğu Çıraqlı kəndində orta məktəbi qurtarıb Bakıya gəldiyi gündən on ilə yaxın vaxt keçirdi. Bu müddət ərzində o, Bakı Dövlət Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirmiş, ixtisasını dərinlən bildiyi, çalışqan, bacarıqlı, zəhmətsevər, həm də xaricən yaraşığı və yapışıq olduğu kimi, daxilən də gözəl, insani keyfiyyətlərə malik bir gənc olduğu üçün Universitet Elmi Şura üzvlərinin yekdil razılığı ilə aspiranturada saxlanılmışdı. Özü də etimadı doğrultmuş, dissertasiya müdafiə edib elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almışdı. Elmi rəhbəri yalnız respublikamızda deyil, bütün itti-faqda, hətta ondan xaricdə də görkəmli alim, ixtiraçı kimi tanınan, hörmətlə qarşılanan Fərəməz müəllim İlqardakı istedadı və bacarığı

görüb onun doktorluq dissertasiyasının mövzusunu da universitetin elmi şurasında təsdiq etdirmişdi.

Ata-anasına böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşan, onlara həmişə qayğı göstərən İlqar Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetini bitirib teatrda aktrisa işləyən Şəfəq adlı müğənni bir qızla sevişirdi. Bu barədə valideynlərinə də xəbər vermişdi. Müğənni qız Şəfəq də İlqar kimi öz sənətinin vurğunu idi, istedadı, sənətə aydın və məsuliyyətli münasibəti ilə seçilirdi. Özü də həm daxili keyfiyyətləri, həm də xarici gözəlliyi ilə İlqardan geri qalmırdı. Hələ Universitetdə təhsil aldığı illərdə tələbə tamaşalarındakı istedadlı və bacarıqlı çıxışları ilə müəllimlərinin diqqətini cəlb edən Şəfəq çox gənc olmasına baxmayaraq teatra daxil olduğu iki il ərzində bir-birinin dalınca yaratdığı tutarlı səhnə obrazları ilə də tamaşaçıların sevimlisi olmuş, qüvvətli teatr kollektivi arasında öz mövqeyini müəyyənləşdirmişdi. İlqar da onun qəlbinə, bütün varlığına, həyatına daxil olmuşdu.

Bu iki gənc sadəcə sevgililər deyil, həm də möhkəm dost və həmdərd idilər. Görüşdükləri zaman biri-birinin işindən, baş verən yeniliklərdən xəbər tutar, dərdləşər, nailiyyətləri üçün sevinər, çətinlikləri üçün ürək-dirək verir, ruhlandırır, xoş arzularını bildirərdilər. Belə vaxtlarda təbii ki, Şəfəqin söhbətləri daha maraqlı olardı. İlqar gülümsəyərək Şəfəqin ipək kimi yumşaq, tərəvətli saçlarını oxşar, yaraşığı sifətinə, gözəl əndamına baxıb daxili sevinc duyar, səmiyyətlə deyərdi: Ay mənim əzizim, ürək sirdaşım! Axı sən bu mənalı, ürəkaçan söhbətlərin qarşısında mən quru, cansız rəqəmlərdən nə danışım axı?! “Yox, əzizim, səhvin var” deyərək Şəfəq ona qısılar, aşağıdan yuxarı gözünə baxar: dünyanın ən dahi adamları, elə Əbu Reyhan Biruni də, Firdovsi də, Nizami də, hətta Şekspir də riyaziyyatdan hörmətlə söz açıblar; bu sahələrin cəmiyyətdəki, insan həyatındakı əvəzsiz, misilsiz əhəmiyyətini göstəriblər. Fizikasız, riyaziyyatsız həyatı təsəvvür etmək çətinidir. Bir də ki, hər bir fənnin öz estetikası var, gözəllik aləmi var. Mənə elə gəlir ki, fizikanın, riyaziyyatın estetikası daha dərin, daha tutarlıdır. İş yalnız ilk baxışdan sənin adlandırdığın kimi quru, cansız görünən rəqəmlərdə deyil, onların mahiyyətində, mənə və əhəmiyyətindədir.

Öz işlərindən, sənədlərindən zövq alan, sevinc duyan, mənən yaşayan bu gənclər biri-birindən də dünya sevinci duyurdular və tezliklə evlənməyi qərarlaşdırmışdılar. Bunun üçün hər iki tərəfin imkanı və şəraiti var idi. Di gəl ki, İlqarın valideynləri onların evlənmələrinə razılıq vermirdi.

Elə fikirləşməyin ki, İlqarın valideynləri köhnə fikirli, arxaik düşüncəli adamlardı. Bəzi ara söhbətlərinə, uydurma fikirlərə tapındıqlarından oğullarının aktrisa ilə evlənməsinə razı olmurdular. Əsla yox.

İş burasındaydı ki, İlqarın kəndində Rusiya bazarlarını, necə deyirlər, əldən-ayaqdan salmış, yaxşı var-dövlət toplamış, ancaq çoxlarının onun haqqında dediyi kimi, “quşbeyin”, “sarsaq”, “məənviyyatsız”, “danqa” bir alverçi var idi. Hətta o, iki il əvvəl Həcc ziyarətinə gedib “Hacı” adı da qazanmışdı. Olmuşdu Hacı Məstan. Hacı Məstanın “top vursan dağılmaz” evi, var-dövləti, mülkü, bir də qabiliyyət və qanacaqdan uzaq savadsız, korafəhm, dolu bədənli “ağ mərmər sinəsi” üstündə beş qat yoğun qızıl zəncir olan, qulaqlarında və barmaqlarında brilyant sırğa və üzüklər bərq vuran bir qızı var idi. Hacı Məstanın özü də qızıl-brilyant xəstəsi olduğundan qızına da brilyant adı vermişdir.

Həqiqət naminə deyim ki, Brilyantı istəyən, onun “gözəlliyinə aşiq olan”, “sevirəm” deyən, elçi göndərən az deyildi. Xüsusilə kənddə boş-boşuna veyllənən, zəhmətə xor baxan, “yoğurub-yapmadan hazırca kökə tapmaq” istəyən cavanlardan çoxu onun “əli-divanəsi” idi. “Əgər Hacı Məstan qızını mənə verməsə”, yaxud “əgər Brilyant mənə ərə gəlməsə özümü öldürəcəyəm” deyə xox gələnlər də olmuşdu. Ancaq Hacı Məstan işini bilən adam idi; gəlirini-çıxarını, xeyrini-ziyanını anlayan, mənfəətini güdən idi. Hacı Məstan qızının İlqara könlü olduğunu duymuşdu. Bu onun ürəyindən idi. Əvvəla ona görə ki, İlqar iki bacının tək qardaşı idi. Hər iki bacının ərləri rayon mərkəzində yaşayan adlı-sanlı adamlar idilər. İlqarın kənddəki evləri, mülkləri də pis deyildi. Üstəlik İlqar da ki, yaxşı qazancı olan böyük alim. Hər şeyə mənfəət əldə etmək nəzəri ilə yanaşan Hacı Məstana bu sərfəli idi.

Vaxtilə kənddəki ibtidai məktəbdə onunla oxuyan uşaqlar indi danışrlar ki, Hacı Məstan lap uşaqlıqdan yalnız öz mənfəətini güdən

olub. Üçüncü sinifdə oxuyanda deyirmiş ki, mən böyüyəndə heç bir kəsi olmayan yetim, kimsəsiz bir qızla evlənəcəyəm. Soruşanda: Niyə? Cavab verərmiş ki, əşi mən öz bacılarımdan görürəm ki, ərlərindən oğurlayıb ata-analarına, bacı-qardaşlarına verirlər. Heç kəsi olmasa məndən oğurlayıb kimə verəcək.

Hacı Məstanın qızı da bu cəhətdən atasından geri qalmazdı. Üzdə İlqarın yaşlı ata-anasına yalmanar, istəməsə də onlara hərdən görünbaxım edər, şəhər qızlarına qara yaxıb İlqarın ata-anasını qorxudar, öz yerini şirin salardı. Ürəyində isə – “Ay siz öləsiniz, qoy İlqar mənim olsun, tezliklə əlimdə çərləyib öləcəksiniz. Tək əlim, tək başım olacaq” deyərdi. İlqarın əslən şəhərli olan, aktrisalığ edən bir qızla sevişməsi, onunla evlənmək fikrinə düşməsi xəbəri Brilyantı həm pərtləşdirmiş, həm də şəhər qızları, aktrisa və müğənnilər barədə böhtan dolu söhbətlərə rəvac vermişdi. Müğənnilik sənətinin nə olduğunu anlamayan Brilyant həтта musiqiyə biganə idi. Musiqi duyumundan məhrumdur.

Yalnız “Qoy gülüm gəlsin, ay nənə” mahnısının, həm musiqisini, həm də mahnısını eybəcər hala salıb, kobud bir səslə oxuya-oxuya sifətinə tər-tumar verər, yeməyinin və geyiminin qayğısına qalardı. Pis ad çıxarmış bibisi Sərvinazın təklidə ona tövsiyə etdiyi: “İstəyirsənsə ki, oğlanları, kişiləri yandırıb-yaxasan, onların ürəyinə od qoyasan, özünə fikir ver, cavanlığını qoru, gözəlliyini qoru, sağlamlığını qoru. Qalanları cəhənnəmə ki!” sözlərini sırğa edib qulaqlarından asmışdı. İndi də iri bədənnuma qarşısında oturub qızıləhmədi almasından ağızdolusu bir dişləm alıb hər iki ordunu şişirdib, çeynəyə-çeynəyə gözlərinə sürmə çəkirdi. Birdən radioda müğənni-aktrisa Şəfəq adını eşitdi. Diktor bu adla yanaşı “Aldada bildin yar” sözlərini də işlətdi. Brilyant diktorun “Tanınmış müğənni, aktrisa Şəfəq Salahlının ifasında “Aldada bildin yar” mahnısını dinləyib sözlərinin əhəmiyyətinə varmadan, iri alma parçasını çeynəyə-çeynəyə sevincək İlqar gilə gəlib, onun valideyinlərinə: “Xəbəriniz var? Demə İlqar o aktrisanı aldatmaq üçün hərləyirmiş, aldadıb, bədbəxt edib, atıb” – dedi. İlqarın atası 70 yaşını haqlamış Məsim kişi duruxdu. Sual dolu nəzərlərini bu qəfil xəbərdən sarsılmış, həm də oğlu üçün qorxu hissi keçirən arvadı Güldəstənin üzünə zillədi. Brilyant isə əl-

qolunu ata-ata hey danışır, dil boğaza qoymur, üyüdüb töküdü. Məsim kişi bir qədər özünü ələ alıb: “Sənə bunu kim dedi, ay bala?” – deyə yazıq bir halda Brilyantdan soruşdu. “Odey, radyoda Şəfəq özü dedi, bütün aləmə car çəkdi ki, İlqar onu aldadıb” deyə Brilyant bir nəfəsə danışmağa başladı. Mən sizə deyəndə inanmırdınız?! Axı bu şəhərli qızları; özü də artist sirr saxlaya bilməz. zalım oğlunun qızı verdi İlqarı fələyin qəminə. Azı 5-6 il iş verəcəklər”. Sonra ürəyi yanarmış kimi: Eybi yoxdur, sizli-bizli pul verib qurtararıq dedi. Bayaqdan əlində tutduğu qızıləhmədi almadan yenə bir dişlək aldı. Dişləmə səsi otağı bürüdü. Güldəstə arvad isə halsız halda əli qoynunda zorla dayanmışdı. Sifətinin qanı qaçmış, rəngi ağappaq ağarmışdı.

Elə bu vaxt küçədən maşın səsi gəldi və Məsim kişinin qapısının yanında dayandı. Həyətdəki xoruz və toyuqların səs-səsə verməsindən həyəətə kiminsə girdiyi məlum oldu. Məsim kişi yaxınlaşıb pəncərədən baxdı. Gözlərinə inanmadı, dönüb Brilyantı və Güldəstə arvadı süzdü. Tez eyvana çıxdı. İlqar Şəfəqlə birlikdə ona tərəf gəlirdi. Ərinin dalınca eyvana çıxan Güldəstə arvad özünü İlqarın üstünə atıb hönkür-hönkür ağlamağa başladı. İşin nə yerdə olduğunu bilməyən İlqar incik halda: Yaxşı ay ana, bəsdir. Sənin məni bu cür qarşılamağın heç olmayıb axı. Məsim kişi pərt halda üzünü kənardə dayanmış Şəfəqə tutub: qızım, deyirlər radioda İlqarı biabır eləmişən. Demisən ki, o səni aldadıb? – deyə soruşdu. Şəfəqin sifəti allandı. Qəhər onu boğdu, tutuldu. İlqar: Bu nə sözdür, ata, deyə həyəcanlandı. Məsim kişi elə Brilyantın indicə qaça-qaça gəlib radioda eşitdiklərini söylədi. İlqarın yadına düşdü ki, axı bu gün günorta konsertində Şəfəqin oxuduğu mahnıların lent yazıları səslənəcəkdə. “Aldada bildin yar” mahnısını da oxuyacaqdı. Onu gülmək tutdu. Şəfəq də hər şeyi başa düşdü. İlqar Şəfəqin qolundan tutub ata-anasına: Yaxşı... gələcək gəlininizə sahib olun, – dedi. Sonra heç nə olmamış kimi şəstlə dayanıb almasını yeyən və rişxəndlə onları süzən Brilyanta diqqətlə nəzər saldı. Xaricən yaraşlıq olsa da cahil böyüyən, mənən eybəcər olan bu qıza daxilində yazığı gəldi. “Allah, sən özün bəndənə ağıl ver” – deyib başını buladı və otağa keçdi.

1994

BURDAN BİR ATLI KEÇDİ...

*Çox gənc ikən, vaxtsız dünyasını dəyişmiş sevimli
qardaşım Fərmanın əziz xatirəsinə həsr edirəm.*

Burdan bir atlı keçdi,
Atın oynatdı keçdi.
Gün kimi şölə saçdı,
Ay kimi batdı getdi.

Gecənin qatı qaranlığı hər tərəfi örtmüş, ürək sarsıdan sükut ətrafı çulğalamışdı. Avqust ayının boğucu gecə havası, neçə gündən bəri, birdən-birə ağır xəstəliyə tutulmuş, 29 yaşlı sevimli oğlu Fərmana qulluq göstərən Türfə anaya daha pis təsir göstərirdi. Xəstənin yanından bir an belə ayrılmayan ana ayağa qalxıb, yatağını eyvanda düzəltdiyi oğlunun alnında əmələ gəlmiş puçur-puçur tərləri sildi; zorla gülümsəyib ətrafdakılara öteri nəzər saldı. Oğlunun könlünü açmaq niyyəti ilə gəmi bir neçə dəqiqə əvvəl xəstənin yanından getmiş qonşu qızın adını çəkmək, onun həvəslə, şövqlə danışdığı lətifələrdən söz açmaq istədi, lakin nə fikirləşdisə susdu. Sürüşüb boynunun ardına düşmüş bənövşəyi rəngli kəlağayısını başına çəkib, həyəətə endi. Göy üzündə sayrısan tək-tək ulduzlara baxdı. Elə bil bütün bədəni məngənə arasında sıxılırdı; ürəyi qəfəsə salınmış quş kimi çırpınır, ayaqları əsirdi, müvazinətini itirəcəkdi ki, bir təhər özünü ələ alıb həyətdəki ağ giləs ağacının budağından yapışdı, sonra əllərini göyə qaldırıb salavat çevirdi. Bayaقدan bəri övladları, xüsusilə xəstə oğlu Fərman görməsin deyə için-için ağlayaraq göz yaşlarını içərisinə axıdan ana özünü saxlaya bilməyib hönküdü. Öz səmindən özü üşənən kimi oldu, əlləri ilə ağzını tutdu, göz yaşları ley-san yağışı kimi yanaqlarından axıb, sanki çıxış yolu axtarırlarmış kimi əllərinin ətrafında dövrə vurdu. Ana əllərini silkələdi. Yanaqlarına hopmuş göz yaşlarını da silib təmizlədi. Gözəl simasına yaraşlıq və cazibədarlıq verən gözləri məchul bir nöqtəyə zilləndi. Cəmi bir ay əvvəlki hadisə gözləri önündə canlandı. Dodaqları qaçdı, üzü al-

landı, gözləri gülümsündü. Əllərini çənəsinə dirəyib, bir ay əvvəl olduğu vəziyyətdə, sanki oğlunu görmüş kimi heyranlıqla ona tamaşa etməyə başladı...

...Türfə ana əri Salehin sağlığında altı övladı ilə – dörd oğlan və iki qız – yaxşı bir mülkdə firavan və fərəhli həyat sürmüşdü. Böyük həyatyanı sahəsi olan bu mülkdə geniş və möhkəm tikililər var idi; müxtəlif meyvə ağacları bol idi. Polkovnik rütbəsində olan əri Saleh Böyük Vətən müharibəsində qəhrəmancasına həlak olduqdan bir neçə il sonra, yalnız öz şəxsi mənfəətlərini güdən, hansı fırladaqçı yollarla müharibəyə getməyən, dar düşüncəli, cılız təbiətli, əxlaqa naqis, fəqət vəzifə kürsüsündə əyləmiş adamcıkların fitvası ilə həmin mülk plana salınmışdı. Həmin mülkün müqabilində Türfə ana cəmi 25 min rubl (1953-cü il məzənnəsilə) pul almışdı. Məcəburiyyət qarşısında qalan ana mülk üçün ona verilən 25 min rublun üstünə bir qədər də pul qoyub iki kiçik otaqlı, kiçik həyatyanı sahəsi olan bir mülk almışdı. Evin qapı və pəncərələri, döşəməsi, tavanı tam hazır deyildi. Qonşu ilə onların həyatını qara tikan çəpəri ayırırdı. Küçə tərəfdəki, çiy kərpicdən hörülmüş barı çox alçaq idi. Bütün bunları özləri düzəltməli idilər. Tək olan bir Allahın köməyi ilə, Türfə ananın zəhmətkeşliyi və cəfakəşliyi sahəsində, ananın yanında qalan ağıllı, fərəstli, ortancıl oğlu Fərman Bakıda işləyən böyük qardaşının göndərdiyi pullardan qənaət edib çatışmamazlıqları yavaş – yavaş aradan qaldırırdı. Həyat su çəkdirmişdi; Evi qaydaya salmışdı. Hələ uşaq yaşlarından zəhmətsevər, xoşxasiyyət, nəcibxislət, insancanlı olan Fərman hər şeyin yerini bilir, anasına dərin hörmətlə yanaşır, ləyaqətli nəslinin layiqli davamçısı kimi hərəkət edirdi...

...Budur, ananın, 29 yaşlı hələ tamam olmamış, gümrah və sağlam bədənli, aydın düşüncəli, zəhmətkeş oğlu Fərman çiy kərpicləri bir-bir götürüb, təxminən üç metr aralıda barı hörən ustaya tullayır. O sol əli ilə ehtiyatla götürdüyü kərpicə sağ əlinə ötürür, sonra onu ehmallica harmonik bir vəziyyətdə ustaya tullayırdı. Fərman bu işi elə ustalıqla ehtiyatla görürdü ki, sanki xoş bir musiqinin sədaları altında rəqs edirdi. Ana, gördüyü işdən zövq alan, həvəslə, şövqlə çalışan oğluna baxdıqca baxır, daxili bir sevinc duyur, özünü dünyanın ən

bəxtəvər anası hesab edirdi. Yol keçən adamlar da Fərmanın günəşin istisindən yanıb qaralmış mis rənginə çalan bədəninə heyrət və heyranlıqla tamaşa edirdilər. Kimisi razılıqla gülümsünür, kimisi də qibtə hissi ilə dodaq büzürdü. İki oğlu və bir qızı olmasına baxmayaraq, özünü “sonsuz” adlandıran “bəxtəvər yarıyanların başına”. Mənim zəhmətim özümə qaldı. Nadürüslərin heç biri bir iş qulpundan yarışmır. İraq-iraq yıxılıb öləsən bir içim su da verməzlər. Oğlanlar cəhənnəmə, başı batmış qızlar da mənə təpik atır. Elə bil bunları mən doğmamışam; mən böyütməmişəm” deyər hər yerdə övladlarından, yeri oldu, olmadı, şikayət edən Mələk arvad sağ əlini sifətinə dirəyib Fərmana xeyli tamaşa etdi; sonra dodağı altında mızıldana-mızıldana, ayağına böyük olan rezin qaloşlarını sürütləyə-sürütləyə böyük küçədəki evinə tərəf yollandı...

...Ana elə bil xoş yuxudan oyanan kimi oldu; xəstə oğlunun yanına tələsdi. Eyvanda xəstənin yatağı yanında oturanlar tam sükut içərisində idilər. Gözləri xəstədə olsa da, hər kəs öz içinə qapılmışdı, ürəyi ilə danışırdı. İnsani keyfiyyətləri, xeyirxahlığı, səmimiliyi, doğruculuğu ilə seçilən, yalnız həmyaşıdlarının deyil, özündən kiçiklərin də, böyüklərin də – bütün məhəllə camaatının hörmətini, məhəbbətini qazanmış bu gözəl gəncin birdən-birə bu hala düşməsinə, hər kəs daxilində bir cür yozurdu. Ona tanrıdan şəfa diləyirdilər. Ana yaxınlaşıb əlini oğlunun alınına qoydu; oturanlara müraciətlə: Görəsən saat neçə olar? deyər soruşdu: məqsədi dərman verməyin vaxtını bilmək idi. Bir aya yaxın müddət ərzində həkimlərin tövsiyə etdikləri dərmanları içməkdən, iynə vurdurmaqdan tənqə gəlmiş xəstə şəfqətli, fəqət ümitsiz baxışlarını anasına dikdi. Nələr demirdi bu baxışlar. O, həm artıq hər şeyin bitdiyini, dərman içməyin, iynə vurdurmağın mənasız, artıq xərc çəkməyin lüzumsuz olduğunu söyləyir, həm anaya ümidli bir təsəlli verir, həm də...

Ana bir çox mətləbləri açıqlayan bu mənalı baxışlar qarşısında sarsılan kimi oldu, nə deyəcəyini, necə hərəkət edəcəyini bilmədi. Göz yaşlarını ürəyinə axıda-axıda qalxıb otağa keçdi.

Fələyi dindirəydim, ay oğul,
Bilməzin bildirəydim, ay oğul.

Sənə yazı yazan yerdə,
Qələmin sındıraydım, ay oğul.

Əzizim yasəmənsiz,
Gül bitməz, ay oğul, yasəmənsiz.
Ərşdə bir mələk ağlar,
Getməzlər yasa mənsiz.

Bayatı deyə-deyə pəncərəyə yaxınlaşdı. Nəzərləri hörgüsü yarımçıq qalmış küçə barısına sataşdı. Oğlu Fərmanın axırıncı dəfə götürdüyü, ancaq ustaya verə bilməyib, əlindən saldığı çiy kərpic düşdüyü yerdə qalmışdı. Ananı xəyal apardı.

...Fərman şəstlə əyilib kərpici götürdü. Sağ əlinə ötürmək istədi, bacarmadı, kərpic Fərmanın sol əlində ilişib qaldı; rəngi ağardı. Boynunun ardından ağır zərbə alan adam kimi çiyinlərini qısıb yerə oturdu. Ustanın kərpic gözləyən əli havada qaldı. Əvvəl bir şey başa düşmədi. Fərmanın boynunu ovuşdura-ovuşdura, inildədiyini görüb cəld aşağı düşüb onun yanına gəldi. “Sənə nə oldu, a bala?” – deyə Fərmanın əli ilə tutduğu boynuna nəzər saldı. Gəncin boyun damarları barmaq yoğunluğunda olmuşdu. Ustanı heyrət bürüdü; nəfəsi darala-darala, qorxu içində evdəkiləri harayladı. Fərman əlləri boynunda taqətsiz, huşsuz düşmüşdü...

...Gecədən xeyli keçmişdi. Qohum-qonşu dağılışıb getmiş, evdəkilər də, yuxulaya bilməsələr də, yatağa uzanmışdılar. Təkcə Türfə ana xəstə oğlunun yanında oturmuşdu. Çiyinlərində dünyanın yükünü gəzdirən, ürəyində aləmin dərini dolandıran ananın – uca boylu, gözəl qamətli, şux yerişli bu cazibədar qadının sanki beli bükülmüşdü; oğlu xəstələndiyi bu az vaxt ərzində xeyli qocalmışdı. 1941-1945-ci illər müharibəsi dövründə və sonrakı ağır illərdə də çox əziyyətlər çəkmiş, övladlarını yarı ac, yarı tox, min bir əziyyətlə böyüdüb boya-başa çatdırmış ana şuxluğunu, tərəvətini itirsə də bu qədər qocalmamışdı. İndi onun gözəl sifəti, nəinki tərəvətini itirmiş, halını dəyişmiş, hətta orada qocalıq əlamətləri olan cizgilər sezilməyə başlamışdı.

Yuxusu ərşə çəkilməmiş ana oğlunun aramsız, fəqət ağır-ağır, çətinliklə enib-qalxan sinəsinə, arıqlayıb sümükləri görünən taqətsiz əllərinə, solğunlaşmış, ağarmış fəqət yaraşığına itirməmiş sifətinə içindən yana-yana baxırdı. Birdən ana, tutduğu işin peşmançılığını çəkən bir adam kimi inildədi.

...1943-cü ilin ağır zamanı idi. “Hər şey qələbə üçün”, “Hər şey cəbhə üçün”, “Hər şey Vətən üçün!” şüarları ilə işləyən xalq ağır vəziyyətdə yaşayırdı. Aclıq hökm sürürdü; acından şiş gətirib ölənlərin sayı gündən-günə çoxalır. Türfə ana altı körpə balasını bu bələdan, bu ölümdən qurtarmaq üçün cəfakəşliklə, fədakarlıqla çalışırdı. Ailəni ağılla, fərasətlə, bir növ planlı şəkildə dolandırır. Yay, payız aylarında – göy-göyərtili bollaşanda, mer-meyvə yetişəndə ana talonla aldıqları çörəkdən qənaət edib qurudar, suxarı düzəldər, qış aylarında onları çörək əvəzi balalarına yedizdirərdi. Geniş sahəli mülklərində müxtəlif növlü nar ağacları da bol idi. Ana bu narları da digər meyvələr kimi satdırıb çörək pulu edər. Xoşbəxtlikdən 1943-cü ildə nar ağaclarının barı bol olmuşdu; atalığı ilə danışmışdı. Belə şərtləşmişdilər ki, narlar tam yetişən zaman o, yığıb dağ kəndinə aparacaq, buğda, yaxud arpa ilə dəyişdirəcəkdə. Ana ehtiyat edirdi ki, ən böyüyünün 14, kiçiyinin 4 yaşı olan bu uşaqlar narları, hələ dəyməmiş üzərlər, korlayarlar. Ona görə də ana balalarını ətrafına yığıb günahkar adam kimi ürəyi sıxıla-sıxıla demişdi: Can balalarım, bax narlara dəyməyin ha, ağaclarda hamısını saymışam. Birini dərsəniz o saat biləcəyəm. Özüm hər gün çapalamış, ya da bir az çürüyən kimi olan narlardan dərib sizə verəcəyəm. Bu söhbətdən heç iki gün keçməmiş, səkkiz yaşlı Fərman “Gülövşə” adlanan nar ağacının yanında dayanıb, əlini ən böyük nara uzadıb böyük qardaşına demişdi: Mən, bax, o narı istəyirəm. Böyük qardaşı onun qolundan tutub: Olmaz, qardaşım, anamız bilər, inciyər, gəl gedək. İndi özü gəlib bizə nar dərəcəyəm onu aparmaq istəmişdi. Fərman isə dediyindən dönməmiş, mən o narı istəyirəm, söyləmişdi. Böyük qardaş nə qədər yalvarsa da bir nəticə əldə edə bilməmişdi. Az qala ağıllansınan kimi olan Fərman: Mən o narı istəyirəm deyib təkid etmişdi. Bu vaxt evdən çıxan Türfə ana məsələnin nə yerdə olduğunu bilcək: olmaz demişdi. Axı mən o

gün sizə başa saldım. Səkkiz yaşlı Fərman dediyindən dönməmiş: mən o narı istəyirəm başqa heç bir nar yeməyəcəyəm deyib həyətdən çıxmışdı. Ana onun arxasınca baxıb heyfslənmiş, təəssüfləndiyini bildirmişdi. Halbuki ananın əlacı olsaydı narların ən yaxşılarını yedizdirərdi balalarına...

...Ana əyilib oğlunun üzündən öpdü. “Dilim quruyaydı o vaxt, ay oğul” deyə ürəyində pıçıldadı.

Artıq səhər açılırdı. Xoruzlar ağız-ağıza verib banlayırdılar. Evdəkilər yataqdan qalxıb, xəstənin yanına gəldilər, sabahın xeyir deyib üzündən öpdülər. Vaxt isə heç kimə, heç nəyə– nə kədərli, üzüntülü hallar keçirənlərə, nə xoşbəxt anlarını yaşayanlara əhəmiyyət vermədən keçib gedirdi. Saatın əqrəbləri öz ahəngdar hərəkətində idi.

...Türfə xala! Səs ananı diksindirirdi, xəyaldan ayırırdı. Evdən çıxdı. Onu çağırən qonşu qız həyətdə dayanmışdı; eyvana qalxıb əlindəki bağlamanı anaya verdi: Fərmanın ən çox sevdiyi körpə, təzə-tər xiyarlardır, – dedi, – şitilləri özü əkmışdi. Demişdi ki, istilər düşəndə göy xiyardan hazırlanmış doğramacın başqa ləzzəti olur. Sonra o, Fərmanın yatağı yanında çömbəlib, onun ipək kimi saçlarını qarışdırdı: Xəbərin var? – dedi, – Mənə xalanın oğlu İsmayıl milisionerlərin böyüyü olub. Fərman gülümsündü, nəfəsi tutula-tutula, lap yaxşı, bunun nəyi pisdir ki? – dedi. – Yox ey, pisdir demirəm. Ancaq yadıma bir lətifə düşdü, qulaq as, – deyib, qız yerini Fərmanın yanında rahatladı. – Hə, deməli belə... Taksiyə minən adamın, maşın bir qədər getdikdən sonra gözü sayğaca sataşır. Görür ki, sayğac iki rubl 50 qəpik yazıb. Bu yazığın da cibində cəmi iki rubl pulu varmış. Odur ki, “saxla” deyə sürücünün üstünə qışqırır: dal-dala sür. Qoy sayğacın göstərdiyi puldan 50 qəpik azalsın. Yoxsa mən sənənin haqqını verə bilmərəm.

Çətinliklə nəfəs alan Fərmanın dodaqları səyriyən kimi oldu. Zorla eşidiləcək bir səslə: Bunun İsmayılın rəis olması ilə nə əlaqəsi, – dedi.

– Heç, söz gəlişi söylədim – dedi qonşu qız. Nəmli gözlərini Fərmanın üzündə gəzdirib qəhərdən boğula-boğula: məgər sən İsmayılın xasiyyətini bilmirsən – deyib, yaşarmış gözlərini Fərman görməsin deyə başını aşağı dikdi.

Dörd oğlundan yalnız ananın yanında qalan, ona həyan olan, hər işinə yarayan sevimli oğlunun son saatlarını, son günlərini yaşadığını hiss edən ana, neçə gündən bəri yuxusuzluqdan qapaqları tez-tez örtülən nəmli gözlərini – şəfqət dolu mehriban baxışlarını gah oğlunun, gah da qonşu qızın üzündə gəzdirirdi. Bu məqamda ananın nə fikirləşdiyini bir özü bilirdi, bir də tək olan Allah. Ancaq bu bilindi ki, ananın gözlərində parlayan yaş qığılcımları çoxaldı; heç kəs eşitməsin deyə eyvanın o biri tərəfinə gedə-gedə astadan zorla eşidiləcək bir səslə dedi: Özün bilən məsləhətdir, İlahi! Verən də sənsən, alan da sən. Yaşadan da sənsən, öldürən də sən. Xoşbəxt edən də sənsən, bədbəxtliyə salan da sən. Yüksəldən də sənsən, endirən də sən. Ancaq yalvarıram sənə İlahi, hələ dünyadan arzu-kam almamış, bir yadigarı olmayan balamı qönçə ikən soldurma. Dərdi sinəmi dağlar, ürəyimi sızladıb parça-parça edər.

Sonra ana əllərini yuxarı qaldırıb dodaqları altında nə isə söylədikdən sonra, göz yaşları içərisində də qəhərdən boğula-boğula:

Bağçamızda Sarı gül,
Yarı qönçə, yarı gül.
Tez açılıb, tez soldu,
Olmayaydın barı gül

– deyib için-için, yana-yana, qovrula-qovrula ağlamağa başladı.

Günortanın nəfəsi təngidən istiliyi azalmış, günəş öz yerini aya təhvil verməyə hazırlamışdı. Axşamın sərinliyi hiss olunmaqdaydı. Qonşu qız səhərdən bəri üç dəfə evlərinə gedib gəlmiş, hər dəfə də yeni bir lətifə söyləyib Fərmanın könlünü açmaq istəmişdi. Bu dəfə danışdı ki, bir yazıçı qızının nişanlanma mərasimi imiş; mərasimdə istedadlı, gənc yazıçılardan da iştirak edənlər var imiş. Yemək stolu müxtəlif dadlı yeməklərlə dolu imiş, bütöv toyuq qızartması da var imiş. Gənclərdən biri: Mən toyuğun döş ətini çox xoşlayıram, – deyib bir toyuğun döş ətini götürüb iştahla yeməyə başlayır. Buna baxıb o biri gənclər də: Mən də toyuğun döş ətini çox xoşlayıram, mən də... mən də... mən də... – deyə bir-birlərinin ardınca qızardılmış toyuqların döş ətlərini götürürlər. Qız atası görür ki, belə getsə qızardılmış to-

yuqların boğazları ilə qanadlarından başqa bir şey qalmayacaq. Elə mən də qızardılmış toyuğun döş ətini çox xoşlayıram deyib – cəld əlini uzadaraq qızardılmış sonuncu toyuğun döş ətini yeməyə başlayır.

Söz bu yerə çatanda Fərman gözlərini açıb, heç kəsin gözləmədiyi halda: Mən də qızardılmış toyuğun döş ətini istəyirəm, – dedi. Bu söz hamını həm sevindirdi, həm də heyrətləndirdi. Neçə gündən bəri yalvar-yaxarla ən ləziz yeməklərdən zor bəla ilə ona yedizdirən ana tez kök bir çolpanı tutdurub kəsirdi, pörtlədirib, tükünü yoldurdu, bişirtirib, qızartdırıb xəstə oğlunun qabağına qoydurdu. Fərman qızardılmış toyuğun döş ətindən ikicə tikə yeyib, boşqabı kənara itələdi. Bəsdir, sağ olun, – dedi. Elə bil bu yeməyin xəstə oğlunun son yeməyi olduğu ananın ürəyinə damdı. Qəhər onu boğdu, neçə gündən bəri ürəyinə axıtdığı, gizlətməyə çalışdığı göz yaşlarını saxlaya bilmədi. Fərman anasının ürəyindəkiləri duymuş kimi, ətrafındakılara nəzər salıb. Ana, sənə sualım var. De görüm qırt düşmüş toyuğun altına qoyduğun yumurtaların hamısından cücə çıxır – deyə soruşdu. Ana: Yox ay oğul – deyə dilləndi. Atan oldu rəhmətlik. Yaxşı yumurtalardan çıxan cücələrin hamısı böyüyür, çolpalaşır, toyuq, xoruz olur? – deyə Fərman ikinci sualını verdi. Heç bir şeyin fərqi varmıyan Türfə ana: Yox, ay oğul, – deyə dilləndi. – Bəs onda niyə ağlayırsan, şükür Allaha ki, altı uşaqdan beşi sağlamdır, gümrahdır, – dedi Fərman. Çox ağlayırsan Allaha xoş getməz. Axı heç bir insan öz taleyini yazı bilməz. Bu tək olan bir Allahın işidir. O, buyurub ki, ölmək üçün doğulun, dağıtmaq üçün tikin. Səbrli ol, ana! Ən böyük qüvvə səbirdir.

Ağıllı, gənc olmasına baxmayaraq, müdrik sözləri, hərəkətləri ilə seçilən oğlunun bu sözləri Türfə ananı sanki silkələyib, yuxudan oyatdı: Yox, ay oğul, mən heç vaxt naşükür olmamışam. Allaha ası düşməmişəm, – dedi ana. – Yaxşı, elə isə gedin yatın, artıq gecdir. Gecə yarıdan keçib, mən də dincəlmək istəyirəm. Hamı keçib yatağında uzandı, tək ana bir ana kirpiklərini çırpmadı, xəstə oğlunu izləyirdi. Gecə yarısı ananın:

Əzizim ulu dağlar,
Çeşməli, sulu dağlar.

Burda bir cavan ölüb,
Göy kişnər, bulud ağlar.

– deyib, ucadan ağlaması hamını ayağa qaldırd.

Fərmanın öldüyünü bilib tez oraya gələn qonşu arvadın ürək didən, parçalayan yanıqlı səslə dediyi:

Mən aşiq oda düşdü.
Ölənler yada düşdü.
Ümidimdən bir yarpaq,
Qalmışdı, o da düşdü.

– sözləri ürəkləri parçaladı. Sanki bütün məhəllə ağlayırdı: için-için, ürəkdən, yana-yana ağlayırdı. Çünki qonşuların, qohum, tanışların xeyrinə-şərinə yarayan, xeyirxah, alim xislətli, əsil bir Allah adamı onları tərک etmişdi. Dərک edirdilər ki, Fərmanın yeri həmişə görünəcəк, yoxluğu hiss olunacaqdır.

1996

HƏSRƏT DOLU GÖZLƏR

Onu beş ildir ki, tanıyıram; bizim universitetdə dərс dediyi gündən. Olduqca gözəl, yaraşıqlı, xoşrəftar bir qadındır. Mütənasib bədənini, parlaq siması, ürək yerışı, yeri düşəndə qıyqacı baxışı ətrafdakıları heyran edir. Heyranlıq doğuran bir də budur ki, onun daxili – mənəvi-əxlaqi intellektual gözəlliyi xarici – fiziki gözəlliyinə rəvnəq verir. Bulaq kimi çağlayan məlahətli səslə, xoş və ahəngdar şəkildə danışıqca ağ, toppuş əllərində ürəkləri sehrləyən bir ahəngdarlıq yaradan şirmayı barmaqlarını göyərçin qanadları kimi qərribə bir tərzdə yelləyir, həmsöhbətlərinin ürəklərində bir sakitlik, sərnlük yaradır. Öz sənətinin vurğunu, klassik ədəbiyyatımızın yaxşı bilicisi kimi predmetinin poetik cəhətlərini, estetik mahiyyətini dərindən şərh etməklə tələbələrinin qəlbinə sevinclə doldurur, predmetinə məhəbbət

oyadır. Dahi Nizami Gəncəvinin təbirincə desəm “Mələklərdən daha uca” olan bu gözəl qadın haqqında həmkarları həm heyranlıqla, həm də qibtə ilə danışırlar. Bir gün universitetin “Elmi Şura otağı” qarşısında dayanıb respublikamızın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən hadisələr barədə mübahisə edirdik. O, dəhlizdən burulub, salam verib keçdi. Xoş bir ovqat qəlbləri çulğaladı; sifətlərə gülüş qondu, hamının diqqəti ona tərəf çevrildi. Uzun illərdən bəri estetika dərsi deyən müəllim dostumuz: Allah təala bunu xoş anda, xoş məqamda yaradıb, – dedi. Kamil insan nümunəsidir. Bunu görəndə Fransada – Parisdə – Luvrda saxlanılan, mərmərdən yonulmuş qadın fiquru – gözəllik mücəssəməsi yada düşür. Ancaq bu ondan çox-çox üstündür. Çünki o mərmərdəndir bu canlı. O, yaranmış, yəni sənətkarın təfəkkür və təxəyyülünün məhsuludur. Bu isə yaradanın yaratdığıdır. Doğru deyirsən, deyə rejissor dostumuz dilləndi. Yəqin ki, böyük ingilis dramaturqu Vilyam Şekspirin ustad qələminin məhsulu olan “Qış nağılı” əsərinin milli teatrımızdakı tamaşasını görmürsünüz. Orada Hökumə Qurbanovanın istedadının bütün qüvvəsilə yaratdığı Hermionanı ağ mərmərdən yonulmuş bir heykəl kimi təsvir etdiyi və vaxtı gələndə yavaş-yavaş canlanmağa başladığı anları yadınıza salın. Onun yalnız bircə addım atması, başının azca hərəkəti insanların qəlbini necə də sehləyirdi. Sanki xeyir şərə, günəş zülmətə qələbə çalırdı. Bax, bu qadın da – müəllimə də eləcə. Mütəfəkkir, humanist şairimiz Hüseyn Cavid yaxşı deyib ki, dünyanı gözəllik xilas edəcək. Humay müəllimənin adı salam verib, almasında da gözəllik duyumu hakimdir. Baxın, o aralanıb getdikdən sonra da xeyli vaxt bu təsir adamı tərk etmir.

Mən bütün bu deyilənlərlə razılaşırsınız və ürəyimdə onu düşünürdüm ki, 50-yə yaxın yaşı olan Humay müəllimə mədəni, dünyagörüşünə malik olmaqla yanaşı, həm də güclü yumor hissənə malik bir qadındır. Xatırlayıram ki, o, elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya müdafiə edəndə bir professorun əndrabadi sualına elə üsulluca, yumorla cavab verdi ki, həmin adam uzun müddət özünə yer tapa bilmədi.

Ancaq Humay müəllimənin bir cəhəti – dənizi andıran parlaq, mavi gözlərinin daim həsrətlə dolu olması, bu gözlərin həsrət yükün-

dən bir an belə qurtara bilməməsi məni dərin düşüncələrə salmışdı. Humay müəllimə, hətta ən xoş, şad anlarda – dodaqlarında gülüş coşqunluqla rəqs edəndə də, sifətində bəxtəvərlik şöləsi alovlananda da, bütün bədəni sevinc dalğalarına bürünəndə də gözləri həsrətin ağır, cansıxıcı yükündən xilas ola bilmirdi. Aramızda yaxın, məhrəmlik olmasına baxmayaraq, bunun səbəbini ondan soruşmağa çəkinirdim, inciyəcəyindən qorxurdum; qəlbinə toxuna biləcəyimdən ehtiyat edirdim. Nəhayət bir gün səhər Universitetdə qarşılaşarkən aranı xəlvət görüb: Ürəklərə sərinlik çiləyən gözlərinin həsrət tozunu niyə yaxşı yumursan? – deyə ona söz atdım. O, ani olaraq duruxdu, təəccübləndi, sonra həsrət dolu gözlərini üzümə dikib gülümsədi: Cavabımı sabah alarsan, 1030-da 36-cı otaqda dərsim var, gələrsən – dedi. Əlini astaca əlimə toxundurub ayrıldı.

Səhəri görüşdük. Üzü yaşıl rəngli qalın kağızla cildlənmiş, üstündə qara və qırmızı qələmlə, bir-birindən aralı iki göz və ürək şəkli çəkilmiş qalın bir dəftəri mənə verdi; heç nə demədən dərs otağına keçib, qapını örtüdü. Ürəyim sakit olmaq bilmirdi; maraq dalğası varlığını çulğalamışdı. Onun verdiyi dəftəri elə oradaca oxumaq istəyirdim. Ətrafdakılardan ehtiyat edib fikrimdən daşındım. Dərsimi qurtarıb evə gələn kimi yazı masamın arxasına keçib dəftəri açdım. Üz qabığının içəri tərəfində latın əlifbası ilə, özü də təzəcə yazıldığı hiss olunan bu sözləri oxudum: “Şəxsiyyətinə hörmət etdiyim, inandığım ey ləyaqətli dostum, sualının cavabını bu dəftərdə ara, axtar!”

Mən dəftərdəki yazıları oxuduqca həyəcanlanır, bəzən acı bir qəhər məni boğurdu. Təzadlarla dolu olan həyatda xeyrin də, şərin də, yaxşılıqların da, pisliklərin də məhz insan tərəfindən törədildiyinə, bütün bu keyfiyyətlərin insanların öz daxilində, içində, varlığında olduğuna bir daha əmin olur və inanırdım ki, “dünyanın əşrəfi” sayılan insandan kənarında nə yaxşılıq var, nə də pislik; nə xeyir var, nə də şəh. Möhkəm vəhdətdə olan, pozulmaz qanunauyğunluqlara əsaslanan kainatda hər şey obyektiv mövqeyində, məqamındadır. İnsan fəaliyyəti, insan düşüncəsi ilə idarə olunan cəmiyyət isə təzadlarla doludur, faciələr müxtəlif formalarda baş alıb gedir; adi ailə-məişət məsələlərindən başlamış böyük ictimai-siyasi hadisələrə qədər

hər şeydə bu özünü göstərir. Həm də qərribə burasıdır ki, insanlar gördükləri yaxşı işləri həmişə öz adlarına yazırlar, etdikləri pisliklərini, törətdikləri şəri “Allahın işidir” deyə mütləq böyük yaradanın adına bağlayırlar. Əgər sən tənbellik, avaraçılıq edib ətalətə qatılırsansa, tamahkarlıq edib başqasının ruzisinə göz dikirsənsə, yaxud öz halal yoldaşını başqalarının süni gülüşünə, parıltılı, gözqamaşdırıcı, saxta görkəminə, hərəkətinə qurban verirsənsə, dünya malı üçün öz doğma övladını atırsansa buna Allah neyləsin. Axı qurban olduğum Allah buyurub ki, ey insan, mən səni yaratmışam. Sənin üçün ruzi də yaratmışam, onlardan ağılla, bacarıqla, vicdanla, ləyaqətlə istifadə elə. Dünya malına hərislik edib, nəfsinə uyma. Nəfsinin qulu olmaq, şeytanın qulu olmaq deməkdir. Şeytan isə Allahın düşmənidir.

DƏFTƏRDƏN SƏTİRLƏR

...Bu gün 1995-ci il mart ayının 11-dir 10 gündən sonra mənim 45 yaşım olacaq. Respublikamızın ictimai-siyasi həyatında, xalqımızın taleyində baş verən ağırlı-acılı hadisələr, xüsusilə nankor qonşumuz ermənilərin torpaqlarımıza, xalqımıza təcavüzü, bir milyondan artıq soydaşlarımızın didərgin vəziyyəti, 1990-cı il 20 yanvar qırğını zamanı çoxlu şəhidlər verməyimiz, hər bir namuslu azərbaycanlı kimi mənim də, ailə üzvlərimin də ürəklərini ağrıdıb. Ancaq mən şəxsi həyatımdan razıyam; bütün varlığımı hörmət etdiyim həyat yoldaşım Akiflə, iki qızım və bir oğlumla xoşbəxtəm. Dünyaya yenicə göz açmış nəvəm Aynuru sevincli günlərimin davamı hesab edirəm. Bakının Abbas Mirzə Şərifzadə küçəsində yaşayan böyük qızım Sevda zəng etmişdi ki, Aydın (Aydın qızımın həyat yoldaşdır) ayın 15-də 3 gün müddətinə Moskvaya ezamiyyətə gedəcək. Həmin gün uşağı götürüb gələcəyəm sizə. Aydın gələndə kimi sizdə qalaram. Bayram çörəklərini bir yerdə bişirərik.

Mən heç vaxt nə gündəlik, nə də xatirə yazmamışam. Hər cümləsində “hə, ana”, “yox, ana”, “bilirəm, ana”, “eşidirəm, ana” ifadələrini işlədən Sevdanın ərkyana dediyi sözlər məni dərin düşüncələrə

saldı. Mən bir daha əmin oldum ki, ana müqəddəsdir, böyükdür. İnsanın həyatında ana nə qədər əqli, mənəvi qüvvəyə malikdir. Ana qayğısından, ana məhəbbətindən məhrum olan adamın gözləri daim kədərli və həsrətli olar. Odur ki, həyatımın bəzi məqamlarını – kiçik həyat tarixçəmi elə bu gündən dəftərə köçürməyi lazım bildim.

1955-ci il mart ayının 18-i idi. Üç gündən sonra mənim 5 yaşım tamam olacaqdı. Neçə gün idi ki, anam Suğranın mənə qarşı soyuq münasibəti həddini aşmışdı. Hər bir hərəkətimə irad tutur, xoşagəlməz sözlərlə söyürdü. Hətta bir dəfə həmişəki kimi yenə ertədən getdiyi yerdən qayıdan kimi mənə çəpəki nəzər salıb: “Bilmirəm, Allah səni mənə niyə verdi? Əl-ayağıma dolaşmaq üçünmü?” Ananın bu sözləri o vaxt mənim qulaqlarımda gözəl bir musiqi kimi səsləndi; mənə elə gəldi ki, o məni öpüb oxşayır. Qaçıb üstünə atılmaq istədim. Əllərini sinəmə dayaq verib: “Uzaq dur, it küçüyü!” – deyə məni özündən uzaqlaşdırdı. Evin küncündə oturub ağlamağa başladım. O, isə buna əhəmiyyət verməyib bir qədər pəncərədən çölə baxdı. “Bu gün də tez gəlib getsəydi” deyib qapıya tərəf addımladı; işdən qayıdan atamla üzləşdim. Neçə gündən bəri qəmgin və pəjmürdə gəzib dolanan atamı görcək ağlamağımı kəsib, hıçqırığımı içimdə boğmağa çalışdım. Ancaq o, bunu hiss etdi, şəfqətli nəzərlərini üzümə zilləyib yanımda çömbəldi. Sol əli ilə hər iki əlimi tutub dizi üstünə qoydu. Sağ əlinin arxası ilə gözlərimin yaşını silməyə başladı. Çevrilib qapıdan çıxan anama baxdı, sonra zorla gülümsünərək qalxdı, məni də qaldırıb qucağına aldı – get əl-üzünü yu deyə məni mətbəxə tərəf tuşladı. Mən aralandıqdan sonra anama: “Uşağın günahı nədir? Onun körpə qəlbini niyə sındırırsan?” – dedi.

Mən əl-üzümü yuyub qayıdanda onlar otaqda oturub söhbət edirdilər. Qapı aralı olduğundan sözlərini aydın eşidirdim. Atam deyirdi: “Qulaq as, Suğra. Mən hər şeyi başa düşürəm. Ürəyə hökm etmək olmaz. Məhəbbət müqəddəs şeydir. Ancaq səninki sevgi deyil. Sən o adamı heç vaxt sevməmişən. Sevə də bilməyəcəksən. Dünya malı sənin gözlərini tutub. Ayıl, Suğra. Sonra gec olar. Anam isə cavabında: “Mənə ağıl öyrətmə, mən öz işimi yaxşı bilirəm, – dedi. – O ki qaldı Humaya, verərsən uşaq evinə, vəssalam”. Uşaq evinə veriləcə-

yimi eşidəndə ürəyimdən qəribə hisslər keçdi. Qəlbimin harasında bir sevinc oyandı: “Nə yaxşı olar, uşaqlarla bir yerdə səhərdən axşamcaqan evcik-evcik oynayaram”, – deyə sevindim. Xaricən gözəl və yaraşılıq bir qadın olan anam heç bir təhsil almamışdı. Evdar qadın idi. Heç zaman işləməmişdi. Ona görə də mən bağça nə olduğunu bilmirdim. Ancaq qonşumuz Əsmər xalanın bağçaya gedən qızı Dilrubanın sözlərini eşitmişdim. Hətta bir dəfə bağçaya getmək istədiyimi anama bildirəndə “naxırçı qızının könlü naxırçı çörəyi istəyər də” deyib mənə acıqlanmışdı. Atamın: “Ölərəm, Humayı uşaq evinə vermərəm” sözləri xoşuma gəlmədi. Otağa keçib, anamın yanında durdum. Bu vaxt atamın sifətindəki məyusluğa elə bil qəribə, anlaşılmaz bir ifadə də əlavə olundu. Mənə elə gəldi ki, o, inildədi, sızıldadı. Ancaq heç bir kəlmə belə danışmadan otaqdan çıxdı. Az sonra anam da paltarlarını götürüb getdi. O il mənim anadan olan günümü atamın dükandan aldığı şirniyyatla qeyd etdilər: atam, atamdan 10 yaş böyük olan bibim Həcər və həyat yoldaşı İsfəndiyar əmi.

Bibim Həcər çox istiqanlı, mehriban, açıq ürəkli, səliqə-sahmanı sevən, deyib-gülən qadın idi. Ancaq nədənsə bu gün başını aşağı salıb, heç nə danışmırdı. Atam da susurdu. Arabir İsfəndiyar əmi mənə xoşbəxtlik arzulu sözlər söyləyirdi. Lakin bunların heç biri məni maraqlandırmırdı. Gözlərim elə qapıda idi; fikirləşirdim ki, indi qapı açılacaq, anam içəri girib məni qucaqlayacaq, bağrına basıb öpəcəkdir: “Ağıllı balam, gözəl qızım”, – deyə əzizləyəcəkdir. Ancaq heyhat həmin gündə də, sonrakı günlərdə də və aylarda da qapımız dəfələrlə açıldı, örtüldü. Ancaq anam gəlmədi ki, gəlmədi. Gözlərim həsrətlə yollara dikildi, qapıda qaldı. Beləcə, saatlar günlərə, günlər aylara, aylar illərə döndü, anam gəlmədi.

... Atam 1945-ci ildə müharibədən şikəst qayıdıb. Anamın kimsəsi yox imiş; iqtisadi cəhətdən ağır vəziyyətdə yaşayırmış. Deyilənlərə görə babam ölüm yatağında olanda, az-çox varını, mülkünü, anam hələ həddi-buluğa çatmadığı üçün, qardaşına tapşırır ki, qızı böyüyəndə ona versin. Bir neçə il sonra qardaşı da dünyasını dəyişir. Oğlu Murad bütün mala, mülkə sahib olur. Əmisi qızına, yəni mənim gələcək anama, həyatın aşağı tərəfində yerləşən anbar adlanan kiçik

bir otaqdan başqa heç nə vermir; anam da bir söz demir; necə deyəydi; özünə arxa-kömək bildiyi əmisi oğlu Muraddan başqa bir kimsəsi yox idi. Utıl mallar idarəsində işləyən, yaxşı gəliri olan Murad özündən 3-4 yaş da böyük olan, İrəvandan Bakıya yenicə gələn bir erməni qadını ilə yaşamağa başlayır; onunla birlikdə günlərini eyş-işrətlə keçirir. Bir həyətdə, kiçik otaqda yaşayan yetim, kimsəsiz, kasıb əmisi qızı Suğranı unudur; onun ağır vəziyyəti ilə maraqlanmır.

Atam qonşuların, qohumların məsləhəti, qoca anasının istəyi ilə, artıq yaşı 28-i haqlamış kimsəsiz Suğra ilə evlənmək qərarına gəlir. vəziyyətdən xəbəri olsa da, el adətinə hörmət əlaməti olaraq, atam elçilərini Muradın yanına göndərir. Murad əvvəl təkəbbürlə, lovğa-lovğa rədd cavabı verir. Lakin Haykanuşun him-cimindən sonra, Suğranın yaşadığı bir otağı da öz adına keçirmək şərti ilə, “hə” cavabı verir. Atam evlənir, mən dünyaya gəlirəm.

Bir gün Murad yaşadığı erməni qadını Haykanuşla Kislavodskidə istirahət edərkən Haykanuş: “Qohumumdur”, – deyib onu Suren adlı bir nəfər ilə tanış edir; onlar Bakıya bir yerdə gəlməli olurlar. Necə olursa, Murad müəmmalı şəkildə sürət qatarından yığılır. Ancaq təsadüf nəticəsində ölmür, onu yaxınlıqdakı xəstəxanaya aparırlar. Sağalib qayıdanda görür ki, necə deyərlər, “Lələ köçüb, yurdu qalıb”. Haykanuş onun bütün varını, dövlətini yığışdırıb, türmədən qurtarıb gəlmiş keçmiş aşnası Surena qoşulub gedib.

Bir neçə ay Murad özünə yer tapa bilmir; dəfələrlə milis idarəsinə müraciət etsə də Haykanuşun şəxsiyyətini aydınlaşdıran bir sənəd olmadığı üçün nəticə əldə edilmir. Murad əmisi qızının ona göstərdiyi canıyanarlıqdan istifadə edib onu aldadır: “Mən niyə başqası ilə evlənib, bu cür mülkü, malı yad qızına ust olum? O əfəldən ayrıl, gəl evlənək, həm ata malına, həm də əmi malına sahib ol. Atalarımız nahaq deməyiblər ki, “əmi oğlu ilə əmi qızının kəbini göydə kəsilib”, – deyə yağlı dilini işə salır, gah yalvarır, gah sızıldayır, inildəyir, gah da həm anamı, həm də özünü öldürəcəyi ilə hədələyir. Nəhayət, anam bir qədər yumşalır; özü də gedib hər gün onun çayını, xörəyini hazırlayır, paltarlarını yuyub, ütüləyir; cinsi yaxınlıqları da olur. Anamın bu sirri qohum-qonşuya həm də atama bəlli olandan

sonra, mənə də götürüb həmişəlik Muradın yanına köçmək niyyətini ona söyləyir. Murad anamın çıxılmaz vəziyyətdə olduğunu görüb qəti bildirir ki, “sənin o əfəldən olan qızın bizə lazım deyil, o mənim evimə gəlməməli, gözümə görünməməlidir”. Mülk gözlərini tutan anam, həm də camaat arasında təkrar rüsvay olacağından qorxub razı olur; atamı və mənə atıb əmisi oğlu Muradın evinə köçür.

...Mənim anasız günlərim başladı; həsrət mənə həmdəm oldu; nisgil yaxamdan əl çəkmədi. Evimizdə elə bil hər şey solğunlaşdı; parlaqlığını itirdi; içim küləklərin tüğyan etdiyi səhraya çevrildi. Kimin – atamınmı, anamınmı haqlı ya haqsız olduğunu ayırd edə bilməsəm də anama üstünlük verir, onun haqqında yalnız xoş sözlər eşitmək istəyirdim. Atam səhər gedib, axşam gəlirdi; mənə bibim baxırdı. Onun mənə olan mehribanlığı, qayğısı xeyli artmışdı. Bəzən, hətta bilərəkdən, acığımdan elədiyim, naqis hərəkətlərim, ziyankarlığım üçün də mənə danlamaz “yaxşı, eybi yoxdur, oldu da, bilərəkdən etməmişən ki? Sən get kuklanla oyna, mən buranı sahmana salım” deyib qəribə tərzdə gülümsünərdi. Atam da mənə qarşı diqqətli və mehriban olmuşdu. Hər gün işdən gələndə mənə nə isə alıb gətirər, “gözümün işığı, evimin yaraşığı” – deyib oxşardı. Üstəlik bibim də mənə hey təriflər, qəsdən etdiyim ziyankarlıqdan heç nə deməz, “Allah saxlasın, Humay ağıllı baladır” – deyib qardaşının sözüne qüvvət verərdi. Lakin bunların heç biri mənim anam üçün göynəyən ürəyimi dincəldə bilmir, sızlayan qəlbimi ovutmur, həsrətimi azalda bilməzdi. Onların dediklərini bəzən heç eşitmirdim də. Xəyalən anamın qucağında oturub, əlimi onun isti qoynuna salır, mərmər kimi ağ, fəqət yumşaq sinəsində gəzdirirdim, boynundakı anasından yadigar qalan medalyonu o üz bu üzə çevirirdim. Axşam yatağıma uzananda uzun müddət xəyala dalar; pıçıltı ilə anamı çağırır, səhər yuxudan duran kimi gözlərim onu axtarardı. Ancaq çox qəribə idi ki, anam evimizi tərk edən gündən bir dəfə də olsun ağlaya bilməmişdim. Analı günlərimdə heç nəyin üstündə gözlərimin qorasını axıtdığım halda, indi nə qədər çalışsam da gözlərimdən yaş çıxmırdı. Bu yaş aramsız olaraq ürəyimə axırdı. Mənə elə gəlirdi ki, orada göz yaşlarımdan bir gölməçə əmələ gəlib, ürəyim o gölməçədə çırpınır.

...Bir il keçdi; mənim altı yaşımı qeyd etdilər. Evimiz tanıdığım, tanımadığım adamlarla dolmuşdu. Mənə ürəyim istəyən, çoxlu-çoxlu müxtəlif hədiyyələr gətirmişdilər. Yeriyan kukla, yatıb-duran kukla, mənə yaxşıca əyləndirirdi. Mən hiss edirdim ki, səmimiliyi, mehribanlığı, xeyrxahlığı, alicənablığı ilə tanınan atamın iş yoldaşları, tanışları, qohum-qonşularımız arasında yaxşı hörməti var. Hamı onun xətrini əziz tutur, haqqında xoş sözlər söyləyirdilər. Atam isə mehriban nəzərlərini məndən ayırmır; qayğısını əsirgəmirdi. Qonaqlar çəkilib getdilər; bibim və İsfəndiyar əmi qaldılar. Bibim mənə öpüb yataq otağına göndərdi. Özü isə “Məsim söhbətim var, – deyə atama yaxınlaşdı. – Sənubər müəlliməyə fikir verdinmi? Nə qədər ağıllı, işgüzar, mehriban, sadə bir qadındır. Niyə evlənmirsən? Nə vaxta qədər subay dolanacaqsan? At bu höcətlik daşını ətəyindən, qardaş, evlən Sənubərlə, Humaya da ana qayğısı lazımdır.

Ana sözünü eşitcək diksindim; ürəyim qəfəsə salınmış quş kimi çırpınmağa başladı.

Atam: “Bilirsən bacı, əslinə qalsa Sənubər müəllimə elə mənim də xoşuma gəlir; sən haqlısan. Ancaq qorxuram, ehtiyat edirəm ki, mülayim, mehriban, qayğıkeş, işgüzar qadın kimi tanıdığımız Sənubər müəllimə evimə gələndən sonra başqalaşa, necə deyərlər, buynuz göstərə, ögey ana kimi Humayımın xətrinə dəyə. İnan bacın, Humayın qəlbinə az da olsa kədər yol tapsa ürəyim partlayar.

Bibim: “Mən Sənubərlə danışaram, heç inana bilmirəm ki Sənubər müəllimə sən deyən kimi ola”.

“Mən özüm də onunla danışmaq fikrindəyəm, necə deyərlər şərti şumda kəsək ki, xırman zamanı davamız düşməsin”, – deyə atam dilləndi.

Bir neçə gündən sonra evimizdə yenidən qonaqlıq oldu. Hamı dağılıb getmişdi. Sənubər müəllimə isə getmək bilmirdi ki, bilmirdi. Gecə yarısından keçməsinə baxmayaraq atamın, bibimin yalvarışlarına təkidlərinə baxmayaraq mən yatmırdım. Atamı heç zaman belə yazıq vəziyyətində görməmişdim, gözləri elə bil ki, yaş bir pərdə ilə örtülmüşdü, dodaqları səyriyirdi, gah oturur, gah dururdu, yöndəmsiz hərəkətlər edirdi, baxışları ilə elə bil mənə yalvarırdı ki, “can balam,

əziz qızım, gecdir, get yat”. Mən isə gözlərimi onlardan ayırmır, nə danışacaqlarını bilmək həvəsində idim. Onlar isə susurdular. Nəhayət atam mehriban nəzərlərini üzümdə gəzdirib, qorxu duyulan titrək səslə, qırıq-qırıq danışmağa başladı. Humayım. Sənubər müəllimə bu gündən bizdə qalacaq, sənə qulluq eləyəcək, istəsən kukllarına təzə paltar tikəcək, sözüənə baxmasa, döyərsən gedər evlərinə. İnşallah sentyabr ayının 1-dən sən məktəbə gedəcəksən, Sənubər müəllimənin sinfində oxuyacaqsan.

Atam danışdıqca mən Sənubər müəlliməyə nəzər yetirirdim. Onun yumru, ətli, qəşəng sifəti gah qızarıp, gah da ağarırdı; alnında, xəcalət çəkən adam kimi, tər parıltıları görünürdü. Əllərini bir–birinə sürtə–sürtə mehribanlıqla gülümsünür, başının ahəstə tərpanişi ilə sanki atamın dediklərini təsdiq edirdi. Ürəyimdə onlara yazığım gəldi; bir söz deməyib yataq otağına keçdim; arxası üstə çarpayuya uzandım; əllərimi çarpazlayıb boynumun arxasına keçirdim. Qəribə xoş bir duyğu varlığını çulğaladı. Böyrü üstə çevrilib, atamın anamla və mənimlə birgə olan, divardan asılmış şəklinə baxdım... anam əvvəllərdə olduğu kimi gəlib dinməzəcə yerə düşmüş ədyalımı qaldırıp üstümə örtüdü, saçlarına sığal çəkdi. Əlindən tutmaq istədim, əlim çatmadı. Bir qədər də əlimi uzatdım, yenə çatmadı. Mən əlimi ona tərəf uzatdıqca, onun əlləri elə bil geri çəkildi. Dözə bilməyib özümü onun üstünə atdım. Bədənimdə güclü bir ağrı hiss etdim. Elə bu vaxt atamın səsinə eşitdim. – Humay, nə oldu, qızım? – deyib məni döşəmənin üstündən qaldırıp çarpayuya uzatdı. Yarı yuxulu halda “Bəs anam hara getdi?” – deyə soruşdum. Göz qapaqlarım yenə ağırlaşdı.

...Aylar, illər ötüüb keçdi. Sənubər müəllimənin mənə olan qayğısı və məhəbbəti günbəgün artırdı. Aramızda dostluq yaranmışdı. Artıq mən böyümüşdüm. Çox vaxt o, dərstdən sonra məni gözləyər, evə bir yerdə gedərdik. Mənin yeməyimə, geyimimə xüsusi fikir verərdi. Bir sözümü iki eləməzdi. Az da olsa kədərlənməyimə imkan vermirdi. Ancaq anamı bir an olsa belə unuda bilmirdim; gözlərim hər yerdə, hər an onu axtarırdı.

... Orta məktəbi qurtaran ili qonşumuz Əkrəm əminin oğlu Akif üçün mənə elçi gəldi. Akif Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakül-

təsinin ikinci kursunda oxuyurdu. Xaricən görkəmli, nəcib hərəkətli, səmimi, təvazökar bir gənc idi. Bilirdim ki, tanıdığım qızların çoxu ürəyini bu gəncə verməyə hazırdır. Lakin məndə ona qarşı, ümumiyyətlə oğlanlara qarşı bir soyuqluq, biganəlik var idi. Ana həsrəti sanki mənim hisslərimi də zəbt etmişdi. Ona görə də atamın Akifin elçilərinə nə cavab verəcəyi məni qətiyyən düşündürmürdü. Atam elçilərə hədsiz mehribanlıq göstərdi, Akifi lazım olduğundan daha artıq təriflədi. Bu işin isə hələ çox tez olduğunu söylədi. Akifin ağsaqqalı sayılan əmisinin: “Sən gəl, bu işə razılıq ver, uşaqları nişanlayaq, eşitmişəm Humay balamız da Universitetə oxumağa hazırlaşır. Söz verirəm, toylarını sən nə vaxt desən, elə Humay Universiteti qurtarandan sonra edərik. Təki arxayın olaq ki, qız bizimdir”. Atam: “Yox, nişanlasaq da buna arxayın olmaq olmaz. Siz dünya görmüş ağıllı adamsınız. Yaxşı-yaxşı fikirləşin. Akif hələ Universitetin ikinci kursunu bitirir. Humay da, sağlıq olsun, Allahın köməkliliyi ilə bu il həmin Universitetin Filologiya fakültəsinə daxil olmaq fikrindədir. Nə demək olar, birdən Akif Universiteti qurtarana kimi bir başqasına könül verdi. Yaxud Humay kurs yoldaşlarından hansınasa məhəbbət yetirdi. Onda necə olsun? Bu, bizim dostluğumuza, qonşuluğumuza xələl gətirməzmi?” – deyib elçiləri razı saldı.

...Universitetə qəbul imtahanlarını müvəffəqiyyətlə verdim. Avqust ayının 22-si idi. Anamın doğulduğu gün. Atamdan, bibimdən böyük hörmət bəslədiyim, özümə ən yaxşı rəfiqə bildiyim Sənubər müəllimədən icazəsiz bir qutu şokolad və bir dəstə gül alıb anamı təbrik etmək, həm də Universitetə qəbul olmağım haqda şad xəbəri ona demək üçün yola çıxdım. Bütün bədənim, qızdırmalı adamlar kimi alov içərisində idi. Böyük günah işlətməmiş kimi narahat və üzüntülü hal keçirirdim. Anamı necə çağıracağımı, onu necə qucaqlayıb öpəcəyimi, gətirdiyim şeyləri ona necə verəcəyimi, şad xəbəri necə söyləyəcəyimi götür-qoy edə-edə fikirli halda gedirdim. Qapılarına yaxınlaşanda qonşuları məni görüb, mehribanlıqla hal-əhval tutdu, gəlişimin səbəbini bildikdə: “Qızım atalar sözüdür, insanın özünə elədiyini, el yığıla ona edə bilməz. Sənin anan özü özünə elədi. Günün bu vaxtı onu evdə tapmaq olar? Odur ey, tinin başında dayanıb qatıq

satır. Murad da təsbeh çevirə – çevirə çayxanaları dolaşır, yeyib-içir, gəzir. Axşam da ki, qolunun gücünü Suğranın başında sımayır. Neçə dəfə mən özüm əlindən zorla almışam. Hayıf Suğradan, hayıf”.

Nitqim tutuldu, qəhər məni boğdu, dəhşətli bir sızılı içimi doğramağa başladı. Qayıtmaq istədim, ayaqlarım yerə mıxlanmış kimi tərپənmədi. Xeyli vaxt donub yerimdə qaldım. Qonşu qadının qorxu, həyəcan dolu gözlərini mənə zillədiyini görüb, bir təhər özümü ələ aldım; evimizə döndüm. Bir həftə xəstə yatdım. Elə fikirləşirdim ki, anam mənim onu görməyə gədiyimdən xəbər tutan kimi mütləq gələcək. Hər qapı açılında başımı qaldırıb qapıya tərəf boylanırdım. Ana həsrəti gözlərimi yorub əldən salmışdı. “Ana-ana” kəlmələri pıçılı ilə dodaqlarımdan axıb içimdə bərqərar olurdu. Gözlərim isə onu görə bilmirdi. Mənə elə gəlirdi ki, onu bir dəfə görmək, səsini eşitmək üçün bütün həyatımı belə “uf” demədən qurban verərdim.

...Universitetdə dərslərim öz qaydası ilə gedirdi. Akif məni gözdən qoymur, hər gün dərstdən sonra məni evimizə qədər ötürürdü. Hər dəfə onun xarakterindəki yaxşı cəhətləri hiss edir, sevinirdim. Məndə ona qarşı dərin bir hörmət oyanmışdı. Günlərim həm evdə, həm Universitetdə, həm də Akiflə fərəhli, şən və mənalı keçirdi. Lakin ana həsrətli gözlərimin nisgili getdikcə artırdı. Yol getdiyim zaman birdən mənə elə gəlirdi ki, indi anam tindən burulacaq, mənə qucaqlayıb öpəcəkdir. Heyhat, bunlar bir arzu, bir istək olaraq qalır, göz kimi qəlbimi yandırır.

...Akif Universiteti bitirdi, mən isə üçüncü kursda idim. Yay səsisiya imtahanlarını verib qurtarmışdım. Səhərin alatoran vaxtı idi. Bibim heç zaman bizə günün bu vaxtında gəlməzdi. Özü gülüb zarafat etsə də, atmaca sözlər desə də daxili bir narahatlıq və həyəcan keçirdiyi, kədərli olduğu bilinirdi. Sifətini məndən gizlətməyə çalışır, arxasını mənə çevirib atamla danışırdı. Sözümdən başa düşdüm ki, İsfəndiyar əmi Xızıda yaşayan müharibə dostundan nigarandır. Bu gün onu görməyə gedəcək, istəyir ki, Sənubər müəllimə ilə Humayı da aparsın. Bir neçə gün səfalı Xızı dağlarında istirahət etsinlər. Bibimin sifətini görməsəm də atamın bibimin sifətinə zillənmiş müəmmalı, sual dolu, təəccüblü baxışlarından burada nə isə gizli bir sirr

olduğunu başa düşdüm. Ancaq, çoxdan bəri haqqında eşitdiyim Xızı dağlarını görmək həvəsi mənim bu “gizli sirri” öyrənmək marağımı söndürdü. Bir də fikirləşdim ki, bacı qardaş özləri bilirlər.

Tələm-tələsik hazırlaşılıb, səhər saat 9 avtobusu ilə yola düzəldik. Üç gün sonra atam da gəldi. O bir qədər dəyişmişdi. Fikirli və qəmgin görünürdü. Gəldiyi günü başqa bir ev kirayə edib bizi oraya köçürdü və bildirdi ki, dərslər başlanana qədər burada qalıb, dincəlməliyik. Mən etiraz etmədim. Onsuz da Bakıda olanda da anamı görə bilmirdim, məsafənin yaxın ya uzaq olmasının həsrətə nə dəxli var ki? Ancaq Akif sarıdan bir qədər nigaran idim. Onun təyinatını Salyan rayonuna vermişdilər. Əmisi də deyirdi ki, Məsim yaxşı iş görmədi. Uşaqlar vaxtında nişanlansaydılar, kəbinləri də kəsilsəydi Akifi Bakıda saxlayardılar. Xızıya gəldiyimiz gündən hər gecə anamı yuxumda görürdüm. Həmişə də qəmgin, solğun bənizli, qara paltarla gəlib dayanır. Heç nə demədən yenə uzaqlaşılıb gedirdi. Nə qədər çağırısam da geriyyə baxmır, hay vermirdi. Bəzən öz səsimə özüm yuxudan oyanırdım. Belə halda bütün bədənim qızdırma-titrətmə xəstəliyinə tutulmuş adamlar kimi xeyli vaxt uçunurdu. Bu hal məni lap əldən salır; ana həsrətimi gücləndirirdi.

...İstirahət günü idi. Biz evdən çıxmağa hazırlaşırıdığımız ki, bir “Jiquli” maşını qapıda dayandı. Gələn Akif idi. Mən birinci dəfə idi ki, Akifi görəndə bu qədər ürəkdən sevinirdim. Hiss etdim ki, onun gəlişinə atam da, Sənubər müəllimə də şadırlar. Bundan ürəklənən Akif uşaq kimi “Məsim əmi, olar qalan günləri də Salyan rayonunda – mənim yanımda keçirin də. İşim yaxşıdır, kirayə etdiyim ev də pis deyil” – deyər az qala yalvarmağa başladı. Atam azca qımışılıb Akifin qolundan tutdu, ata məhəbbəti ilə bağına basıb dedi: “Yox, oğul, bu mümkün deyil, eşidən bilən nə deyər. Bu bizim xalqın əxlaq qanununa zidd bir şeydir. – Yaxşı, onda icazə ver, nişanlanaq, nişanlansa q kim nə deyər ki? Atam: “Bu da bilirsən ki, indi mümkün deyil, el adətincə gərək bir il keçə”.

Ürəyimdə: “Qərībədir, bir il tez, bir il gec nişanlanmağım el adətincə nə dəxli var?” – deyər təəccübləndim. Atam sanki mənim düşüncələrimi duymuş kimi: “Heç olmasa axırıncı kursda nişanlanıb

evlənsəniz işin xeyirli olar, – sonra o, Akifi ilk dəfə görmüş kimi, onu diqqətlə başdan-ayağa süzüb dedi: – Oğul, dünyaya etibar, ömrə vəfa yoxdur, “vəsiyyə təskinlikdir, yüngüllükdür” deyib ulularımız. Ona görə də sənə bir neçə kəlmə sözü var, özü də bu sözləri mən sənə təklildə yox, Humayın öz yanında deyəcəyəm. Bilirsən ki, mən o qədər də var-dövlət yiyəsi deyiləm. Amma Humayı yağ içində böyrək kimi saxlamışıq, əzizləmişik, onun bir sözü iki olmayıb, şükür Allaha ki, tərbiyəsinə, qanacağına özün bələdsən. Bəlkə də Humayın yerinə bir başqası olsaydı ərköyünlük edərdi, lovğa və təkəbbürlü olardı. Çox şükürlər olsun ki, o sadə olduğu qədər mehriban, ağıllı olduğu qədər təvazökar, bacarıqlı olduğu qədər də işgüzdür, çalışqandır. Demirəm ki, onu imkanın yol vermədiyindən artıq vəziyyətdə saxla. Dediğim odur ki, ürəyinə toxunma, qəlbinə dəymə.

...Bakıya qayıtdıqdan sonra anamın 45 gün əvvəl dünyasını dəyişdiyinin xəbər tutdum. İlk günlər anamın dəfnində iştirak etməyimə imkan vermədiklərinə görə atamdan, bibimdən, Sənubər müəllimədən bir qədər incidim. Sonralar hiss etdim ki, onlar düzgün hərəkət ediblər. Mən anamın basdırılmasına axı necə dözərdim. İndi isə qəbrinin yanında dayanıb baxıram, anamın ölümünə inanmıram. Ürəyimin ən dərinliklərindən bir səs deyir: o, gələcək, səni öpüb oxşayacaq.

...Necə illərdir ki, Akiflə xoşbəxt həyat sürürəm. Yaxşı övladlarımız, nəvəmiz var. Bu vaxta qədər mən nə Akifdən nə də onun yaxın-uzaq qohumlarından, nə də övladlarımızdan qəlbimə azca da olsun toxuna biləcək, ürəyimə dəyəcək bir söz eşitməmişəm. Bir hərəkət görməmişəm. Çox sağ olsun Akifi, mən ondan çox razıyam. O, evləndiyimiz ilk gündən məni öz ləyaqəti, şöhrəti, namusu kimi müqəddəsləşdirdi. Yemək, geymək sarıdan korluq nə olduğunu bilmədim, mənən azad yaşadım. İstədiyim zaman, istədiyim yerə getdim. Özüm də Akifin ləyaqəti, namusu, şərəfi kimi davrandım. Ancaq ana həsrətinin ağrısı acısı məni tərk etmədi. Nişan günündə, toy axşamında, elə qonaqların yanındaca xıslın-xıslın anamla danışdım, onun xeyir duasını eşitdim. Öz-özümə gülümsündüm. Bu halımla atamı və Akifi qorxuya saldım. Təzə mənzilə köçəndə bu şad xəbəri anama

çatdırmaq üçün ürəyim atlandı. Evə bir şey alanda anamın nə deyəcəyini düşündüm, məsləhətini eşitdim.

...Bu gün mən artıq nənəyəm. Ancaq anamı istəyirəm. Onun isti qoynuna sarılmaq istəyirəm, uşaq olmaq istəyirəm. Tez-tez fikrə dalır, xəyala gedir, anamı yanımda görürəm. Qapı döyüləndə elə bilirəm anamdır gələn. İnanın, dərs dediyim anda biri qapını açıb müəllimə sözünü deyən kimi, elə bilirəm “anan gəlib, səni görmək istəyir” – deyəcək. Başqa söz eşidəndə məyuslaşırım. Gözlərim həmişə anamı görmək həsrətindədir. Ana həsrəti ilə dolub, yüklənmişdir.

Güclü bir kədərin bütün varlığını çulğaladığımı hiss edirəm. Xoş və naxoş duyğular bir-birinə qarışıb daxilimdə qəribə bir hal yaratdı. Uşaq kimi kövrəldim. Xaricən gözəllik mücəssəməsini xatırladan Humay müəllimənin ana məhəbbəti ilə dolu ürəyinə, ana həsrəti ilə dolu gözlərinə afərin dedim. “Ana, ana” deyər pıçıldadım. Peyğəmbərimizin bu sözlərini xatırladım: “Cənnət anaların ayaqları altındadır”. Həmin cənnət bu dünyadan başlanır.

1997

SOVET DÖNƏMİNDƏ FACİƏ? OLA BİLMƏZ

Sovet dönəmində olmuş minlərlə faciəvi hadisələrdən yalnız biri əsasında qələmə aldığım bu yazıda heç nəyi nə artırmışam, nə də əskiltmişəm. Hər şeyi olduğu kimi, hətta bədii təsvirlərdən kəsad halda oxucuya söyləməyə çalışmışam. Ancaq baş verən hadisəni söyləməzdən əvvəl bəzi məsələlərə aydınlıq gətirməyi lazım bildim.

Sovet dönəmində sovet ideologiyası, qırmızı təbliğat maşını hər şeyi imperiyanın hegemonluğuna xidmətə yönəldirdi. Adi bir səhvə yol verən, sovet ideologiyasından azca kənara çıxan hər kəs bu təbliğat maşınının mənfur nəfəsi ilə dərhal məhv edilirdi. İş o yerə çatmışdı ki, estetika elminin gözəllik kateqoriyasına münasibətdə də bu hegemonluq özünü bariz şəkildə göstərirdi.

“Gözəllik odur ki, o insanın fikrini qanadlandırır, yaşamağın mənasını ona öyrədir, irəliyə doğru sürətini artırır. Eybəcərlik isə in-

sanın ətəyindən tutub, geriyə, arxaik qayda-qanunlara tərəf sürükləyir, mürtəce fikri qüvvələndirir, mənəviyyatında ölgünlük yaradır”, – fikri məqbul sayılmırdı. Qədim Yunanlarda gözəl sözünün hərfi tərcüməsi “Qalos”dur. Bu sözün mənası isə odur ki, istəyirəm, arzu edirəm, çağırıram.

Deməli, gözəllik haqqında dediyimiz fikrin sovet alimləri tərəfindən məqbul sayılması o demək olardı ki, dünyanın hər yerində gözəlliyin eybəcərliyə qarşı mübarizəsi nəzərə çarpacaqdı. Bu isə sovet imperiyasına sərfəli deyildi. Onun təbliğat məşını bunu diktə edirdi ki, gözəllik yalnız sovetlər ölkəsindədir, dünyanın qalan ölkələrində eybəcərlik hökm sürür.

Həç xətirəmdən çıxmaz. Azərbaycanın görkəmli yazıçısı Süleyman Rəhimov (1906-1983) “Su satan qız” adlı bir hekayə yazmışdı. Burada bazarda su satan bir qızın faciəli taleyi təsvir olunurdu. Bu cür hadisələr Azərbaycanın hər bir rayonunda baş verirdi. Yayın qızmar vaxtında su dolu səhəngi çiyinə alıb “su, su var” – deyər bazarı dolaşan 13-15 yaşlı qızlara hər an rast olunurdu. Süleyman Rəhimov Azərbaycanda rast olub qələmə aldığı qızın faciəvi taleyini sovet ideologiyasının qorxusundan hadisələri İran Azərbaycanına köçürmüşdü.

Hətta bu vaxtlar “Konfliktsiz dramaturgiya” adlanan bədnam bir nəzəriyyə də meydana atılmışdı. Bu nəzəriyyəyə görə, guya Sovet İttifaqında hər şey gözəldir, qanunlar alidir. Antoqonik ziddiyyətlər yoxdur. İctimai və dövlət adamları büllur kimi pak və təmizdirlər, onların arasında kiçik də olsa səhvə yol verən olmaz. Elə buna görə də V.Lyubimovun “Seryoja Streltsov”, Abdulla Şaiqin (1881-1959) “Xasay” pyesi “Konfliktsiz dramaturgiya” nəzəriyyəsi mövqeyindən haqsız tənqiddə məruz qalıb repertuardan çıxarılmışdı. Bu cür misalların sayını istənilən qədər artırmaq mümkündür.

Təbii ki, belə bir vaxtda sovetlər ölkəsində faciənin baş verməsindən söhbət açmaq, faciə janrında əsər yazmaq “gedib-gəlməzə” üz tutmaq, həyatından keçmək demək idi. Halbuki Sovet dönəmində nəinki, böyük şəhərlərdə, kiçik rayon və qəsəbələrdə də insanlar, tez-tez faciə ilə üzləşirdilər. Özü də bu faciələri əksər hallarda, vəzifəli

adamlar törədirdilər. Məlum olmuş bir hadisə əsasında qələmə aldığı bu yazı da, həmin yüzlərlə, minlərlə faciəvi hadisələrdən biridir.

Hörmətli oxucunun nəzərinə bunu da çatdırım ki, bu hadisə mahiyyət etibarilə, bir növ Azərbaycan dramaturqu Süleyman Sani Axundovun (1875-1939) “Eşq və intiqam” və 1930-cu ildə yaradıcılığa başlamış Çin dramaturqu Tşao Yuyum (Van Tszyabao) “Tufan” (Tayfun) pyesinin məzmununa yaxındır. Fərq burasındadır ki, adlarını çəkdiyim hər iki əsərdə feodalizm dövrünün özbaşınalığı üzündən törəyən hadisə nəticəsində qardaş-bacı, bilməyərkədən, bir-birinə aşıq olurlar. Lakin onlar qovuşmurlar. “Eşq və intiqam”da ana Çingizin öz bacısına vurulduğunu duyur, Piri babanı bu işdən agah edir. Piri baba məsələni Çingizə açır. Bu xəbəri eşidən, yəni bacısına vurulduğunu bilən Çingiz dəlilik dərəcəsinə gəlsə də, hər halda əsas fəlakətin qarşısı alınır.

“Tayfun” əsərində də, demək olar ki, eyni hadisə baş verir. Mülkədar Çpu Ru Yunanın oğlu Çyon Pin bilməyərkədən bacısı Si Fine aşıq olur. Onunla tez-tez görüşür. İşdən agah olan ana Lui Şirin, çox çətinliklə də olsa müsibətin qarşısını alır.

Bu cəhətə də diqqət yetirək ki, hər iki əsərdə təsvir olunan hadisələr müəlliflərin bədii düşüncələrinin, bədii təfəkkürlərinin məhsuludur. Mənim danışacağım hadisə isə sovet dönəmində “insanların ən azad, ən xoşbəxt yaşadıkları, azad nəfəs aldıkları” bir cəmiyyət adlandırılan cəmiyyətdə baş vermişdir. Özü də dəhşət burasındadır ki, burada ata öz doğma qızı ilə əlaqədə olur, qız uşağa qalır. Burada mənim nə bədii təfəkkürüm, nə bədii düşüncəm heç bir rol oynamır. Sadəcə olmuş hadisəni nəql edirəm.

...1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmamışdan bir ay əvvəl N. rayonunda kankan Əmrahın ailəsində bir qız uşağı dünyaya göz açdı. Ailənin sevinci yerə-göyə sığmadı. Səbəblərdən biri də bu idi ki, yaşı 35-i keçmiş Əmrah altı il evli olmasına baxmayaraq uşaq üzünə həsrət idi. Qohum-qonşuların, tanışların hərəsi bunun səbəbini bir cür yozurdu; kimisi qadını günahkar bilirdi, kimisi Əmrahi. Əmrahın qoca anası Fatmanisə hey deyindir, oğlundan tələb edirdi ki, arvadını boşasın. “Qısır qadın evə xoşbəxtlik gətirə bilməz”

– deyib dururdu. “Allah özü bildiyi məsləhətdir, verən də odur, alan da o” – fikrinə tapınan Əmrah isə sevib evləndiyi, gözəl-göyçək, namuslu-qeyrətli, işgüzar, ailəcanlı, səmimi, mehriban, hər şeyin yerini bilən ağıllı Sərvinazını nəinki boşamağı, ondan heç bir gün də ayrı olmağı ağılına belə gətirə bilmirdi.

...Uşağın ailəyə gətirdiyi sevinc yerə-göyə sığmırdı. Fatmanisə arvad hamıdan çox sevinirdi. Həmişə deyindən, hər şeyə irad tutan, heç bir iş görməyən, gəlininə kinli-kinli baxan, tez-tez xoşagəlməz sözlər ilə onun qəlbinə dəyməyə çalışan Fatmanisə arvad, Sərvinazın hamilə olduğunu bildiyi vaxtdan, tamam dəyişmişdi; tanınmaz olmuşdu. Hər gün səhər tezdən durub evi təmizləyər, həyəti süpürüb qaydaya salar, gəlininin alnından öpər, əllərini yuxarı qaldırır dua edər. Allaha razılığını bildirərdi.

Uşağın adqoyma məsələsi ortaya çıxanda Əmrah dedi: “Əziz ana Sərvinaz da, mən də xahiş edirik ki, icazə verəsən, uşağı sənin adınla çağıraq”. Fatmanisə arvad xoşhəllıqlə gülümsündü: “Çox sağ olun balalarım, mən sizdən çox razıyam. Allahıma dua etmişəm, sizdən də xahiş edirəm, vaxtilə sizə etdiyim sitəmləri bağışlayım. Bir də xahiş edirəm fikrinizə başqa şey gətirməyin. Mən istəyirəm ki, nəvəmin adı qəşəng olsun, ürəkaçan olsun. İnanın mənim öz adımdan heç xoşum gəlmir”, – dedi. Əmrah: “Yaxşı ay ana onda uşağı özün istədiyin adı qoy” – dedi.

Fatmanisə oğluna, gəlininə xoş nəzər salıb dedi: “Mən bu barədə çox fikirləşmişəm, götür-qoy eləmişəm. Bu uşaq ailəmizə mehribanlıq, səmimiyyət, məhəbbət, sevinc gətirdi. Onun adını Mehriban da, Məhəbbət də qoymaq olardı. Ancaq mən Sevinc adını üstün tutdum. Razı olsanız uşağın adını Sevinc qoyarıq”.

Razılaşıdılar. Fatmanisə arvad, yaşına uyuşmayan cəld bir hərəkətlə ayağa qalxıb sevinc hissi ilə, təbəssümlə, tavandan asılmış nənənidə mışıl-mışıl yatan körpəyə yaxınlaşdı. Ağzını onun qulağına yaxınlaşdırıb “Sevinc”, “Sevinc”, “Sevinc” deyər çağırırdı. Özündən razı halda, xoşbəxt halda oğlu Əmraha və gəlini Sərvinaza yaxınlaşıb onları öpdü.

Sevinc Əmrahın kasıb, fəqət mərd, namuslu, zəhmətsevər, xeyrixah ailəsində ata-ana qayğısı, nənə nəvəsi ilə boy atıb böyü-

yürdü. Uşaq yeriməyə başlayanda, nənə Fatmanisə, evin bir kün-cündə qoyulmuş, üstünə yorğan-döşək yığılmış köhnə, iri sandığı açdı, oradan bir ipək yaylıq çıxarıb sevimli nəvəsinin boynuna bağladı, dil açıb danışmağa başlayanda, “ana”, “ata”, “nənə” sözlərini söyləyəndə, nənə, vaxtı ilə rayondakı “Maşın-traktor stansiyası”nın (MTS) bağında bağban işləmiş rəhmətlik əri Məşədi Ələsgər kişinin ona hədiyyə etdiyi cüt brilyant qaşlı üzüyü barmağından çıxarıb, böyük arzularla, xoş niyyətlə nəvəsinə hədiyyə etdi. Vaxt yetişdi. Sevinc şagird oldu; evlərinin yanındakı 7 № li yeddi illik məktəbin birinci sinfinə getdi.

Nənə Fatmanisə Sevincə daha çox qayğı göstərirdi. Ona bol meyvə, tərəvəz yedizdirməyi özünə borc bilirdi. Həyətlərindəki “gülöyşə” narı dənələyib ona yedizdirməkdən xüsusi zövq alırdı. “Ay mənim ağıllı, gözəl nəvəm, – deyirdi, – dünyada müxtəlif cür meyvələr yetişir. Elələri var ki, biz onların nə özünü görmüşük, nə də adlarını eşitmişik. Bizim Azərbaycanda da, maşallah, müxtəlif adda meyvələr yetişir. Onların hər biri insan üçün xeyirlidir. Ancaq mənim aləmində narın, üzümün, tutun, incilin, qozun yerini heç bir meyvə verə bilməz.

Nənə hər gün 2-3 dəfə Sevincin qara saçlarını xüsusi səliqə ilə, oxşaya-oxşaya darayar, qoşa hörük edib gərdəninə ötürərdi. Nənə-nəvə arasında güclü bir məhəbbət yaranmışdı; bir-birindən ayrı dura bilmirdilər. Sevinc dərstdən qayıdan kimi məktəb çantasını bir kənara qoyub nəvəsinin yanına qaçar. Onu qucaqlayıb öpərdi. Nənə gözə dəyməyəndə Sevinc həsrətlə, nigarançılıqla: “Bəs nənəm hanı? Evdə yoxdu?” deyə soruşardı. Nənə olduğu yerdən: “Burdayam qəşəng nəvəm, indi gəlirəm” deyib onu nigarançılıqdan qurtarardı.

Günlər keçdi, aylar ötdü, illər dolandı. Sevinc gündən günə boy atır, gözəlləşirdi, ağıllı, dərrakəli, səmimi, işgüzar olması onun xarici gözəlliyinə rəvnəq verirdi. Hələ 11 yaşı tamam olmamış onun gözəlliyi barədə söz-söhbət məhlə qadınlarının dilindən düşmürdü. Nəvəsinin gözə gələcəyindən qorxan nənə hər gün onun üçün üzərlik yandırır, “nəvəmə gözü dəyənin gözü çıxsın” – deyə onu pis nəzərlərdən qorumağa çalışırdı. Sevinc 7-i sinfə gedəndə, artıq elçilər öz-

lərini bəyan etməyə başlamışdılar. Sevincin isə gözü, könlü onların evləri ilə üzbəüz evdə yaşayan uca boylu, enli kürəkli, xoş simalı, zəhmətsevər bir gənc olan Əkrəmdə idi. Çilingər sənətinə sahib olmuş Əkrəm Sevincdən üç yaş böyük idi; ata-ananın yeganə övladıydı. Faytonçu Əmir kişi adlanan atası Sevincin atası Əmrahla dost idi. Oruc tutan, namaz qılan anası Tükəz xala səmimiyyətdə, qonşu qədri bilməkdə ərindən geri qalmazdı.

Fatmanisə nənə gənclərin məhəbbətindən xəbərdar idi. Sevincilin evlərində, həyətlərində bir şey xarab olsaydı, cihaz sıradan çıxsaydı Əkrəmə müraciət edərdilər. O da canla-başla həmin nasazlıqları aradan qaldırardı. Əkrəm işlədiyi müddət ərzində Fatmanisə nənə ona göz qoyar, danışığına, hərəkətlərinə fikir verərdi. Qonşuların onun barəsində dedikləri: “Əkrəm əxlaqlı, başı aşağı oğlandır. Hər işdən başı çıxar. Əlləri də qızıldır” – sözlərinə tamamilə şərik olurdu; “Allah saxlasın, xoşbəxt olsun” – deyə ürəyində pıçıldayardı.

...Xəstə yatağında uzanan nənə şəfqət dolu nəzərlərini nəvəsindən çəkmirdi. Sevincin qardaşsız-bacısız olması da ona bir dərd idi. Neçə gün idi ki, Sevinc xəstə nənəsinin yatağı yanından kənara çəkilmirdi; nə qədər desələr dərsə də getmirdi. Nənə ətrafa göz gəzdirib nə isə dedi. Nə əlini əlinə alıb sığallayan Sevinc, nə də gəlini Sərvinaz heç nə başa düşmədilər. Sevinc sifətini nənəsinin sifətinə qoydu, qulağını onun ağzına tutdu. Sərvinaz döşəyin kənarında diz çökdü. Elə bu vaxt Əmrah içəri girdi. Sərvinaz bir qədər kənara çəkildi; Əmrah onun yerində çömbəldi. Fatmanisə nənə oğlunun əlini tutub zorla eşidiləcək bir səslə: “Əkrəmi çağırın!” – dedi. Nə Əmrah, nə də Sərvinaz bu çağırışın mənasını başa düşmədilər. Sevincin isə gözlərində yaş işıltıları görüdü, üzü allandı, dodaqlarında təbəssüm oynadı.

Əkrəm gəldi. Nənə gülümsündü. Bir əlinə Sevincin, digər əlinə Əkrəmin əlini alıb qırıq-qırıq danışmağa başladı: “Övladlarım, – dedi, – ömür-gün yoldaşım Məşədi Ələskər mənim yolumu gözləyir; təkidlə məni çağırır. Köç etmək vaxtıdır. Sizi Allah amanında qoyub gedirəm. Biri-birinizdən muğayat olun. Heç bir çətinlik, vəziyyətin ağırlığı sizi qorxutmasın. O dünyaya əcdadlarınızın yanına alınacağıq, üzuağ, vicdanı təmiz gəlin. – Sonra üzünü gəlini Sərvinaza

tutub: – Qızım, vaxtı ilə sənə çox əzablar vermişəm, haqsızlıqlar etmişəm. Hər şey üçün məni bağışla, zəhmətini halal elə” – dedi və əbədi gözlərini yumdu. Sevinc hönkürtü ilə özünü onun üstünə atdı. Sərvinaz ağı deyib için-için ağladı. Göz yaşlarını ürəyinə axıdan Əmrah dəfnə hazırlıq görmək üçün həyəətə çıxdı. Bayaقدan bəri istəkli, mehriban nənəsinin cəsədi üstə hönkür-hönkür ağlayan Sevinc çiyinlərindən qüvvətli, həm də mehriban əllərin yapışdığını hiss etdi. Yanı üstə çevrildi. Əkrəm idi. Günahkar adamlar kimi yazıq-yazıq ona baxırdı. Sevinc, özü də hiss etmədən dikəldi. Əkrəm onun əllərindən tutub qaldırdı. Yaşla dolu qara gözlər Sevincin qəmgin, fəqət olduqca gözəl, cazibədar simasında bərq vururdu. Əkrəm bir söz demədən ovcunun içi ilə bu qara gözlərdəki yaşları silməyə başladı. Sevinc onun əllərindən tutub özünə tərəf çəkdi. “Sağ ol!” – deyib həyəətə çıxdı. Həyəət kişilərlə dolu idi, geniş eyvanda və evlərdə ağı deyib ağlayan qadınlar yerbəyer olmuşdular. Meyiti həyətin aşağı tərəfindəki örtülü bir yerdə yuduqdan sonra bir neçə saat gözlədilər və aparıb dağüstü qəbiristanlıqda dəfn etdilər (Allah rəhmət eləsin).

Sevinc evlərinin yanındakı yeddi illik məktəbi bitirdikdən sonra evlərindən bir xeyli uzaq orta məktəbin səkkizinci sinifində oxumağa başladı. O dərsə gedib-gələndə puçur-puçur tər tökürdü. Yol boyu ona rast gələnlər etinasız keçib gedə bilmirdilər. Kimisi həsəd aparır, qibtə edirdi, kimisi paxıllıq, kimisi də... canı yanmış necə də gözəldir. Elə bil Allah təala xoş vaxtında yaradıb, bu ölmüşü – deyər xeyli arxasınca baxırdı. Nağıllarımızda deyildiyi kimi, Sevinc elə bil “Aya deyirdi: sən çıxma, mən çıxım, günəşə deyirdi: sən çıxma, mən çıxım”.

Rayonun subay cavanları bir yana, yüksək vəzifə sahibi olan evli kişilər də Sevincdən pay umurdu. Vəziyyət getdikcə mürəkkəbləşirdi; Sevincin məktəbə gedib-gəlməsi çətinləşirdi. Əmrah kişi çox fikirləşdikdən sonra Sevinci 9-cu sinifi belə qurtarmamış məktəbdən ayıraraq evdə oturtdu.

Demə, Bakıda və rayonda ailəsi, iki arvadı, hər arvadından üç uşağı olan rayon partiya komitəsinin katibi də Sevincin həsrətindəymiş. Onu ələ gətirmək üçün yollar arayırmış. Əmrahın Sevinci mək-

təbdən ayırmaq xəbərini eşitcək: “deməli belə, indiki zəmanədə şagirdi məktəbdən ayırub, ev dustağı etmək... – deyə əlini-əlinə sürtüb: – Əmrah kişini yanına çağırırdı. Əvvəl ona hədə-qorxu gəldi, onun bu hərəkətinin sovet ideologiyasına, sovet həyat tərzinə uyuşmadığını söylədi. Ancaq hiss etdikdə ki, Əmrah kişi qorxu-hürkü bilən kişi deyil, başladı üsul qurmağa: – Bilirsən. Əmrah kişi, indi zəmanə pisdir. Özün də yəqin eşitməmiş olmazsan ki, hər gün neçə-neçə xalq düşməni ifşa olunur. Sənin o hala düşməyinə mənim vicdanım yol verməz. Bunu da bilirəm ki, işin ağır işdir; qazancın az, ailəni çətinliklə dolandırırısan. Mən səni münasib bir yerdə yaxşı bir maaşla işə düzəldərəm. Sevinc üçün də yaxşı bir mülk alaram. Mən onun vurğunuyam axı. Onu, necə deyərlər yağ içində böyrək kimi saxlayaram. Sən də var-dövlət içində kişi kimi yaşayarsan, – dedi və sınaıçı nəzərlərlə Əmrahı süzdü. Əmrah gülümsündü müəmmalı şəkildə katibə nəzər salıb: – Namusdan, qeyrətdən uzaq var-dövlət içində kişi kimi. Hə?” – deyə sual etdi.

Katib sözün mahiyyətinə varmadan “əlbəttə, rahat, asudə, kişi kimi” – cavabını verdi. Birdən Əmrah nəyi isə xatırlamış kimi gülümsündü: “Axı, ay katib, – dedi, – yaşıvun orta həddi keçməsi bir yana, özün də evlisən axı”.

Katib ciddi və ötkəm halda: “Bunun mətləbə heç bir dəxli yoxdur, – dedi. – Sonra zarafat tərzilə: – Balam, sizin peyğəmbəriniz Məhəmməd yeddi arvad almağı məsləhət görməyibmi? Mən ki hələ üçüncü ilə... Katib səhvə yol verdiyini anlayıb: “ikincisi ilə evləni-rəm” – dedi.

Əmrah kişi bir söz deməyib ayağa qalxdı. Katib bunu görcək: “Yaxşı-yaxşı fikirləş, Əmrah kişi, sonrakı peşmançılıq fayda verməz. Səndən cavab gözləyirəm” – dedi. Əmrah kişi daxili üzüntülər, dəhşətli fikirlər içərisində və həyəcanlı halda yeriyir, hara getdiyini, nə edəcəyini bilmirdi. Katibin “var-dövlət içərisində kişi kimi yaşa” sözləri ona rahatlıq vermirdi. “Tfu, namərd atanın biqeyrət oğlu” – deyə hirsle dilləndi. Birdən anası Fatmanisə nənənin ölümqabağı Sevincle Əkrəmin əllərindən tutub dediği sözlər yadına düşdü. Fikri dumanlandı: “Yaxşı, indi mən nə edim? Bu yaşımnda, bu halımda Əmirə

deyim ki, ay dost, gəl qızımı oğluna al. Eşidə-bilən olsa bu rüsvayçılığa necə dözərəm? Camaatın ağzını bağlamaq olar. Əmir də ki, rahat oturub evində. Axı onun nə vecinədir ki...

Bu düşüncələrlə Əmrah kişi həyətinə girəndə Əkrəmin valideynləri Əmir kişi ilə Tükəz arvadı eyvanda Sərvnazla söhbət edən gördü. Görüşüb hal-əhval tutdular. Əmir kişi: “Əmrah, – dedi, sən neçə illik qonşuluqda, dostluqda yaxşı bilirsən ki, mən uzun danışmağı xoşlamıram. Zəka sahibləri doğru deyiblər ki, uzun söhbət yalansız olmaz, çox pul haramsız. Mənimki kəsədir, ya hə de, ya da yox: Gəlmişik qızın Sevinci oğlum Əkrəmə istəyək.

Bu söz Əmrahi daxilən razı salıb sevdirsə də özünü o yerə qoymadı, alnını qaşdı. Arvadı Sərvnaza ötəri nəzər salıb: “Vallah nə deyim. Mənə qalsa, etirazım yoxdur. Ancaq qızın fikrini də bilmək pis olmaz”. Əmir kişi dodaqaltı gülümsədi. “Nə deyirəm ki? – dedi. – Məsləhət sizindir. Qızınızdan soruşub bizə xəbər verərsiniz. Əmrah allandı”. Sərvnaz ayağa qalxmaq istəyən Tükəzin çiyindən mehribanlıqla basıb oturdu: “Nə danışırsınız?” – dedi, çay içməmiş sizi buraxan kimdir? Axı bir də ki, ay Əmir qardaş qızımız bəyəm uzaqdadır. Bu dəqiqə fikrini öyrənil sizə deyərəm”. Ana yan otağa keçdi. Bu vaxt ərzində araya sükut çökdü. Axı bu dörd nəfərin dördü də, Əkrəmin də Sevincin də valideynləri çox yaxşı bilirdilər ki, övladları bir-birinə aşıqdirlər. Sevincin yanından şad-xürrəm çıxan Sərvnaz sevinclə: “Allah mübarək eləsin, – dedi, – çayınızı şirin edin”.

Razılıq hissi ilə başını tərpədən Əmir kişi Əmraha: “Bilirsən qonşu 20 gündən sonra Ramazan ayı, Orucluq başlanır. İcazə versəydiniz orucluğa kimi uşaqları bir-birinə qovuşdurardıq. Nişanla toyu bir yerdə edərdik. Sən mənim halıma bələdsən, vəziyyətimdən xəbərdarsan, mən də sənin. Ləngitməyin mənası yoxdur”. Bu təklif Əmrahin ürəyindən oldu. “Nə deyirəm ki? – dedi, – Allah xeyirli eləsin, xoşbəxt olsunlar...”

Üç ay idi ki, Sevinc ər evində seçib sevdiyi Əkrəmlə öz aləmlərində xoşbəxt həyat sürürdülər. 1939-cu ilin qızıl payız fəslı idi. Sevinc tezliklə ana olmalı idi. Bu vaxt ara düzəldən Bikə qarı katıbdən xüsusi tapşırıq alıb Sevincin yanına tələsirdi; öyrənmişdi ki, Əkrəm

bu gün qonşu rayona gedib, özü də gec qayıdacaq. Tələsik özünü Sevincin yanına yetirmək istəyirdi ki:

– Bikə, Bikə, torbatikə,
Qoz sındıra, fındıq əkə.

– deyə uşaqlar hay-küylə onun qarşısını kəsib ələ salmağa başladılar. Bikə yaşayan məhlənin camaatı ümumiyyətlə onu tanıyanlar ona nifrətlə yanaşırdılar. Əlli yaşına kimi qoz halvası bişirib satmaqla məşğul olan bu çil-çil sifətli yekəpər qadın camaatın rəyinə görə səkkiz dəfə ərə getmişdi. Ərə getdikləri də heç kimin tanımadığı, başqa yerlərdən gəlmiş təsadüfi adamlar olardı. İlan tutan, fala baxan, köhnə əşya satan, qoz satan, meyvə oğurlayan, qumarbaz, nə bilim daha kimlər. Heç birindən də uşağı olmamışdı. Camaat arasında gəzən bir söhbəti Bikənin adı ilə boylayıb danışırdılar.

Köhnə əşya satanın əvvəlki arvadlarından birindən olan oğlu da bir qədər onun evində qaldı; dözməyib qaçdı. Deyirlər bir gün köhnə əşya satanın 13 yaşlı oğlu Bikədən soruşur ki, indiyənə kimi neçə kişiyə ərə getmişən? O da cavabında barmaqlarını qatlama-qaqlama deyir: Əli, Vəli, Pirvəli, on ikisi ondan irəli. Alma satan, qoz satan, bir də ki, hələlik sənin fırıldaqçı atan. Bikə həm də utanmaz, həyasız, üzdənirəq bir qadın idi. Heç kim onunla rast olmaq, üz-üzə gəlmək istəməirdi. Bir adamdan narazı olan kimi: “utub onu güngörməzime soxaram” deyərdi.

Bikə, rast gələn bir müəllimin köməyi ilə məhlə uşaqlarının əlindən qurtarıb, özünü Sevincilin qapısına yetirdi. Qapını açan Sevinc varlığında naxoş bir duyğu hiss etdi; özündən asılı olmayaraq bədəni uçdu. Özünü ələ alıb: “Kimi istəyirsən, qarı?” – deyə soruşdu. Bikə qarı suala məhəl qoymadan başladı, nə başladı: “Pəh-pəh dünyalara dəyəən çuvanəzənsən. Şahlara layiq canansan. Sənin yerinə kim olsaydı indi bütün bu rayon onun ixtiyarında olardı. Hamı ona bəxtəvərlik oxuyardı”.

Sevinc dözə bilməyib: “Qarı nənə, xalxın dərdi sənə qalmaq, get işinlə məşğul ol” deyib onu qapıdan çıxarmaq istədikdə Bikə qarı

rişxəndlə onu süzüb: “Ay yazıq, elə mən işimlə məşğulam da. Məni katib göndərib ki, sənə deyim, o, səni xoşbəxt eləmək istəyir”. Sevinci elə bil ilan vurdu. Heç nəyə əhəmiyyət vermədən qarının qolundan tutub “qarı mənim ərim var, utan, abır-həyə elə. Allahından qorx. Gündə bir ev yıxdığın yetər deyib, onu qarıdan çölə çıxarır”. Bikə qarı hələ qarının arasında ikən: “Vallah sənə heyifim gəlir. Bu nə üst-başdır. Nə görmüsən o fəhlə gədədə. Bu cür gözəlliyi niyə fətə verirsen, Ay ağılsız” deyib bir baş katibin yanına gəlir; hadisəni danışır. Katib ondan eşitdiyi “mənim ərim var” sözlərini bir neçə dəfə təkrar edir. Əlini-əlinə sürtüb gülümsünür: “Deyirsən Əkrəm qonşu rayona gedib? – soruşdu. “Hə” cavabını alcaq: Yaxşı, sən get” deyərək telefonun dəstəyini götürüb həmin rayona zəng edir.

Hava qaralmaq üzrə idi. Sevinc narahatçılıqdan özünə yer tapa bilmirdi. Ağlamsınan kimi oldu. Bu vaxt hər gün olduğu kimi gəlininə dəyməyə gələn Tükəz ana Sevincə təskinlik verməyə başladı: “Darıxma, qızım, – dedi, harda olsa indi gələr, görünür, minik tapa bilməyib. Gecə yarıdan ötdü. Xeyli vaxt idi ki, Əmir kişi də arvadından nigaran olub, oğlu gilə gəlmişdi. Səhər açıldı. Milis idarəsindən gəlib Sevinci apardılar. Sorğu-suala tutmağa başladılar. “Sənə Sovet hökuməti əleyhinə bir söz deməyib ki?” “Hərəkətlərindən şübhəli bir şey hiss etməmişəm?” “Ellər atası Stalinin şəklini cıranda görməmişəm?”

Sevinc bütün suallara yox, yox, yox cavabını verirdi. Məlum oldu ki, guya Əkrəm dahi rəhbər, ellər atası Stalinin şəkli olan qəzeti cıranda, “eh, belə də yaşayış olar?” deyəndə sovet quruluşundan şikayət edəndə, hökumətin qarasına xoşagəlməz sözlər söyləyəndə Aşot adlı bir nəfər eşitmiş, hətta ona irad da tutmuşdur.

Bu xəbər ildırım surəti ilə rayona yayıldı. Söz gəzdi ki, Əkrəmi xalq düşməni kimi ittiham edəcəklər. Hamı Sevincdən uzaq gəzirdi. Salamlarını belə almaq istəmirdilər. Vəziyyət getdikcə mürəkkəbləşirdi. Bu vəziyyətə dözə bilməyən Əmrah kişi dünyasını dəyişdi. Arvadı Sərvinaz da bir neçə ay sonra ərinə qovuşdu. Bir gün üç nəfərin iştirakı ilə Əkrəmi dindirdilər. O, and-aman elədi ki, belə hadisə olmayıb, Aşot isə onun üzünə durdu. Böhtanından imtina etmədi. Əkrəmi siyasi dustaq kimi həbs etdilər. Heç kəslə görüşməyə icazə ver-

məyib sürgün etdilər. Əkrəmin atası-anası da bu dərdə dözə bilmədilər; həyatı tərək etdilər. Sevinc körpə qızı Məhəbbətlə tək qaldı. O, körpəsini – sevimli əri Əkrəmin yadigarı Məhəbbəti böyütmək üçün özündə qüvvə tapmalı, hər əzabə, hər çətinliyə dözməli idi.

Katibin həyasızlığı, hikkəsi artırdı. Heç bir vasitə ilə Sevincin iradəsini qıra bilməyən katib yeni ləyaqətsiz bir üsula əl atdı. Necə deyərlər, suyu yumşaq, ayağı sürüşkən qadınlardan olan poçt şöbə-sində işləyən Tutunu öyrədib Sevincin adından Əkrəmə bu məz-munda belə bir məktub yazdırdı: “...Mən səni tamam unutmuşam. Həyatın mənasını indi dərk edirəm. Nə qədər ki, gec deyil gözəlli-yimdən istifadə etməyi lazım bildim; özümə xoş olan yolu seçdim. Cavan ömrümü puç etməyəcəkdim ki. Səndən olacaq uşağı da məhv etdim. Bu məktubu da sənə ona görə yazdım ki, mənə arxayın olma-yasan. Başının çarəsini biləsən”. Əkrəm məktubun Sevinc tərəfindən yazıldığına inanmadı; həqiqəti bilmək üçün rayonda bir yerdə işlə-diyi, özünə dost bildiyi İslama məktub göndərdi. Tutu bu məktub ba-rədə katibə xəbər verdi. Məktubun məzmunu ilə tanış olan katib İslamı çağırırdırib tapşırığını verdi. Katibin qarşısında müti gül kimi boyun əyən İslam Əkrəmə yazdı ki, çox təəssüf ki, bu məktubu Se-vinc özü yazıb. O, pis yola düşmüş, sənin adını ləkələmişdir. Üzdən iraq dostundan aldığı məktub Əkrəmin qol-qanadını qırır, qəlbinə ağır zərbə endirib, ümitsizləşdirir.

Müharibənin başlanması vəziyyəti daha da çətinləşdirdi. Sevinc təqiblərdən, kinli-küdurətli baxışlardan, soyuq münasibətdən yaxa qurtarmaq üçün doğulub boya-başa çatdığı rayonu tərək etmək məc-buriyyətində qaldı. Ata mülkünü, qaynatasığilin evlərini dəyər-dəy-məzə satıb ana tərəfdən uzaq qohumları olan Nigar adlı müəllimənin yaşadığı rayona pənah apardı. İki oğul böyüdüb müharibəyə yola sal-mış insancanlı, vətənpərvər, gözütöx, səmimi, xeyirxah olan, na-muslu, ləyaqətli bir ömür yaşayan Nigar müəllimə Sevinci öz doğma balası kimi qəbul etdi. bir neçə vaxt evində saxladıqdan sonra Sevin-cin öz xahişi və təkidi ilə öz evinə yaxın bir otaq kirayə etdi. Atalar demiş “ilan vuran ala çatıdan da qorxar”. Sevinc bu rayonda da bəzi üz-dən iraq kişilərin pis niyyətlərindən, naqis hərəkətlərindən yaxa

qurtarmaq niyyəti ilə gözəl əndamını, diqqəti cəlb etməyən paltarlar altında gizlətdi. Gözəl məlahətli simasını yaraşıqsız hala saldı. Özünü yaşlı qadın halına gətirdi. Zəka sahiblərinin bir fikri yadına düşdü: “Gözəllik xoşbəxtlikdir, həm də başabəla gətirir”.

İllər ötdü. Məhəbbət orta məktəbi bitirib rayon hərbi komissarlığında makinaçı katibə kimi işə başladı. Sevinc isə 37 yaşı olmasına baxmayaraq xeyli qocalmış, xəstələnib yatağa düşmüşdü. Əkrəm, bir neçə ay idi ki, bəraət qazanıb, azadlığa buraxılmışdı. İş elə gətirmişdi ki, o da öz rayonlarına qayıtmaq istəmədiyindən Sevincilin məskunlaşdığı rayonda yaşamağa başlamışdı. Bir gün o, Rayon hərbi komissarlığına gələrkən Məhəbbətlə üzləşdi. Bütün bədəni lərzəyə gəldi. Elə zənn etdi ki, qarşısındakı Sevincdir. Dili tutuldu, nəfəsi təngidi. Məhəbbətin də ürəyində Əkrəmə istilik oyandı. Onlar görüşməyə başladılar. Evlənməyə qərar verdilər. Bir gün Əkrəmin qapısının zəngi çalındı. Qapıda Məhəbbət dayanmışdı: “Gəldim ki, görüm sən necə evdə yaşayırsan, xoşuma gələcəkmi? Deyə zarafat etməyə başladı. Əkrəm Sevincə gülər üzlə otağına dəvət tdi. İstirahət günü idi. Altı saat bir yerdə oldular. İş onunla nəticələndi ki, Məhəbbət öz bakirəliyini itirdi. Qəribə burası idi ki, qız kiçicik də olsa peşmançılıq hissi keçirmədi, əksinə bütün istəyinə nail olmuş adamlar kimi sevinc və fərəh boynunda süzürdü, evə də şadlıqla gəldi”. Sevincin: “Qızım, xeyirdirmi?” sualına “hə, ana, mən xoşbəxtəm” cavabını verib xeyli vaxt güzgü qabağında oturub gülümsəyə-gülümsəyə özünə tamaşa etdi.

Həmin vaxtdan etibarən onlar hər gün görüşməyə başladılar. Bu minval ilə üç ay keçdi. Məhəbbətin bədəni ağırlaşdı hamiləliyi biruzə verirdi. Ana Sevinc ondan şübhələnməyə başlamışdı. Bir gün ana Məhəbbətə yaxınlaşdı dedi: “Qızım, məndən heç nəyi gizlətmə. Mən səni başqa halətdə görürəm. Məhəbbət gülümsündü: “Yadımdadırmı ana, üç ay əvvəl mən evə çox şad gələndə sən soruşdun ki, qızım xeyirdirmi?” mən də dedim ki, “hə ana mən xoşbəxtəm”. Təsəvvür et ki, mən həmin gündən ərdəyəm. O, çox gözəl insandır. Mənə baxmaqdan yorulmur. Bəzən gözlərini üzümə zilləyib xeyli xəyala dalır. Xəyallar içərisində: “Ah, Sevinc, deyə köks ötürür. Özünə gəldikdə mənim sevincim deyə bağına basır”.

Sevinci heyrət götürmüşdü. Ona qərribə görünən bu idi ki, baki-rəliyini itirmiş, qeyri-qanuni uşağa qalmış Məhəbbət elə danışırdı ki, elə bil heç bir şey olmamışdı. O, dözə bilməyib ilk dəfə olaraq Məhəbbətin üstünə qışqırdı. Onu lənətlədi. Məhəbbət heç şeyə əhəmiyyət vermədən anasına yaxın gəldi. Onun zəif əllərindən tutub dedi: “Məni bağıslasan da, bağıslamasan da həqiqəti deyəcəyəm. Mən onu görəndə ən yaxın, ən doğma, ən əziz adamımı görəni kimi oluram. Desə ki, xəstə ananı da at, mənimlə uzaq diyara gedək, ən ağır işlərlə məşğul olaq” yox demərəm. Ancaq məndən xahiş edir ki, “Bir səhvdir etmişik, bir günahdır işlətmişik, gedək ananla məni tanış et. İş rəsmiləşdirək. Xəstə ananda bizimlə yaşasın”. “İndi söz sənindir. Sabah istirahət günüdür. İcəzə verirsənmi o gəlsin” dedi Məhəbbət.

Ana Sevinc nə edəcəyini, necə qərar verəcəyini bilmirdi. Bu xəstə halında Sevdini Əkrəmin yeganə yadigarı Məhəbbəti bu vəziyyətdə necə rədd etsin. Göz yaşlarını saxlaya bilməyib hönkür-hönkür ağladı. Məhəbbət ona yaxınlaşıb qucaqladı. Göz yaşlarını silib üzündən öpdü: “Ana?!” – deyə sualedici nəzərlərini yalvarıcı şəkildə ona dikdi. Sevinc “yaxşı, dedi, gəlsin”.

Bütün gecəni nə Sevinc yatdı, nə də Məhəbbət. Sevinc kürəkəni olacağı adamlar necə danışacağını, necə götür-qoy edəcəyini götür-qoy edirdi. Səhərə yaxın azca gözünə yuxu getmişdi ki, Əkrəmi və atası Əmrahı yuxuda gördü. Əkrəm qanadları qırılmış quş kimi çox əziyyətlə ona tərəf sürünür. Nəfəsi təngimiş halda ondan bağışlanmasını xahiş edirdi. Atası isə təzə qazdığı quyunun içindən həyəcanla onu çağırırdı... Bismillah, – dedi, salavat çevirdi, – Allahım yuxumu xeyirli elə” dedi.

Məhəbbət isə bütün gecəni Əkrəmlə söhbət etməyə çalışsa da bir nəticə hasil olmurdu. Əkrəm qayğılı, fikirli baxışlarını uzaqlara zilləyib fikrə gedir, onu eşitmirdi. Qız yatağında o tərəf, bu tərəfə o qədər çevrilmişdi ki, döşəyin yarısı çarpayının üstündən yerə enmişdi. Yatıb-yatmadığını belə hiss etməyən Məhəbbət səhər tezdən cəld yatağından qalxdı. Anasının yatmış olduğunu zənn etdiyindən sakitcə evləri təmizləməyə başladı. Səliqə-səhman yaratdı. Anasının öskürək səsinə çevriləndə onun məhəbbət, qayğı, həm də intizarlı,

üzüntülü baxışlarla ona diqqət yetirdiyini gördü. “Sabahın xeyir, ana!” deyib onu qucaqladı. Anasının sual dolu baxışlarına məhəl qoymadan, “anacan, qalx yerini düzəldim, – dedi. – Bir də ki, mən istəyirəm Əkrəm gələndə sən yataqda olmayasan, çiyinə şal salıb kürsüdə otursan”.

Əkrəm adını eşitcək Sevincin ürəyi daha aramsız döyünməyə başladı. Rəngi dəyişdi. Ancaq bir söz deməyib özünü dünyanın ən xoşbəxt adamı kimi aparan qızının dediklərinə razı oldu.

Saat 11-də qapının zəngi çalındı. Məhəbbət sevincək özünü qarıya tərəf atdı. Əkrəmin qolundan tutub mehribanlıqla içəri çəkdi. Sevincin yanına gəlib: “Ana, sənə dediyim adam budur” – dedi və uşaq kimi Əkrəmin boynuna qısıldı.

Elə bil bütün dünya məhvərindən oynayıb Sevincin başına töküldü. Oturduğu yerdə müvazinətini itirdi. Nitqi tutuldu, bədəni uçundu. Zorla: “Əkrəm?!” deyə pıçıldaya bildi. Əkrəm Məhəbbətdən ayrılıb Sevincin üstünə atıldı. Sevinc Əkrəmlə qızı Məhəbbət arasındakı hadisəni unutmuş kimi: “Sən niyə məni axtarmadın, Əkrəm?” deyə zorla eşidiləcək bir səslə dinləndi. “Mən səndən məni atıb başqaları ilə görüşdüyn barədə məktub almışdım” – deyə Əkrəm ona qısıldı. Sevinc: “Mən sənə heç bir məktub yazmamışam”. Əkrəm duruxdu. “Axı İslama məktub yazıb soruşdum. O da yazdı ki, məktubu sən özün yazmışsan”. Sevinc: “Ay namərdlər, biqeyrətlər, satqınlar” deyib susdu. Ağlamaq istəsə də bacarmadı. Bu gedişətdə Məhəbbət gah anasına, gah da Əkrəmə heyrətlə baxırdı. Onlar elə bil Məhəbbəti görmürdülər, tanımırdılar.

Sevinc boğulmaq dərəcəsinə çatmışdır. Onun qarşısında günahkar adamlar kimi diz çöküb başını aşağı salan Əkrəmin artıq ağarmağa başlamış saçına astaca əl gəzdirdi. Baxışları ilə Məhəbbəti yanına çağırırdı. İçində dünyanın ən dəhşətli əzabını çəkə-çəkə astadan: “Bədbəxt qızım, bu sənin doğma atan Əkrəmdir” dedi və kürsüdən azca qalxıb, son dəfə nəfəs alıb, gözlərini əbədi yumdu.

Anasının son sözlərini eşidən Məhəbbət əlləri ilə ağzını hıçqırıqlı bir halda gülməyə başladı. Özünü küçəyə atıb qəhqəhə çəkdi. O, atılıb-düşür, gah gülür, gah da ağlayırdı. Yol keçənlər ona heyrətlə, təəs-

süflənərək baxırdılar. Bu vəziyyət iki saata qədər davam etdi. O, rayonun demək olar ki, bütün küçələrini beləcə dolaşdı. Xəbər milis şöbəsinə yetişdi. Onu tutub xəstəxanaya apardılar. Xəstəliyini dəqiq müəyyənləşdirdikdən sonra dəlixanaya göndərdilər.

Başını qüvvətli zərbələrlə Sevincin meyiti olan kürsünün qoltuqlarına döyəcəlmış Əkrəm qan içində idi; onun yanında keçinmişdi.

1991

FACİƏVİ XƏBƏR

Bakıda az-az hallarda təsadüf edirən “quşbaşı” qar yağımı iki gün idi ki, ara vermirdi. Pirallahı qatarında yerimi rahatladım; bir saatdan artıq yol getməli idim, köşkdən aldığım təzə qəzetləri nəzərdən keçirməyə başladım. “Xalq qəzeti”ni təzəcə əlimə almışdım ki, əl əsasını ikiəlli çənəsinə dirəmiş, mənimlə üzbəüz oturan 75-80 yaşlı bir kişi:

– Yaxşıdır ki, yenə rəhmətlikləri yada salırlar, – deyə dilləndi. Qəzeti çevirib arxa tərəfinə baxdım. Xalq artisti Kazım Ziyanın anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə yazılmış bir məqalə çap olunmuşdu, aktyorun şəkli də verilmişdi.

– Böyük aktyor idi. Sahil bağı ilə üzbəüz olan Tağıyev Teatrında bir neçə rolunu görmüşdüm, – deyə yol yoldaşım sanki məni söhbətə cəlb etmək niyyəti ilə dilləndi. – Axırınıcı dəfə “Qatır Məmməd” tamaşasında Pristav rolunda gördüm rəhmətliyi. Bizim xahişimizlə tamaşadan sonra rəhmətliklə oturub nahar etdik. Söhbətçil kişi idi. Mənalı danışardı. Hiss olunurdu ki, aktyorluq istedadından əlavə, yaxşı savadı da vardı. Heyf ki, gözləri yaxşı görmürdü. Bax beləcə (o öz oturuşunu göstərdi) əl əsasını çənəsinə söykəyib Nizamidən, Füzulidən, Seyid Əzim Şirvanidən, Sabirdən elə məharətlə şeirlər söylər və izah edərki ki, adamın ağzı açıla qalar, cıncırını belə çıxarmaz, xoşhal olardı. – Müsahibim bir qədər susdu, əli ilə qatarın donmuş şüşəsini silib çölə bağdı: – Bu cür qarlı, çovğunlu gündə ağıllı adam heç itini də çölə buraxmaz, deyərlər, amma mən... – Yenə

susdu. Nə fikirləşdisə yenidən əvvəlki fikrinə qayıtdı. – O vaxt mən Göyçayda – öz rayonumuzda işləyirdim. Bakıya gələndə imkan tapan kimi həmin teatrın tamaşalarına baxırdım. Mirzağa Əliyevin, Sidiqi Ruhullanın, Ələskər Ələkbərovun, Ağasadıq Gəraybəylinin, Kazım Ziyanın, Mərziyyə Davudovanın, Fatma Qədrinin, Sona Hacıyevanın, İsmayıl Dağıstanlının, neçə-neçə böyük səhnə ustalarının oyununa tamaşa etməkdən yorulmazdım. “Eşq və intiqam”, “Dumanlı Təbriz”, “Qatır Məmməd”, “On ikinci gecə”, “Şərqi səhəri”, “Pəri cadu”, “Od gəlini”, “Otello”, “Solğun çiçəklər”, eh, saymaqla qurtaran deyil, bəzən eyni tamaşaya iki dəfə, üç dəfə baxırdım. “Vaqif” tamaşasına lap dörd dəfə baxmışdım, əsəri az qala əzbər bilirdim.

Həmkarım keçən günlərin həsrətini çəkən o günlərin təsiri altında xoşhal olan adamlar kimi dərindən köks ötürüb gülümsündü. Dediklərinin doğru olduğunu sübuta yetirmək istəyirmiş kimi “Vaqif” tamaşasından Vaqiflə Qacarın görüş səhnəsini əzbərdən deyib, sual dolu nəzərlərini üzümdə gəzdirdi.

– Deyişməni düz söylədik, özü də ustalıqla, – deyə onu səmiyyətlə tərifləməyə başladım. O, qocalıq əlaməti olaraq kiçilmiş və bulanıq görünən, fəqət indi sevincdən parlayan gözlərini cib dəsmalı ilə silib: – Mənim bir dostum var idi. Allah ona rəhmət eləsin, bir neçə ildir ki, dünyasını dəyişib, çox ləyaqətli adam idi. Bakıya onunla bir gəlib, bir gedərdik. Bir yerdə yeyib-içərdik. Elə ki teatra getmək vaxtı gəlirdi, ayrılırdıq. O, opera azarkeşi idi. “Leyli və Məcnun”a, “Şah İsmayıl”a, “Əsli və Kərəm”ə, “Koroğlu”ya – bəlkə hərəsinə beş-altı dəfə baxmışdı. Həmin teatrın bütün aktyorlarına böyük məhəbbəti və hörməti var idi. Bülbülü, Həqiqət xanımı, Əlövsəti, Şirzadı daha çox istəyirdi. Hətta biz Kazım Ziya ilə görüşüb, nahar edib, şirin söhbətlərinin təsiri altında mehmanxanaya gələndə: “Ax, Allahın altında Bülbüllə də, Əlövsətlə də oturub, yeyib içib onların şirin söhbətlərini dinləyə biləydik” – deyib öz arzusunu bildirmişdi.

– Eh, nə isə, – deyə müsahibim susdu. Bir qədərdən sonra: – Yaxşı deyiblər ki, “keçən günə gün çatmaz, calasan günə – günə”, – misalını əlavə edib yenə susdu. Lakin onun sükutunda bir təlatüm duydum. Hiss etdim ki, sözlü adama oxşayır, danışmaq istəyir, ancaq

çəkinir, bəlkə də qəzet oxumağıma mane olmaq istəmir. Qəzetimi büküb əl çantama qoydum, nəzərlərimi onun üzünə dikib, gülümsüdü. Ancaq o danışmadı, xeyli vaxt pəncərədən çölə baxdı.

– Yaxşı yağır. Qar yağanda mən hər zaman iki hiss keçirirəm: sevinc və qorxu. Sevinirəm ki, qar yağır, qorxuram ki, indi bu dəqiqə qar yağımı kəsəcəkdir, – deyib ona nəzər saldım.

O çevrilib sınaıyıcı nəzərlərlə mənə baxdı:

– Elə bildim ona görə qorxu hissi keçirirsən ki, nə qaz olacaq, nə işıq, nə də ki, dükanlarda çörək; nəqliyyat da ki, saatda bir ola, ya olmaya, – dedi.

– Orası elədir. Ancaq bəzən insanın daxilində elə dir hal yaranır ki, məişət qayğılarını unudursan. Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin, bizim Cəfər Cəfərov adlı bir yoldaşımız vardı, qış vaxtı gün çıxanda əsəbləşirdi; deyirdi ki, ana təbiət də öz mərhəmətini bizdən əsirgəyib.

– Hansı Cəfər Cəfərov? Mərkəzi komitədə katib olanı deyirsən? – deyə müsahibim ciddi bir maraqla soruşdu. Məndən “hə” cavabını aldıqdan sonra: – Üzünü görməsəm də onun haqqında çox eşitmişəm, ağıllı, savadlı, vicdanlı, təmiz adam olub. Ancaq...

Mən heyrləndim. Cəfər Cəfərovu yaxşı tanıyırdım. On ildən artıq bir institutda eyni şöbədə yan–yana işləmişdik. Olduqca savadlı, doğrucu, təvazökar, səmimi, alicənab, güclü yumor hissində malik bir alim idi; dünya malına tamah salmazdı, yaltaqları, qorxaqları, tənbelləri görməyə gözü yox idi. Müsahibimin “ancaq” sözü məni mü-təəssir etmişdi.

– Olmaya sizə bir pisliyi keçib, – deyə ürək sızıltısı ilə soruşdum.

– Yox, qətiyyəyən yox. Ancaq, ay oğul, vəzifəli adamların öləri bi-ganəliyi də, kiçik diqqətsizliyi də, adi xatircəmliyi də, özləri də hiss etmədən, xalqa ciddi ziyan toxundurur. Günahkarlar cəzasız qalır. Necə deyirlər, haqq-ədələt tapdalanır, gözəllik məhv olur, həqiqət kölgələnir, haqsızlıq, eybəcərlik, yalan, rıya isə şəstlə yeriyir; atalar demişkən, “oğru elə bağırır doğrunun bağı yarıdır”. Qulaq as, partotqrat adlanan dövrdə, bütün ölkədə demirəm, təkəcə bizim rayonda baş verən yüzlərlə faciəli hadisələrdən birini sənə nəql edirəm. Bu hadisə 1968-ci ilin avqust ayında baş vermişdi. Rayona təzəcə birinci

katib təyin etmişdilər. Camaat arasında onun haqqında xoşagəlməz söz-söhbət gəzirdi. Ən pisi bu idi ki, həmin adam rayona gəldiyinin ikinci günü utanmadan, çəkinmədən demişdi ki, “and içmişəm rayonda xoşa gələn bir qızı, bir qadını əldən buraxmayacağam”. Əlbəttə, bu ən ağır cinayət, ən böyük namussuzluq idi... Günorta yerinə çatan vaxtda, istirahətdən sonra yaxşı yeyib-içmiş katib xidməti maşınına oturub kəndə tərəf yol alır. Maşını asfalt yoldan kənd yoluna düşəndə qarşidan bir yük maşının gəldiyini görür. Sürücü katibin nişanını görəndə öz maşınını saxlayıb kabinadan düşür, ona yaxınlaşır, hörmətlə salam verib, günahkar adamlar kimi dayanır. Katib onun salamını belə almadan “pambıq yığımının bu qızmar vaxtında hara gedirsən? Yaramaz!” – deyərək sürücünü söyməyə başlayır. Sürücü: “Yoldaş katib, səhərin gözü açılmamışdan tarladayam. Uşaq bərk xəstələnib, özünüz də baxın səkkiz yaşlı qızım ağır vəziyyətdədir, ölüm ayağındadır, onu xəstəxanaya çatdırıb, qayıdıram, lazım gəlsə gecəni də işləyəcəm” deyib yazıq görkəm alır. Gözünü maşının kabinasında, xəstə uşağını qucağında tutmuş pərişan, saçları üzünə tökülən qəmgin, fəqət gənc və gözəl anadan ayırmayan katib: “cəhənnəmə ki, xəstədir, gora ki, ölüm ayağındadır. Guya bir it küçüyü ölsə nə olacaq” deyərək həyasızcasına söyüşü-söyüşə calayır. Özünü itirən sürücü: “yoldaş katib, ayıbdır axı, burada qadın var. Katib bu sözü eşidən kimi, gözünü dərd içində qovrulmuş anaya zilləyib sürücüyə: “lap sənin o cavan arvadını da...” deyərək bütün sədləri addayıb keçir. Sürücü dözə bilmir, kabinadan bir dəmir parçası götürüb, katibin üstünə cumur. Katib öz maşınına oturur. Artıq əyninə əsəbilikdən köynək geymiş sürücü katibin maşınını qovmağa başlayır. İş otağına çatan katib, milis idarəsinə zəng vurur sürücü çatan kimi onu iki milis işçisi həbs edib aparırlar. –Müsaibim bir an susdu. Onu qəhər boğurdu, əlləri titrəməyə başlamışdı. Mən daxili bir narahatlıq keçirməyə başladım. Nə deyəcəyimi, necə hərəkət edəcəyimi bilmirdim. Fikirləşirdim ki, bəri su olsaydı... o cəliyini qaldıraraq cənnətinə möhkəm-möhkəm ovuşdurmağa başladı, başını bulayıb: –Yadıma düşəndə indi də bədənim alışıb yanır. “Ədalət”, “Həqiqət”, “Doğruculuq”, “Azadlıq” ifadələri altında öz mənfur simasını gizlədən partiyaya nifrətimi gizləyə bilmirəm. Əkbər mənim qardaşım

oğlu idi. Yaşca məndən kiçik olan atası vaxtından əvvəl vəfat etdiyindən ona mən himayədarlıq etmişdim. Ağillı, tərbiyəli, bacarıqlı, işgüzar gənc idi. Hər gün üç-dörd adamın işini görürdü. Hamı razılıq edirdi ondan. Neçə vaxt milis idarəsində sorğu-sualsız dustaq saxladılar. Hara, kimə şikayət etdik, xeyri olmadı. Bir cavan yazıçı tanışımız var idi. “Mərkəzi komitəyə – Cəfər Cəfərova məktub yazın, – dedi, – o, mütləq sizə kömək edər”. Yazdıq. Bir neçə vaxtdan sonra öyrəndik ki, o bizim şikayət məktubumuzun üstünü yazıb tədbir görmək üçün rayonumuzun birinci katibinə – cinayətkarın özünə göndərib. Katib daha da həyasızlaşdı. Demə o əl altından işini görübmiş. Hədə-qorxu gəlib, həm də yağlı vədlər verib Əkbərin cavan, gözəl arvadını özünə ram edibmiş. Xəbər Əkbədin özünə də çatır. O, milis növbətçisinə hədiyyə verib, yalvar-yaxar bir gecəliyinə icazə alıb evə gəlir, iki uşağını və arvadını öldürür. Katibi də öldürmək üçün onun yaşadığı mənzilə gedir. Məlum olur ki, katib Bakıdadır. Əlacı hər yerdən üzülən Əkbər intiqamı başqa günə saxlayıb, milis növbətçisini pis vəziyyətdə qoymamaq üçün içdiyi anda sadıq qalıb, oraya qayıdır. – Müsahibimin gözündən axan yaş, sinəsindən qalxan hıçqırıqlar onu danışmağa qoymurdu. Mənim özüm də bir dəhşətli vəqəə görürəmmiş kimi sarsılmışdım. Qarşından gələn qatarın fit səsi dəhşətli bir qışqırtıya çevrilib varlığını sarsıtdı. İçimdə nə isə dəhşətli bir ağrı qopdu. Müsahibimin siması gözlərimin qarşısından gah çəkilib, gah da görünüb yaşla dolu məhsun baxışlarını üzümə zilləyirdi. – ...Bu faciəli xəbər – gənc ana ilə körpənin gecə ikən evlərində öldürülməsi xəbəri rayon camaatını sarsıtmışdı, – deyər müsahibim qırıq-qırıq zorla danışmağa başladı. – “Mal bir yana, iman min yerə” deyib babalar. Şübhələndiyimiz adamlar da oldu. Ancaq bir iş vardı ki, evdən heç nə götürülməmişdi, heç nəyə əl vurulmamışdı. Elə bu əsnada Əkbər hər şeyi mərdi-mərdanə açıb dedi. Onu mühakimə etdilər. Lakin heyhat, o artıq yaşaya bilməzdi. Yaşamadı da...

Qatar Pirallahıya yaxınlaşırdı. Mən yerimdən qalxmaq istəsəm də bacarmadım. Xeyli vaxt başımı əllərim arasına alıb oturdum.

1998

RUHLARIN ŞİKAYƏTİ

Zülmət kimi hər yanı ağuşuna almış gecənin qatı qaranlığı içərisindən süzülüb gələn zəif, titrək işıq şüası bütün bədənləri ağ duman içərisində itən, gözləri yumulu, iki solğun bənizə nisbətən aydınlıq gətirirdi. Boğazdan yuxarı zorla seçilən bu başlar, ağ, çəhrayı dumanlar arasından gah çıxır, gah görünməz olurdular. Çəhrayı duman yavaş-yavaş süzülüb gedir, ağ duman onu qovurmuş kimi ardınca sürünür, solğun bənizli başlara sığal çəkirmiş kimi titrəyir, sanki gülmüsünürdü.

Başlardan biri tərpnir, dodaqları azca aralanır; dodaqlar arasından çıxan səs sanki qeybdən gəlmiş kimi ətrafa yayılır.

– Bə...rk...mi ağrı...yır...san?

– Bə...rk... – deyə ikinci başın dodaqlarından süzülən səs eyni ahənglə cavab verir. – An...caq nıgarançılığın daha betər əzir varlığımı. Oğlumun ölümündən sonra mən çox qala bilmədim, o fani dünyada; oğlum və mən buraya köçdükdən sonra uşaqlarımın anası da çox qala bilmədi, orada, əlvida dedi həyata. Tək qızım qaldı orada, o da xəstəhal.

Susdu. Xəyala dalmış, dünyanın dərini, sərini düşünən, çarə axtaran müdrik adamların büstünü xatırlatdı hər ikisi.

Az keçməmiş danışan başın göz qapaqları tərpnədi. Axan göz yaşları solğun çöhrəsində iz saldı. Sağ əlini duman içərisindən çıxarıb gözlərinə çəkdi:

– O hadisələr yadıma düşəndə bədənim indi də od tutub yanır, – deyə danışmağa başladı: – Oğlumun 14 yaşı təzəcə tamam olmuşdu. Azərbaycanlıların ata-baba yurdundan, Göyçədən və başqa yerlərdən tamamilə qovulduqlarını, təhqir edildiklərini, öldürüldüklərini eşidib bərk həyəcanlanırdı. Bakıda da ermənilər mənəm-mənəmlik edirdilər. Evimizdən iki bina aralı bir erməni kişi yaşayırdı. Xaricən yöndəmsiz, kobud, təkəbbürlü bir adam idi. Azərbaycanlıları təhqir etməkdən xüsusi zövq alırdı. Ermənistandan və Xankəndidən azərbaycanlıların döyülüb qovulduqları bir vaxtda bu heyvərənin təkəbbürlü lovğa davranışı, mənəm-mənəmliyi oğlumu hiddətləndirib həmyaşdı ilə bir-

likdə həmin erməninin “Zaparojets” markalı maşınını yarıüstə çevirirlər. Onları tutub milis idarəsinə aparırlar. Növbəni qurtarıb yenidən evə gəlmişdim ki, bu xəbəri mənə verdilər. Milis idarəsinə getdim. Onların dediyindən belə çıxdı ki, mən də, oğlum da xalq düşməniyik. Guya biz milli düşmənciliyi qızışdırırıq.

Bəli, çox yalvar-yaxardan, minnətdən, üç gün oğlum orada saxladıqdan sonra, əzab-əziyyət verdikdən sonra məndən 10 min manat alıb, adımızı da qara siyahıya yazıb buraxdılar. Yol boyu heç birimiz danışmadıq. Oğlum başını aşağı salıb yeriyirdi. Xəcalət və peşmançılıq çəkdiyi aydın hiss olunurdu. Axı o, yaxşı bilirdi ki, alın tərimlə qazandığım o on min manat bacısının cehizi üçün yığılmışdı. Evə çatanda o:

– Bağışla məni, ata, mən nahaq belə iş tutdum. Camaatın dərdi mənə qalmamışdı ki. İndi mən bacımın çıxılmaz vəziyyətinə, anamın kədərli baxışlarına necə dözəcəyəm?

İstədim ona ürək-dirək verəm. Ən əsas bir məsələ məni sarsıtdı, hiss etdim ki, onun qeyrət damarını qırıblar, xalq üçün, vətəni üçün döyünən ürəyini çıxarıblar. Bu, dəhşət idi.

Duman sanki seyrəkləşir, söhbət edənlərin bədən cizgiləri ağ tül pərdə arxasından görünürmüş kimi sezilməyə başlayırdı. Söhbət bu yerə çatanda bayaqdan qulaq asan uca boylu, xaricən görkəmli şəxs dərindən köks ötürdü:

– “Vətən”, “Xalq” – bu sözlərin mənasını hər adam dərk etməz. Nanəciblər onların qədrini bilməz. Biz ata-baba yurdundan qovulduqdan sonra Qarabağa gəldik. Azərbaycanca Əbdürrəhman Vəzirov rəhbərlik edirdi. “Bambılı” ləqəbi qazanmış bu adama heç bir ümidimiz yox idi. Şuşa rayon rəhbərliyinə dedik ki, bizə Qarabağda torpaq verin. Bundan başqa sizdən heç nə istəmirik. Öz xərcimizlə, zəhmətimizlə ev də tikərik, bağ da salarıq, təsərrüfat da yaradırıq. Bir gün xəbər göndərdilər ki, nümayəndəniz Ağdama gəlsin, Əbdürrəhman Vəzirov onlarla görüşüb söhbət edəcək. Sevindik. Vaxt tamamında üç nəfər nümayəndə Ağdam rayonunun partiya komitəsinin birinci katibinin otağında olduq. Vəzirovu soruşduq, dedilər ki, gələ bilmədi. Sizinlə telefonla danışacaq. Telefonun dəstəyini mənə verdilər.

O, başladı bizdən hal-əhval tutmağa: “necəsiniz, necə dolanırsınız, kefiniz-əhvalınız yaxşıdır mı?” Bu yersiz, mənasız, axmaq suallar məni lap hövsələdən çıxardı. Mənə elə gəldi ki, o bizi ələ salır. Özümü saxlaya bilməyib: “gəlsəydiniz, görərdiniz. Keyfimizdən, əhvalımızdan xəbər tutardınız” dedim. O, həyasızcasına güldü: “iş çoxdur. Tək siz deyilsiniz ki?” deyə olduqca biganə bir halda dilləndi. Mən niyyət və arzumuzu ona bildirdim. O: “yox, qətiyyətlə yox. Sizi Qarbağda yerləşdirə bilmərik. Çünki bu, erməni dostlarımızın, Moskva rəhbərliyinin narazılığına səbəb olar. Erməniləri narahat etmiş olarsınız. Azərbaycanın hansı yerində deyirsiniz, sizə yer verim”. Nitqim qurudu, heç nə danışa bilmədim. Dəstəyi asdım. Sual dolu nəzərlərini mənə dikmiş yoldaşlarıma: “Ağası gülüm olanın başına külüm olar. Bu ki lap bambılının biridir. – Bir qədər susub heyrət və təəccüblə mənə baxan yoldaşlarıma: – xalqımızın ən qatı düşməni elə belələridir”. Ertəsi gün Bakıya gəldim; bir həftə ora-bura vurnuxdum. Nə Vəzirovu görə bildim, nə də dərdimizi deməyə vəzifəli, milli qanı olan namuslu bir oğlu. Sonra gördüm ki, onun rəhbərliyi altında işləyən bir qrup şəxssiz, vicdansız adamlar respublikaya ziyan ziyan dalınca vururlar. Təxribat ara vermir, xalqı gözünü açmağa qoymurlar. Moskvadakı ağalarının göstərişlərini həyata keçirməyə üstünlük verən ermənipərəst Vəzirov respublikanı çıxılmaz vəziyyətə saldı. Aşağılarda edilən təxribat məhz yuxarıdan Azərbaycan KP MK-dan, Vəzirovun otağından axıb tökülürdü.

Hava getdikcə aydınlaşırdı. Çəkilməkdə olan duman arxasından şəffaf göy üzü görünməkdə idi. Danışan adam sözünə ara verdi. Başını qaldırıb göyə baxdı, dodaqları qaçdı, üzü gülümsündü. Ora yağışdan sonra açılmış aydın səmaya bənzəyirdi. Üzünü həmkarına çevirib:

– Kəndimizin səması çox vaxt belə açıq olardı. Birdən tutuldu. Naxələflər qara bulud kimi kəndimizin gündüzünü, gecəsinə çevirirdilər, – dedi. – Həm xaricdə, həm də daxildə Azərbaycana düşmənlər olan qüvvələr adamların qeyrət damarını qıra-qıra, onlara mənəvi-psixoloji təsir göstərə-göstərə respublikanı pis vəziyyətə saldılar. Xaricdəki havadarlarının köməyinə arxalanan ermənilər – erməni

mafıyası bir yandan, özümüzünkülərin təxribatı, mənəvi-psixoloji şantajı da digər yandan ayaq açıb yeri yirdi. Bakıya gəldiyim həmin günlərin birində bir dostumgilə getdim. Fəhlə baba idi. Xəstə arvadı və tək bir oğlu vardı. Gəlişimə sevinmə də həyəcanlı olduğunu gizlədə bilmədi. Səbəbini soruşdum. “Qoy uşaq özü danışsın, eşit feyziyab ol” dedi. Uşaq dediyi oğlu hərbi komissarlığa çağırılmış gənc idi. O, başladı: “Hərbi komissarlıqda bizi adam yerinə qoyan yox idi. Fikir-ləşirdim ki, əgər döyüşə getmək lazımdır göndərsinlər, təlim keçmək lazımdı ona da hazırım. Axı bu ikrah hissi doğuran qeyri-insani mü-nasibət nə üçündür? Mən və mənim kimi buraya toplanmış gənclər nə sir-sifətdə, nə boy-buxunda, nə şücaətdə, nə ağılda bu komissarlıq işçilərindən əskik deyillər. Bu fikirdə ikən komissarlığın məsul işçi-lərindən biri məni rişğəndlə süzüb keçdi və bu vəziyyət neçə dəfə təkrar olundu. Mən dözə bilməyib soruşdum: nə olub? Saymazıyana və ikrahla: “hələ bir şey olmayıb, dedi, nəçə olacaq. Göndərəcəyik səni döyüşə, erməni bir güllə çaxacaq başıya, vəssalam”. Məni soyuq bir tər apardı. ürəyim sıxıldı. O, fürsəti əldən vermədi: “yox, hələ əlac olar” dedi. Mən qeyri-ixtiyari dilləndim: “Nə əlac?” “Bir limon (yəni bir milyon) gətirərsən, vəssalam”. Bax bu şərəfsizlik, vicdansızlıq edənlərin xalqa vurduğu ziyan erməni təxribatından heç də az deyil.

Ətrafda bir qəribəlik, əsrarəngizlik yarandı. Elə bil müxtəlif rəng-lər bir-birinə qovuşub gur işıq seli kimi axmağa başladı. Bu işıqlı rənglər arasında gözəl-göyçək bir sima oturanlara yaxınlaşdı. O, bo-ğazdan aşağı rənglər arasında itmişdi. Simasında kədər qarışıq bir qayğı vardı.

– Əgər o vaxt xalq güclü bir hərəkətə gəlməsəydi, xalqın qəzəbi coşmasaydı, tuğyan etməsəydi, bəlkə də bizi – 1990-cı il 20-si qanlı yanvar qırğınındakı şəhidləri bir yerdə dəfn etməyəcəkdilər, – deyər sözə başladı. İndiki Şəhidlər xiyabanı salınmayacaqdı. Bizim dəfn mərasimində iştirak edən hər kəs yaxşı xatırlayır ki, bir tərəfdə xalqın qəzəbi əsəbləri tarıma çəkilmişdi, digər tərəfdə isə imperiya qoşunu-nun silahı tətikdə idi. Xalq bunu yaxşı hiss edirdi. Moskvadakı ağa-larına müti qul kimi boyun əyən Azərbaycanın o vaxtki rəhbərləri elə bil tikan üstündə oturmışdular. Özlərini xaricən sakit, təmkinli apar-

mağa çalışsalar da daxilən qorxu içində idilər. İstəyirdilər ki, dəfn mərasimi tez başa çatsın. Bizi torpağa qoyandan az sonra onlar “ekstremistlər” idi, “İndi isti-istidir, qoy bir az keçsin, bunları xalq düşməni kimi ittiham edəcəklər” və s. bu kimi sözlər eşidilməyə başladı. Elə ailələr oldu ki, öz şəhidlərini gizlətdilər, qorxdular. Mənimlə eyni vaxtda ürəyindən yaralanıb şəhid olan cavan, boylu-buxunlu oğlan Şəhidlər xiyabanında heç gözümlə dəymir. Mən ağır yaralanmışdım, ancaq hələ huşumu itirməmişdim. Tank üstümə irəliləyirdi, içeridəkilər erməni dilində danışdılar. Elə bu vaxt beş mərtəbəli binanın üçüncü mərtəbəsində bir cavan gəlin eyvana çıxdı, hamilə olduğu aydın görünürdü. Tankın içindən oraya atəş açdılar, gəlin əlləri ilə qarnını tutub böyrü üstə yıxıldı. Mən var gücümü toplayıb boğuq bir səs çıxartdım; atılan güllələr bədənimə doldu və mən şəhid oldum. Bilirsinizmi Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri 1990-cı il 20 yanvar qırğınına niyə siyasi qiymət vermədilər? Axı necə verəydilər ki, özləri bu işin iştirakçıları olublar. Bu dövr ərzində mənim və şəhid yoldaşlarımla ruhunu incidən sözlər, hadisələr, vəziyyətlər az olmayıb. İndi isə ruhumuz şaddır. Başımıza gələn hadisəyə siyasi qiymət verilir. Artıq neçə ildir ki, ildönümümüzü xalqımız ölkə rəhbərinin başçılığı ilə layiqli şəkildə qeyd edir. – Cavan şəhid susdu, ani düşüncədən sonra: – Elə o vaxt da xalqımızın namuslu, ləyaqətli oğlu Heydər Əliyev respublikamızda baş verən bu qanlı cinayətə qarşı öz kəskin etirazını bildirmişdi; faciənin səbəb və məqsədlərini bütün dünyaya bəyan etmişdir, – deyə sözə başladı. – Bax, elə buna görə də Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri onu Bakıya buraxmaq istəmirdilər. Hətta Milli Məclisin iclaslarının birində o, “Qanlı Yanvar qırğınına siyasi qiymət vermək lazımdır” dedikdə ona hücum etdilər. İşini yoxlamaq üçün komissiya yaratmağı qərarlaşdırmağa çalışdılar. O vaxt biz çox narahat və pəjmürdə halda idik. Şükürlər olsun ki, ona heç nə edə bilmədilər. Göydə tək bir Allah yerdə onu sevən, ona inanan, ətrafında möhkəm dayanan xalq onu qorudu. Biz də həqiqi qiymətimizi aldıq. Sakit ola bilərik...

Anlaşılmaz bir duyğu qəflətən bütün varlığıma hakim kəsildi. Üşüyən kimi oldum. Yadıma düşdü ki, qanlı 20 yanvar qırğınının il-

dönümünü indi elə bu gün yola salmışıq. Qəlbimizdə kədər, sızıltı, həm də ölkə rəhbərinin müdrik, daxili və xarici siyasəti nəticəsində respublikamızda yaranan siyasi sabitlikdən, iqtisadi irəliləyişdən, ictimai əsəyişdən doğan razılıq hissi ilə bağlı gələcəyə inamla...

1997

BALACA BAĞBAN

Onları – baba ilə nəvəni adaş adlandırırlar. Çünki hər ikisinin – həm babanın, həm də nəvənin adı Adildir, soyadları Məmmədzadədir. Baba Adil neftçidir, neft sahəsinin adlı-sanlı, tanınmış mühəndislərindəndir. Özü də əməkdar ixtiraçıdır. Nəvə Adil isə Nizami rayonundakı Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Kamil Əyyubovun adını daşıyan 12 sayılı orta məktəbin üçüncü sinfində oxuyur. Səliqəli, intizamlı, çalışqan bir şagird olduğu üçün sinif rəhbəri Sürəyya müəlliminin ondan xoşu gəlir. Elə Adil özü də Sürəyya müəlliməni çox istəyir. Məktəbdən, dərstdən, şagirdlərdən, şagird-müəllim münasibətlərindən söz düşəndə Adil gülə-gülə, həm də inamla bildirir ki, Sürəyya müəllimə gözəl, savadlı, qayğıkeş müəllimədir.

Neçə ilin söhbətidir. Qış fəslə idi. Soyuq, şaxtalı zəif bir küləkli yanvar günü bağa gedirdim. Fatmayı dəmir yol stansiyasında elektrik qatarından düşəndə bizdən bir neçə ev aralıdakı bağın sahibi Adil kişi ilə rastlaşdım. Yanında 6-7 yaşında olan bir oğlan uşağı var idi. Adil kişi əlində zənbil tutmuşdu, uşaq isə bükülü dəsmalı qoltuğuna vurmuşdu. Salamlaşıb bağ yoluna düşdük. Söhbət edə – edə bir neçə addım getmişdik ki, Adil kişi çevrilib bizdən 2-3 addım arxada gələn uşağa müraciətlə: “Adil, geri qalma” dedi. Uşaq yaşına xas olmayan çox ciddi və ötkəm tərzdə: “narahat olma, baba. Siz söhbətinizi edin” dedi. Maraq məni götürdü, çevrilib uşağa baxdım. Uşaq gülümsündü. Qonşum:

– Tanış ol nəvəmdir, mənə kömək etməyə gəlib, – dedi.

Mən:

– Hə, kişiqırığı, gəl tanış olaq, – deyə əlimi ona uzatdım.

Uşaq incik halda:

– Kişiqırıǵı niyə oluram ki, elə kişiyəm də, – deyə könülsüz əlini mənə uzatdı: – Adil, – deyib özünü təqdim etdi.

– Paho, ikinizində adı Adil oldu ki, – deyə təəccübümü bildirdim.

– Elədir, – deyə baba Adil dilləndi. Elə öz sağlığımda adımlı vermişəm nəvəmə.

– Lap Əcəb eləmişən, yaxşı iş görmüşən, ay qonşu. Ancaq bu soyuq və şaxtalı havada onu nahaq gətirmişən, tifili soyuğa verərsən, – dedim.

Baba Adil:

– Heç nə olmaz, qoçaq oğlandır. Bir də ki, uşaq nə qədər isti-soyuğa düşsə canı möhkəm olar. Oğlan uşağını pəhhəpəhlə bəsləməzlər. Elələri əksər hallarda nərmə-nazik, xəstəhal, dözümsüz olurlar, – dedi.

Bayaq mən sözümlü deyən zaman nəvə Adilin sifətində inciklik əlaməti duymuşdum. O, mənə yox, babasına baxırdı, elə bil onun nə deyəcəyini gözləyirdi. Baba danışdıqca nəvənin eyni açılır, inciklik əlaməti yoxalır, şaxtadan qızarmış sifəti daha sağlam görünürdü. Baba Adil sözünü qurtaran kimi nəvə Adil mənə tərəf çevrilib:

– Əvvəla, mən tifil deyiləm, Allah qoysa bu payız məktəbə gedəcəyəm, – dedi. Yolun narahatlığını görüb babasının sağ tərəfinə keçdi. – Bir də payız, qış və yaz aylarında gəlib bağa baxmasan, ağaclara, tənəklərə qulluq etməsən, yayda onlardan heç bir bəhər gözləmə. Nənəmin mənə öyrətdiyi “Cırcırma və qarışqa” şerindəki cırcıramanın gününə düşərsən.

– Ay sağ ol, Adil, bərəkəllah, yaxşı, nənənin adı nədir? O şeri deyə bilərsənmi?

– Nənənin Adı Qəmər xanımdır. Şeri isə indi demərəm. Çünki külək bizə tərəf əsir, ağzıma dolar, boğazım ağrıyar.

– Bəs bunu sənə kim öyrədib?

– Yəqin ki, uşaq bağçasında işləyən anası Vüsalə, – deyə baba Adil dilləndi.

Mən bağa çatdım, xudafisləşib ayrıldım.

Bu görüşdən bir neçə il keçdi. Keçən ilin avqust ayında ağaclar calaq olunan vaxt bir qonşum dedi ki, Adil kişi yaxşı calaq vurur, ona müraciət elə. Etiraz etmədim. Adil kişi bundan xəbər tutub özü bizim bağa gəldi, nəvəsi Adil də yanında idi; xeyli böyümüş, daha qüvvətli və işgüzar olmuşdu. Bağa girən kimi tənəklərə, ağaclara diqqətlə nəzər salmağa başladı. Mən baba Adillə söhbət edirdim; lakin gözaltı nəvə Adilin hərəkətlərinə göz yetirirdim. O, tənəkləri qaldırıb baxır, quma batmış, bəzi gilələri çürümüş üzüm salxımlarını əlinə alıb, başını bulayır, sanki narazılığını bildirirdi.

Baba Adil mənim nəvə Adilin hərəkətlərinə göz qoyduğumu görüb:

– Allah hamının balasını saxlasın, bizimkilər də onlarla birlikdə. İşgüzar, zəhməti sevən, çalışqan uşaqdır. Əsil bağbandır; balaca bağban. Meynələri budamaqda, ağaclara forma verməkdə, yeri belləyib, alağını təmizləmək işində ən yaxşı köməkçimdir, – dedi.

Mən özümü saxlaya bilməyib nəvə Adilə yaxınlaşdım.

– Hə, necədir, Adil bala, bağdakı işim xoşuna gəlirmi? – deyə soruşdum.

Nəvə Adil elə bil bu suala bənd imiş kimi:

– Bağın səliqəsinə söz ola bilməz, bəhər də boldur. Hiss olunur ki, bağ işindən xəbərdarsınız, zəhmətiniz göz qabağındadır. Ancaq bu tənəklərin altına balaca dayaqlar qoysaydınız üzümlər quma batıb çürüməzdi, – dedi.

Bizim bağımızla qonşunun bağını ayıran daş hasar bağın yarısına kimi hörülmüşdü. Bu hissədə qonşunun bağı görünmür. Yarıdan aşağı hissədə isə məftillə tutulduğundan hər şey göz önündədir. Biz bağın yarısına çatanda nəvə Adil sağ tərəfdəki qonşu bağa baxıb həyəcanla, az qala doluxsunmuş kimi:

– Bu lap biyabırçılıqdır ki, belə bağ saxlayarlar? Bunu nə Allah götürər, nə də bəndə, – danışmağa başladı.

Həqiqətən də qonşunun bağını iki-üç ilin alağı basmış, bağ neçə ildən bəri bellənmədiyi üçün meynələr quruyub tələf olmuş, ağaclar susuzluqdan soluxmuşdu. Bağın tən ortasında böyük bir sahəni tutan yerdə ağacları sanki bağdakı bütün ağacları və meynələri öz təsiri altına

salib əzmişdi, həyəcanı getdikcə artan, kövrələn nəvə Adil qonşunun ünvanına töhmətli sözlər deməyə başladı. Baba Adil nəvə Adilin fikir və sözlərini təsdiq edirmiş kimi başını bulayır və hərdən “həyif bu bağdan” – deyə dillənirdi.

Mən onları sakitləşdirmək niyyətilə bağ sahibini müdafiə etməyə başladım.

– Bilirsən, oğul, Adil, bu bağın sahibi Bahadur müəllim Azərbaycan Dövlət Universitetinin dosentidir. Görünür, vaxtı yoxdur, imkan tapıb gələ bilmir.

Mənim bu sözlərim, xüsusilə müəllim ifadəsi nəvə Adili lap hövsələdən çıxartdı, daha həyəcanla:

– Yox, müəllim belə etməz, – deyə danışmağa başladı. – Bilirsinizmi, babamın dediyi kimi, ağaclar da canlıdır. Onlar da yeyib-içir, nəfəs alır, yatıb-dincəlirlər. Özlərinə qarşı qayğı tələb edirlər. Özləri də borclu qalmırlar. Bunun müqabilində bol bəhərlərilə insanları sevindirirlər. Belə bir misal var. Torpaq deyir: “Öldür məni, dirildim səni”. Yəni mənim altımı üstümə çevir, bellə, alağımı təmizlə, sula, yemlə və bəhərini istə. Nahaq deməyiblər ki, ağaclar uşaq arasında bir yaxınlıq, oxşarlıq var. Nə qədər ki, uşaq yoxdur, onun fikri də yoxdur, qayğı da lazım deyil. Uşaq ki, oldu gərək ona qulluq edəsən, boya-başa çatdırasan, təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olasan, elə deyilmi? – deyə nəvə Adil mənə müraciət etdi.

– Elədir, – dedim.

– Bax, ağac da, meynə də belədir. Nə qədər ki əkməmişən, heç. Elə ki, ağac əkdin, meynə basdırdın, gərək qulluğunda durasan, vaxtı-vaxtında suyunu, gübrəsini verəsən, aqrotexniki qaydalara riayət edəsən. Yoxsa ağaclar da, meynələr də məhv olub gedər. Bu ona bənzəyir ki, uşaq dünyaya gətirən valideyinlər ona qulluq etməyələr, o da ölər. Mənə elə gəlir ki, bağa sahib olub ona qulluq etməmək ağacların, meynələrin məhvinə səbəb olur. Bax gördüyümüz bu bağ kimi. Bu vəziyyət insanlara pis təsir etdiyi kimi Allah da xoş getmir, əslinə baxsan böyük günahdır.

Nəvə Adil həyəcanla, yana-yana danışdıqca o, mənim gözlərimdə böyüyür, qüvvətlənir, sanki həm gücü, həm də ağılı ilə ətalətə,

tənbəlliyə, səhlənkarlığa, bir sözlə, hər cür naqislərə qarşı döyüşən, öz yaxşı işləri ilə başqalarına nümunə olan bir insan kimi ucalırdı. Ürəyimdə onu bağrıma basıb: “afərin sənə balaca bağban” – deyə pıçıldadım.

1991

BARI BƏHƏRİNİ YIĞAYDILAR

Almaz xanım elektrik qatarından düşüb bağ yoluna çıxanda gözlərinə inanmadı; üstündə gilələri noxud boyda olan iri salxımlarla dolu üzüm tənəkləri hündürlüyü az qala iki metrə çatan daş barının çöl tərəfindəki səkinin üstünə tökülmüşdü. Yaşıl yarpaqları göz oxşayan böyük bir əncir ağacı da kəsilib oraya tullanmışdı. Bunu görcək Almaz xanımın ürəyi sancdı, başı gicəllənən kimi oldu, özünü yıxılmaqdan zorla saxladı, təsadüfən elə eyni vaxtda, bağa gələn kürəkəni Alim və qızı Solmaz “Jiquli” markalı maşından düşüb ona yaxınlaşdılar, əhvalının pis olduğunu görüb, evə tez çatdırmaq niyyəti ilə qolundan tutub maşına oturtmaq istədilər. Almaz xanım isə heykəl kimi dayanıb, yerindən tərpənmək istəmir, az qala ağlamsınırımış kimi, daxili təəssüf hissi ilə:

– Necə əlləri gəlib bu cür üzümü, özü də belə bir vaxtında kökündən kəsib tullayıblar, – deyə yanındakılara baxdı. Sonra tənəyin yarpaqlarını əli ilə sıgallayıb: – Ağ şanıdır, – dedi, – Abşeron bağlarının ən şöhrətli üzümüdür. – Kəsilmiş tənəklərə, şaxəli sağlam əncir ağacına qayğılı, düşüncəli nəzər salıb: – Yəqin kimsə bunu düşməncilikdən edib?! – deyib sual dolu sınaıçı baxışlarını kürəkəninə və qızına tuşladı. Onlar cavab vermədilər. Çiyinlərini çəkərək dəqiq bir şey bilmədiklərini bəyan etdilər. Almaz xanımın qayğıları və düşüncəli baxışları, sınaıçı nəzərləri yoxladı. Sifətinin cizgilərində əsəbilik əlamətləri göründü: – Deyən gərək, ay namərd, üzüm tənəklərinin, əncir ağaclarının nə günahı var? Kiminləsə düşmənsən onun özü ilə haqq-hesab apar da, əlinə balta, mişar alıb bu dilsiz-

ağızsız ağacları kəsib tökmək insana yaraşmaz axı. Bu adamın qolunu-qıçını kəsməkdən daha betərdir, daha böyük günahdır, – deyə həyəcanla danışımağa başladı.

Almaz xanım danışıdıqca, qızı və kürəkəni barının içəri tərəfində inşasına başlanmış, az qala bütün bağ sahəsini tutmuş tikililərə nəzər salıb bir-biri ilə baxışurdılar. Onların bu müəmmalı baxışları Almaz xanımın nəzərindən qaçmadı, inciyən kimi oldu.

– Ay ana, sən nə qoyub, nə axtarırsan, burada heç bir düşmənçilik-zad yoxdur: Üzüm tənəklərini, ağacları bağ sahibinin özü kəsir, çıxardıb tullayır, – deyə qızı Solmaz ürəyi yanarlıqla anasına baxdı. Almaz xanımın sual dolu baxışları onu çaşdırdı.

– Niyə a bala, dəli olub? Bir üzüm tənəyini beş ilə əmələ gətirmək olmur, bir əncir ağacını bəhərə salmağa nə qədər vaxt keçir, zəhmət çəkilir, – dedi. Nəyi isə xatırlayıb xəyala daldı.

... Almaz xanım atası Səttar Kazımovu yaxşı xatırlaya bilmir. Altı yaşı hələ tamam olmamış atası Böyük Vətən müharibəsinə getmiş, qayıtmamışdı. Yaxın qohumlarının, qonşularının danışıqlarından öyrənmişdi ki, uca boylu, mütənasib bədənli xoş simalı bir şəxs olan Səttar həm də gözəl təbiətli, mülayim rəftar bir insan imiş, səmimi ər, qayğıkeş ata, mehriban qonşu olan Səttar eyni zamanda işgüzarlığı, çalışqanlığı, savadı, təvazökarlığı, bir sözlə, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri ilə seçilmiş. Əslən İsmayılı rayonunun Tircan kəndindən olan bu adam dövlət idarəsində vəzifə sahibi imiş, quşlara, heyvanlara, ağaclara da qulluq etməkdən xüsusi zövq almış. Nə qədər yaşılıqlar salıbmış. Hətta Bakıda yaşadıkları keçmiş Zevin küçəsi ilə indiki Azərbaycan küçəsinin kəsişdiyi yerdə onun öz əli ilə əkdiyi qovaq ağaclarından birinin üstünə məhlə uşaqları “Buradakı ağacları Səttar Kazımov əkib yetişdirib” sözləri yazılan taxta parçası vurublarmış.

Atası müharibəyə getdikdən sonra Almazın qardaş və bacılarını – Çingizi, Saranı, Sevilini, necə deyərlər, göydə Allah, yerdə anaları Ruxiyyə xala saxlayıb, boya-başa çatdırıb. Hamısını sənət sahibi etdirib. Hətta oğlu Çingizi Moskvada oxutdurub. Maşın mühəndisi ixtisasına yiyələndirib, respublikamızın Kənd Tikintisi Nazirliyində, Mileorasiya və Su Təsərrüfatı Nazirliyində yüksək vəzifələrdə çalışıb.

Almaz xanım, anası Ruqiyyə xalanı xatırladı (O, 1987-ci ildə dünyasını dəyişib, Allah ona rəhmət eləsin, məzarı nurla dolsun). Bağ aldıqları ilk vaxtları, 1965-ci ili xəyalına gətirdi. Üzü gülümsədi, do-daqları qaçdı.

...Goradil – Fatmayi sahəsindəki bağlarda “Azərneft” birliyinin işçiləri üçün ayrılmış yerdə Almaz xanıma düşən hissədə cəmi bir balaca əncir ağacı və 40-50 tənək vardı. 25 sot torpaq sahəsi demək olar ki, boş görünürdü. Ailəliklə bağa gəlmişdilər. Nə qaz var idi, nə su, nə də işıq. Ruqiyyə xanım özü ilə gətirdiyi torbaların arasını açıb bir-birinə caladı, onları yerə basdırdığı dörd dirəyə bağlayıb, çadır düzəltdi ki, övladları, nəvələri onun altında oturub kölgələnsinlər. Payız fəslində o, bağda bir neçə ağac əkdə. Əslən Fatmayi kəndindən olan qonşu bağın sahibi:

– Nahaq zəhmət çəkirsən, ay Ruqiyyə bacı, Abşeron bağlarının ki üzumdür, əncirdir, vəssalam. Başqa meyvə ağaclarını bu qumluqda yetirmək mümkün deyil, – deyə ona mane olmağa çalışdı. Ruqiyyə xala əslən Göycay rayonundan idi; uşaqlıq və ilk gənclik illərini müxtəlif növ meyvə ağacları ilə dolu olan həyətdə keçirmişdi. Ağacların, güllərin, çiçəklərin neçə zəhmət tələb etdiyini yaxşı bilirdi. Bakı bağları haqda da təsəvvürü vardı. Müharibədən əvvələri Səttarla bəxtəvər vaxtlarında Mərdəkanda, Şüvələnda, Novxanıda yaşayan dostların bağlarında az olmamışdı.

– Yox, ay qonşu, sənin səhvin var. Ta qədimdən ərik, badam, tut, nar ağacları üzümlə, əncirlə birlikdə Abşeron bağlarına yaraşlıq verib. Əlbətdə, söz yox ki, bunlar daha çox zəhmət tələb edib, qulluq sevirilər. Gərək zəhməti əsirgəməyəsən. “Abşeron bağlarında əncir, üzumdən başqa bir meyvə yetişmir” demək səhvdir. Gübrəsini, suyunu vaxtlı-vaxtında ver, gör nə görürsən? – deyə sözə başladı. – Əsası budur ki, torpağın qədrini biləsən, dilini tapasan. Onda görürsən ki, torpaq çox şey göstərir. Şair nahaq deməyib ki, “Daşlar gül bitirər, qayalar çiçək”.

... Almaz xanım kəsilməmiş ağaclara baxıb köksünü ötürdü. Yadına düşdü ki, son vaxtlarda Bakının demək olar ki, əksər kəndlərində bir çoxları qərribə bir azara mübtəla olublar. Çoxlu gəlir əldə etmək, var-

lanmaq niyyəti ilə həyətlərindəki ağacları, meynələri çıxarıb atır, yerində gül istixanaları qururlar. Formaca baxımlı güllər yetirmək üçün çox zəhərli dərmanlardan istifadə etməli olurlar. Bu gül yetirənlərin öz səhhətlərinə ziyan toxundurduğu kimi, həmin güllərdən alıb istifadə edənlərə də pis təsir göstərir. Hətta eşitmişdilər ki, Novxanıda, Fatmayıda cavan qızlar, oğlanlar həmin dərmanın təsirindən mualicəsi çox çətin olan dəri xəstəliklərinə tutulmuşdular. Bir neçə gün bundan əvvəl onu da eşitmişdi ki, imkanlanan bəzi adamlar bağ alan kimi neçə illər ərzində min bir zəhmətlə yetişdirilmiş üzüm tənəklərini, meyvə ağaclarını kökündən çıxarıb atır, yerində tennis oynamağa, bilyard oynamağa yer düzəltdirirlər, bəziləri də neçə yerdə iri çarhovuzlar tikdirirlər ki, orada karp balığı saxlasınlar.

Bu fikirlər, düşüncələr aləmində Almaz xanım:

– Nə bilim vallah, görünür hərə bir cür dəli olur, – deyər ürəyində pıçıldadı. Yenə də neçə il əvvəl baş vermiş xoşagəlməz hadisəni xatırlayadı.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasında iclas keçirilirdi. İclasda Respublika rəhbəri də iştirak edirdi. Qorbaçovun “yenidənqurma”sı başlanmışdı. Dövlət miqyasında içki içmək qadağan olunmuşdu. Ölkənin hər yerində yüz min hektarlarla üzümlüklər tələf edilirdi. Bu düşüncəsiz və qərəzli qərar o vaxtkı SSRİ-də birləşən respublikaların iqtisadiyyatına ziyan vurur, xalqların maddi rifahına öz mənfi təsirini göstərirdi. Amma heç kim bunun əleyhinə bir söz demək iqtidarında deyildi, əksinə üzümlüklərin məhv edilməsi üçün güclü təbliğat aparılırdı. Bu işdə Azərbaycan birinci gedirdi. Həmin iclasda bu barədə söhbət açıldı. Tanınmış təsərrüfatçı alimlərdən biri söz alıb kürsüyə qalxdı və dedi: “Yoldaşlar, göstəriş var ki, üzümlüklər azalsın, araq, çaxır, konyak istehsalı təxirə salınsın. Bu öz yerində, mən bu barədə söz demirəm. Ancaq, ay insanlar, axı üzüm yığımına çox vaxt qalmayıb, məhsul da bu il, maşallah, boldur. Nə olar, səbr edək, bu ilki məhsulu toplayaq, sonra...”

Alim udqundu, qəhər onu boğurdu. Özünü bir təhər ələ alıb diləndi: “İki gün əvvəl Şəmkir rayonuna getmişdim. Üstündə artıq sulanmış iri salxımları olan üzüm tənəklərinin insafsızcasına kökündən çıxarıb tullamışdılar. Axı bir az dözsək qiyamət olmaz ki?!”

Söz bu yerə çatanda respublika rəhbəri əsəbi halda: “Otur aşağı”, – deyə onun sözünü kəsdi...

Almaz xanım nə edəcəyini bilmirdi. Baş vermiş və indi də təkrar olunan xoşagəlməz hadisələr haqqında fikirlər onun yalnız beynini deyil, qəlbini də didib parçalayırdı. Təbiətə, təsərrüfata bu nainsaf, düşmən münasibət onu çaşdırmışdı. Birdən nə fikirləşdisə qəti və uca səslə:

– Vallah mən hökumətin yerinə olsaydım, təbiətə belə düşmən münasibət bəsləyənlərə xüsusi cəza tədbiri tətbiq edərdim, – dedi. Sonra yenə kəhrəba dənələrinə bənzəyən üzüm gilələri əlinə alıb: – Bari heç olmasa bu ilki bəhəri yığaydılar, bu işi qış vaxtı ağaclar yatanda görəydilər ki, yazıqlar hiss etməyəydilər, – deyib maşına tərəf addımladı.

DOSTLUQ

*Dostluq elə bir hisdir ki, nə qədər ziynət
vursan qəbul edər. Dostluq həyatdır,
cəfakeşlikdir, bir sözlə insan daxili aləminin,
mənaevi-əxlaqi cəhətinin ən müqəddəs
duyğusudur.*

Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında etika və estetika fənlərini tədris edirdim. Söhbət dostluqdan düşəndə tələbələrdən biri dedi: “Müəllim, indi həqiqi dost nə gəzir. Dostluq adı ilə alver edirlər. Dost adı ilə düşmənçilik edirlər. Özü də belələrinin sayı günü-gündən artır. Siz buna neçə baxırsınız?”

Sözsüz ki, tələbənin sözlərində müəyyən qədər həqiqət var idi. Mən əvvəl ona zəka sahiblərinin dostluq haqqında fikirlərini söylədim. Qədim Yunan filosofu Aristotel (e. ə. 384-322) deyib: “Dostluq nəinki, qiymətləndirilməsi mümkün olmayan bir cəhət olduğu kimi, həm də gözəldir, yaxşı dost olmaq, yaxşı insan olmaqdır. Dostluq insan həyatında olan ən vacib cəhətdir, heç kəs həyatını dostsuz təsəvvür edə bilməz. Hətta bütün imkanlara malik olsa belə”. Görkəmli

alman şairi, mütəfəkkiri, alimi İohann Volfqan Höte (1749-1832) bu fikirdə olub ki, “dostu olmayan adam heç kəsin diqqətini cəlb etməz”. Fransa yazıçısı Fransua de Laroşfuko (1613-1680) yazıb ki, “insanlığa zəkadan sonra edilən ən böyük hədiyyə dostluqdur”. Görkəmli rus yazıçısı Maksim Qorki (1868-1936) söyləyib ki, “Dostluq yoldaşlığın yüksək mərhələsidir” və sair, və sair. Sonra özüm ona belə bir misal çəkdim: “Təsəvvür et ki, sən və mən eyni yaşdayıq. Bir-birimizə dost deyirik. Bir gün qərara gəlirik ki, fasilə zamanı görüşüb bir yerdə nahar edək, həm də söhbəlləşək. Görüşürük, yeyib-içirik, şərab badəsini sən tərifi göyə qaldıra-qaldıra mənim sağlığıma qaldırırsan, mən də sənini. Vaxt yetişir. Yeməxanadan çıxıb ayrılıq. Elə bu vaxt hər ikimizi tanıyan bir nəfər mənə yaxınlaşıb deyir: “Yenə dostunla vururdun ha”. Mən sənini xeyli aralandığını görüb ona deyirəm: “Əşi, qoy cəhənnəm olsun, ondan mənə nə dost”. Deməli, mən daxilən çirkabın içindəyəm. Axı insanı özü qədər heç kim tanıya bilməz. İnsan daxilində nə baş verdiyini, onun nə fikirləşdiyini özündən və tək olan Allahdan başqa heç kəs bilməz. İnsan pis, yaxud yaxşı şeylər haqqında düşündüyünü kimsə duymaz. Belə olduğu halda insan olan kəs, daxilən təmiz, billur kimi saf olmalı, ürəyinə, qəlbinə, hissinə, duyğusuna, beyninə zərrəcə də olsun ləkənin, çirkabın yaxın düşməsinə yol verməməli. Dostluq üçün də güzgü tək saf ürək gərəkdir. Bunun üçün Azərbaycanın tanınmış şairi Xaqani Şirvaninin (1126-1199) yazdığı kimi, “İstəsən güzgü tək saf olsun ürək, sinədən on şeyi atasan gərək! Haram, qiybət, kin, paxıllıq, tamah, həsəd, ədavət, yaltaqlıq, riyə, kələk”.

Şair Mirzə Şəfi Vazeh də çox gözəl deyib ki, “Dosta biganə olan, dostluğu qiymətləndirməyən adamı mən suyu çəkilməmiş, qurumuş çaya bənzədirəm. Bütün çaylar səs sala-sala dənizə tərəf can atıqları halda o, səhrada qumla örtülmüş kimidir”. Hələ aspiranturada oxuduğum illərdə iki dost haqqında eşitdiyim bir söhbət mənim beynimə elə həkk olunmuşdur ki, heç zaman unuda bilmirəm.

... Deyirlər ki, Azərbaycanın səfalı Aran rayonlarından birində Rövşən və Həmid adlarında iki dost yaşayırmış, evləri ayrı-ayrı məhəllələrdə olsa da eyni məktəbdə, eyni sinifdə oxuyurmuşlar. Həmid

kasıb bir ailədə doğulmuş, Rövşən isə zəngin ailədə dünyaya göz açmışdı. Həmidgilin ailəsi o dərəcədə kasıb imiş ki, atası Soltan yeganə oğluna təzə geyim almağa belə çətinlik çəkirmiş. Rövşənin, ağılı, fərasəti və zəhməti hesabına yaxşı var-dövlət əldə etmiş atası Məhəmməd kişi olduqca səxavətli, əliaçıq, gözü-könlü tox, xeyirxah, müəyyən dünyagörüşünə malik, oxumuş və təmiz düşüncəli bir şəxs imiş. Sadə, səmimi, doğruçu olması ilə tanınırmış; oğlunu da bu ruhda tərbiyyə etməyə çalışırmış. Azərbaycanın dahi şairi, dramaturqu Hüseyn Cavidin (1882-1941) “Qız məktəbində” adlı şerini oğlu Rövşənə əzbərdən öyrətmişdi:

Quzum, yavrum! Adın nədir?

– Gülbahar.

Pəki, sənin anan, baban varmı?

– Var.

– Nasıl, zənginmidir baban?

– Əvət, zəngin, bəyzadə...

– Öylə isə, geydiyən geyim niçin böylə sadə?

– Yokmu sənin incilərin, altun bilərziklərin?

– Söylə, yavrum! Hiç sıkılma...

– Var, əfəndim, var... lakin

Müəlliməm hər gün söylər,

Onların yok qiyməti,

Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti.

– Pək doğru söz... Bu dünyada sənin ən çox sevdiyən

Kimdir quzum söylərmisən?

– Ən çox sevdiyim ilkin

O Allah ki, yeri-göyü, insanları xəlq eylər.

– Sonra kimlər?

– Sonra onun göndərdiyi elçilər.

– Başqa sevdiklərin nasıl yokmu?

– Var...

– Kimdir onlar?

– Anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar...

Rövşən də, Həmid də nümunəvi əxlaqa malik olmaqla yanaşı, həm də dərslər əlaçılarını idilər. Bu iki gəncin dostluğuna qibtə edib, dodaq büzənlər də az deyildi. Xüsusilə Rövşənin geydiyi köynəkdən, yaxud başqa bir geyimdən Həmidin də əynində görünən kimi bəzi paxıl şagirdlər həsədlə dodaq büzüb dostlar arasına ədavət salmaq üçün Həmidə: “Deyəsən atan Soltan qızıl küpü tapıb, hə?” – deyərək onu sancırdılar. Belə hallarda Həmid daxili sıxıntı keçirər, pərt olar, dinməzcə dayanardı. Rövşən isə onların cavabını verib, yerlərində oturdu, dərslərdən sonra Həmidlə birlikdə atası Məhəmməd kişinin söhbətlərini dinləmək üçün onun yanına gedərdilər. Məhəmməd kişinin həyat haqqında, dünya haqqında, dostluq haqqında səmimi, ürəyəyatan söhbətlərini dinlədikdən sonra Həmid özündə bir sakitlik hiss edər, xoş duyğu ilə evlərinə gedərdi.

Onuncu sinfi qurtarmalarına az qalmış, Bakıdakı Sənaye İnstitutunun mühəndislik fakültəsinə daxil olmaq fikri ilə yaşayan Rövşən öyrənir ki, maadi imkansızlıq üzündən Həmid ali məktəbə getməyəcək, atasının məsləhətinə görə rayonda qalıb işləyəcək. Rövşən bunu bilən gündən daxili sarsıntı keçirir, fikir ondan əl çəkmir. Məsələdən həli olan Məhəmməd kişi Həmidgilə gəlir, onun atası Soltan kişi ilə, çay içməyi bir qədər söhbət etdikdən sonra deyir: “Mən dünyanın hər üzünü, yaxşısını da, pisini də görmüşəm. Həyatımda az əziyyət çəkməmişəm, ancaq həmişə gələcəyə ümidli nəzərlərlə baxmışam. Heç bir çətinlik, ağır vəziyyət mənim iradəmi qırma bilməyib. Həmişə Allaha pənah aparmışam. İndi də Rövşənin Həmidlə ürəkdən səmimi dostluğu məni fərəhləndirir. Allah saxlasın, bəd nəzərdən, pis gözdən uzaq olsunlar, maaşallah hər ikisi xaricən də, daxilən də gözəl uşaqlardır. Onların gələcəyini düşünmək bizim borcumuzdur. Rövşən Bakıya ali məktəbə getməyə hazırlaşır. Rüşxət versəydin Həmid də onunla gedərdi, ali məktəbə daxil olardı”. Soltanın başını aşağı salıb dinməz, pərişan oturduğunu duyan Məhəmməd kişi sözünə ara verdi, yenidən çay istədi. Həmidin ondan altı yaş kiçik bacısı Sədaqət dərslərdə idi. Odur ki, yaşı əllini keçmiş anası Tükəz xala çay gətirib tez də uzaqlaşdı. Məhəmməd kişi çaydan bir-iki qurtum alıb dedi: “Soltan kişi, sən yaxşı bilirsən ki, mən Həmidin oğlum Rövşəndən

ayırmıram. Bunu da bilirəm ki, sənin yaşayışın ağırdır. Ataların bir sözü var: “Minə dözən, min birə də dözər”. Sən dözüb oğlunu on yeddi yaşa çatdırmısan, o da orta məktəbi qurtarıb. İndi beş il də döz, qoy gedib təhsilini davam etdirsən”. Bir qədər sükut etdikdən sonra daha yumşaq halda dedi: “Xətrinə dəyməsin məni üzürlü hesab elə. O, Bakıda ali məktəbdə oxuduğu müddət ərzində oğlum Rövşəndən onu ayırmayacağam. Rövşənə nə göndərsəm, Həmidə də onu göndərəcəyəm. 5 il nədir ki, papağını hərlə gəlib keçəcək. Xahiş edirəm məni düz başa düş. Uşaqları mağmun eləməyək”.

Soltan kişi yerində qudalandı. Məhəmməd kişinin üzünə belə baxmadan: “Bilirsən, vallah, elə anası da, mən də onun ali təhsil almasını istəyirik. Məsələ pulda deyil. Döyüb-döyəcləyib ayda bir qədər pul göndərəm. Yeğanə oğlumuzdur, onu gözümüzdən qoymaq istəmirik”, – dedi. – “Ay pır olmuş. Bakı çox uzaq deyil ki, vurtut 220 kilometr yoldur. Bir də ki, heç olmasa, Allah saxlasın, sənin qızın da var. Rövşən isə bizim ailənin yeğanə övladıdır”, – deyə Məhəmməd kişi əlini Soltan kişinin çiyinə qoydu. – “Sən pul göndərməyinə göndərə bilərsən. Ancaq yenə deyirəm, məni üzürlü hesab elə, mən iki oğul oxutmaq istəyirəm. Bu istəyimə qarşı durma”. Bayaqdan kənarında özünü iş görəni kimi göstərən, fəqət hər sözü eşidən Tükəz arvad əlindəki xəkəndəzi barının küncünə qoyub onlara yaxınlaşdı: “Allah ömrünü uzun eləsin Məhəmməd qardaş, elə bu on ildə Həmidə az görüm-baxım eləməmişən. İndi ki iş bu pilləyə çatdı, Allah köməkləri olsun, gedib oxusunlar. Allah bunun əvəzini sənə verir” dedi və razılığa gəldilər”. Bu xəbər Rövşənin hədsiz sevincinə səbəb oldu. O gah uşaq kimi atılıb-düşür, gah əl-qol ata-ata şeir deyir, gah da pəncərədən çölə, küçədə dayanmış maşına baxan uşaqlara müraciətlə: “... Koqda budeş injener, toqda maşın xoroşo, o seyças həndəsə xoroşey” deyən həndəsə müəlliminin təqlidini çıxarırdı.

Vaxt ötürdü. Rövşən Bakı Sənaye İnstitutunun mühəndislik fakültəsinə daxil oldu. Həmid isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsində təhsilini etdirməyə başladı. Məhəmməd kişinin təklifinə əsasən bir ev kirayə etdilər. Hər ikisi də əla qiymətlərlə oxuyurdular. Gənclər üçüncü kursda olanda Rövşən içəri şəhərdə

yaşayan, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tələbəsi Rəşxəndə ablı bir qızla sevişib, görüşməyə başladı. Bir gün o, dostu Həmidə tutqun görüb soruşdu: “Qardaşım, nə olub, gözümə bir təhər dəyirsən. Olmaya Universitetdə xoşagəlməz hadisə baş verib? Gizlətmə”. “Yox” dedi Həmid, Universitetdə hər şey yaxşı gedir, ancaq həngamə mənim ürəyimdədir. Bir həy-həşir salır, bir qiyamət qoparır ki, gəl görəsən. Az qala dərslərimə də mane olsun. Nə edəcəyimi özüm də bilmirəm. Nə pis vaxtda, nə namünasib yerdə tutub məni bu xəstəlik”. “Nə xəstəlik? – deyər Rövşən nigarançılıqla soruşdu. Heç, bütün gənc oğlan və qızları qəflətən, soruşmadan yaxalayan xəstəlik” deyər Həmid gülümsündü. “Sən məni azdırma, düzünü de, sənə nə olub?” deyər Rövşən təkidlə soruşdu. Həmid çox soyuqqanlı halda: “Heç, ürəyim bir gözəlin həsrəti ilə çırpınır, bir gözələ aşiq olmuşam”. Rövşən dərinədən nəfəs alıb gülümsündü. “Qorxutmuşdun məni” dedi və Həmidə qucaqlayıb: “Təbrik edirəm. Mənimlə tanış edərsənmi?” deyər soruşdu. “Heç özüm tanış olmuşam ki, zalım oğlunun qızı elə yol gədirki, adamın az qalır ürəyi qırılıb ayağının altına düşsün” dedi. “Yaxşı, dedi, Rövşən. Onda gəndən göstərsən, görüm, o dediyin gözəl mənim əziz dostuma layiqdirmi?”

Ertəsi günü vaxtın tamamında onlar Sabir bağında xəlvəti bir skamyada oturub qızın yolunu gözləməyə başladılar. Həmidin dediyinə görə qız hər gün 1430 radələrində bu yolla gəlir, Qoşa qala qapısından İçərişəhərə gəxəl olurdu. Yarım saatdan çox keçməsinə baxmayaraq, qız hələ görünmürdü. Həmid özündə, sözündə deyildi, darıxdığı hiss olunurdu. Yazıq günahkar nəzərlərlə, Rövşənə baxdı. Elə bu vaxt qız göründü, Həmid sevincək Rövşənin qulağına pıçıldadı: “Budey gəlir” dedi. Rövşən bu qızın Rəşxəndə olduğunu bildikdə rəngi ağardı, qılçaları əsdi, ürəyi aramsız döyünməyə başladı, elə bil bu dəqiqə ağzına gələcəkdi. Müvazinətini saxlaya bilməyib oturdu. Həmid heç nə hiss etmədən qızın ardınca baxır: “Hə necədir? Bəyənirsən? Xoşuna gəlir?” deyər təkrar-təkrar soruşdu. Rövşən bir xeyli dinmədi, Həmidin aramsız, təkidlə verdiyi suallar onu diksindirirdi. Xeyli vaxt keçdikdən sonra Rövşən Həmidin qolundan tutub qalxdı: “Hə, bəyəndim, gözəl, məlahətli, həm də namuslu qızıdır”

dedi. Həmid: “Doğrudan?” deyə soruşdu və birdən: “Nədən bildin ki namusludur?” sualını verdi. Rövşən bir qədər susdu, fikrə getdi, dostunun nigaran qalacağını düşünüb: “Baxışından, yerişindən” dedi. O gündən Rövşən xəstə vəziyyətə düşdü. iki gün dərəcə də gedə bilmədi, nə edəcəyini, necə qərar verəcəyi fikri ona rahatlıq vermirdi. Nə etməli? 13 il dostluq etdiyi, ürəyinə yaxın buraxdığı, bir dəfə də olsun qeyri-səmimi söz demədiyi dostundan üz çevirsinmi? Yoxsa təzə tanış olduğu, sevdiyi, hər görüşündən zövq aldığı Rəxşəndədən əlini üzsünmü. Rövşən bu fikirlər içərisində qovrularkən Həmid dərəsdən gələn kimi onun o tərəf-bu tərəfinə keçir, həkim çağırmağı tələb edir və imkan düşən kimi, hələ adını bilmədiyi Rəxşəndə barədə söz açır, hərdən incik kimi, “sən də xəstələnməyə vaxt tapdın da” – deyirdi.

Rövşən dostuna ilk dəfə yalan danışmağa, qeyri-səmimi söz deməyə məcbur oldu. Bu səbəbdən də Rəxşəndəyə də yalan deməli oldu. Onunla görüşüb, başqa bir qıza könül verdiyini söylədi. Dostu Həmidin onun “dərdindən dəli-divanə” olduğunu, “bir könlədən min könlə” ona aşiq olduğunu söylədi. Hətta onları tanış etdi.

İstitutu bitirdilər. Həmidin anası artıq dünyasını dəyişmişdi, atası Soltan kişi də nasaz idi. O, təyinatını öz rayonlarına aldı. Vaxtilə oxuduqları məktəbdə tarix dərəcəsini tədris etməyə başladı. Rövşənin və Məhəmməd kişinin köməyi ilə toy etdi. ədəbiyyat müəlliməsi olan Rəxşəndə ilə ailə qurdu.

Rövşən Bakıda mühəndis kimi işə başladı. Bir il keçməmiş çalışdığı sahədə qəza baş verdi. Yoxladılar, Rövşən günahkar bilindi, həbs olundu. Məhəmməd kişi və Həmid çox əziyyətdən, xərcdən sonra onu azadlığa buraxdıra bildilər. Başqa bir sahədə işə başlayan Rövşən yenidən bəlaya düşərək oldu, yenə beş il həbs cəzasına məhkum olundu. Bu dərdə dözə bilməyən Məhəmməd kişi dünyasını dəyişdi. Həmid onu bir oğul kimi layiqincə yerdən götürdü. Yasını saxladı.

İllər ötdükcə Həmidin hörməti artırdı. Əvvəl adi müəllim kimi işə başladı, sonra dərəcə müdiri, direktor, maarif şöbəsinin müdiri, daha sonra isə böyük bir sənaye şəhərinin icra hakimiyyətinin sədri vəzifəsinə irəli çəkildi.

Beş illik əzablı, sıxıntılı məhbus həyatını başa vuran Rövşən azadlığa buraxıldı.

Qapıdan çölə çıxan kimi iki nəfər onunla görüşüb, ata-anasının vəfat etdiyini söylədilər: ona güya ürəyiyananlıq edib məsləhət gördülər ki, bu vəziyyətində, bu halında, bu görkəmində öz rayonuna getməsin. Onu da bildirdilər ki, “sənin vaxtı ilə dostluq etdiyən Həmid indi sənaye şəhərində icra hakimiyyətinin sədridir. Get onun yanına”. Bu sözləri eşidən Rövşən belə qərara gəldi ki, gedib köhnə, əziz dostu ilə görüşsün, işə düzəlsin, özünü qaydaya salsın, sonra öz doğma rayonuna gedib, ata mülkünə baş çəksin.

Həmid neçə vaxt idi ki, iş otağının pəncərəsi qarşısında dayanıb, dostu Rövşənin yolunu gözləyirdi. Nəhayət, Rövşən göründü. Elə bil Həmidin başına bir vedrə qaynar su tökdülər. Az qaldı özünü ikinci mərtəbənin pəncərəsindən yerə tullasın. Gözlərini yumdu. Ürəyi nanə yarpağı kimi əsirdi, bütün vücudu lərzəyə gəlmişdi. Rövşən isə artıq pillələri qalxıb Həmidin katibəsinə dedi: “Xahiş edirəm, sədrə deyən ki, köhnə dostun gəlib”. Katibə sədrin otağından çıxıb: “Sədr dedi ki, mənim heç bir dostum yoxdur, heç kəsi qəbul etməyəcəyəm”. Rövşən bir anlığa sarsıldı, sonra fikirdləşdi ki, bəlkə o mənim hələ də həbsxanada olduğumu zənn edir. Odur ki, katibəyə: “Xahiş edirəm sədrə deyən ki, məktəb illərinin, tələbəlik illərinin dostu Rövşən gəlib, Məhəmməd kişinin oğlu Rövşən”. Katibə qayıdıb hirs ilə dedi: “Buradan çıxıb gedin, sədr dedi ki, mən nə Məhəmməd kişi tanıyıram, nə də Rövşən”.

Rövşənin bütün varlığını hirs, hiddət alovları bürüdü, boğazı qəhərdən kicişən kimi oldu, cəld otaqdan çıxıb, həyəcanlı halda pillələri enib küçəyə çıxdı, ürəyinin oda-alova bürünmüş kimi alışıb yandığını hiss etdi. Su köşkünə yaxınlaşdı, su içmək istədi, yadına düşdü ki, cibində bir qara qəpiyi də yoxdur. Leninin heykəli qoyulmuş bağın qapısı ilə üz bəüz qurumuş bulağın suyundan içdi, əl-üzünü yudu. Qəlbində həyata, insanlara inamsızlıq, Həmidə isə güclü nifrət hissi ilə yola düzəldi. Bu yolun onu haraya apardığını bilmirdi. Əslində bunun olun üçün heç bir əhəmiyyəti yox idi. Bir də ayıldı ki, şəhər bazarının darvazası ağzındadır. Darvaza ilə üz bəüz yerdə orta yaşlı, üzündən mehribanlıq yağan bir kişi manqalda kabab bişirib satırdı. Üç nəfər cavan adam təndir çörəyini iştahla yeyirdilər. Rövşən bərk

acmışdı, lap ağzının suyu axırdı. Fikirləşdi ki, gedib kababçıdan bir tikə çörək və bir tikə kabab istəsin, bir-iki addım irəli atıb fikrini dəyişdi. Elə bu vaxt kabab yeyən cavanlardan biri barmağı ilə onu çağırırdı. “Çörəyin üstünə bir şiş kabab çək” – deyə kababçıya hökmlə göstəriş verdi. Alıb Rövşənə uzatdı: “Al ye, – dedi, – hiss edirəm ac adama oxşayırsan”. Rövşən kababla çörəyi yedi: “Sağ olun” – deyib getmək istəyirdi ki, çavanlardan biri: “Dayan, – dedi, – görürm qərib, yersiz adama oxşayırsan, özündə lüt-üryansan, gedək bir keçəni bizdə qalarsan, sabah gedəcəyin yerə yola saların” – dedi. Hava artıq qaralmağa üzrə idi. Rövşənin razı olmaqdan başqa çarəsi yox idi. Geniş bir həyətdə daxil oldular. Evin ikinci mərtəbəsinə qalxıb, xudmani bir otağa daxil oldular. Otaq o qədər böyük olmasa da səliqəli və rahat idi. Otaqın ortasında üstü müşəmbə ilə örtülmüş masa, yanında dörd ədəd miz qoyulmuşdu. Sağ tərəfdə pəncərənin önündə çarpayı vardı. Baş tərəfində kitab şkaflı gözə dəyirdi. “Sən burada yatarsan, Allah qoysa səhər görüşərik” – deyə ona kabab verən oğlan gülümsünüb getdi. Rövşən beş il idi ki, belə yumşaq, təmiz yorğan-döşəkdə yatmamışdı. Çarpayıya uzanan kimi yuxuya getdi. Səhər yuxuya gedən Rövşən tələsik geyindi, köhnə, nimdaş pəncəyi əlinə alıb cəld otaqdan çıxdı, dünən ona kabab alan və evə gətirən oğlan 60-65 yaşlı bir qadınla söhbət edirdi. O, rövşəni görcək: “Sabahın xeyir, – dedi, – gecəni necə yatmışsan?” – dedi. Rövşən cavab verməyə macal tapmamış, üzündən nur tökülən yarıağarmış saçları xoş simasına yaraşlıq verən, yaşına uyğun gözəl geyinmiş, dolu bədənli, baxışlarından, hərəkətlərindən, danışqlarından, neçə deyərlər, xanım-xatunluq tökülən qadın: “ağrın alım, yeməyin hazırdır, əl-üzünü yu, gəl otur” – deyə dil-ağız etməyə başladı, qadın elə danışır, elə baxırdı ki, elə bil uzun illərdən bəri görmədiyi doğma adamı ilə danışır. Rövşən nə edəcəyini, necə hərəkət edəcəyini bilmirdi. Pilləkənləri düşüb onların yanından keçərkən qadın: “Ağrın alım, bu pəncəyi at bir tərəfə, cibində qızıl brilyantın yoxdur ki? – deyə mehribançılıqla və zarafatyana pəncəyi onun əlindən alıb kənara qoydu. Rövşən əl-üzünü yuyub qayıdanda, dünən kabab yeyən digər iki nəfəri də burada gördü; mehribancasına görüşdülər. Gənclərdən biri masanın yuxarı tərəfin-

dəki mizi çəkib, Rövşənin qolundan tutub oturtdu. Bu vaxt qadın tavada qızardılıb, üstünə yumurta vurduğu kolbosanı Rövşənin qarşısına qoydu: “Mənim bacım oğlunun bir dostu var idi. Tələbəlik illərində o bu cür yeməyi çox xoşlayardı” – dedi və Rövşənin saçına mehribanlıqla əl gəzdirdi”.

Rövşəni heyrət götürmüşdü. Özünü sıxıntılı hiss edirdi. “Təsərifə bax, mən də tələbə olan vaxt hər gün bu cür yemək yeyərdim” – deyə düşündü. Yeyib qurtardıqdan sonra hamıya minnətdarlığını bildirib ayağa qalxdı. Pencəyini götürüb küçə qarısına tərəf yönəlmək istərkən gənclərdən biri onun qolundan tutub, gülümsəyərək mehribanlıqla dedi: – “Görürəm təmiz adamsan, getməyə tələsmə, gördüyün biz üç nəfərin bir problemi var, danışaq, razılaşaq, qalarsan; razılaşmasan sənin biletini alıb hörmətlə yola salarıq”. Rövşən duruxdu, ətrafına nəzər saldı, qadın gözə dəymirdi. O biri iki nəfər yemək masası ətrafında oturub xoş söhbət edirdilər. – Hə, nə deyirsən? – oğlan soruşdu. Rövşən bu üç nəfərin geyimində, hərəkət və rəftarlarında güzi də olsa nöqsan görmürdü. Onlar olduqca mədəni və nəcib təsir bağışlayırdılar. – Nə olar, əgər mənim köməyim lazımsa canla başla qulluğunuzda hazırım – dedi. Onda qaldaq, sən yattığın otağa – deyə oğlan Rövşənin qolundan tutdu. Pilləkənləri qalxmağa başlayanda digər iki oğlan da qalxıb gəldilər. Otağa daxil olub, masanın ətrafında əyləşdilər. Hərəsi bir papiros çıxarıb, öz alışqanları ilə yandırdılar. Gənclərdən biri gülümsünərək: “Mən, – dedi, – öz hərəkətimizə fikir verdim, rəhmətlik Hacı Zeynalabın Tağıyev yadıma düşdü. Bilirsiniz ki, rəhmətlik çox əliaçıq adam olub neçə-neçə gəncin oxumasına imkan yaradıb. Bir gün Hacıнын yanına, pul istəmək üçün üç nəfər gəlib. Hələ Hacı onları qəbul etməmiş, çöldə dayanıb söhbət edirlərmiş. Hacı da onların hərəkətlərini izləyirmiş. Bir də görür ki, onlar, elə biz edən kimi, hərəsi bir papiros çıxarıb dodaqları arasına alırlar və hərəsi də bir spıçka çıxarıb papirosunu yandırır. Hacı onların qəbul edir, istəklərindən hali olanda deyir: “Balam, siz məndən dövlətlisiniz ki, əgər sizin pula ehtiyacınız olsaydı, birinizin spıçkası ilə hamınızın papirosunu yandırardınız da”. Gülüşdülər. “Cəfər mətləbə keç” – deyə gənclərdən biri dilləndi. Cəfər Rövşənə

mehriban bir nəzər salıb, bilirsən dost, biz əgər, demək mümkünsə ticarətlə, alverlə məşğul oluruq, özümüz də, Allahın rızası ilə ayrılmaz dostlarıq. Ancaq çox vaxt pul bölgüsü üstə aramıza söz düşür. Görürəm sən ağıllı, savadlı, hesabdən yaxşı başı çıxan bir adamsan. Əgər razı olsaydın elə bax bu otaqda yaşayardın, bizim gəlirimizi, çıxarımızı hesablayardın, biz də sənin haqqını ödəyərdik. Gənclərdən biri cəld: “bilirsən bir-iki ay qalarsan, xoşuna glməsə, ixtiüar sahibisən, yenə gedə bilərsən”.

Bu fikir Rövşənin ürəyindən oldu. Gənclərdən biri: “mənim təklifim var, – dedi, –təzə dostumuzun üst-başını tamamilə təzələyək”. Belə də etdilər. Həmin gündən Rövşən bu evdə məskan saldı. Hər gün iki dost ona kifayət qədər pul verirdilər. Səkinə xala da hər gün ona ləziz yeməklər hazırlayırdı. Heç iki ay keçməmiş Rövşənin xeyli pulu yığılmışdı. Bir gün üç dost Rövşənlə nahar edərkən vaxtilə ona kaaba alan cavan dedi: “Rövşən incimə, elə zənn etmə ki, mən səni evimdə saxlamaq istəmirəm, inan ki, yox. Amma biz çox götür-qoy etdik, bu qərara gəldik ki, gec-tez sən evlənmişsən, sənin ayrıca öz evin, mülkün olmalıdır. Doğrudur, bildiyimizə görə sənin öz rayonunuzda ata mülkən var, nə eybi, burada da olsa pis olmaz. Bu yaxınlarda bir yaxşı mülk satan var, gəl danışıb onu səninchün ala, bizim hesabımıza görə sənin pulun kifayət edər, işdi çatmasa biz düzəldərik. Sonra hesablaşarıq”.

Rövşən etiraz etmədi. Mədəni, nəcif, xeyirxah gözütox bu insanlarla elə ünsiyyət bağlamışdı ki, heç öz doğma ata mülkünə qayıtmaq ürəyindən keçmirdi. Odur ki, elə ilk təklifdə razı oldu. On iki sot həyatyanı sahəsi olan iki mərtəbəli, dörd otaqlı və digər lazımı tikililərdən ibarət olan həmin mülkü aldılar. Axarancı gün idi ki, Rövşən dostunun otağında gecələyirdi. Səhər səkinə xalanın səsinə oyandı, cəld eyvana çıxdı, onun 22-23 yaşlı, olduqca gözəl, səliqəli geyimli bir qızla söhbət etdiyini gördü. Qız Rövşənə baxıb gülümsündü, salamladılar – Rövşən diksinən kimi oldu. Bu qızı haradasa gördüyünü düşündü. Ancaq heç nə xatırlaya bilmədi. Səkinə xala: “Tanış ol, bacım qızıdır”. Qəz əlini Rövşənə uzadıb: “Sədaqət”t – dedi. Rövşən isə dinməzcə heykəl kimi dayanıb heyranlıqla Sədaqətə baxırdı. Xə-

yalında Rəxşəndə ilə görüşdüyü ilk günləri xatırladı. Ürəyində: “Hər ikisi gözəldir. Sədaqət daha cazibədar, məlahətlidir” – dedi. Elə bu vaxt Səkinə xalanın sözləri onu xəyaldan ayırdı: “Ağrın alım, süfrəyə tələs, qonağı beləmi qarşılayarlar”. Həmin gün Rövşən təzə aldığı mülkə köçdü. Yenə qayda ilə dostlar görüşür, alverdən əldə etdikləri qazancı yerbəyer edirdilər. Rövşən yenə bir qədər pul əldə etmişdi. Sədaqət bir an belə yadından çıxmırdı. Ancaq onun haqqında heç nə bilmirdi. İstədi, necə deyərlər, “üzünə üz qaralığı” çəkib Səkinə xaladan soruşsun, fikrindən daşındı. Dostlarından öyrənməyi üstün tutdu. Dostları bu xəbəri çox müsbət qarşıladı. Qızı o ki var təriflədilər. Bunu da əlavə etdilər ki, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bu il qurtarıb, orta məktəbdə coğrafiya dərsi deyir, subaydır, istəyənləri çoxdur o isə heç kimi bəyənmir. Sədaqət barədə deyilənlər Rövşənin ürəyincə olsa da “heç kimi bəyənmir” sözləri onu qorxutdu və bunu gizlətmədi. Cəfər: “Mən Səkinə xaladan öyrənərəm” – deyib ayağa qalxdı. Axşam görüşləri zamanı Cəfər Rövşəni təbrik edib dedi: “Ay bəxtəvər, qız özü sənə bir könlüdən, min könlə aşiqdir ki, bunu da əlavə etdi ki, Səkinə xala Rövşəni sabah nahara dəvət edir. Sədaqət də orda olacaq”.

Sədaqətlə görüşüb danışdıqdan sonra Səkinə xalanın köməyi ilə hər şeyi həll etdilər. Ticarətçi üç dostun elçiliyi ilə nişan gününü təyin etdilər. Nişana bir neçə gün qalmış Cəfər Səkinə xalanın iştirakı ilə dəvət olunan adamların siyahısını tutmağa başlayanda birinci Şəhər İcra Hakimiyyətinin sədri Həmidin adını yazdı. Rövşən qəti etirazını bildirdi: “Mən o cür mənəviyyatsız adamı nişan məclisində görmək istəmirəm” – dedi. Ha dedilər, eşitmək istəmədi. Əlini çənəsinə dayayıb oturmuş Səkinə xala əlini Rövşənin əlinin üstünə qoydu: “Ağrın alım, – dedi, – bu iş xeyirliyədir, sən gəl bu Səkinə xalanın sözünü yerə salma, razılaş. Elə bilirsən əzab çəkən tək sənsən?”

Səkinə xalanın gözəlində yaş parıltıları görüldü, bunu Rövşən hiss etdi. ancaq xahiş edirəm məclisi çox uzatmayın. Nişan məclisində cəmi on iki nəfər iştirak edirdi. Səkinə xala ilə yanaşı oturmuş iki qadından və iki uşaqdan başqa hamısı Rövşənə tanış idi. Həmid zövcəsi Rəxşəndə ilə yan-yanə oturmuşdular. Türmədən buraxılan

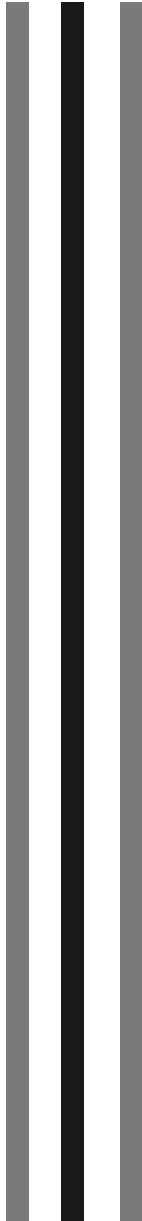
günü ona rast gəldən iki nəfər sol tərəfdə özlərinə yer etmişdilər. Onların yanında Rövşənin təzə dostları – üç nəfər “alverçi” əyləşmişdi. Rəxşəndənin yanında Sədaqətə yer ayırmışdılar. Onunla Səkinə xalanın arasında altı yaşlı bir oğlan uşağı və dörd yaşlı bir qız uşağı bir-birinə qısılmışdı.

Məclisi, heç bir təklif gözləmədən Həmid özü açdı. Rövşənlə Sədaqətin saflığına badə qaldırdı, onlara xoşbəxtlik dilədi. Həyacanlı olduğu hiss olunurdu. Otuz yaş təcə tamam olmasına baxmayaraq, gözləri yaxşı görmürdü. Tərləmiş eynəyini çıxarıb silmək üçün Rəxşəndəyə verdi. Bu Rövşənin nəzərindən yayınmadı: “Ədəbzlığa bir bax, adam necə qudurarmış” – fikri beynimdə dolandı. Həmidin üzündə təbəssüm oynadı, gözlərində isə yaş parıltıları göründü. Diqqətlə, məhəbbətlə Rövşənə baxdı. Badə tutmuş əlləri elə bil titrəyirdi. Səkinə xalanın səsini eşidildi: “Ay oğlul, başına dönüm, özünü ələ al, şükür Allaha ki, hər şey yaxşı qurtarıb”. Bayaقدan gözlərini hər iki əli ilə tutduğu badəyə tikmiş başını qaldıraraq Rövşənə baxan Həmid udqundu: “Bu badəni mən həqiqi dostluğun sağlığına qaldıram” – dedi. Sözüünü tamamlamamış Rövşən yerindən söz atdı: “Sənin kimilərin dostluq haqqında danışımağa mənəvi haqqı yoxdur” – dedi. Məclisdəkilər Rövşənə irad tutmaq istədilər. Həmid mane oldu. Qərribə idi ki, Rövşənin ittihatlı sözləri elə bil Həmidin üstündən yükü götürdü. Əlindəki şərab dolu badəni masanın üstünə qoyub onun yanına gəldi, “Səbrini basıb mənə axıra kimi dinlə Rövşən” – dedi. Udqundu, “Sənin necə vəfalı, cəfakeş dost olduğunu artıqdır, sən həbsxanada olduğun müddət ərzində tək bir Allah şahiddir ki, Rəxşəndə xanım da təstiq edər ki, mən günləri sayırdım. Üç gün əvvəl mən sənin azad olacağın günü dəqiq öyrənmişdim. İstəyirdim ki, sən mənim işlədiyim şəhərə gələsən. Odur ki, əli ilə sol tərəfdə oturanları göstərərək, təbliğət üçün bu iki nəfəri sənin qarşısına göndərdim, iki saatdan artıq iş otağının pəncərəsi qarşısında dayanıb səni gözlədim. Səni o qiyafədə, o halda, o sifətdə görcək elə bil başıma qaynar su töküldü. Mən səni o halında qarşılaya bilməzdim, gözlərim çıxardı, odur ki, üsula əl atdım, üç nəfərə tapşırıq verdim. Onlar səni xalam Səkinənin evində yerləşdirdilər, özlərini alverçi kimi qələmə verib

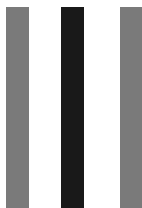
səninlə iş qurdular. Ev, mülk aldın, xalam bacım Sədaqətlə səni gö-rüşdüdü, siz bir-birinizi sevdiniz, onsuz da hələ biz orta məktəbdə oxuyanda kiçik Sədaqət sənə hörmətlə, məhəbbətlə yanaşırdı. “Qaqaş, Rövşən niyə bizə gəlmir?” – deyər soruşurdu, bu gördüyün adamlar şəhərimizin sayılıb-seçilən adamlarıdır. İndi özün hökm ver, əziz dostum, mənim dostluq haqqında söz deməyə mənəvi haqqım var, ya yox”.

Həmid danışdıqca Rövşən rəng alıb, rəng verirdi. Elə bu vaxt Şəhər İdman Cəmiyyətinin sədri Cəfər dilləndi, rəhmətlik atan Məhəmməd kişini Həmid necə şərəflə, ləyaqətlə yerdən götürdü, layi-qincə yasını saxladı. Yeni doğulmuş oğluna Məhəmməd adı qoydu”. Həmid titrək əllərini Rövşənin çiyinlərində gəzdirdi. Hamı sükut içə-risəndə idi. Sədaqət xalasımdan icazə alıb Həmidin yanına gəldi: “Özünü çox üzmə qardaşım, – dedi, – onsuz da bu neçə ildə sənə nə gecən olub, nə də gündüzün. Rövşənin həbsxanadan buraxılıb gəldiyi bu müddət ərzində sənə nələr çəkdiyini bilirik. Saçlarını nahaq ağartmamısan ki?” Sədaqətin: “Saçlarını nahaq ağartmamısan ki” sözləri Rövşəni diksindirdi, çevrilib Həmidə baxdı. Ona əllidən artıq yaş ver-mək olardı, göz yaşlarını saxlaya bilmədi; ayağa qalxıb Həmidə qu-caqladı, alqış səsləri eşidildi. Onlar bir kəlmə belə danışmadan dayandılar. Sədaqətin: “Mənim yanımda heç kəsin qəmgin olmasına icazə vermirəm” – dedi. Həmid: “Oğlum, Məhəmməd, qızım Tükəz, gəlin əminiz Rövşəni öpün” – dedi. Uşaqlar sevinclə Rövşənin üstünə atıldılar.

1997-ci il yanvar ayının 15-də bu hekayəni yazmağa başladım, tamamlayıb arxivimə qoydum. 2008-ci ildə bir aşiqin dilindən həmin hadisəni başqa səpkidə eşitdim.

RƏVAYƏTLƏR

...DƏB SALMA!

Günlərin birində bir atlı öz həyatından çıxıb, yola düzəlir. Elə bu vaxt tanımadığı bir nəfər ona yaxınlaşır, salamlaşır, ona qoşulub getməyə başlayır.

Atlı soruşur:

– Haraya gedirsən?

Piyada deyir:

– N kəndinə.

Atlı:

– Elə mən də oraya gedirəm, – deyir, – çox yaxşı oldu, yoldaşlaşıb gedərik.

Onlar bir qədər yol getdikdən sonra ürəyi təmiz, olduqca insaflı bir adam olan atlı deyir:

– Qardaş, yəqin ki, yorulmusan, gəl indi də sən ata min, mən bir qədər piyada gedərəm.

Piyada elə bil bu sözbə bənd imiş, cəld ata minir.

Heyvana qamçı vurub, qəhqəhə çəkib gülür və rişxəndlə at sahibinə deyir:

– Səni aldatdım atını əlindən aldım.

At sahibi bu sözdən çox mütəəssir olur; həmin adama deyir: – Xahiş edirəm məni dinlə, sənə bir neçə kəlmə sözüüm var, deyim, sonra get.

Atın üstündə şəstlə oturmuş adam atın cilovunu çəkir, 10-15 metr aralıda saxlayıb:

– Yaxşı, buyur, amma müxtəsər elə, – deyər həyəsızcasına hırıldayır.

At sahibi əynindəki yeni əbanı çıxarır, səliqə ilə qatlayıb yolun kənarındakı daşın üstünə qoyaraq deyir:

– Bu əbanı mən ilk dəfə indi əynimə geyinib evdən çıxmışam, təzə tikilib, bunu sənə bağışlayıram.

Sonra əmmaməsini də çıxarıb əbasının üstünə qoyur.

– Bu əmmamə də təzədir, ilk dəfə indi başıma qoymuşdum, bunu da sənə verirəm.

Əlini salıb cibindən bir qızıl onluq çıxarır, onu da əmmamənin üstünə qoyur.

– Evdən çıxanda bu onluğu götürmüşəm, bu da sənin olsun.

Diqqətlə bir ata, bir onun üstündə şəstlə oturmuş yaramaza baxıb:

– O at ki mənim idi, indi sən minmişən, ona da sahib ol. Bunların hamısını sənə halal edirəm. And verirəm tək olan bir Allaha, bütün bunları götür, buradan tez çıx get. Aldım, aldatdım sözlərini bizim kəndə dəb salma!

QAZANCIN NİFRƏT OLACAQ

Bir atlı meşə kənarı yol ilə gedirmiş. Birdən tükürpəndirici hıç-qırıq səsi eşidir.

– Kömək edin, ölürəm. Atlı səs gələn tərəfə gedir, baxıb görür ki, bir nəfər xəndəkdə zarıyır. Atlı yaxınlaşan kimi xəndəkdəki adam daha bərkdən zarıyır, göz yaşları axıdaraq deyir:

– Ayağım qaçdı, yığıldım, qılçam sınıb, tərپənə bilmirəm, kömək elə.

Atlının ona yazığı gəlir, çox çətinliklə əlindən tutub oradan çıxarır, görür ki, yeriyyə bilmir. Bir təhər onu atına qaldırır ki, evinə aparsın.

Həmin adam atın üstündə yerini rahatlayıb onu məhmizləyir, at kənara sıçrayır. At sahibi işin nə yerdə olduğunu kəsdirməmiş, həmin adam atı yola sürür, qəh-qəh çəkib gülür və rişxəndlə deyir:

– Aldadıb atını aldım.

At sahibi məsələni başa düşür, heç halını pozmadan deyir:

– Get at da sənin olsun, insanların lənəti də. Bil ki, bu gündən sonra hamı sənə nifrət edəcək. Çünki heç kim dara düşsənə inanıb kömək əlini uzatmayacaq. Bu hərəkətin sənə ömürlük camaatın nifrətini qazandıracaq.

MAYAYA HARAM QARIŞDI

Bir vilayətdə olduqca işgüzar, çalışqan, vicdanlı, ədalətli insanlar yaşayırlarmış. Haram nə olduğunu bilməzlərmiş. Bu vilayətdə şah seçilən adam iki-üç aydan artıq yaşamazmış, səbəbi də cüzi əyintiyə yol verməsi olarmış. Şahlar da, necə olmasa, özü də bilmədən müəyyən əyintiyə, haqsızlığa yol verər, haram yeyərmiş, və ona görə də dünyasını dəyişərmiş. Odur ki, heç kim bu vilayətdə şah olmaq istəməzmiş. Neçə vaxt imiş ki, ölkə şahsız qalıbmış. Bir gün bir nəfər dostuna deyir:

– Sən gəl şah olmağa razılıq ver. Mən sənə elə bir şey öyrədəcəyəm ki, Allah taalanın sənə verdiyi ömür başa çatmayınca ölməyəcəksən.

– Yox, dostum, mən vaxtından əvvəl ölmək istəsirəm, – deyər həmin adam dillənir. – İştahan çəkir, buyur özün şah ol.

Uzun mübahisədən sonra dostu onu inandırır. O, şah olmağa razılıq verir. Şah seçilir, tacı başına qoyub, taxtda əyləşir və deyir:

– Hə, söylə görüm nə etməliyəm?

– Əmr ver ki, hərə bir yumurta gətirib sarayın geniş həyətinə qoysun.

Əmr verilir.

– Yaxşı, bundan nə məqsəd hasil olacaq? – deyər yeni şah narahat halda dostundan soruşur.

– Narahat olma, gecəni yat, işin məbədini sabah öyrədərəm.

Gecəni yatırlar, səhər açılan kimi dostu şahın yanına gəlib deyir:

– Əmr ver hər kəs gəlib özü gətirdiyi yumurtanı aparsın.

Əmr verilir.

Təbii ki, camaat nə qədər çalışsa da, heç kəs özü gətirdiyi yumurtanı tapıb götürə bilmir, əlacsız qalır hərə başqa bir yumurta götürüb gedir.

Camaat getdikdən sonra şahın qorxu və ümidlə ona baxdığını görəndə dostu deyir:

– Vəssalam, mayaya haram qarışdı, indi kefin nə istəyir elə, heç bir qorxusu yoxdur.

HƏZRƏT ABBASA İŞİN DÜŞMƏSİN

Bir xəsis və acgöz tacir uzaq ölkəyə ticarətə gedir. Küllü miq-larda qazanc əldə edir. Fikirləşir ki, bu qədər pulu neyləsin. Getdiyi yer liman şəhəri olduğundan bir gəmi alır, qalan pula da lazımi şeyləri alıb gəmiyə yükləyir və yola düşür. Gəmi bir qədər yol gedibmiş ki, güclü tufan başlayır, dəhşətli bir vəziyyət yaranır. Tacir görür və hiss edir ki, gəmi batacaq, malı da gedəcək, özü də dənizdə balıqlara yem olacaq. Əl qaldıraraq dua edir, yalvarır:

– Ya Həzrət Abbas, məni bu bəladan qurtar, mal-dövlətimin tən yarısını sənin yolunda kasıblara, əlsiz-ayaqsızlara, kimsəsizlərə pay-layaram.

Elə bil tufan buna bənd imiş. O, dəqiqə dayanır, hava açılır. Tacirin gəmisi istədiyi sahilə yan alır, gətirdiyi malları satıb on qat artıq qazanc əldə edir. Acgöz tacir heç kimə, heç nə vermək istəmir. Fikir-ləşir ki, ey dadi-bidad, bu qədər var-dövlətin yarısını mən kasıblara, yetimlərə, əlsiz-ayaqsızlara, kimsəsizlərə necə verim. Ancaq o, bir tərəfdən də, necə deyərlər, Həzrət Abbasın qəzəbindən qorxur. Çox fikirləşəndən, götür-qoy edəndən sonra Axundun yanına gəlib, dər-dini danışır, və ondan kömək-məsləhət istəyir. Axund bu acgöz tacirə diqqətlə qulaq asıb:

– Sənin danışdıqlarından belə başa düşürəm ki, dediyin sözün üstündə durmaq, verdiyin vədi yerinə yetirmək istəmirsən? – deyər soruşur.

Tacir:

– Hə, Axund, başına dönüm, elə et ki, mən varımdan onlara heç nə verməyim.

Axund onu başdan ayağa süzür, nifrət dolu nəzərlərini onun dünya malı üçün hərisliklə dolu gözlərinə dikib, lağa qoyub deyir:

– Burada heç bir çətin iş yoxdur, verdiyin sözün üstündə dur-mursan, durma, vədini yerin yetirmirsən, yetirmə. Ancaq çalış ki, bir də Həzrət Abbasa işin düşməsin.

MIX VƏ ÇƏKİC İSTƏYİRƏM

Bir nəfər gənc, uzaq ölkədə loğman yanında dərslərini başa vurub vətəninə qayıdırmış, yolu başqa bir vilayətdən düşür. Fikir verib görür ki, burada hər şey sevinc içindədir. Kiçikli-böyüklü, qadınli-kişili bütün camaat yeyib-içir, çalıb- oynayır, deyib-gülür, dərd nə olduğunu bilmirlər, heç kəs bir işlə məşğul olmur. Qərrib gənc öyrənir ki, bu ölkənin şahı qadındır. Onun hüzuruna gəlir. Bir qədər söhbətdən sonra soruşur:

– Sizin bir istəyiniz, arzunuz varmı?

– Var, – deyər hökmdar qadın tələsik cavab verir. – Bir mıx və bir çəkic istəyirəm, – deyib gülməyə başlayır.

Qərrib gənc bu istəyin mənasını başa düşmür, fikirləşir ki, görünür elmin hələ yarımçıqdır. Odur ki, yenidən loğmanın yanına qayıdır. Bir neçə vaxt da loğmanın yanında dərslər aldıqdan sonra vətənə dönür. Yolu yenə həmin vilayətdən düşür. Gözlərinə inana bilmir. Camaatın üzünü heç gülmür, hər işdə hüzn və kədər hakimdir. Yeməyə heç nə tapılmır, camaat əl açıb dilənir. Şəhərə yad adam gələn kimi üstünə cumub sədəqə istəyirlər. Cavan ona əl uzadıb sədəqə diləyən qadını gözlərindən tanıyır, belə pis vəziyyətə düşməklərinin səbəbini soruşur. Qadın cavabında:

– Yadındadırmı sənənin “Bir arzunuz, istəyiniz varmı?” sualına “Bir mıx, bir də çəkic istəyirəm” demişdim. Çünki o vaxt ruzigarı yerində mıxlamaq istəyirdim, belə hala düşəcəyimizi yəqin etmişdim. Çünki ölkədə heç kəs öz işi, öz peşəsi, öz sənəti ilə məşğul olmurdu. Hamı tənbellik avaraçılıq, hər şeyə biganəlik xəstəliyinə tutulmuşdu. Hamı burnunu dövlət işinə soxur, siyasətlə məşğul olur, qeybət edir, laqqırtı vururdu. Bu ölkənin tənəzzülü də xalqdan asılıdır, tərəqqisi də. Tənbellik, avaraçılıq, biganəlik, qeybət, qorxaqlıq olan məmləkətdə tərəqqi ola bilməz, orada tənəzzül labüddür.

GÜLÜRLƏRSƏ DEMƏLİ HEÇ NƏLƏRİ YOXDUR

Əzazil, acgöz və tamahkar bir şah hər ayın əvvəlində öz adamlarını camaatdan vergi yığmaq üçün göndərərmiş. Camaat ağlayır və yalvarırlarmış ki, daha evdən-əşikdən olmuşuq, heç nəyimiz yoxdur. Bu xəbəri eşidən şah:

– Gedin, döyə-döyə alın, – əmrini verərmiş.

Bu hadisə bir neçə dəfə təkrar olunur. Şahın adamları onun əmrinə uyğun camaatı döyə-döyə, söyə-söyə olan-qalanlarını da əllərindən alırlar. Ölkə əhalisinin dolanışıqı lap aşağı düşür. Bəzi ailələrdə günlərlə yavan çörək belə tapa bilmirlər. Adamların çoxu acından şiş gətirir, ölüm halları baş verir. Xalqın bu ağır vəziyyətinə baxmayaraq, heç bir ay keçməmiş şah yenə əmr edir ki, gedib vergi toplusınlar. Əhalu onların gəlişini görüb başlayır gülməyə. Bu xəbər şaha çatan kimi deyir:

– Qoy fərraşlar qayıdıb gəlsinlər. Bir halda ki, camaat gülər, deməli heç nəyi yoxdur. Xalqın bu vaxtı şah üçün ən qorxulu vaxtdır.

VALLAH AĞIR GÜNLƏRƏ DÜŞƏCƏKSİNİZ

Ağıllı, vicdanlı, müdrik bir hökmdar ölkəni ədalətlə idarə etməyə çalışır, xalqın əmin-amanlığı, xoş güzaranı, yaxşı dolanışıqı üçün əlindən gələni edərmiş. Hələ dünənə qədər, həmin hökmdar taxtda oturana kimi çox ağır bir vəziyyətdə yaşayan, tez-tez yadelli atlıların ayaqları altında qalan, “yaz əkinçisi, qış dilənçisi” olan camaat bu fərvan həyatın axarlı-baxarlı günlərinin, yaxşı dolanışıqın qədrini nəinki lazımınca qiymətləndirə bilmirlər, əksinə nankorluq edir, hər şeyə dodaq büzür, irad tutur, narazılıqlarını bildirir, naşükürlük girdabında çapalayırırlarmış.

– Eh belə də dolanışıq olar? Filan ölkədə camaat çox varlı yaşayır, filan ölkədə işləməyən adamlara da gündəlik yeməklərini pulsuz verirlər. Filan ölkədə kim nə istəyir, necə istəyir eləcə də danışıq, heç

kim ona gözün üstündə qaşın var deyən olmur, – və s. bu cür narazılıq bildirən sözlər camaat arasında baş alıb gedir.

Bir gün qonşu ölkədə yaşayan bir nəfər bu ölkədə yaşayan qohumugilə qonaq gəlir. Olduqca doğruçu, səmimi, insafli olan ixtiyar yaşlı bu allah adamı 5-6 gün şəhəri gəzib dolanır, bazarlara, dükanlara baş çəkir. Hər şeyi öz gözləri ilə görür və dəqiq bilir ki, bu cür bolluq tək-tək ölkələrdə ola bilər. Ancaq bir çox adamların öz doğma diyarlarındakı bu bolluğa, insan azadlığına ağız büzüb, xarici ölkələrdəki vəziyyəti, insanların yaşayışını görməyə-görməyə, kor-koranə ağız dolusu tərifləməsi onu həm çaşdırır, həm də təəssüfləndirir. Bir gün o, gün günorta vaxtı nahar süfrəsinə əyləşənlərə müraciətlə soruşur.

– Baba, bu hündür binaların hərəsinə bir bəymə sahiblik edir?

Cavab verirlər ki:

– Yox, orada adi adamlar yaşayır, hərə öz evinin sahibidir.

Qonaq:

– Hə, belə... – deyə oturanları sınaıçı nəzərlərlə süzüb, – Baba, sizdə doğrudanmı ətin qiyməti altı manatdır, yoxsa bir növ təbliğatdır, – deyə soruşur.

Hamı bir ağızdan deyir ki, heç bir təbliğat filan yoxdur. Ətin qiyməti həqiqətən 6 manatdır.

Sonra qonaq qəndin qiymətini soruşur. Cavabında öyrənir ki, qəndin qiyməti 1 manatdır. Qonaq:

– Yağın qiyməti doğrudanmı 7 manatdır?

Sualına da müsbət cavad aldıqdan sonra dodaqaltı bir dua oxuyur və üzünü qohumlarına çevirib deyir:

– Baba, vallah siz nəşükürsünüz. Gözəl məmləkətinizdə, bu bolluq, ucuzluq içərisində yaşayırsınız, firavan həyat sürdüyünüzü görə bilmirsiniz. Əcnəbilərin həyatı sizə xoş görünür. Ona görə də tanrıya təpik atırsınız. Hər şeydən narazılığınızı bildirirsiniz. Ehtiyatlı olun bu pis niyyətiniz öz başınızda çatlaya bilər.

BƏZƏN BELƏ DƏ OLUR

Bir nəfər öz oğlunu gətirib qonşu kənddə dostunun dərslər dediyi sinifə qoyur və xahiş edir ki, uşağın yaxşı oxumağına ciddi fikir versin. İş elə gətirir ki, həmin müəllimin sinfindəki başqa uşaqlar şuluqluq edib, səs salır, onu əsəbiləşdirirlər. Şuluqluq edənlər qalır bir yanda, müəllim başlayır dostunun oğlunu danlamağa. Heç bir günahı olmadığı halda, müəllimin onu haqsız yerə danlamağı uşağa çox pis təsir edir. Başlayır ağlamağa. Bu vaxt özünü günahkar bilən müəllim də başlayır fikirləşməyə. “Axı, bu uşağın nə təqsiri vardı ki, mən onu bu qədər danladım?” Odur ki, uşağın könlünü almaq niyyəti ilə deyir:

– Yaxşı, bəsdir gözünün qorasını axıtma, de görüm pişik balasını niyə yeyir?

Bu sözləri deyən müəllim fikirləşir ki, yəqin indi uşaq cavab verəcək ki, “Çox istədiyindən” və hər şey qaydasına düşəcək. Ancaq uşaq yaşlı gözlərini ovuşdura-ovuşdura deyir:

– Nanəcibliyindən, müəllim, – cavabını verir. Müəllim yerindəcə donub qalır.

YENƏ İSTƏYİRƏM

Balaca Solmaz anası ilə birlikdə dayısıgilə gedir. Dayısı ona saçaqlı bir konfet verir. Uşaq yeyib qurtardıqdan sonra nənəsi soruşur:

– Hə, mənim ağıllı, qəşəng nəvəm konfet ləzzətli idimi?

Solmaz başı ilə razılığını bildirir. Nənəsi ona:

– Onda dayıya nə demək lazımdır? – deyə soruşduqda.

Solmaz cavabında:

– Yenə istəyirəm, – deyir.

HAMININ İŞİ AVANDDIR...

Bir nəfər tənbel adam hər səhər evindən çıxıb kəndin aşağısından başlayıb yuxarı, hissəsinə kimi gəzə-gəzə gedir, rastına gələn hər kəsə deyir:

– Qonşu vaxtın xeyir, işin avand olsun.

Beləliklə bütün günü avara-avara dolanan, vaxtını boş yerə itirən tənbel axşam evinə qayıdanda görür ki, hamının işi avanddır, onun özündən başqa.

MƏN Kİ İÇƏRİDƏYƏM

Molla fikir verib görür ki, o içəridən çıxan kimi uşaqlar bir-birinə qarışır. Biri o birini itələyir, biri digərinə badalaq vurur, hətta yoldaşlarını əsəbləşdirən, bir-birinə sataşanlar da olur. Amma bir uşaq sakit oturub heç kimə və heç nəyə fikir vermədən dərslərini öyrənir. Nəhayət bir gün molla dözə bilməyib həmin uşağa deyir:

– A bala, sən də o biri uşaqlar kimi atıl-düş, mən ki, içəridə deyiləm.

Uşaq başını qaldırıb mollaya diqqətlə nəzər salıb deyir:

– Molla əmi, ən əsası budur ki, mən özüm içəridəyəm.

SAĞLIQLA QALIN MƏN GETDİM

Əlişgilin kəndindən yaşlı bir tanışları xəstəxanada yatan nəvəsinə dəymək üçün şəhərə gəlir. Əlişə qonaq olur, bir neçə gün onlarda qalır. Hər gün növbənöv dadlı yeməklər yeyir, xəstə nəvəsinə də aparır. Qonaq hər gün ev sahibəsinə deyir:

– Sağ ol qızım, sənin atan çörək verən hörmətçil kişidir, Allah köməyiniz olsun. Ev sahibi Əlişə isə heç nə demir. İş belə görünən Əliş bir gün arvadına deyir:

– Bilirsən, həkim ət xörəklərini, düyü xörəklərini, yağı, yumurtanı yeməyi mənə qadağan edib. Bu gündən başlayırıq südlə, qatıqla

qidalanmağa. Axşam qonaq gəlir, süfrə açılır, çörəklə qatıq qoyulur süfrəyə. Qonaq görür ki, qatıq onun aclığını yox edə bilmir, əksinə necə deyərlər, ürəyini daha da sıyırır. Bir qədər keçmiş qonaq Əlişdən xahiş edir:

– Məni apar qardaşingilə.

Əliş bir bəhanə ilə onun bu təklifini rədd edir. Bir az da keçəndən sonra qonaq görür ki, lap birtəhərdir, dözə bilmir. Üzünü Əlişə tutub deyir:

– Bəlkə məni qaynatangilə aparasan. Əliş də elə bunu gözləyirmiş. Cəld ayağa durub, qonağı yaxınlıqda yaşayan qaynatasıgilə aparır. Axşamdan xeyli keçməsinə baxmayaraq onları mehribanlıqla qarşılayırlar. Yaxşı bir plov hazırlayırlar. Əliş başlayır ıstahla plovdan yeməyə. Ona fikir verən qonaq deyir:

– A bala, bəs deyirdin həkim sənə düyü xörəyi, ət, yağ, yumurta yeməyi qadağan edib.

Əliş gülümsünür. Plovdan xeyli yedikdən sonra:

– Hec də elə deyil, mən özüm elə dedim. Axı, insaf da dinin yarısıdır. On gündən artıqdır ki, sən mənim evimdə qonaqsan, hər gün sənə ləziz yeməklər hazırladıram. Sən isə mənim qaynatamı tərifləyirsən: “Qızım çox sağ ol, sənin atan çörək verən, səxavətli adamdır” – deyirsən. Məgər mənim atam səxavətli deyil, mən daş dibindən çıxmışam? Bil ki, ev mənimdir, istəyərim qonağa plov verərim, istəyərim qatıq. Bu qızın səxavətli atası, bu da sən. Sağlıqla qalın, mən getdim – deyib qapıdan çıxır.

MƏNİM ÇÖRƏYİMİ YEYİB ATANA NİYƏ DUA EDİRSƏN?

Ruqiyyə xala dul, yetimdar olmasına baxmayaraq çox səxavətli, əliaçıq bir qadın idi. Öz əlinin zəhməti ilə dolanan bu zəhmətkeş, cəfakəş ananın evi qonaqsız olmazdı. Göycaydan qan qohumları, İsmayillı rayonundan ərinin qohumları onun evinə qonaq gələ, bəzən günlərlə burada qalardılar. Xüsusilə, ərinin qohumu müharibə əlili

Gülabbasın qızları tez-tez onun evinə gələrdilər. Ruqiyyə xala da onları mehribanlıqla qarşılayar, Allah verdiyindən süfrəyə düzərdi. Onlar da iştahla yeyər, doyduqdan sonra öz valideyinlərinə dua edərdilər. Bir gün yenə Gülabbasın qızlarından biri qonaq gəlir. Ruqiyyə xalanın xüsusi ustalıqla bişirdiyi küftə-bozbaşı iştahla yeyib qurtardıqdan sonra, əlini qaldırıb həmişəki kimi:

– İlahi, atamı saxla, – deyər yenə öz atasına dua etməyə başlayır.

Daha özünü saxlaya bilməyən Ruqiyyə xala yarı ciddi, yarı zərəkətlə deyir:

– Bu necə olan işdir, a bala, mənim çörəyimi yeyib, atana nə üçün dua edirsən?

ONDA QIYMƏTİ OLMAZDI

Bir kəndli qazının yanına gəlib, ondan lazım olan sənədi istəyir. Molla da bu vaxt qazının yanında oturubmuş, fikir verib görür ki, kəndliyə lazım olan kağız mizin üstündədir.

Qazı:

– Get sabah gələrsən, – deyər kəndlini yola salır.

Molla vədə vaxtı yenə qazının yanında yerini rahatlayır. Kəndli gəlir. Qazı yenə həmin sözlərlə onu yola salır. Üçüncü gün kəndlinin gəlmə vaxtında molla yenə özünü yetirir. Qazı əlini uzadıb, üç gün bundan əvvəl mizin üzərində olan kağızı götürüb, iki-üç kəlmə minnətli söz deyib, kəndliyə verir. Kəndli çox razılığını bildirib, gətirdiyi hədiyyələri ona verib gedir.

Molla qazıya deyir:

– Ay qazı kəndliyə lazım olan sənəd o istədiyi ilk dəqiqədən elə bu mizin üstündə idi. Axı nə üçün o yazığı üç dəfə 2-3 kilometr yolu get-gələ saldın?

Qazı sınaqçı nəzərlərlə Mollanı süzüb deyir:

– Əgər həmin kağızı kəndli istəyən kimi mən ona versəydin, onun heç bir qiyməti olmazdı.

VƏZİFƏYƏ TƏYİN OLUNMAĞIN VƏZİFƏDƏN ÇIXARILAN GÜNÜ DƏ VAR

Ağıllı, uzaqgörən, həyatı dərinəndən dərk edən bir şəxsi, ixtisası ilə bağlı olaraq, məsul vəzifəyə böyük bir müəssisəyə rəis təyin edirlər. Bu adamın qardaşı respublikada ən yüksək vəzifələrdən birini tutmuş. Təzə rəis idarəyə gəlib, iş otağına girməmiş, onun vəzifəyə təyin olunması barədə əmrin surətini gözləmə otağında, makinə arxasında oturmuş katibəyə verib deyir:

– Bu əmrin arxa tərəfinə yaz: Filankəs Filankəs oğlu Filankəsov tutduğu rəis vəzifəsindən azad edilsin!

Katibə təzə rəisin öz adını, soyadını yazdırdığını görüb heyrlənir, təəccüblə təzə rəisə baxır. Təzə rəis vəzifəyə təyin olunması haqda əmri və onun arxasında işdən çıxarılması barədə özü əmr yazdırdığı kağızı, səliqə ilə dörd büküb döş cibinə qoyur və təəccüb və heyrlətlə ona baxan katibəyə:

– Burada təəccüblü heç nə yoxdur, vəzifəyə təyin olunmağın bir gün vəzifədən çıxarılması da olmalıdır, – deyib iş otağına keçir.

BU PİS ADƏTİ ARADAN GÖTÜRÜN

Bir nəfər loğman yanında təhsil alıb qayıdarkən yolu tanımadığı bir məmləkətdən düşür. İş elə gətirir ki, həmin gün təzə şahın başına tac qoyub, taxta çıxdığı günə təsadüf edir; Elə həmin gündə də keçmiş şahı dəfn edirlərmiş. Qərrib adam baxıb görür ki, irəlində şah, onun arxasınca vəzir, vəkil, nazirlər, saray adamları və camaat. Bu vaxta qədər ölən bütün şahların qəbrinə tüpürə-tüpürə, yeni dəfn olunan şahın qəbrinə yaxınlaşdılar, ona daha çox tüpürüb, lənət söyləyə-söyləyə gerə qayıtdılar. Qərrib adamı maraqlandırır, təəccüb götürür, ha fikirləşir, götür-qoy edir, bu işdə bir məna görə bilmir. Yerli adamlardan birindən soruşur, məlum olur ki, burada heç bir məna yoxdur. Sadəcə burada adət belədir. Qərrib kişi özünü saxlaya bilmir, çox çətinliklə də olsa yeni şahın hüzuruna gəlir və deyir:

– Ey böyük möhtərəm şah, sizin məmləkətinizdə gördüyüm adətinizlə bağlı bugünkü hadisə məni sarsıtdı. Axı yüz ildən sonra da olsa, sizi də belə aqibət gözləyir.

Şah hirslənib:

– Bizim adətimiz belədir, – deyir.

Qərib:

– Nə qədər ki, gec deyil, bu pis adəti aradan götürün, – deyə məsləhət verir.

ÜÇ MANATLIQ NÖKƏR

Bir mülkədarın iki ev nökəri varmış. Birinə hər ay on manat, o birinə isə hər ay üç manat verərmiş. Axır hər ay üç manat alan nökər buna dözməyib deyir:

– Ağa, başına dönüm, axı mən də o biri nökər kimi səhərdən axşama kimi sizin hüsurunuzda dururam. Amma ayda ona on manat verirsən, mənə isə üç manat, bunun səbəbi nədir?

Mülkədar deyir:

– Səbrini bas, gün gələr mən bunu sənə əyani şəkildə göstərəm.

Aradan bir neçə gün keçir. Bir gün mülkədar ayda üç manat verdiyi nökəri çağırır, yaxınlıqdan keçən dəvə karvanını göstərib:

– Get, gör o gedən nədir? – deyə tapşırıq verir.

Nökər gedib bir xeyli vaxtdan sonra xəbər gətirir ki, dəvə karvanıdır.

Mülkədar:

– Öyrən gör karvanda neçə dəvə var?

Nökər gedib qayıdıb xəbər verir ki, iyirmi dəvə.

Mülkədar:

– Öyrən gör atları neçə dənədir?

Yenə həmin qayda ilə nökər gəlib karvanda üç atlı olduğunu söyləyir.

Belə-belə hər dəfə nökər mülkədardan tapşırıq alıb atı minir, gedib yalnız verilən sualın cavadı ilə qayıdır.

Bu müddət ərzində dəvə karvanı onlardan xeyli uzaqlaşır. Nöqtə kimi görünür. Ayda on manat alan nökər isə bu vaxt çöldən qayıdır. Mülkədar ona deyir:

– Get gör o görünən qaraltı nədir?

Nökər cəld ata minib çapır, heç yarım saat keçməmiş gəlib mülkədara deyir:

– Ağa, dəvə karvanıdır. Karvanda iyirmi dəvə, üç atlı var. hər dəvənin üstündə iki put xurma var. Putunu beş manata satırlar, bir yerdən alan olsa dörd manata da verərlər. Karvan yolu Şirazadır. Orada bazarları yaxşı gətirsə mallarını satıb, elə bu yolla evlərinə qayıdacaqlar. Yox, bazarları kasad olsa Rəşt tərəfə getmək fikirləri var. Onda evlərinə Tehran tərəfdən qayıdacaqlar.

Mülkədar üzünü ayda üç manat alan nökərə tutub deyir:

– Səbəbi sənə aydın oldumu?

Ayda üç manat alan nökər utandığından başını aşağı salıb dinməzcə dayanır.

YERLİÇİLİYƏ DƏ, TAYFABAZLIĞA DA NİFRƏT EDİRƏM

N valayətindən olan bir nəfər eşidir ki, onun yerlisi yaxın qonşu vilayətin şahı seçilib. Neçə vaxt imiş ki, bu adam öz tənbəlliyi, dikbaşlığı üzündən heç yerdə işləmirmiş, xəbəri eşitcək sevinir və fikirləşir ki, nə yaxşı oldu, gedərəm eloğlumun yanına, mənə yaxşı qazanlı bir iş verər, zəhmətsiz, firavan dolanaram.

Şah onu qəbul edir. Yerlisinin yaltaq və riyakar təriflərindən üşünür, ancaq dözü, gəlişinin məqsədini, niyyət və arzusunu öyrəndikdən, onun həm də tənbel və üzülü olduğunu bildikdən sonra deyir:

– Yaxşı mən etiraz etmirəm; tapşıraram sənətinə uyğun, bacarığının müqabilində sənə iş verərlər. Ancaq bir şərtlə, əvvəlcə gəl sarayda şəxsən mənə məxsus otaqları gəzək, sonra.

Ədalətli, zəhmətsevər, insanı qiymətləndirən, yerliçiliyə, tayfabazlığa nifrət edən şah həmyerlisini yanına alıb, şəxsən ona məxsus olan otaqları bir-bir gəzdirir, sonra taxta əyləşib yerlisindən soruşur:

– De görüm, sən bilən bu otaqlarda gündəlik insana lazım olan hansı əşya çatmır?

Həm də korafəhm olan yerlisi cavab verə bilmir. Başını qaşıya-qaşıya durur.

Şah:

– Bu otaqların birində gözünə heç ayna dəydimi?

– Yox, dəymədi, – deyə həmyerlisi təəccüblə şaha baxır.

Şah:

– Deyə bilərsənmi niyə?

Yerlisi:

– Yox.

Şah:

– Çünki mən tənbəlliyə, avaraçılığa, müftəxorluğa nifrət etdiyim kimi yerliçiliyi də tayfabazlığı da görməyə gözüm yoxdur. Qorxuram ki, aynada hər dəfə öz sifətimi görəndə Nə vilayətindən olduğumu xatırlayam, yerçilik hissənə əsir olam, başqalarına qarşı ədalətsiz hərəkətə yol verə, – deyir və tapşırır ki, onu mehtərlərə köməkçi etsinlər.

MƏNİ BU NADANIN ƏLİNDƏN QURTAR, AMANDIR!

Belə rəvayət edirlər ki, bu gün hökmdar şair Firdovsini yanına çağırıdır və deyir:

– Gərək sən elə bir əsər yazasan ki, orada mənim tərifim göylərə yüksəlsin, bu vaxtadək heç bir şah elə tərif eşitməmiş olsun. Əvəzində sənə kefin istədiyi qədər qızıl verəcəyəm, ömrün boyu firavan yaşayacaqsan.

Bu lovğa, təkəbbürlü, özündən müştəbeh, həm də ədalətsiz, lakin nisbətən ağıllı və tədbirli hökmdarı diqqətlə dinləyən Firdovsi cəsərlə bildirir ki, heç vaxt onun haqqında mədhiyyə yaza bilməz.

Hökmdar deyir:

– Firdovsi, sənə üç gün möhlət verirəm, fikirləş, sonra qəti cavabını bildirərsən. Ya mən istədiyim əsəri yazmağa razı olmalısan, ya da səni ən ağır, ən dəhşətli cəza gözləyir.

Firdovsi üç gün, üç gecə fikirləşir, götür-qoy edir, bu vaxta qədər ölkədə tətbiq olunmuş və bundan sonra da tətbiq oluna biləcək bütün cəza tədbirlərini – dar ağacından asılmaq, boynu vurulmaq, odda yandırılmaq, suda boğulmaq, dörd parça edilmək, tikə-tikə doğranmaq, diri ikən vəhşi heyvanlara atılmaq, diri-diri torpağa basdırılmaq və s. gözü önünə gətirir və heç bir qorxu hiss etmədən ən ağır cəzani gözlədiyini hökmdara bildirir.

Hökmdar:

– Mən səni Tusdan sürgün edirəm, – deyir.

Firdovsi əvvəl eşitdiklərinə inanmır, ancaq buna tam əmin olduqdan sonra hökmdara müraciətlə:

– Bu ki ağır cəza deyil, – deyir.

Hökmdar susur, Firdovsi qapıdan çıxmaq istərkən:

Firdovsi, yaşlı adamsan, istəmirəm piyada qalasan, at bərabəri həyətdəki o ulağı sənə bağışlayıram, min get.

Firdovsini maraq götürür, ancaq bir söz deməyib, üz tutur getməyə. İki addım getməmiş yenə hökmdarın səsi eşidilir:

– Hər halda qərrib eldə sənə qulluq göstərən bir nəfər həmdəm lazımdır. Bax, həyətdə, sənə bağışladığım ulanın yanında dayanmış o potaboy, şişman qarın, qırmızısifət, göyüz, kosasaqqal adamı da sənə nökar verirəm. O, sənin sürgünə getdiyinin yerdəndir. Özüm də ona tapşırırmışan səndən bir addım da aralanmayacaq, həmişə səninlə bir yerdə olacaq. Yemək yeyəndə də, şeir yazanda da, kitab oxuyanda da, namaza duranda da, yatanda da səninlə üz-üzə duracaq, göz-gözə duracaq, yalnız iki məqamdan başqa.

Firdovsi çaşıb qalır:

– Böyük hökmdar, bu cəza olmadı ki?! – deyər təəccübünü gizlədə bilmir.

Hökmdar:

– Firdovsi mənim sənin üçün seçdiyim ən ağır cəza budur, – deyir. – İndi gedə bilərsən.

Firdovsi ulağa minib həmin nökarla yola düşür. Tus arxada qalanda şair elə bil qərribəyir, ürəyi kövrəlir, çırpınır, fikri dumanlanır, başlayır şeirlərindən deməyə. Şair şeirlərini dedikcə göz yaşları axıb

saqqalını isladır və üzüaşağı tökülür. Birdən yanındakı nökrə heyrətlə Firdovsiyə baxıb heybətli səslə hönkürür. Bunu görcək Firdovsi:

– Ay qardaş, mənim dərdim var, vətəndən sürgün olunuram deyə şeir deyib sızlayıram, sənə nə olub? – deyə soruşur.

Nökrə daha heyrətlə Firdovsiyə baxıb deyir:

– Sən nə danışırısan, nə deyirsən, bilmirəm. Ancaq ağzını açıb yumanda saqqalın tərpendikcə evdəki təkə keçim yadıma düşür; ona tez çatmaq üçün hayqırıram.

Bu sözlərdən heyrətə gələn Firdovsi tez ulağın başını Tusa tərəf çevirir, saraya gəlib, hökmdarın qarşısında baş əyib deyir:

– Böyük hökmdar! Məni bu nadanın əlindən qurtarın, amandır! Nə istəsəniz yazaram.

BU SƏNİN PUL VERİB, XİLAS ETDİYİN ƏL, AL, MƏNDƏN ƏL ÇƏK!

Edam meydanı yenə adamlarla dolmuşdu. Yol keçən bir tacir bunun səbəbini soruşur. Deyirlər ki, cavan bir oğlan oğurluq edib, şahın əmrinə əsasən onun oğurluq edən sol əli kəsilməlidir. Tacir lap irəli gəlir, görür ki, bu boylu-buxunlu, yaraşıqlı bir gənkdir. Ona yazığı gəlir. Cəlladdan oğru oğlanın qolunun qiymətini öyrənir, pul verib onu azad edir. Oğlan tacirə dönə-dönə minnətdarlığını bildirir və and içir ki, bir daha oğurluq etməyəcək. Ayrılıb gedirlər. O, vaxtdan xeyli keçir. Gənc çox əzab əziyyətdən sonra özünə pul toplayıb bir qəssab dükanı açır. İş elə gətirir ki, dükən onu azad edən tacirin yaşadığı yerin qonşuluğunda olur. Tacir oğlanı tanıyır, qəssab dükəninin qarşısında adam çoxalan kimi oraya gəlir, təsbehini çevirə-çevirə ət alan adamlara deyir:

– Filan vaxt bu qəssabın sol əlini oğurluq üstə kəsilməyə əmr verilməmişdi, mən pul verib qurtardım.

Bu hadisə neçə dəfələrlə təkrar olunur, qəssab oğlan tacirə vaxtı ilə onun üçün verdiyi puldan on qat artıq pul verir. Lakin tacir yenə etdiyi “xeyirxahlığını”, göstərdiyi “qəhrəmanlığı” deməkdən, özünü tərifləməkdən əl çəkmir.

Axır cana doymuş gənc oğlan, bir gün yenə tacir öz “xeyirxahlığından” dəm vuranda, ət baltası ilə sol əlini dirsəkdən aşağı kəsib, tacirə uzadıb deyir:

– Al, bu sənin pul verib, xilas etdiyin əl, ancaq məndən əl çək.
Xalq şairi Nəriman Həsənzadə yaxşı deyib:

Yaxşılığın başa qaxmaq üçündüsə,
Ya qaş-qabaq üçündüsə eləmə heç.
Məsləhətin, ya diləyin, yada salmaq üçündüsə,
Diləmə heç.
Bir xoş sözün sonra minnət üçündüsə,
Söz demə heç.
Ya xoş üzün başqa məqsəd üçündüsə,
Göstərmə heç.

XEYİRXAH YALAN, ŞƏR TÖRƏDƏN DOĞRUDAN YAXŞIDIR

Şah bir nəfər oğrunun dar ağacından asılmasını əmr edir. Oğru başlayır şahı söyüb, qarğımağa. Külək camaat toplaşan tərəfdən dar ağacına doğru əsdiyindən oğrunun səsi eşidilmir. Lakin onun əl-qol atıb qışqıra-qışqıra nə isə dediyini duyan şah cəlladı çağırıb soruşur ki, müqəssir nə deyir?

Cəllad şaha baş əyib deyir ki, böyük hökmdar, oğru sizin ömrünüzə duaçı olduğunu bildirir. Deyir ki, Allah onun atasına rəhmət eləsin, öz ömrünü uzun eləsin. Bizim kimi oğruları asdırmaqla, camaatın canını oğrulardan qurtarır. Əhali rahat nəfəs alır.

Bu vaxt vəzir ucadan şaha deyir:

– Şah sağ olsun, o, yalan deyir, sizi aldadır. Oğru sizi lənətləyir, ata–babanızı, bütün nəslinizi söydü. Sizi qaniçən adlandırdı.

Şah əmr edir ki, oğru azad edilsin, cəllada sarayda yaxşı bir vəzifə verilsin, vəzir isə dar ağacından asılsın. Çünki oğrunun dediyini camaat eşitməmişdi, onu vəzir camaata çatdırdı. Bir də ki, cəlladın dediyi yalan xeyirxahlığa söykənir, vəzirin dediyi doğru isə bədxahlığa. Şübhəsiz ki, xeyirxah yalan, bədxah doğrudan yaxşıdır.

BAŞIMIN ÜSTÜNDƏN BURAXIRAM

Günlərin bir günü görkəmli xalça ustası, xalq rəssamı Lətif Kərimov (1892-1979) adəti üzrə Azərbaycan Dövlət muzeyinə, oranın direktoru vəzifəsində çalışan dostu, xalq rəssamı Kazım Kazımzadənin (1906-1991) yanına gəlir. Lətif Kərimov hiss edir ki, dostu fikirlidir. Əhvalı pəjmürdədir, necə deyərlər, qanı qaradır. Fikirləşir ki, yəqin işçilərindən hansı birisə Kazım Kazımzadəyə xoşagəlməz söz deyib, qəlbinə toxunub. Odur ki, dostunun ürəyini ələ almaq, fikrindən yanındırmaq üçün deyir:

– Ay Kazım, hər deyilən sözlərə fikir vermə, bu qədər işçin var, hərəsinin başında min fikir dolanır, hərəsinin ağzından bir avaz gələr. Deyilən sözləri bir qulağından al, o biri qulağından burax getsin.

Əlini çənəsinə verib dostunu diqqətlə, heyrətlə dinləyən Kazım Kazımzadə ciddi görkəm alıb deyir:

– Ə, Lətif, sən məni elə ağılsız hesab edirsən ki, deyilən sözləri bir qulağımdan alıb, o biri qulağımdan buraxım, o sözlər də iki qulağımın arasında mənə əziyyət verə. Deyilən sözləri başımın üstündən buraxıram gedir da.

SƏN TAMAM DÜZ DEYİRSƏN

Cibində bir qəpik belə pulu olmayan, neçə vaxtdan bəri ac dolanan bir nəfər yeməxanaya gəlib, bir neçə növ yemək, içmək sifariş edir. Yeyib doyduqdan sonra durub getmək istəyərkən xörəkpaylayan gəlib yeməklərin pulunu istəyir. həmin adam halını belə pozmadan:

– Doğru deyirsən, – cavabını verir. Xörəkpaylayan görür ki, müştəri bütün suallara: “Doğru deyirsən” cavabını verir. Məcbur olub müdiri çağırır.

– Şorpa yemisən? – sualına da müştəri eyni cavabı verir.

Müdür:

– Çolpa qızartması yemisən?

Müştəri:

– Doğru deyirsən.

Müdür:

– Salat yemisən?

Müştəri:

– Doğru deyirsən.

Müdür:

– Barjom suyu içmisən?

Müştəri:

– Doğru deyirsən.

Müdür:

– Pulunu ödə də.

Müştəri:

– Doğru deyirsən.

Yaxındakı stolun ətrafında oturmuş müştərilərdən biri bu səhnəni seyr edib, yarıcciddi, yarızarafatla deyir:

– Yazığı nə sıxma-boğmaya salmışan, görünür pulu yoxdur da.

Müştəri elə bil bunu gözləyirmiş, üzü gülümsünür:

– Bax, sən tamam düz deyirsən, – deyir.

TİLSİM QIRILDI

Gözəl mahnıları ilə hörmət və məhəbbət qazanmış ortayaşlı bəstəkar bir sıra səbəblər üzündən ruh düşkünlüyünə qapılır. Heç bir iş görə bilmir, notları əzib zibil yeşiyinə atır. Neçə vaxtdan bəri süni anlaşılmalıq nəticəsində bəstəkardan inciyən şair dostunun görünməməsi, ona daha ağır gəlir. “Hər şey bitdi. Mənimki qurtardı, son qoyuldu mənim yaradıcılığımıza” – deyə əli hər işdən soyuyur, iş də getmir. İş o yerə çatır ki, evdə çörək pulu da olmur. Bəstəkar dostunun bu vəziyyəti şairi bərk narahat edir. Dostuna baş çəkməyə başlayır, iş yerindən maaşını alıb gətirir. Bədii özfəaliyyətdə çalışanların onu səbrsizliklə gözlədiklərini söyləyir. Lakin bəstəkar heç kimi görmək, heç kimi eşitmək istəmir. Nəhayət bir gün şair öz bəstəkar dostunu evdən çıxarmağa nail olur. Onun qoluna girib evinə gətirir, süfrə

açdırır; bəstəkar dostu ilə birlikdə yazdıqları mahnıları zümzümə edir. Şairin, elmlər namizədi olan həyat yoldaşı onların söhbətinə qarışır. Hər iki əlini göstərib deyir:

– Bax siz bu əllər kimi bir-birinizin yanınızda olmalısınız. Siz bax, beləcə birləşməlisiniz, – deyib hər iki əlini bir-birinin üstünə qoyur. Bəstəkar sevincini gizlədə bilmir. gözlərindən axan yaş ya-naqlarından süzülür. Neçə vaxtdan bəri yaxın düşə bilmədiyi piano-nun yanına gəlir, qapağını qaldırıb çalmağa başlayır, xoş musiqi sədaları otağa yayılır. Qadın sevinclə:

– Nə yaxşı oldu, tilsim qırıldı. Siz yazıb yaradacaqsınız. Sizin məyus olmağa, yaradıcılıqdan uzaqlaşmağa haqqınız yoxdur. Dostlar qucaqlaşırlar. Məlum olur ki, onlar bir müddət küsülü yaşasalar da, dostluqları ləkə götürməyib, zəifləməyib.

MƏN BU CÜR MEŞƏDƏ HÖKMDAR OLMARAM

Böyük bir meşənin hakimi pələng kök bir dana ilə rastlaşır. Bir pəncə ilə vurub onu əzir, parçalayıb yeyir. Doyduqdan sonra dananın qalan ətinə bir kənara qoyub, yaşıl otun üstündə uzanıb, xumarlanır. Elə bu vaxt aclıqdan tükü tökülmüş, arıq tülkü onun yanına gəlir. Yeyib ağrılmış pələng bir gözünü qıyıb ona baxır.

– Nə istəyirsən, bu nə gündür düşmüşsən? – deyə soruşur.

Tülkü daha da yazıq, miskin bir görkəm alıb deyir:

– Başına dönüm, hökmdar, neçə gündür acam, əlimə heç bir ov keçmir. Lap taqətdən düşmüşəm.

Pələng qabaq pəncələrini boynunun altına keçirib, qürur hissi ilə, məmnunluqla deyir:

– Nə qədər istəyirsən götür, ye.

Tülkü quyruğunu qısıb dal ayaqları üstə çömbəlir, yazıq bir halda qorxa-qorxa deyir:

– Axı qorxuram, sən məni məhv edərsən.

Pələng:

– Qorxma, ye – deyə təkrar edir.

Tülkü:

– Yox, hökmdarım, mən qorxuram, – söyləyir. Sonra səsini daha da alçaldaraq: – İstəyirsən ki, mən o ətdən arxayın-arxayın yeyim, onda icazə ver ayaqlarını sarıyım.

Pələng təkəbbür və qürurla:

– Yaxşı, gəl bağla, – deyir.

Tülkü bunu eşitcək tez dananın bağırsaqları ilə pələngin ayaqlarını möhkəm sarıyır. Ətdən doyunca yeyir, bir şaqqa da götürüb getmək istəyəndə Pələng:

– Yedin, doydun, di gəl, ayaqlarımı aç, – deyir.

Tülkü gülümsünüb:

– Yox, qorxuram, aç bilmərəm, – deyib uzaqlaşır.

Pələng ha əlləşir, ha çabalayır, neçə qat sarınmış bağırsaqları ayağından aç bilmir. Saatlar ötür, günlər keçir. Pələng acından arıqlayıb çöpə dönür, tükü tökülür. Ölümünü gözü önünə gətirir. Elə bu vaxt yuvadan bir siçan çıxıb, taqətsiz uzanmış pələngin ustə qalxaraq lovğa-lovğa deyir:

– İstəyirsəm mən sənin ayaqlarını açım.

Pələng taqətsiz halda:

– Açıl başımdan, – deyir.

Siçan pələngin üstündə atlanıb düşərək:

– Doğru deyirəm, istəyirsən açım.

Pələng sulanmış gözlərini zorla açıb:

– Səni and verirəm Allaha məni incitmə, görürsən ölürəm, qoy canımı rahat tapşırım.

Siçan əl çəkmir:

– Yox, – deyir, – istəyirsən açım. Pələng siçanı başından eləmək niyyətilə:

– Yaxşı, aç, – deyir.

Siçan bağırsaqları gəmirib tökür. Pələng azad olur. Bir siçana baxır, bir öz halsızlığına, bir də hiyləgər tülkünü xəyalında canlandırır və dəli bir nərə çəkir:

– Bir meşədə ki, tülkü bağlaya, siçan aç, mən o meşənin hökmdarı olmaram! – deyib həmin meşədən uzaqlaşır.

ADƏ, BU QOLÇOMAQ OĞLUYMUŞ Kİ...

İmzasız məktub yazmaqda ad çıxarmış, bu yolla vəzifəli adamların gözünün odunu alıb qorxutmağa çalışan Əliş eşidir ki, rayona təzə hakim təyin ediblər. Gəlir ki, ona da bir həmlə gəlsin. Gözünün odunu alsın. Əlindəki kağızlarla məşğul olan hakim ona oturmasını işarə edir. Diqqəti kağızlarda olan hakim, hərdən gözücu Əlişə ani bir nəzər salır. Sinəsi müxtəlif nişanlarla dolu olan Əliş elə zənn edir ki, hakim onun nişanlarına baxır. Odur ki, hakimi daha da heyrətləndirmək üçün “Bunlar harasıdır ki, mən müharibədən əvvəl o qədər qolçomaq tutdurmuşam ki” – deyə qürrələnir.

Hakim bu sözləri eşitcək cəld kağızları bir kənara qoyub:

– Niyə qolçomaq sənin ananı... deyə Əlişə baxır.

– Əliş:

– Vay dədəm vay, adə bu qolçomaq oğluymuş ki, – deyə hayküy qoparmağa başlayır.

YALANÇININ AQIBƏTİ

Tarixdən məlumdur ki, Şah Abbas tez-tez gecələr vəziri Allahverdi xanla tərki-libas olub şəhəri gəzərləmiş.

Bir gecə Şah Abbas vəziri Allahverdi xanla tərki-libas olub, tacir paltarları geyinib şəhəri gəzirləmiş. Gecə olmasına baxmayaraq, bir evdən işıq gəldiyini görürlər. Yaxınlaşıb pəncərədən baxırlar, görürlər ki, bir kişi, bir arvad. Arvad vedrəni taqqıldadır kişi oynayır, kişi vedrəni taqqıldadır arvad oynayır. Onları təəccüb bürüyür. Qapını döyürlər. Qapını açanda:

– Allah qonağı saxlayarsanmı? – deyə sual edirlər.

Ev sahibi:

– Allaha da qurban, qonağına da, – deyib onları evə buraxır, Allah verəndən süfrəyə qoyur söhbət edirlər. Şah Abbasın bu gecə yarısına kimi onların yatmamaları sualına ev sahibi cavab verir ki, mən pinəçi babayam. Gündə bir abbası pul qazanıram. Onun on qə-

piyini yeməyimizə xərc edirik, beş qəpiyini də digər xərclərə, beş qəpiyini də atırıq dala. Allahımdan çox razıyam ki, mənim qeydimə qalan, sədaqətli, iş bacaran, xoşsifət arvadım var. onunla günümüzü xoş keçiririk.

Bir xeyli söhbətdən sonra “qonaqlar”, dincəlmələri üçün onlara imkan yaradan ev sahibinə təşəkkür edib ayrılırlar. Səhər Şah Abbas qırmızı geyinib taxta əyləşir və göstəriş verir ki, filan yerdə yaşayan pinəçini arvadı ilə birlikdə hüzuruma gətirin. Onları gətirirlər. Şah deyir:

– Kişi mən sənin bu arvadını əlindən alıram, onun əvəzində arvadından çox cavan, xeyli gözəl üç arvad bağışlayıram.

Kişi nə qədər yalvarır-yaxarırsa mümkün olmur. Şah dediyindən dönmür. Əlacsız qalan pinəçi arvadları da götürüb, evinə tərəf yollanır. Yolda qadınlardan birini təkləyib soruşur:

– Sənin çatışmayan cəhətin varmı?

Arvad heyrətlə pinəçiyə baxıb deyir:

– Nöqsansız adam olar? Mənim əlim əyridir, evə nə gətirsən oğurlayacam.

Pinəçi:

– Allah atana rəhmət eləsin, – deyib ona razılığını bildirir. İkinci qadına yan alır:

– Sənin necə, bir nöqsanın varmı? – deyər soruşur.

Qadın gülümsünüb:

– Nöqsansız tək bir Allahdır, qalan bütün yaranmışların nöqsanı var. Mən də nöqsansız deyiləm. Necə deyərlər, ayağım sürüşkəndir. Sən evdən çıxan kimi yanıma başqa kişi gələcək.

Pinəçi ona da təşəkkürünü bildirib üçüncü qadına yan alır. Qadın qaş-qabağını töküüb, hökmlü şəkildə onun sualından narazı qaldığını bildirir və söyləyir ki, mənin heç bir nöqsanım yoxdur. Aydan arıyam, sudan duru.

Pinəçi qaş-baş qalır. Deməyə söz tapmır. Elə bu vaxt o biri iki qadın buna bildirirlər ki, bu qadın yalançıdır.

Yollarının üstündə çox küür və sürətlə axan bir çay var imiş. Çayın üstündən keçəndə pinəçi yalançı qadını götürüb başıüstə çaya tullayır, o biriləri evinə gətirib deyir:

– Mən pinəçi adamam, qazancın oqədər də çox deyil, amma sizi ac qoymaram, çılpaq saxlamaram. Evə nə və nə qədər azuqa lazımdır alıb gətirəcəyəm. Sonra oğru qadından xahiş edir ki, insafla oğurlasın. O biri qadına isə bildirir ki, mən evə gələndə xeyli aralıdan öskürəcəyəm, çalış ki, yanına gətirdiyin adamı mən görməyim.

Razılaşırlar. Aradan bir neçə gün keçir. Oğru qadın başına vurub fikirləşir ki, ey dad-bidad mən nə axmağam. Evdən əti oğurlayıb gizlədirəm, ya it-pişik yeyir, iyənib xarab olur. Başqa azuqələr də eləcə. Evə gələndə azuqəni üçümüz yeyirik də, daha oğurlamaq nə üçün. O biri arvad da tutduğu işin gərəksizliyini dərk edib ondan əl çəkir. Kişi görür və hiss edir ki, onlar öz pis əməllərindən əl çəkiblər, onlara daha mehriban münasibət bəsləyir.

Bir gecə Şah Abbas yenə vəziri Allahverdi xanla tərkilibas olub, tacir paltarında şəhəri gəzirləmiş. Həmin evdən işıq gəldiyini görüb oraya yaxınlaşırlar. Pəncərədən baxıb görürlər ki, bu dəfə ikisi çalır biri oynayır, biri çalır ikisi oynayır. Onları təəccüb bürüyür. Qapını döyürlər. Qapını açanda:

– Allah qonağı saxlayarsanmı? – deyə sual edirlər.

Ev sahibi:

– Allaha da qurban, qonağına da, – deyib onları evə buraxır. Pinəçi əvvəl gördüyü tacirləri tanıyıb onlar gedəndən sonra Şah Abbasın onu çağırmasını, başına gələndə hadisələri danışır. Arvadı üçün darıxdığını, sıxıntı keçirdiyini bildirir.

Tacir (Şah Abbas):

– Kişi deyirsən bəs şah sənə üç arvad vermişdi. Bəs biri hanı? – deyə soruşur.

Pinəçi:

– Qardaş, dünyada hər cür nöqsanlı adamları tərbiyyə etmək olar, yalançıdan başqa. Yalançılıq böyük fəlakətdir. Onu yerli-dibli məhv etməkdən başqa çarəsi yoxdur, – deyir.

Kişinin müdrik, ağıllı və doğru sözləri Şah Abbasa çox xoş gəlir. Səhər qırmızı geyinib taxtına əyləşir. Pinəçini ona verdiyi arvadlarla yanına çağırır. Kişiyə böyük bəxşiş verərək əvvəlki arvadı ilə evinə yola salır.

İki qadını sarayda işlə təmin edir, hörmətə mindirir. Yalançılığın ən murdar bir keyfiyyət kimi qələmə verir, camaatı ona qarşı mübarizəyə səsləyir, özü də yalançılığa qarşı qəti tədbir görməyi qərara alır.

QƏRİBƏ ADAM

*(Bacarıqlı inşaatçı, gözəl və xeyirxah insan
Qubad Şükürovun hərəkətlərini müşahidə edərkən)*

1982-ci ildə onun yaşı altmışı keçmişdi, fərdi təqaüdü idi. Böyük Vətən müharibəsinin əliliydi. Bir çox güzəştlərə malik idi. Nəqliyattan da pulsuz istifadə edirdi. Bununla belə hər ay bir rublluq trolleybus, avtobus və tramvay talonu alıb cibində gəzdirdirdi. Səbəbini də belə izah edir ki, bir də görürsən trolleybusda gedən bir nəfərin talonu yoxdur. Kənddən gələn həmin şəxs təsadüfən bu nəqliyyatdan istifadə etməli olub. hiss edirsən ki, sadə, vicdanlı, zəhmətsevər adamdır. Ancaq yoxlayıcı tərsin biridir, az qalır kişini biabır etsin. Bax, bu vaxt mən sakitcə, heç kim hiss etmədən, cibimdən talonu çıxarıdım, həmin adamın yerinə yoxlayıcıya verirəm.

Onun cibi həmişə iki qəpikliklərlə də dolu olardı. Bunun da səbəbini belə izah edirdi: “Birdə görürsən biri avtomat telefonla zəng edir. Pulu salan kimi telefon iki qəpikliyi udur. O, əsəbləşir, darıxır, vurnuxur, iki qəpiklik axtarır. Nə etsin. Axı, təcili yardıma zəng çalmalıdır, iki qəpikliyi isə yoxdur. Bax, belə vəziyyətdə onun dadına çatmaq, iki qəpiklik verməklə onun sevincinə səbəb olmaq xoşbəxtlik deyilmi? Yaxud xəstəxanada olan xəstələrə iki qəpikliklər verməyin savabı azdırmı?”

BUY, BAŞIMA XEYİR, BU MƏMMƏDHƏSƏNİ TANIMIR Kİ

Bir gün ucqar dağ kəndlərinin birindən 17 yaşlı bir qız Bakıya gəlir. Dəmir yol vağzalında qatardan düşən kimi, ilk rastına çıxan yaşlı bir kişidən soruşur:

– Əmi, Məmməd həsən harada olur?

Kişi:

– Qızım Məmməd həsən kimdir? Hansı sənətin sahibidir? Harada işləyir? və s. suallar verir.

Qız təəccüb və heyrətlə kişiyə baxıb:

– Buy, başıma xeyir, bu Məmməd həsəni tanımır ey, – deyib uzaqlaşır. Başqa birisini sorğu-suala tutur.

Demə, onların yaşadığı kiçik dağ kəndində hamı Məmməd həsəni tanıyır və qız da elə zənn edir ki, onu hər yerdə tanıyırlar və tanıma-lıdırlar da.

ÇAYXANAYA GEDİRƏM

Fanatikcəsinə dinə bağlı olan bir qadın evindən çıxıb bazara gedərkən, dinə biganə olan 70 yaşlı qardaşına rast gəlir. Hal-əhval tutub soruşur ki:

– Qardaş hara gedirsən?

– Allah evinə tərəf, – deyə qardaşı cavab verir.

Qadın sevincindən bilmir neyləsin.

– Şükür sənə yarəbbim, – deyə əllərini qaldırıb Allaha dua edir. Sonra qardaşına üz tutub: – Çox sağ ol, ay qardaş, yaxşı eləyirsən. Allah evinə getmək vecibdir, – deyə onu qucaqlayır.

– Bir dayan ay bacı, mən Allah evinə getmirəm ey, yanındakı çayxanaya gedirəm.

ALAN OLMADI, QAYTARIB APARIRAM

Balıq ovu ilə məşğul olan bir həvəskar, 75 yaşlı xəstə anasını, Bakıda həkimə göstərib rayona qayıdarkən, yol polisi onun maşınını saxlayır.

– Nə aparırsan? Baqajniki aç görüm.

– Rəis xahiş edirəm baqajniki açma.

– Aç deyirəm sənə baqajniki.

– Rəis nə olar açıdırma da.

Rəis daha da şübhələnir və hiddətlə:

– Aç deyirəm sənə baqajniki, – deyə əmr edir

Maşın sahibi yazıq görkəm alır:

– Aç deyirsən, açım da, – deyə baqajniki açır.

Orada bir qutu soxulcan qurdu, bir qutu da başqa qurd, bir də tilov görüb pərt olan yol polisi özünü o yerə qoymayıb, maşının arxa tərəfində oturub, üz–gözünü örtmüş ananı göstərib:

– Bəs bu kimdir? – deyə soruşur.

Kişi yenə fağır görkəm alıb:

– Heç, rəis, anamdı, Bakıya aparmışdım, qoymuşdum komisyona, alan olmadı, indi qaytarıb aparıram.

YOX, A BALA, FƏRŞDİ

Bazarda hərlənən bir avara cavan badımcan satan qadını ələ salmaq məqsədilə badımcanların ən yekələrinə işarə edib:

– Bunlar lap ev sallamasıdır ki, ay xala, – deyir.

Qadın halını pozmadan:

– Yox, ay bala, fərşdir, – deyə cavab verir.

DƏLİLİYİM TUTUB

Səliqəli-səhmanlı, təmizliyi sevən, evdə hakimi-mütləq olan, bir sözü iki olmayan, bir kişinin iki arvadı varmış, heç nəyin üstündə, təqsirləri olmadan onları döyərmiş. Qadınlardan biri haqsız döyülmələrə dözə bilməyib, qaçır atasının evinə. Kişinin xasiyyətindəki hikkəli cəhət bir də birdə onda imiş ki, o gedən qadınları bir daha qəbul etməz, onun əvəzinə bir başqasını alarmış. Qohum-qonşu, tanış-biliş onun xasiyyətinin bu cəhətini də yaxşı bilirmişlər. Qonşuluqda yaşayan, gözəl, qəşəng dul bir qadın kişini tənbəh etmək fikrinə düşür. Yaxın adamlarına deyir ki, mən o kişiyə ərə gedəcəyəm, özünü də ram edəcəyəm.

Bəli, kişi təzə evləndiyi arvadını evinə gətirir. Arvad kişiye deyir:

– Bilirsən nə var, mənim ayda bir dəfə xanımlığım tutur. O gün əlimi ağdan qaraya vurmuram, heç bir iş görmürəm. Geyinib, bəzənib otururam.

Kişi də əvəzində deyir ki, lap gözəl! Mənim də çox pis bir xasiyyətim var ki, ayda bir dəfə dəliliyim tutur. Arvadı danlamaq, sadəcə döymək əvəzinə lap qolunu– qılçasını qırıb tökürəm.

Razılaşırlar. Bir gün iş elə gətirir ki, böyük arvad xəstə atasına dəymək üçün icazə alıb gedəndə kişinin qonşu rayondan yaxın dostları qonaq gəlir. Kişi lazım olan hər şeyi alıb evə gətirir ki, bəs axşam qonaqlarım olacaq, dostlarım gələcək, yaxşı bir plov hazırla. Arvad fikirləşir ki, məqamdır bu cür fürsət ələ düşməz, mən kişiye ilk zərbəni vurub onu sındırmalıyam. Axşam olur, kişi qonaqları ilə evə gəlir. Görür ki, arvadı geyinib, bəzənib-düzənib oturub. Heç bir iş görməyib. Kişi yemək adı çəkəndə, plovun adını çəkəndə, arvad gözünü süzdürüb deyir:

– Mən bu gün xanımam, xanımlığım tutub.

Kişi, qonaqların yanında pərt olsa da, özünü o yerə qoymur:

– Nə olar, indi ki, xanımlığın tutub, lap yaxşı. Mən birtəhər dostlarımı da yola verərəm, üstəlik sənə də qulluq edərəm.

Kişi çay dəmləyir, evdə olan hazır yeməklərdən süfrəyə qoyur, bir stəkan çay da arvada verir. Arvadın təşəxxüsü artır. Elə bilir ki, istəyinə nail olub. Kişi Allah yetirdiyindən qonaqları ilə yeyib– iç-

dikdən sonra onları yola salıb qayıdır. İki möhkəm nar çubuğu kəsib gəlir arvadına deyir:

– Arvad tərsliyə bax ki, bu gün mənim də dəliliyim tutub.

Başlayır arvadı döyməyə. Arvad ölümcül halda birtəhər onun əlindən qurtarır. Qohum-qonşular neçə gün onun yaralarına məlhəm qoyurlar. Qadın özünə gələndə birinci özünü danlayır ki, kaş böyük arvad evdə olanda bu hoqqanı çıxaraydım. Heç olmasa o kömək edərdi, bu hala düşməzdim. Sonra da kişiyyə deyir:

– Bir daha mənə xanımlıq verilməyəcək.

BARI, BİZİMLƏ YARI BÖLƏYDİ

Gecənin bir aləmi birinin evinə oğru gəlir. Ev sahibi oğrunu tanıyır. Bilir ki, qayınının tanışdı. Özünü yuxuluğa vurur. Gözaltı baxıb görür ki, oğru çox acgözlük edir, insaf, mürvət deyən şey nə olduğunu bilmir. Dözməyib guya uşağa layla deyirmiş kimi oxuyur:

Layla laylaya qurban,
Oğru əmivə qurban.
Allahı orada görəydi,
Malı yarı böləydi.

AMMA MƏN GÖRMÜRƏM

Hərbi xidmətdən yayınmaq istəyən bir gənc özünü çox zəif görən kimi həkimə təqdim edir ki, ondan “xəstəliyi” haqqında arayış alıb hərbi xidmətə getməkdən canını qurtarsın.

Həkim “xəstənin” şikayətini dinləyəndən sonra onu müayinədən keçirmək məqsədilə müxtəlif ölçülü, müxtəlif formalı rəqəmləri ona göstərib:

– Bunu görürsənmi? – deyə soruşur.

Gənc hər dəfə “yox” cavabını verir.

Həkim iri bir rəqəmi göstərib:

– Bunu neçə, görürsənmi? – sualını verəndə gəncin hövsələsi daralır. Məsələnin mahiyyətini həkimə başa salmaq məqsədilə 100-150 metr aralıda ağaca qonmuş quşu pəncərədən göstərib soruşur:

– Həkim, o ağacdakı quşu görürsənmi?

Həkim:

– Əlbətdə, görürəm, – cavabını verir.

Gənc yazıq görkəm alıb:

– Amma mən görmürəm axı, – deyə dillənir.

SARAYA GEDİNCƏ NOVXANIYA GEDƏRƏM DƏ...

1946-cı ildə novxanlı bir gənc, həyatindəki qoyunlardan ikisini kəşib, Binəqədi bazarında satmaq fikrinə düşür. O vaxt minik maşınları demək olar ki, yox idi; “Politruka” (yarım ton yük götürə bilən) adlanan üstü açıq, oturacaqsız maşınlardan, at arabalarından, yaxud kəl arabalarından istifadə olunurdu. “Politruka” maşının gün ərzində bir, yaxud iki dəfə rastına düşməsi böyük iş idi. At arabası, kəl arabası da kənddə tək-tək adamda olardı.

Həmin cavan oğlan öyrənir ki, həmin məhlədə yaşayan, özünün də yaxşı kəl arabası olan Kərbəlayı Binəqədiyə gedəcək. Onunla sövdəlaşib, qoyun cəmdəklərini at arabasına qoyub, Binəqədi bazarına gəlir. Yer tutub alver eləməyə başlayır. Bir də ayılır ki, ey dadı-bidad hava qaralıb, bazarın bağlanmağına az qalır, Kərbəlayı Hüseynəli danışıqları kimi, günorta vaxtı qayıdıb Novxaniya.

Doğulub boya-başa çatdığı Novxana kəndindən və Binəqədidən başqa heç yeri görməyən, tanımayan, bu cavan oğlan qalır naəlac, neyləsin. Gecəni küçədə necə gecələsin, soyuq bir yana, olan-olmaz pulunu Binəqədi cibgirişləri əlindən alar, paltarlarını da əynindən çıxarardılar.

Yox, əgər satılmamış qalan ətləri də götürüb kəndlərinə üz tutsa, yollardakı oğrular ona aman verərlərmi?! Belə böhranlı vəziyyətində oğlan düşündü ki, nə olaydı bir nəfər gələydi, bu qalan ətləri ona verəydim, bir gecəliyinə evində qalmağıma razı olaydı.

Oğlan fikir aləmində belə bir təmənnada ikən, qoca bir rus qadını ona yaxınlaşır. Rus dilində iki-üç kəlmə bilən oğlan, əlləri, baxışları ilə qadına niyyətini başa sala bilir. Qadın razılıq əlaməti olaraq başını tərpadir, gülümsünür və deyir: Nu çto sınok, xoroşo, poyddem ko mne v saray.

Saray sözünü eşidən oğlan diksinir, elə bilir ki, qadın Saray kəndini deyir. Hər şeyi – Binəqədi cibgirlərini də, soyuğu da, yoldakı oğruları da unudub, qadına deyir: Sən nə danışırsan, Saraya gedincə elə Novxanıya öz evimə gedərəm də.

DEYNƏN EVİMİ YIXMAĞA GƏLMİSƏN DƏ

Qara ikranın kasad, bahalı olduğu bir vaxtda, az da olsa xəsislik əlaməti olan Hacı Mürsəl kişi oğlunun nişanlanması münasibətilə evində xudmani bir məclis düzəldir. Ləziz yeməklər masanın üstünə düzülür. Arvadının xahişi və təkidi qarşısında ələcsiz qalan Hacı Mürsəl, necə deyərlər, dişini-dişinə basıb bir kiloqram qara ikra alıb masaya qoyur. Qonaqlar yığışır, mübarəkbad deyirlir, başlayırlar yeməyə. Hacı Mürsəl baxıb görür ki, qonşusu Həsən müəllim girişib ikraya, tez ona yaxınlaşıb deyir:

- Qonşu bu toyuq qızartmasından ye.
- Sağ ol. Mən ikra yeyirəm – deyə qonşu dillənir.
- Qonşu bu təzə qoyun ətindən soyutmadır, nuş elə.
- Narahat olma, mən ikra yeyirəm – cavabı verilir.

Hacı Mürad nə təklif edirsə qonşu etiraz edir, ikradan əl çəkmir. Hacı Murad baxıb görür ki, zalım oğlu ikranı qaşığıla yeyir. Dişi bağırsağını kəsə-kəsə:

– Deynən evimi yixmağa gəlmisən da, – deyir. Qonaqların ona baxıb gülüşdüklerini görüb, pərt halda yerinə qayıdır.

O ALİM DEYİL

Məlumdur ki, keçmiş zamanlarda hər bir obanın bir loğmanı, bir dəlisi, bir pəhləvanı... və s. olarmış. İkincisi yetişdikdə, biri – hansı gücsüzsə, mütləq ya həmin yeri tərک etməli, ya da ömrünün axırına kimi güşanəşin həyat keçirməliymiş. Bu da yalnız yazılmamış bir qanun kimi qəbul edilibmiş ki, başqa obadan gəlmiş loğmanı yerli loğman evinə dəvət etməliymiş. Bir gün N obasının loğmanına xəbər verirlər ki, başqa bir obadan loğman gəlib. N obasının loğmanı şagirdini göndərir ki, qərrib loğmanı qonaq dəvət etsin. Belə bir qayda da varmış ki, loğman kitab oxumaqla məşğul olduğu zaman ona maneçilik etmək qəbahət sayılırmış. Şagird qayıdıb ustasına deyir ki, ustad loğman oxumaqla məşğuldur. 2 saatdan sonra loğman şagirdini yenə qonağın dalınca göndərir. Şagird qayıdıb deyir ki, qonaq mütalihə ilə məşğuldur. 2 saatdan sonra loğman yenə şagirdini göndərir və yenə eyni sözləri eşidir. 2 saat keçir, 3 saat keçir. Şagird görür ki, ustadı onu qonağın dalınca göndərmir. Dözməyib deyir: ustad gedib qonağı çağırımmı? Loğman “yox” cavabını verir. Şagird səbəbini soruşduqda, loğman: o alim deyil, o necə alimdir ki, elə bütün günü fasiləsiz oxuyur, bəs onun düşünməyi, yazmağı?

ONU EHTİYATDA SAXLAMİŞDIM

N obasının pəhləvanının şagirdi təlimini başa çatdırmışdı. Güclü, əzəmətli bir pəhləvan olmuşdu. Lakin nankor xislətli idi. Bunu görürünür ustad da hiss edibmiş. Bir gün şagird pəhləvan ustadının yanına gəlib deyir: artıq mən təlimimi başa çatdırmışam. Sən yaşlısan, mən cavan, mən səndən qüvvətli və əzəmətliyəm. Bu obanın bir nömrəli pəhləvanı mən olmalıyam. Ustad bir söz demir. Qaydaya görə belə qərar verirlər ki, güləşsinlər, kim qalib olsa hakimlik onundur. Oba camaatı geniş meydana toplaşır. Cavan pəhləvan tamam əmin olur ki, o, yaşlı ustadı meydanda yerə yıxıb, sürükləyəcək. El-icində rüs-vay edəcək, güşənişin həyata göndərəcək. Bu fikirlə nərə çəkə-çəkə

meydan sulayır: ustad pəhləvan asta addımlarla, vüqarla meydana daxil olur. Tamaşaçıların çoxu bu yaşlı, təvazökar pəhləvanın halına qəlbən acıyır, hətta bir çoxları onun acınacaqlı halını görməmək üçün meydanı tərk etmək qərarına gəlirlər.

Bəli, gülüş başlayır, gücünə, qüvvətinə, gəncliyinə arxayın olan, qürrələnən cavan pəhləvan ustadına macal vermir. Birdən heç kəsin gözləmədiyi halda, yaşlı pəhləvan bir fənd işlədib, lovğa, təkəbbürlü şagirdini yerə yıxıb sinəsinə çökür. Alqış səsləri göyə bülənd olur. Cavan pəhləvanın ustadına: Sən bu fəndi mənə niyə öyrətməmişdin? – sualına ustad pəhləvan: nankor olduğunu bildiyim üçün, onu ehtiyatda saxlamışdım – cavabını verir.

* * *

Bir loğmanın şagirdi loğmanlıq təhsilini və təlimini başa vurur. Obada birinciliyə sahib olmaq üçün ustadına deyir: ikimizdən biri qalmalıyıq. Ustadı etiraz etmir. Bu qərara gəlirlər ki, zəhər hazırlayıb bir-birinə versinlər, hansı sağ qalsa, o da birinciliyə sahib olsun. Ustad təklif edir ki, zəhəri hər ikisi eyni vaxtda yox, fasilə ilə versinlər, özü də əvvəl şagird hazırladığı zəhəri ustadı içirtsin. Əlbəttə, bu gənc loğmanın ürəyindən olur. Başlayır zəhər hazırlamağa. Bu müddət ərzində ustad loğman hər gün bir qədər zəhər içir. Bədənini zəhərə elə öyrədir ki, şagirdinin verdiyi zəhəri heç bir ağrı hiss etmədən içir. Şagirdi dəhşət və qorxu götürür. Ustad həvəkdəstəyə bir qədər keşniş qoyub döyməyə başlayır. Cavan loğmanın canını qorxu alır. Düşünür ki, gör necə güclü zəhər hazırlayır. Yəqin ki, məni parça-parça edəcək. Loğman isə fikirləşir ki, gəncdir, qoy bu keşniş suyunu içib feyziyab olsun, yaşasın.

Nəhayət, təyin olunan vaxt loğman keşniş suyunu gənc oğlana verir. Gənc loğman keşniş suyunu içən kimi dünyasını dəyişir.

YALANÇI TAMAHKARI NECƏ ALDATDI?

Yoxsullaşmış, xırda alverlə məşğul olan bir tacir ziyarətə getməliymiş. Bir küp qızılı varmış, onu heç kimə etibar etməmiş. Təkcə qazıya ümid bağlayır; qızıl dolu küpəni götürüb qazının yanına gələrək deyir: qazı ağa, mən bir aylığa həcc ziyarətinə gedirəm. Bu bir küpə qızılı ancaq sənə etibar edə bilərəm. Qayıdanbaş, inşallah, xəcalətindən çıxaram. Sevindiyindən nə edəcəyini bilməyən qazının gözləri hərislikdən alışıb-yanır, ancaq özünü tox tutub aramla: kişi, əmanətə xəyanət olmaz, öz əlinlə apar qoy taxçaya.

Bir ay keçir, kişi qayıdıb gəlir, qazıdan əmanətini geri istəyir. qazı, necə deyərlər, daş atıb başını tutur ki, sən mənə heç nə verməmişən. Şikayət etməli adam qazının özü olduğu üçün yoxsullaşmış tacir nə edəcəyini bilmir. Ürəyində götür-qoy edə-edə pəjmürdə halda, özü ilə danışa-danışa gedərkən Bəhlul Danəndə ilə üzləşir. Vəziyyətdən hali olan Bəhlul deyir: mən gedirəm qazının yanına. Başlayacağam onunla söhbətə. Sən yaxında dayanarsan. Hər dəfə mən öhö-öhö eləyəndə tez içəri keçib qazıdan qızıllarını istəyərsən. Bunu deyib Bəhlul özünü yetirir qazının hüzuruna və ətrafına diqqətlə nəzər salıb, guya kimsənin olmadığına əminlik hasil etdikdən sonra oturmadan başlayır astadan, fəqət ürəyi atlana-atlana həyəcanla danışmağa ki, qazı ağa, başıma hadisə gəlib. Xəzinə tapmışam. Fikirleşdim ki, heç kim xəbər tutmamış möhtərəm qazı ağaya danışım.

“Xəzinə” sözünü eşitcək qazı varlığında anlaşılmaz bir duyğu hiss edir. Bəhlulun qolundan tutub: a kişi, niyə ayaq üstə durubsan, əyləş, bir yaxşı-yaxşı danış görüm hardadır o xəzinə – deyə hərisliklə dillənir. Bəhlul paltarının ətəyini əli ilə dəstəkləyib oturur: qazı ağa, ot basmış köhnə çay kənarı ilə gedirdim, – deyə söhbətə başlayır. – Birdən ayağım yastı bir daşa ilişdi. Az qalmışdım yıxılıım, özümü zorla saxladım. Fikirleşdim ki, bu daşı kənara itələyim, başqasının da ayağına ilişməsin. Güc-bəla ilə daşı bir az yerindən tərpətmışdim ki, gördüm altı boşluqdur. “Öhö-öhö...” Bəhlul öskürür. Qızıl sahibi cəld içəri keçib əmanətini istəyir. Qazı: a kişi, uzaq ol burdan – deyib onu qovur.

Bəhlul buna məhəl qoymurmuş kimi həyəcanlı danışıqı davam etdirir: hə, qazı ağa, daşı bir qədər kənara itələyib yarıxdan düşdüm aşağı. Qarşımda bir yol göründü. Yol ilə bir neçə addım getmişdim ki, qarşıma alçaq bir daxma çıxdı. Daxmanın qarısı qızıla çalırdı. Bəhlulun “öhö-öhö”sü yenə eşidilir. Qızıl sahibi yenə içəri girib əmanətini tələb edir. Hövsələdən çıxmış qazı hirslə: görmürsən kişi qızıl kimi söz danışır, mane olma – deyib onu çölə çıxarır.

“Hə, Qazı ağa, – deyə Bəhlul sözünə davam edir. – Qarını açıb içəri keçdim. Məni dəhşət dolu bir heyrət götürdü. Hər yan ləl-cəvahiratla, qızıl-gümüşlə dolu idi. Əyilib qızıldan bir ovuc götürdüm. İstədim ciblərimi, qoltuğumu doldurum. Fikirləşdim ki, yox. Qazı ağasız bunu etmək olmaz. O şəhərimizdə ən mötəbər, ən etibarlı adamdır. Gedim ona xəbər verim”.

Söz bura çatanda Bəhlulun “öhö-öhö”sü daha bərk eşidilir. Qızıl sahibi cəld içəri girib, əmanətini istəyir.

Acgöz qazı fikirləşir ki, bu kişi işləri korlaya bilər. Bəhlul məsələdən agah olar, məndən şübhələnər, inanmaz, xəzinənin də yerini göstərməz. Böyük bir xəzinə bir küp qızıla qurban gedər. Odur ki, süni bir mehribançılıqla: kişi, dəfələrlə demişəm, yenə deyirəm, əmanətə xəyanət olmaz. Küpəni hara qoymusan keç götür.

Kişi içəri otağa keçir, qoyduğu küpəni götürür, yoxlayır, hər şeyin öz yerində olduğuna əmin olduqdan sonra təşəkkürünü bildirib gedir.

Bəhlul astadan gülümsünür, paltarının ətəyini yığıb ayağa qalxaraq deyir: Qazı ağa, elə bu məqamda ayağım daşa ilişən kimi oldu, yuxudan oyandım.

BƏHLUL DANƏNDƏ, YOXSƏ BƏHLUL DİVANƏ

Yaxşı deyilmişdir ki, söz övlad kimidir. Yaxşıdırsa sənə yaxşılıq gətirəcək, yamandırsa yamanlıq. Bir nəfər xırda alverçi xeyli qazanc əldə edir. Fikirləşir ki, artıq pulu neyləsin, nə alsın ki, satıb yaxşı qazanc götürsün. Bu niyyətlə Bəhlulun yanına gəlib deyir:

– Hörmətli Bəhluli Danəndə, bir qədər artıq pulum var, onu nəyə xərc edim ki, satan vaxtda gəlirim olsun?

Bəhlul:

– Get, dəmir al, – deyə ona məsləhət verir.

Alverçi elə də edir. Pulların hamısını verir dəmirə. Bir neçə ay keçir. Ölkədə dəmir qıtlığı yaranır, qiyməti birə on qat bahalaşır. Xırda alverçi dəmirləri satıb dövlətlənir, xırda alver onu təmin etmir, tacirlik xülyasına düşür. Təbiətən cahil olan adamın xasiyyətində lovğalıq, təkəbbürlük güclənir; gözü ayağının altını görmür. Bir gün təsadüfən Bəhlula rast gətir. Bir başdan-ayağa, bir ayaqdan-başa onu rişxəndlə süzüb, lovğa-lovğa, əda ilə:

– Bəhluli Divanə, çoxlu pulum var, nə alım ki, yaxşı qazanc götürüm, hə? – deyə bic-bic qımışır.

Bəhlul bu nadanın, cahilin, həm də ağıldan kəm olduğunu hiss edir, təhrini pozmadan:

– Apar ver baş soğana, yığ ambara, üstünədə su tök, qoy qalsın, – deyir.

Həmin adam vaxtı itirməmək üçün tez bazara yollanır, soğan alıb, ambara doldurub Bəhlulun dediyi kimi edir. Soğanın bazarda gündən-günə ucuzlaşdığını görən həmin adam anbara gəlib görür ki, soğanların hamısı cücərib. Başı lovlu Bəhlulun yanına qaçıb, söylənir:

– A kişi, bu nə iş idi mənim başıma gətirdin, soğanların hamısı cücərib, mən müflis oldum, – deyə ahu-zar edir.

Bəhlul halətini pozmadan deyir:

– Sən mənə birinci bəfə Bəhluli Danında (yəni ağıllı Bəhlul) deyə müraciət etdin, mən də sənə axıllı məsləhət verdim. İkinci dəfə Bəhluli Divanə (yəni dəli Bəhlul) deyə müraciət etdin. Dəli cavabını da aldın.

Hər kəs qızıl yığıb töksə kisəyə,
Qızıl tək boğazı keçər ilməyə.

KİŞİ SƏN DAHA RAHAT YAT

Birinin çoxlu ləl-cavahiratı var imiş. Oğruların qorxusundan gözüne yuxu getmirmiş. Ağıllı, müdrik, həyatı dərk edən, duyan arvad ərinin bu halına yanır, onu bu bəladan qurtarmaq üçün yollar arayır. Arvad bilir di ki, qonşuları çox kasıb yaşayır, gündəlik çörək pulunu belə güclə qazanır. Bir gün arvad ərinə deyir:

– Kişi, gəl sən bu qızılardan iki kasa ver bu kasıb qonşuya.

Kişi hirslənir.

– Sən nə danışırsan, arvad, məni dəlimi hesab adırsən, axmaqımı bilirsən? Heç bir dənəsini də vermərəm.

Arvad görür ki, əri yuxusuzluqdan gündən-günə geri gedir. Elə hala düşür ki, yeməkdən kəsilir, mühakiməsi zəifləyir, bədəni taqətdən düşür. bəşlayır yenə ərinə yalvarmağa ki, sən mən deyənə bax. Sənin qızıllarının yanında iki kasa qızıl nə karə şeydir ki? Sağlamlığın təhlükə qarşısında qaldığını hiss edən kişi, əlacsız qalıb, nəhayət, arvad ilə razılaşmalı olur. Əli əsə-əsə iki balaca kasa qızıllardan töküb qonşuya verir. Axşam düşür, hava qaralır. Fikir verib, görürlər ki, həmişə hava qaralan kimi yatan, səhər tezdən yuxudan gümrah oyanan qonşu gecə-səhərə kimi yatmayıb, “öhö-öhö”ylə həyətdə dolanır. Görürsənmi kişi, sən daha rahat yata bilərsən, verdiyin qızıllar onun yuxusuna haram qatıb, sənin də qızıllarının keşiyini çəkəcək. Nahaq deməyiblər ki, “dövlətli varının sahibi deyil, qaraulçusudur”.

DIZ-VIZ

Cahilə, nadana yaxşılıq edib, bataqlıqdan çıxarıb, düz yolasalsan, mütləq sənə arxa çevirəcək.

Molla Nsrəddin yol keçərkən bir nəfərin əli sinəsində fikirli oturduğunu görür, səbəbini soruşur, öyrənir ki, onun dövlətli, fəqət, əzəzil, acgöz bir nəfərə min tümən borcu var. Əgər bir həftə ərzində borcunu qaytarmasa evi də, torpaq sahəsi də borclu olduğu adamın

ixtiyarına keçəcəkdir. Ailəsi küçələrdə qalacaq. Molla Nəsrəddin bunu da öyrənir ki, kişi birtəhər iki yüz tümən düzəldib, qalanını heç cür tapa bilmir.

Molla Nəsrəddin həmin adamın ağır, müsibətli halına yanır, lakin zarafatından da qalmayıb, yumor hissi ilə deyir:

– Vəziyyətin çox qorxuludur, acınacaqlıdır, amma çarəsi var.

Boclu:

– Başına dönüm, Molla, məni bu bələdan qurtar, ömrüm boyu sənə minnətdar və qul olaram, – deyər mollaının ayağına düşür.

Molla:

– Qul olmağın lazım deyil, – deyir, – mən sənə elə bir söz öyrə-dəcəyəm ki, borcdan canı tamam qurtaracaq. Kim sənə nə desə, nə soruşsa, cavabın bu olsun ki, “dız-vız”. Səni dəli hesab edib borcdan azad edəcəklər.

Sonra Molla Nəsrəddin əlini onun çiyinə qoyub, mehribançılıqla, zarafat tərzi ilə deyir:

– Topladığın iki yüz tümənin yüzünü də verərsən mənə, yüzünü də özün xərcləyərsən.

Razılaşırlar. Evə gələn kimi arvadı:

– A kişi, borclu olduğun adam gəlmişdi, – deyir.

Həmin adam “dız-vız” deyib gülməyə başlayır. Arvadı elə zənn edir ki, kişisi hər şeyi yoluna qoyub. Odur ki:

– Şükür, çox şükür. A kişi, gəl otur çörəyini ye, – deyib ona mehribanlıq göstərir.

Ancaq hər sözünü kişi “dız-vız” ifadəsi ilə qarşılayır. Arvad zənn edir ki, yəqin vəziyyətini ağırlığından ərinin ağılı çəşib, dəli olub. tez qonşuya qaçır ki, bir çarə diləsin. Qonşunun sualları da “dız-vız”la qarşılır. “El ağzı yüyürək olar” deyiblər. Bəli, hər yerə xəbər yayılır ki, filankəs dəli olub. borc sahibi ürəyi atlana-atlana özünü ona yetirir. O da “dız-vız”dan başqa heç bir şey eşidə bilmir. Məcbur olub onu məhkəməyə verir. Hakimin də bütün sualları “dız-vız”la cavablanır. Nəhayət özündən çıxıb, əsəbiləşən hakim tapancasını çıxarır:

– Beynini toza döndərəm, – deyir.

Yenə həmin cavabı alır. Hakim güllələri onun başının üstündən buraxdıqca o “dız-vız”, “dız-vız”, “dız-vız”... – deyər şənlənir. Hakim

qərar çıxardır ki, bu adam həqiqətən dəlidir. Kimə borcu varsa hamısı silinir. Azad olmuş adam, ürəyində gülə-gülə sevincək evinə dönür. Yolda elə həmin yerdəcə Molla Nəsrəddinə rast gəlir. Salamsız ötüb keçmək istəyir. Molla Nəsrəddinin salamını “dız-vız”la qarşılayır. Molla Nəsrəddin:

– Çox gözəl, canın qurtardımı? – deyə soruşduqda yenə “dız-vız” eşidir.

Mollanın:

– Lap yaxşı canın qurtardı, yüz tüməni ver gəlsin, – sözləri daha ehtiraslı, “dız-vız”la qarşılanır. Molla Nəsrəddin görür ki, o buna da üsul qurur. Deyir:

– Ay nadan, o “dız-vız”ı sənə mən öyrətmədim? İndi mənə də “dız-vız”.

DAHA NİYƏ DÖYÜRƏM

*Çalış səhvə yol vermə, sonrakı peşimançılığın
heç bir səmərə verməz.*

Gön alveri ilə məşğul olan bir tacir gönlərini çay kənarındakı açıqlıqda gün altında qurudarmış. Nökərinə tapşırıbmış ki, gözlə toxunan olmasın, gön suyə düşməsin. Nökər də gecə-gündüz yuxu nə olduğunu bilmədən gönləri qoruyarmış. Ancaq buna baxmayaraq tacir evə qayıdan kimi nökrə iki-üç şillə vurub deyərmiş:

– Gözlə ha, gönü suyə verməyəsən.

Bir gün neçə olursa nökrə yuxu tutur. Hardansa bir it gəlib gönü aparmaq istəyərkən suya düşür. Səsə oyanan nökrə hay-həşir qoparır. Səsə toplaşan qonşular, əhvalatdan hali olduqları üçün, nökrənin halinə acıyırlar və fikirləşirlər ki, nökrə gönü suyə vermədiyi halda tacir ona hər gün iki-üç şillə vururdu, indi yəqin ki, necə deyərlər, ətini şişə çəkəcək. Odur ki, sözləşib bu qərara gəlirlər ki, öz aralarında pul toplayıb, gönün dörd-beş qat artıq dəyərini ödəsinlər; nökrə onun ağır cəzasından qurtarsınlar. Bu fikirlə axşam evə qayıdan tacirə yaxınla-

şib, pulu verib niyyətlərini bildirirlər. Məsələdən hali olan tacir pulları götürmür, gülümsəyib qonşulara deyir:

– Ay canım, mən hər gün onu vururdum ki, gönü suya verməsin, indi hadisə baş verib, döyməyin nə mənası var.

OLMUŞ ƏHVALATLAR

Deyirlər ki, bir gün əsgərlərdən biri Öndər Atatürkə qəhvə gətirmiş, qapıdan keçərkən ayağı kantara ilişir, az qalır yıxılısın, zorla müvazinətini saxlayır, ancaq qəhvəni dağdır. Atatürk məmnun nəzərlərlə əsgərə baxıb dodaqaltı gülümsünür və deyir:

– Mən bu xalqa vətən yolunda, azadlıq yolunda ölməyi öyrətdim, lakeyliyi öyrədə bilmədim.

Bəli, Türk ölümə getməyə hazırdır, lakey olmağa yox.

DÜNƏN ÇEZİB DƏ

Məhəlli və jarqon danışığa adət etmiş yaşlı bir kişi qonşu kənddə yaşayan tanışını çoxdan bəri görmürmüş. Bir gün təsadüfən onun oğluna rast gəlib tanışını soruşur. Aralarında belə bir dialoq gedir:

– Atan nə təhərdir?

– Atam rəhmətə gedib.

– Bileyram ey, soruşuram ki, nə təhərdir?

– Atam dünyasını dəyişib.

– Qaneyram ey, bilmək istəyirəm ki, vəziyyəti yaxşıdırımı?

– Atam bu dünyadan köçüb.

– Dedim ki, qaneyram, bilmək istəyirəm ki, canı-başı necədir?

– Atam ölüb.

– Deynən çezib də.

KOLBASA YE, KOLBASA!

Keçmiş SSRİ dövründə Dövlət Ticarət Müfəttişliyi İdarəsində şöbə müdiri vəzifəsində işləyən bir nəfər ucqar dağ rayonlarından birinin ezamiyyətə gedir. Nahar yeməyi zamanı rayonun böyük mağazalarından birinin müdiri ona əlini hansı yeməyə uzatsa, mane olub: kolbasadan ye, kolbasadan ye – deyə şəhərdən təzə gətirilmiş kolbasaları ona tərəf itələyir. Masanın üstü müxtəlif çeşidli (ət soyutması, ət qızartması, toyuq soyutması, toyuq qızartması, plov, dolma və s.) dadlı yeməklərlə dolu olduğu halda həmin adam qonağa göz açmağa, istədiyi yeməklərdən dadmağa imkan vermir. Axırda qonoq dözməyib ona etirazını bildirir. Bir qədər pərt olmuş ev sahibi:

– Axı bu kolbasalar hələm-hələm ələ düşən deyil, baqşa yeməkləri istədiyən vaxt hazırlamaq olar, – deyə qonağa hörmət bəslədiyini bildirmək istədiyini söyləyir.

Demə, bu kənddə kolbasa “difisit” imiş.

ƏR MƏNİMDİR, ƏCƏB ELƏYİB DÖYÜR, SƏNƏ NƏ?

Salyan rayonundan qonağımız gəlmişdi. “Söz-sözü gətirər” deyiblər. Qohumlardan, qonşulardan, dostlardan söhbət düşəndə qonağımız şirin-şirin gülümsünüb:

– Mənim bibim başqa aləmdi, – deyib sözə başladı, – əlli yaşına az qalıb bibimin. Bizi çox istəyir, istiqanlı, mehriban, əliaçıq, xeyirxah bir qadıdır. Biz də – qardaş uşaqları – onu çox istəyirik evlərimiz bir küçədə yerləşir, bir-birindən üç yüz metr aralı olurlar. İstirahət günü iki; günortaya yaxın evdən çıxıb dükana gedirdim, bibimgilin evinə çathaçatda onun hıçqırıqlı səsini eşitdim. Ürəyim titrədi. Küçə qapısı açıq idi, həyətdə keçdim. Əri əlində iri bir çubuqla onu vururdu. Yazıq arvad ağrıdan öküz kimi (bu ifadə üçün üzr istəyirəm) böyürdü. Bibim çala kimi bir yerdə yıxılmışdı, əri də həvəslə onu cırırdı. Dözə bilməyib özümü irəli atdım, çubuğu kişinin əlindən alıb

kənara tulladım, kişini itəldəyib bibimə yaxınlaşdım ki, onu ayağa qaldıram, o mənə macal vermədən, cəld ayağa qalxdı, tərs-tərs üzümə baxıb:

– Sənə nə düşüb, ər mənimdir, istəyir döyür, əcəb eləyir, – deyib gedib çubuğu götürüb ərinə verdi.

MƏN DEDİM Kİ, SƏRİN EYLƏ

Göyçay rayonunda Ərəblər məhəlləsi deyilən bir yer var idi. Camaatı da qəribə xasiyyətlərə malik adamlardı. Bəziləri kustar sənətlə, bəziləri alverlə məşğul olardılar. Dağüstü meşədən odun gətirib satanları da var idi. Bir gün, yazbaşı orta yaşlı bir kişi ulağını minib oduna gedir. O gün hava çox isti olur. Kişinin az qalır nəfəsi kəsilsin. Əllərini yuxarı qaldırıb Allaha yalvararaq deyir ki, İlahi, bir az sərinlik elə. Elə bil hava da bu sözə bənd imiş. Göy üzünü qara bulud bürüyür, ildırım çaxır, bir leysan yağış yağır ki, gəl görəsən. Kişi daldalanmağa yer tapmır, tamam islanır. Əlini göyə qaldırıb, hisrlə deyir:

– Ya rəbbim, mən dedim ki, sərin eylə, demədim ki, tar-qaval götür toy eylə.

QAYNANANIN PEŞMANÇILIĞI

Oğlu ticarətlə məşğul olan bir qadın, oğlu uzun müddətli səfərdə olarkən, yeməkdən əvvəl gəlinə zorla iki parç su içirdəmiş ki, yeməyi az yesin. Gəlin bundan çox əziyyət çəkir, həm də rənçidə olumuş, ancaq ərinin anasını çox istədiyini bildiyindən məcburiyyət qarşısında qalıb susurmuş. Bir gün qaynanasının oğlu ilə tanış olan bir müsafir yol keçərkən “Allah qonağı” kimi onlara düşür, gəlin imkan tapıb dərini ona deyir. qaynana qonaq üçün süfrə açır, yemək ortalığa gələndə qonaq üzünü qaynanaya tutub deyir: mənə üç parç su gətirin. Qaynana səbəbini soruşduqda, qonaq səbəbini belə izah

edir ki, “yeməkdən əvvəl çoxlu su içəndə bağırsaqlar yuyulur. Mədə təmizlənir, iştah artır, çoxlu yemək olur”. Bunu eşidən qaynana dərin peşmançılıq keçirir, bir daha gəlinə yeməkdən qabaq su içirtmir.

BƏS MƏNƏ NİYƏ DEMƏDİN

Molla oğlu ilə bir məclisə gedirmiş. Yolda oğluna başa salır ki, nə badə su içəsən, yoxsa çoxlu yeyə bilməzsən. Oğlu razılığını bildirir. Yeməyin yaxşı məqamında molla görür ki, oğlu su içir, halı pozulur. Bir-birlərindən aralı oturdularından bir söz deyə bilmir. Necə deyərdlər, dişi bağırsağını kəsir. Evə qayıdanda yolda, molla oğluna irad tutub deyir ki, bəs mən su içmədim deyə iki iri başqab plov yedim. Oğlunun “ata, mən üç iri boşqab yemişdim, dördüncüsünü su ilə ötürdüm “ sözlərinə Molla:

– Ay nadürüst, bəs bunu mənə niyə demədin,– deyə incikliyini bildirir.

YƏNİ HEÇ ŞADLIQ ÜZ VERMİR?

Bir yas yerində Molla ilə Aşıq yanaşı düşürlər. Molla böyük şövqlə danışır ki, filan gücədə, filankəs ailəsi ilə məşində qəzaya uğradı. Sabah yeddisidir. O gün iki il əvvəl institutu bitirmiş cavan bir oğlan indiyə qədər iş tapa bilmədiyindən özünü yeddinci mərtəbədən atıb öldürdü; bazar günü yeddisidir. Təzə gəlin qaynanası ilə dalaşıb, qaynananın ürəyi partlayıb ölüb, oğlu xaricdədir, gələndən sonra dəfn edəcəklər. Bacı qardaşı ilə yol keçəndə məşin vurub. Bacı oğlu xalasını bucaqlayıb öldürüb və s. Bir neçə saat ərzində Molladan xeyirli, şad bir xəbər eşitməyən Aşıq tənqə gəlib:

– Ay molla, məgər bu həyatda heç bir sevindirici, xeyirli, şad bir iş olmur? Ana oğlunu evləndirmir, qızını köçürmür, xala bacısı oğluna nişan aparmır? İnstitutu bitirmiş oğlan iş yerində gözəl ad çıxarmır? Qaynana gəlinindən fəxrlə danışır? – deyib ayağa qalxır və məclisi tərk edir.

O VERƏR DƏ...

Bir gün XIX əsrin üçüncü rübündən başlayaraq XX əsrin iyirminci illərinə qədər Azərbaycan xalqına həm maddi, həm də mənəvi dayaq olmuş Bakı milyonçusu, mesenant Hacı Zeynalabdin Tağıyevin (1838-1924) mühasibi ona yaxınlaşıb deyir ki, Hacı oğlumu evləndirmək istəyirəm, mənə iki min manat pul verin. Hacı min manat verib, cavabında deyir: bu qədər artıqlamasilə bəs eylər; israfçılıq yaxşı iş deyil. Əvvəlcədən, toyun haqq-hesabını özündə götür-qoy edən mühasibin əhvalı pərişan olur, fikirli gedərkən Hacınin oğluna rast gəlir. Oğlan hal-əhval tutur, qəmginliyinin səbəbini soruşur. Mühasib vəziyyəti danışır. Hacınin oğlu “fikir eləmə” deyib ona iki min manat verib gedir. Mühasibin kefi kökəlir, elə bu vaxt Hacı qayıdır, onu belə şad, sevincək görüb soruşur:

– Nə var, kefin yüzü keçib.

Mühasib:

– Hacı, Allah sənin ömrünü uzun eləsin, oğlun da xoşbəxt olsun. Mən vəziyyətimi ona danışdım. O da iki min manat verib dedi ki, get toyunu elə.

Hacı əvvəl fikrə gedir, əlini səliqə ilə düzəlmiş saqqalına çəkib, yumor hissi ilə deyir:

– Ona nə var ki, o verər, çünki o milyonçu oğludur, mən isə kasıb fəhlə oğlu.

...SƏNƏ RƏHMƏT OXUYACAQLAR

Xəsis, həm də əzazil bir dəyirmançı varmış. Kənd camaatı onun əlindən lap tənğə gəlibmiş. Şaxtalı-çovğunlu günlərdə də, istili-bürkülü havalarda da adamları dəyirmanı qoymaz: şaadını burda ver, sonra otağa keç – deyərmiş. Nəhayət, o ömrünün sona yetişdiyini, tezliklə o dünyaya gedəcəyini hiss edir. Bilir ki, bütün kənd camaatı onun ölümünə sevinəcək, lənət oxuyacaq, cəhənnəmə sürüklənəcəyi şübhəsizdi, orada da daha dəhşətli cəzalara məruz qalacaqdır. Ölün

ayağında bu fikirlər ona rahatlıq vermir; son nəfəsində, dərdini özündən də əzazil, hikkəli, məkrli, hiyləgər və xəsis olan oğluna danışır. Riyakarlığı sifətinin bütün cizgilərində çövlən edən, necə deyərlər, “qarnının qurdu üzünə çıxan”, onsuz da lapıx olan gözlərini bir qədər də qıyır, kosa saqqalını tumarlayır, bic-bic gülümsünüb deyir:

– Qorxma ata, sən ölməyində ol, mən elə edəcəyəm ki, hamı sənə rəhmət oxuyacaq.

Bəli, atasının ölümündən sonra, dəyirmanı sahib olan oğlan, dəyirmədən yüz metr aralıda yolu kəsdirib deyir: şaadı burda verin, sonra dəyirmanı gəlin. Camaatın narazılığı yerə-göyə sığmır: ay canım, deyirlər, biz bu yağışın, qarın altında, günəşin istisində yükü düşürək, şaad verək, sonra bir də heyvana yükləyək? Axı bu harada görünüb, hansı kitabda yazılıb. Camaatın bu narazılığı oğlanın heç vecinə də gəlmir. Neyləmək olar, ələcsiz qalıb təslim olurlar. “Allah atasına rəhmət eləsin, heç olmasa o, şaadı dəyirmanın qarısı ağzında alırdı”. Beləliklə ələcsiz olan, məcburiyyət qarşısında qalan kənd camaatı xəsis, əzazil dəyirmançıya rəhmət oxuyurlar.

İNDİ ÜÇƏ ENƏCƏYƏM

Teatr və kino aləmində yaxşı tanınan Əlili (1898-1993) çox bəmərə yumor hissinə malik adam idi; ölməz dramaturqumuz Cəfər Cabbarlının ən yaxın dostlarından idi.

Mən onu ilk dəfə Binə təyyarə limanında, “Bakının işıqları” filminin çəkilişi zamanı görmüşdüm. O, kimi fəaliyyət göstərirdi; mən isə kütləvi səhnədə çıxış edirdim. Hava tutqun olduğundan çəkiliş dayandırılmışdı; günəşin çıxmasını gözləyirdilər. Nəinki filmin kütləvi səhnələrində çıxış edən, İosif Vissarionoviç Stalinin (bu rolu görkəmli aktyor Genovani ifa edirdi) yolunu gözləyən, onu böyük məhəbbətlə, arasıkəsilməz alqışlarla qarşılayan, müxtəlif peşə sahibləri olan adi adamlar, hətta baş rolları ifa edən aktyorlar da darıxırdılar, sıxıntı keçirirdilər. Belə böhranlı bir vəziyyətdə Əlili əlindəki səsgücləndirici aparatla camaat arasında dolaşır, “Ay bəri bax, bəri

bax”, “Küçələərə su səpmişəm”, “Üç telli durna”, “Apardı sellər Saranı” və s. məhnları şövqlə, özüdə əyləncəli tərzdə oxuyub camaatı darıxmağa qoymurdu. Olduqca cəld, çevik, arıq bir adam idi. Bir yerdə qərar tuta bilmirdi.

Deyirlər ki, Əlili görkəmli rejissor, aktyor Ədil İskəndərovla bir binada yaşayanda bir gün liftin yanında görüşürlər. Əlili cəld növbəsini Ədil İskəndərova verir, lift qalxır. Ədil altıncı, Əlili isə üçüncü mərtəbədə yaşayırmışlar. Ədil altıncı mərtəbədə liftdən düşəndə Əlili orada görür. Heyrətlə soruşur:

– Əlili, sən necə gəldin. Əlili diqqətlə Ədil İskəndərovun kök bədəninə qərribə bir nəzər salıb deyir: – 6-cı mərtəbədə işim var idi, indi 3-ə enəcəyəm.

* * *

Sentyabr ayı imiş, havalər bərk soyuyubmuş. O vaxt yaxşı ad çıxartmış, tanınmış həkim Məmmədbəylinin yasına gedəndə əyninə pencək geyir. Sənaye malları mağazasında müdir işləyən bir dostu ilə rastlaşır. Diqqətlə ona baxıb, qayğılışəkildə ondan soruşur:

– İndi pencək geyinmişəm, görəsən qışda nə geyinəcəyəm?

* * *

Bir gün Əlili ticarət nazirinin qəbuluna gedir. Nazir onu çox mehriban qarşılayır, görüşür.

– Əlili, xoş gəlmisən, əyləş, – deyə oturmağa yer göstərir.

Əlili:

– Məni tanıdın? – deyə nazirdən sual edir.

Nazir:

– Necə yani tanıdın, səni tanımayan var ki? – cavabını verir.

Əlili:

– Ölsəm on kiloqram sədri düyüsü verərsən?

– Sən nə danışırısan, Əlili, kisəsinən qurbandır sənə, – deyə dil-
ağız edir.

Əlili fürsəti əldən verməyib:

– Elə isə, onda bir kisə sədri düyüsü göndər bizə, – deyir.

* * *

Necə olursa Əlilinin Nardarandakı bağ evi yanır. Kənd camaatı yağışib hərə bir şeylə gömək edir. Evin üstünü örtməyə şifer çatmır. Əlili Nardaran kənd soveti sədrinin yanına gəlib məsələni danışır. Kənd soveti sədri aptek müdirinə tapşırır ki, sənə ayrılan şiferi ver Əliliyə, dərmanları nə qədər baha satsan da göz yumaram. Razılaşırlar. Bundan məmnun qalan Əlili başlayır kənd soveti sədrinə alqış etməyə və deyir ki, Allah mənim arvadımın ömründən kəsib, sənin ömrünə calasın.

Sədrin:

– Bəs nə üçün arvadımın ömründən, ay Əlili?

Sualına Əlili:

– Çünki sənə qeyrətli ömür arzu eləyirəm.

* * *

Bir gün Əlili dəlləkxanada saçını düzəltdirib növbə gözləyən xəsis tanışını görsün deyə, çıxarıb ustaya üç manat verir. Xəsis tanışını od götürür. Astadan deyir, çox bədxərclik eləyirsən, mən başımı qırxdıranda bir manatdan artıq vermərəm.

Əlili: düz eləyirsən, elə də olmalıdır. Çünki hər başın öz qiyməti var.

* * *

Bir gün Əlili, özündən müştəbeh olan, lovğa, təkəbbürlü, ailə qayğısı çəkməyən bir tanışının tanımadığı adamlar yanında lovğa-lovğa danışdığını görüb ona deyir:

– İnsanı üç şey məhv edər. Boş beyin, pulla dolu cib və hissiz ürək. Beynin yoxdu, çibin boşdu, ürəyi də vermişən arvada.

* * *

1940-cı illərin axırları, 1959-ci illərin əvvəllərində Əlili hər dəfə Moskvaya gedəndə mehmanxananın, cibinə uyğun, ucuz otağında qalarmış. Bir dəfə iş elə gətirir ki, növbəti ezamiyyəti vaxtı Əlilinin qaldığı otaq başqa bir müsafir tərəfindən kirayələnmiş olur. Əlili çıxılmaz vəziyyətdə qalır, nə edəcəyini bilmir. Çöldəki 35 dərəcə şaxtanı düşünəndə Əlilinin bədəni əsir. Məcbur qalıb bahalı “lüks” mənzili kiraləməyə razılıq verir. Təmiz, səliqəli, geniş otaqlar, telefon, televizor, bir sözlə, yaşayış üçün lazım olan hər cür ləvazimat Əlilini sevindirir. Heyranlıqla otaqlara nəzər saldıqdan sonra Əlili “vanna otağına” keçir. Burdakı par-par parıldayan su kranları, müxtəlif növ sabunlar, səliqə ilə qatlanıb asılmış mələfələr onun sevincini daha da artırır. Ancaq verdiyi pul yadına düşəndə elə bil tüstüsü başından çıxır. Yadına nə düşürsə gülümsünür. “Yaxşı, mən bu mənzil üçün verdim pulun əvəzini çıxaram” deyər düşünür. Cəld soyunub vannaya girir, yuyunub çıxır. Qurulanır. “Bu bir” deyər yenidən vannaya girir, yuyunub çıxır. “Bu iki” deyər yenidən vannaya girir... bu minvalla Əlili axşam yeməyinə kimi 12 dəfə vannaya girir yuyunub, çıxıb qurulanır. Axırda hesab edir ki, hamam haqqını 30 qəpikdən hesab etsəm, mən bu gün 3 manat 60 qəpik qazanmışam. Burada qaldığım üç gün ərzində 10 manat 60 qəpik qazanmış oluram. Deməli bu “lüks” mənzil mənə havayı başa gəlir. Bu fikirlə Əlili sevinc aləminə qərq olur. Şam yeməyini iştahla yeyib, rahat yatır.

HƏ, ONU DEYİRDİM AXI...

Mən onunla yaxından görüşməmişdən əvvəl haqqında çox eşitmişdim. Əsl adı demək olar ki, tamam unudulmuşdu, onu Söhbətağa Azarkeşov çağırırdılar. Yoldaşlar bir-birini onunla qorxudurdular. Bir də görərdin söhbətin şirin yerində bir nəfər deyərdi: səni görüm Söhbətağanın çənəsinə keçəsən. Bəli, bu ən dəhşətli qarğıış idi.

Gün oldu ki, Söhbətağa Azarkeşov “siçilləmə elmləri namizədi, alimlik dərəcəsi” adı almaqdan ötrü uzun illərdən bəri “yazdığı” dissertasiyanı “müdafiə” etmək üçün xitabət kürsüsünə sinə gərdi. Köks qəfəsindən aşağı irəli çıxmış qarnı kürsünün qıraqlarına ilişdiyindən, onsuzda balaca olan boyu, az qala kürsü ilə bərabər oldu; salondakıları yaxşı görə bilmədi. Yapalaq gözləri ilə ətrafı süzüb, qurumuş dodaqlarını yaladı. “Yoldaşlar” sözü parçalanıb, şirələnmiş dodaqlarına yapışib qaldı. “Əziz” və “hörmətli” ifadələrinin hər bir hərfi alt və üst dodaqlarının arasında bölünüb eybəcər şəkklə düşdü.

Dəfələrlə Söhbətağa Azarkeşovun məntiqsiz, ifadəsiz danışmalarından tənqə gəlmiş, mənasız yazılarını nə qədər çalışsa da, başdan eləyə bilməyən, nəhayət, Söhbətağa Azarkeşovun “dostlarının” göməyi ilə tərtib etdiyi rəyi bir qədər dəyişib “yazı yenidən siddi şəkildə işləyib, elmi səviyyəsini yüksəltmək, nəzəri cəhətdən möhkəmləndirmək şərti ilə müdafiəyə buraxa bilər” sözlərini əlavə edib qol çəkən professor Məsumzadə yanındakı həmkarlarına dedi:

– İnan ki, az qalır adamın ürəyi partlasın. Belə də iş olar? Gör elm aləminə kimlər gəlir, özü də necə gəlir. Yaltaqlar, ikiüzlülər, riyakarlar, böhtançılar, aravuranlar, sözgəzdirənlər... Nə edim ki, Mərkəzi Komitənin məsul işçisi zəng vurub, xahiş etdi. Heç olmasa rəyi oxuyaydılar. Oxusaydılar, görərdilər ki, mən yazmışam: “Yazını yenidən ciddi şəkildə işləyib, elmi səviyyəsini yüksəltmək, nəzəri cəhətdən möhkəmləndirmək, faktları dəqiqləşdirmək şərti ilə müdafiəyə buraxıla bilər”. Yoxsa rəy veriləndən az bir vaxt keçməmiş müdafiəyə buraxılsın. Özün də içini yeyə-yeyə məcburiyyət qarşısında qalıb bu üzdənirəq “dissertasiyanın” müdafiəsində iştirak edəsən?!

Həmkarı:

– Səbrini bas əzizim, nə yaxşı ki onun yaşı 60-dan ötüb, elm ələmində nə yaxşı, nə də pis bir iş görə bilməyəcək. Bu elmi ad ona şöhrət üçün, onun-bunun yanında özünü tərifləmək, gözə soxmaq üçün lazımdır. Axı o sənət ələmində də bir ad çıxara bilmədi. Aktyor idi. Səhnəyə də şöhrət üçün gəlmişdi. İstedadsızlığı, bacarıqsızlığı ucbatından bir şey əldə edə bilmədi. Çox danışmaqdan başqa ələindən bir şey gəlmir. Onunla bir teatrda işləyənlər danışirlər ki, o, nəfəs almadan iki-üç saat danışır, özü yorulmur. Amma mənasız, məntiqsiz danışmaları qulaq asanları pis hala salır, zehni yorğunluq, mənəvi narahatlıq yaradır. Aktyor işlədiyi zaman onunla bağlı bir hadisəni danışım, gül.

Deməli, 1930-cu illərdə aktyorlar təbliğat briqadalarında rayonlara, kəndlərə gedib konsert verirdilər. Onlar bir kənddən başqa bir kəndə kəl arabasında gedərmişlər. Bu “qəhraman”da bir arabaya minir, arabacının yanında oturur. Onu necə deyərlər, salır çənəsinin altına, mənasız, məntiqsiz danışığı ilə arabacını yorub ələdən salır. Kişinin beyni kütləşir. Ürəyində deyir: İlahi, sənə qurban olum, yalvarıram ya məni bunun ələindən qurtar, ya da bunu mənin ələimdən, daha məndə can qalmadı.

Elə bil Allah taala bunu eşidir. Arabanın təkəri qismən dərin bir çuxura düşür, araba aşır. Arabacının qolu sınır, bizim bu “qəhramanın” da sol qılçası. Arabacı bu halına, qolunun bərk ağrımaya baxmayaraq onun ələindən qurtardıği üçün Allaha şükr edir.

Elə bu vaxt onu yanında görür. Qılçasının sınmasına baxmayaraq sürünə-sürünə arabacının yanına gəlib:

– Hə, onu deyirdim, axı! – deyə sözünə başlamaq istəyəndə arabacı hirsindən dəli bir nəərə çəkir.

ANCAQ YALAN DANIŞMA

Oğurluğa adət etmiş bir nəfər Axundun yanına gəlib deyir:

– Axund ağa, mən oğruyam, ancaq oğurluq etmək istəmirəm, adət etdiyimdən bu peşəni tərgidə bilmirəm. Qarğış, nifrət yiyəsi oluram. O dünyada da yəqin ki, yerim cəhənnəm olacaq. Mənə bir çarə qıl.

Axund boylu-buxunlu, yaraşıqlı, üzündən-gözündən səmimiyyət duyulan bu adama xeyli diqqət yetirib deyir:

– Get nə qədər istəyirsən oğurluq elə, mən icazə verirəm. Səninlə xoşagəlməz bir hadisə baş versə, tutulsan, mən cavab verəcəm.

Oğru bu sözlərə mat qalır. “Çox sağ ol” deyib qapıdan çıxmaq istəyəndə Axund:

– Ancaq bir şərtlə, yalan danışmayasan, – deyir.

Oğru:

– Bu nə çətin işdir ki? – deyə söz verib ayrılır. Oğurluğu ilə məşğul olur. Lakin hər dəfə ona müraciət olunanda, “hə mən oğurlamışam” deyib oğurladığı şeyləri sahibinə qaytarır. Bir dəfə, üç dəfə, beş dəfə axır bir gün oğru oturub fikirləşir ki, balam, gecənin qaranlığında, şaxtada, çovğunda, min bir əziyyətlə oğurluq elə, sonrada hamısını sahibinə qaytar?! Mən daha oğurluq etməyəcəm – deyib bu pis peşəsindən tamam əl çəkir. Ürəyində müdrik Axunda razılığını bildirir.

...BİZDƏ YALNIZ BİR PARTİYA VAR

Sovet hökuməti qurulan ilk illərdə bir nəfər mənən puç, musiqi aləmindən xəbərsiz, savadsız, lovğa və təkəbbürlü bir məmuru filarmoniyaya müdir təyin edirlər. Konsert ərəfəsində fərdi məşq edən sənətçilərin ifa edəcəkləri alətlərdən müxtəlif səslər çıxır. Lovğa müdir bədii rəhbərdən

– Bunlar niyə bu cür səslər çıxarırlar, – deyə təkəbbürlə soruşur.

Onsuz da musiqi nə olduğunu anlamayan, primitiv düşüncəli, zövqsüz bu adamın yersiz, mənasız iradlarından, ağılsız göstərişlərindən tənğə gəlmiş bədii rəhbər müxtəlif alətlərdə çalan sənətçilərə işarə ilə deyir:

– Bunların hərəsinin öz partiyası var (təbii ki, musiqi partiyası nəzərdə tutulur).

Bədii rəhbərin bu cavabından qeyzlənən, hirsindən özünə yer tapmayan müdir:

– Sən nə danışdığını bilirsənmi? Necə yəni hərəsinin öz partiyası var? Bu sözün üstündə bilirsən adama neynəyərlər? Bizdə tək bir partiya var. Ümumittifaq Kommunist Bolşeviklər Partiyası.

SƏN KANDİDAT, MƏN KANDİDAT

1982-ci ilin dekabr ayı idi; qarlı, şaxtalı hava hökm sürürdü. Görkəmli filoloq alim, professor Yaşar Qarayevlə (1936-2003) Moskva-dakı Bakı restoranında oturub nahar edirdik. Bu vaxt hündür boylu, fəqət sual işarəsini andıran bədəni, çil-çil sifəti, yapalaq gözlərinə bənzər gözləri olan ortayaşlı bir kişi bizə yaxınlaşıb salamlaşdı. Əl verib Yaşar Qarayevlə görüşdü. İrişə-irişə:

– Qulluğunuzda durum, – dedi.

Yaşar:

– Sağ ol, qulluq sahibi olasan, – dedi. Cəld bir badə götürüb araqla doldurdu, ona uzadıb: – al iç, – dedi.

Həmin adam arağı bir anda içib, badəni təklif gözləmədən özü doldurdu, çörək parçasını götürüb üstünə kolbasa qoyub yeməyə başladı.

Mən:

– Buyurun, bizimlə əyləşin – demək istəyirdim ki, Yaşar günahkar adam kimi, çəkinə-çəkinə:

– Bilirsinizmi, bizim bir qədər vacib söhbətimiz var, gərək bizi bağışlayasan, – dedi.

Həmin adam sözün fərqiə varmadan, icazəsiz badəni bir də doldurub içdi, boş kürsünü çəkib oturdu, qızardılmış toyuq ətindən bir parça götürüb yeməyə başladı. Xeyli sükut çökdü. Yaşar yeməkdən də əlini çəkmişdi. Mən özümü saxlaya bilməyib:

– Yaşar, əzizim, bəlkə gedək, “Yakorda” söhbətimizi davam etdirək – dedim.

Bu üzlü qonağa baxdım. Halına heç təvavüt eləmədi, yeməyini davam etdirirdi. Əllərini sinəsinə çarpazlamış Yaşar sifətində müəmmal bir gülüş üzlü qonağa tamaşa edirdi. Masanın üstündəki yemək-

lər yoxa çıxmışdı. Birdən qonaq ağzına doldurduğu iri ət parçasını gəvələyə-gəvələyə:

– Paho, az qala yadımdan çıxacaqdı, mənə “Belarus” vağzalında bir dostum gözləməlidir, hələlik, – deyib ayağa qalxdı.

Yaşar Qarayev tutqun səslə: – Hələlik, həmişəlik, – dedi və xə-rəkpaylayanı çağırdı ki, yeməyə bir şey gətirsin. Sonra: – Yaxşı qurtardıq – deyə dərindən nəfəs aldı. – Elə bilirsən mənə “bizim vacib söhbətimiz var” sözlərini o başa düşmədi. Düşdü, amma sərflənmədi deyə özünü o yerə qoymadı. “İşini görüb” getdi. Yenə şükür ki, belə qurtardı; əgər bir qədər də otursaydı Nikolayın çarlığı dövründən başlamış Brejnevin hakimiyyəti dövrünə qədər özünün göstərdiyi igidliklərdən danışib, bizi “feyziyab” edəcəkdə.

– Nikolayın çarlığı dövründən? Bunun neçə yaşı var ki? – deyə təccüblə soruşdum. “

– Təccüblənmə, bu tipli adamlar tanıdı-tanımadı məclislərdə müftə yeyib-içir, müxtəlif yalanlar uydururlar. Onlar gəminin qayırlması işində Nuh peyğəmbərlə birgə çalışdıqlarını söyləsələr belə, mən təccüblənmərəm. Bu adam elmlər namizədidir, ancaq bir ayağı Moskvadadır, o biri ayağı Bakıda. Yaşar susdu, diqqətlə mənə baxıb: – Görürəm bu “üzlü qonaq” sənə də qanını qaraldıb. Ancaq biz gərək hər boş şeyə fikir verməyək. İnsanlar xarici görkəmcə bir-birilərləndən fərqləndikləri kimi xasiyyət, xarakter baxımından da fərqlənirlər. Sənə həqiqətən baş vermiş, həm ağıllı, həm də gülməli bir ibrətamiz hadisə danışım. Bilirsən ki, sovet hakimiyyəti qurulandan sonra elmi dərəcə almaq üçün müdafiə şuraları yarandığı ilk illərdə VAK (Vıssı Attestasiyonu Komissiya) deyilən təşkilat yox idi. Müdafiə şura üzvlərinin səsvermə mərhələsi sona yetən kimi iddiaçıya diplom verilərdi. O vaxt hələ filologiya elmləri namizədi olan Həmid müəllim (Filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi, akademik Həmid Araslının (1909-1983) aspirantı canfəşanlıq edir, elmi rəhbərinə xüsusi qulluq göstərirmiş, həmişə, hər yerdə, hər zaman onun çantasını gəzdirirmiş. “Həmid müəllim siz narahat olmayın” deyib, çantanı götürüb qoltuğuna vurur, hara getsə yanına düşüb apararmış. Nəhayət, gün gəlir ki, Həmid müəllimin aspirantı elmi rəhbərinin köməyi ilə dis-

sertasiyanı müdafiə edir; Müdafiə elmi şura üzvlərinin səsvermə mərhələsi keçirilir; iddiaçıya yekdilliklə filologiya elmləri namizədi elmi adı verilməsi barədə qərar qəbul olunur. Həmid müəllim otaqdan çıxır, hamı dağılır. Aspirant Həmid müəllimin çantasına məhəl qoymur. Götürmür, əllərini yelləyə-yelləyə ədalət halda Həmid müəllimlə yanaşı addımlayır. Həmid müəllim baxıb görür ki, aspirantı onun çantasını götürməyib, soruşur ki, bəs mənim çantam hanı, götürmədin? Aspirant lovğa bir ədə ilə ona baxıb deyir:

– Həmid müəllim, niyə sənin çantanı götürməliyəm ki, indi sən də kandidatsan, mən də kandidat.

MAŞIN ƏHVALATI

Məmməd həsən kişi həzircə cavab, güclü yumor hissəsinə malik olduğu qədər də səmimi, ürəyiaçıq, xeyirxah bir adam idi. Böyük Vətən müharibəsi üç il olardı ki, qurtarmışdı. Bakıya institutlarda oxumağa getmək istəyən gənclərin sayı artırdı. Ancaq maddi imkanları yox idi. Məmməd həsən kişi rayondakı “Kommunxoz” adlanan idarənin, müxtəlif çeşidli meyvə ağacları ilə dolu olan, bağına bağbanlıq edirdi; gecəsi-cündüzü orada keçirdi. Məmməd həsən kişinin bir oğlu və bir qızı var idi; qızını köçürmüşdü. Azdan-çoxdan pulu da var idi. Bakıya oxumağa gedən gənclərə borc pul verərdi.

Minik maşınları təzə-təzə dəbə düşürdü. Bir çoxları ona sahib olmuşdular. Vaxt gəlir Məmməd həsən əminin oğlu İkrəm də maşın almaq fikrinə düşür. Bu barədə atasına xəbərdarlıq edir. İki ayağını bir başmağa dirəyib deyir ki, gərək mənə maşın alasan, üstəlik də bildirir ki, əgər sən pullarını “ona-buna” verməsəydin, indi mənim də maşınım olardı.

Məmməd həsən kişi oğlunun bu “haqlı” tələbi qarşısında bir söz deyə bilmir. Fikirləşir ki, neyləsin. Pul verdiyi adamlar Allah bilir borclarını nə vaxt qaytaracaqlar. Burası da vardı ki, Məmməd həsən kişinin hörməti çox idi. Rayon partiya komitəsinin birinci katibindən tutmuş, adi işçiyə qədər hamı ona böyük ehtiramla yanaşırdılar. Çünki yeri düşəndə hamısına əl tutmuşdu.

Məmməd həsən kişi bir qədər fikirləşdikdən sonra oğluna deyir:
– Yaxşı, mən sənə minik maşını alaram, bu şərtlə ki, sənə toy eləyim.

Oğlu:

– Ay ata, mənim heç gözaltım yoxdur, toyumu kimlə edəcəksən?
– deyə soruşur.

Ata:

– Gəlini gətirmək vacib deyil, – cavabını verir.

Bəli, xəbər yayılır ki, Məmməd həsən kişi oğluna toy edir, dəvətnamələr paylanılır, mağar qurulur, toy başlanır, pul yığılır. Amma gəlinin kimliyi pünhan qalır. Əsas budur ki, Məmməd həsən kişi oğluna yaxşı bir minik maşını alır.

* * *

1950-ci illərin axırlarında Bakıda Almi məktəbdə oxuyan İkrəm atası Məmməd həsən kişiyə bu məzmununda bir məktub yazır: “Atayiməhraban tezliklə yay tətilinə çıxıb evimizə gələcəyəm. Mənə iki min rubl pul göndər. Gələndə evimiz üçün çaydan-maydan, qənddən-mənddən, şirnidən-mirnidən, konfetdən-monfetdən, pesoqdan-mesoqdan, parçadan-marçadan alıb gətirim.

Məmməd həsən kişi oğlunun məktubunu oxuyub dodaqaltı gülümsünür. Qələmi götürüb oğluna bu məzmununda cavab məktubu yazır: “Əziz oğlum, məktubunu oxuyub çox sevindim. Sənin evimizə qayğın məni fərəhləndirdi. Almaq üçün sadaladığın şeylərin müqabilində iki min rubl lazım olduğunu yazmısan. Mən sənə iki min rubl yox, bir min rubl göndərirəm. Can bala, sən də gəl belə elə, sadaladığın şeylərin yarısını al. Çay al, may alma! Qənd al, mənd alma! Şirni al, mirni alma! Pesok al, mesok alma! Konfet al, monfet alma! Parça al, marça alma.

İkrəm atası Məmməd həsən kişinin cavab məktubunu oxuyub uğunur və öz-özünə: “bu işdə də atam məndən üstün oldu, fəndimi anladı”.

ATA MƏHƏBBƏTİ, ATA QARGIŞI

Ata müqəddəsdir, ana əzizdir. Ulu peyğəmbərimiz Məhəmməd (Ə.S.) buyurub ki, “Cənnət anaların ayaqları altındadır”. Bununla yanaşı atanın da hörmətini saxlamaq, onun dediklərini dinləyib əməl etmək hər bir övladın borcudur.

...Qatardan düşüb, bağ yoluna qədəm dasmışdım ki, söhbətçil qonşum Nizami müəllimlə rastlaşdım. Adəti xilafına o, bir qədər tutqun görünürdü. Əhvalı pəjmürdəydi. Görüşdüm, hal-əhval tutdum. Qayğılı olmağının səbəbini soruşdum. Ürəyi ağrıya-ağrıya söhbətə başladı:

– Ağdan çıxıb qatar dayanacağına gəlirdim. Bir nəfər köhnə tanışa rast gəldim. Çox pis vəziyyətdə idi. Geyimi yararsız halda, üzünü tük basmış, rəngi tamam soluxmuş, gözləri çuxura düşmüşdü. Biz onunla bir yerdə oxumuşuq. Yeməyinə, geyiminə, səliqə-səhmanına fikir verəndi. Çoxdan idi ki, onu görmürdüm. Bilirdim ki, kənddə iki qardaşı və atası var. Fikirləşirdim ki, yəqin dolanışlıqları pis olmaz, yəqin indiyənə kimi evlənmiş olar. Ancaq onun bu acınacaqlı vəziyyəti məni sarsıtdı. Xeyli vaxt danışa bilmədim. Nəhayət, özümü ələ alıb, ərkyana soruşdum ki, bu nə gündür düşmüşən? Cavab verdi ki, türmədən təzə çıxmışam. Bir tanışın köməyi ilə bu yaxınlıqdakı bağda tikintidə fəhlə işləyirəm. Sonra köks ötürüb:

– Günahkar özüməm, – dedi. Və danışdı ki, – mən üç qardaşın kiçiyi idim. Atam məni çox sevər, əzizləyər. Əlinə nə yaxşı şey düşəndə mənə verərdi. Mən isə ona qarşı saymazyanə hərəkət edərdim. Belə məqamlarda ata susar, gözləri yol çəkən adamlar kimi xəyala dalar, dodaqları səyriyərdi. Mən bunların əhəmiyyətinə varmazdım. Bir gün inəyimiz həyətdə gec gəldi. Atam dedi ki, get gör inək harada qaldı. Mən özümü eşitməməzliyə vurdum. Atam dediyini təkrar etdi, ona məhəl qoymadığımı görüb özü ayağa qalxıb inəyin dalınca getdi. Evimizdən azca aralaşmışdı ki, inək gəldi. Atamın qulaqları yaxşı eşitmirdi. Mən nə qədər çağırdım, o eşitmədi. Yerdən bir daş götürüb ona atdım. Daş topuğuna dəyib, yaraladı, qan göründü, ağrıdan yazıq kişi yerə çökdü. Mən isə ona baxıb, etinasız halda gülümsündüm. Atam dodaqlarını çeynəyə-çeynəyə, sızıldaya-sızıldaya mənə baxıb:

– Daşı kim atdı? – deyə soruşdu.

Mən heç bir şey olmamış kimi, laqeydliklə və bir qədər də həyasızcasına:

– Mən atdım, – dedim.

O, məni ilk dəfə görürmüş kimi, diqqət və nifrətlə üzümə baxıb:

– Ataya daş atan oğul xoşbəxt ola bilməz. Çörək tapmaz. İşi heç zaman düz getməz dedi. Ufuldaya-ufuldaya, qanla qızarmış ayağını zorla sürüyə-sürüyə evə getdi. Mən isə onun bir az əvvəl mənə verdiyi iri şaftalını yeyə-yeyə küçədə dolaşmağa başladım. Anam iki il idi ki, vəfat etmişdi, böyük qardaşlarım isə hələ çöl işindən qayıtmamışdılar. Atama kömək etmək, onun daşla vurub yaraladığım qanlı ayağını təmizləmək belə yadıma düşmədi. Bu hadisədən sonra atam bir həftə qızdırma içində sayıqladı.

Orta məktəbi qurtarıb şəhərə gəldim, yaxşı oxumağıma baxmayaraq instituta daxitl ola bilmədim. Küçədə biri ilə sözümləşməyə çətinlik gəldi, onu bıçaqla ağır yaraladım; tutub beş il azadlıqdan məhrum etdilər. Həbsxanadan buraxıldıqdan sonra qardaşlarım rayonda məni dükanlarda işə düzəltdilər. Heç bir ay keçməmiş dükan od tutub yandı. Dedilər ki, sən yandırmısan; tutub yeddi il iş verdilər. Azad olandan sonra eşitdim ki, atam da, böyük qardaşım da vəfat ediblər. Rayona getməyə üzüm olmadı. Fikirləşdim ki, qoy məni də ölmüş bilsinlər. İndi gedirəm fəhləliyimi edim, ölməmək üçün çörək pulu qazanım.

Bu sözləri deyib xeyli fikrə getdi və acı bir təəssüflə:

– Onsuz da mən ölü kimiyəm, – dedi. Getmək istədikdə qolundan tutdum:

– Qayıt rayona dedim. Atanın, böyük qardaşının qəbri üstə get, ağla, yüngülləşərsən, onların ruhuna bir yasin oxutdur, ruhi rahatlıq taparsan, təsərrüfatla məşğul ol, mənən dincələrsən. Belə etsən, atanın ruhu da səni bağışlayar.

MƏN İYİRMİ İLDIR BU MƏRUZƏYƏ HAZIRLAŞIRAM

1961-ci ilin əvvəllərində Buzovna qəsəbəsindəki mədəniyyət evində görkəmli xalq şairimiz Səməd Vurğunun (1906-1956) xatirə gününü keçirməyə hazırlaşmışlar. Şair barədə məruzə etməyi görkəmli filoloq alim Məmməd Cəfər Cəfərovdan (1909-1992) xahiş olunması nəzərdə tutulubmuş. Tədbirin keçirilməsinə bir həftə qalmış Məmməd Cəfər müəllimə xəbər vermək istəyirlər, lakin həftənin beş gününü onu nə qədər axtarırlarsa heç yerdə tapa bilmirlər. Əlacsız qalıb qəsəbə orta məktəbinin ədəbiyyat müəllimindən xahiş edirlər ki, Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığı barədə 15 dəqiqə danışsın, sonra mədəniyyət evinin bədii özfəaliyyət dərnəklərinin iştirakı ilə konsert versinlər. Axı cəmi iki gün vaxt qalıb, tamam biabır olmasınlar. Razılaşırlar. Tədbirin keçirilməsinə iki saat qalmış mədəniyyət evinin müdiri, bir neçə yoldaşla maşında Bakıdan Buzovnaya gedərkən Nizami adına Ədəbiyyat muzeyinin yaxınlığında Məmməd Cəfər müəllimi görüb, maşını saxlatdırırlar, alimlə görüşüb, hadisəni danışirlar. Məmməd Cəfər müəllimin: tədbir necə keçdi? – sualına müdir cavab verir ki, hələ keçirməmişik, elə indi həmin tədbiri keçirməyə gedirik. Məmməd Cəfər müəllim ani sükutdan sonra, özünəməxsus yumşaq tərzdə gülümsəyib:

– Nə olar ki, gedərik – deyir.

Maşına oturub yola düşürlür. Yolda Məmməd Cəfər müəllim cibindən bir kağız parçası çıxalıb, ora bir neçə qeyd edir. Buzovnaya yetişirlər. Tədbir başlanır Məmməd Cəfər müəllim Səməd Vurğunun yaradıcılığı barədə bir saat poetik səpkidə, yüksək səviyyədə məruzə edir. Tədbir təşkilatçılarını və iştirakçılarını heyran edir. Heyrətini gizlədə bilməyən mədəniyyət evinin müdiri deyir ki, Məmməd Cəfər müəllim axı siz bu məruzəyə hazırlaşmadınız, necə gözəl, mənalı və məzmunlu danışdınız.

Məmməd Cəfər müəllim astaca qımışıb, özünə xas olan təmkin və sakit tərzdə:

– Mən bu məruzəyə 20 ildir hazırlaşırım, – deyir.

Novxanı kəndində, camaatın ifadəsi ilə desək, xamın-xatın, gözəl-göyçək, alicənab, xeyirxah bir qadın vardı. Gözəl insani keyfiyyətlərinə görə kənd camaatının dərin hörmətini qazanmışdı. Hər-dən yumorla dolu atmacalarından da qalmazdı.

Günlərin bir günündə, bir qadın dilənçi onun qapısını döyüb sədəqə istəyir. qapıya çıxan ev sahibəsi onu həyəətə buraxır, oturmağa yer göstərir, hal-əhval tutur, həyatı ilə maraqlanır. Görür ki, iki uşaq anası olan bu qadın, əlacsızlıqdan bu yola düşüb. Keçib evdən bir qırmızı onluq (sovet pulu: 10 kq qənd, 30 kq çörəyin dəyəri) gətirib ona verir. Dilənçini heyrət bürüyür, demə o fikirləşirmiş ki, bu nəcib, ürəyiyumşaq qadın ona 1 manat verir. Odur ki, başlayır ev sahibinə alqış etməyə.

– Allah sənin ömrünü uzun eləsin, dərd-azar nə olduğunu bilməyəsən, var-dövlətin başından aşsın, Allahın xoş nəzəri sənə və ailənin üstündə olsun... Allah düşmənlərinin başına daş salsın...

Söz bu yerə çatanda, ev sahibəsi narazılıqla dilənçi qadına baxıb deyir:

– Axı mən sənə nə pislik etmişəm ki, mənə qarğış edirsən?

– Dilənçi qadın:

– Ay xanım, dilim quruyar, məyər mən sənə qarğış etdim? – sualına ev sahibəsi belə cavab verir:

– Özün fikirləş, axı mənim düşmənlərim kimdir? Övladlarım! Bax 9 ay məni içəridən yeyiblər, olmazın əziyyət veriblər, sonra o ki var südümü əmiblər, müəyyən yaşa kimi gecə-gündüz rahatlığımı pozub, incidiblər, indi də malımı yeyirlər. Daha düşmən necə olar? – deyib, sınaycı nəzərlə dilənçi qadına baxır.

Əvvəl pərt olan, daxili narahatlıq keçirən dilənçi qadın bu gözəl-göyçək ev sahibəsinin yumorunu başa düşüb:

– Allah səni saxlasın ay xanım, balalarından gözü dolu su görəsən – deyib gülümsünür.

Yol keçən bir nəfər havanın qaraldığını görüb, rastına gələn ilk qapını döyür, qapını açan adama deyir:

– Bir gecəliyinə Allah qonağı saxlayarsanmı?

Ev sahibi:

– Allaha da qurban qonağına da, keç içəri, – deyər onu hörmətlə qəbul edir, süfrə açır. Demə ev sahibi hədsiz dərəcədə kasıb imiş, süfrəyə bir cam su və xeyli vaxtdan qalmış bir parça quruyub az qala daşa dönmüş çörək qoyur. Sonra da bir çomağı yanına qoyur. Qonaq da iri bir ağac parçası tapıb, böyrünə qoyur. Növbə ilə çörəyi suda isladıb dişləyirlər. Çörəyin yarısı qalır. “Əlhəmdurullah, Allah sən yetir” deyib süfrəni yığışdırırlar. Səhər yeməyində həmin hal yenə təkrar olunur. Qonaq sağollaşıb getmək istərkən, ev sahibi soruşur.

– Sən yemək zamanı ağac parçasını yanına niyə qoydun?

Qonaq deyir:

– Əvvəl sən qoymuşdun, səbəbini birinci sən izah elə.

Ev sahibi:

– Mən o çomağı ona görə qoydum ki, əgər sən desəydin ki, bu nədir süfrəyə qoymusan, başını yaracaqdım.

Qonaq gülüb deyir:

– Mən də bu fikirdə idim, əgər sən desəydin ki, bağışla yeməyim elə budur, başının halına qalmalı olacaqdın. Allah taala yetirdiyinə ağız büzmək olmaz. Bu gün yoxdur, sabah Allah yetirər. Nə aza darılmaq, nə də bolluqdan qürrelənmək insana yaraşmaz.

İZ AZERBAJDJANA QRANAT POSILALI

“Dom Feyzulla bomba robopay”.

*Allah sənə rəhmət eləsin,
Əbdürrəhim bəy Haqverdiyiv.*

1930-cu illərdə ali məktəbdə oxuyan Fatmaya oktyabr ayının axırlarında Göyçay rayonundan velideyinləri bir yeşik nar dolu bağlama göndərirlər. Ağıllı, savadlı, həm də ürəyiaçıq, səmimi, yaldaşcanlı bir qız olan Fatma bağlamanın çekini alan kimi rus millətindən olan rəfiqələrinə deyir ki, “devuşki mne iz Azerbaydjana üelıy əhik qranat posilalı, poydem iz poçta poluçım”. Sonra sevinclə bildirir ki, kakraz skora prazdnik 7-qo noyabrə, budem piroznavat.

Ömürlərində nar görməyən, narın rusca qranat adlandığından xəbərsiz olan bu rus qızları qorxuya düşürlər, nə edəcəklərini bilmirlər. Xüsusilə Fatmanın: tezliklə noyabrın 7-si olacaq, şənlenərik – sözləri onların şübhələrini artırır. Öz aralarında pıçıldanıb bu qərara gəlirlər ki, milis idarəsinə xəbər versinlər. Elə də edirlər. Təşvişə düşmüş milis rəisi, iki milis nəfərini Fatmanın dalınca pusquya göndərirlər. Fatma bağlamalı alıb, poçtdan çıxan kimi, onu tutub qorxulu canı kimi milis idarəsinə gətirirlər, sorğu-suala tuturlar. O da hadisənin mahiyyətini bilmədiyi üçün, “qutudakı nədir?” sualına “qranat” cavabını verir. Nəhayət, tapancanı onun başına dirəyib, qutunu açdırırlar. İnsanı valeh edən, dənələri qabığın üstündən belə görünən narları heyrətlə süzürlər. Fatma narın birini götürüb kəsmək istərkən, milis rəisi şübhə və qorxu ilə qızın üstünə qışqırıb mane olur. Fatma hər şeyi başa düşür; ürəkdən qəh-qəhə çəkib deyir:

– Yoldaşlar, bu yeməli meyvədir. Bizdə buna “nar” deyirlər, rusca isə “qranat” adlanır.

Fatma narı kəsib yeməyə başlayır. Milis rəisi də narın dadına baxıb, xoşhal olur. Ancaq gülünc vəziyyətə düşdüklerini anlayır, təəssüflə başını yırğalayır.

BU TƏRƏFİN SUYU AZ OLUB

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində kənd təsərrüfatından adi anlayışı belə olmayan bir nəfəri xalq komissarlığına, kənd təsərrüfatı üzrə işə qəbul edirlər. Elə olur ki, baramaların yetişən dövründə o, rayonlara getməli olur. Ayrı-ayrı təsərrüfatlara baş çəkir. Onu müşayiət edən bir cavan hiss edir ki, bu adam kənd təsərrüfatının nə olduğunu qətiyyənlə anlamır. Fikirləşir ki, gör kənd təsərrüfatının taleyini kimə tapşırıblar. Onda həmin adama qarşı, onu bu vəzifəyə təyin edən adamlara qarşı dərin bir nifrət oyanır.

Gəlib barama saxlanılan yerə çıxırlar, Məmur fikir verib görür ki, baramaların bəziləri iridir, xoşəgəlimlidir, bəziləri isə xırda. Amma nə üçün belə olduğunu bilmir. Heç kim eşitməsin deyə astaca yanındakından bunun səbəbini soruşur. Bayaqdan özünü hər şeyi bilən kimi göstərən, ətrafındakılara yuxarıdan aşağı, özü də həqarətlə baxan bu adama nifrət bəsləyən müşayiətçi fürsəti əldən vermir, astadan onun qulağına pıçıldayır:

– Bilirsinizmi, o yerlərə ki, vaxtı-vaxtında bol su verilib, o yerlər yaxşı yetişib, qədərincə sulanmayan yerlər isə cılız qalır. Belələrinin ipəyi də keyfiyyətli olmur.

Səhərişi gün rayon kənd təsərrüfatı işçilərinin müşavirəsi öz işinə başlayır. Məsul işçi özündən razı halda sinəsini xitabət kürsüsünə söykəyib danışmağa başlayır. Kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində gördüyü vəziyyəti gülünc halda sadaladıqdan sonra:

– Baramaçılar öz işinə məsuliyyətsiz yanaşıblar, bəzi yerlərə su kifayət qədər verilmədiyi üçün onlar yaxşı inkişaf etməyiblər. Onlardan istehsal olunan ipək də keyfiyyətsiz olacaq, buna dözmək olmaz.

Məsul işçi danışdıqca zaldakılar başlarını aşağı salıb xıslın-xıslın gülüşürlər. Rəyasət heyətində oturanlar isə, heç bir şey olmamış kimi məsul işçinin bu “müdrək”, “ağıllı” sözlərini nəfəs çəkmədən dinləyirlər.

...İNDİ DƏ BUNA EV TİKƏK?!

Sovet ideologiyasının tuğyan etdiyi, qırmızı təbliğatın güclü bir vaxtında rayona təzəcə təyin edilmiş partiya komitəsinin birinci katibi nisbətən varlı bir kolxoza öz qohumunu sədr təyin etmək fikrinə düşür. kolxozun işgüzar, bacarıqlı sədrini qadın məsələsi ilə bağlı böhtana salıb işdən uzaqlaşdırır, qohumunu sədr seçdirmək üçün rayon partiya komitəsinin ikinci katibinə qoşub kolxozun ümumi yığıncağına göndərir. Noyabr ayının axırları imiş, havalar soyuq keçirmiş. Tənbəl, hər şeyə biganə olan, qismən də içkiyə meyl göstərən qohum üşüməsinə baxmayaraq kəndə paltosuz gəlir. Bu kənd camaatının nəzərindən yayınmır.

Bəli iclas başlanır. Əvvəlcədən hazırlanmış ssenari üzrə öyrədilmiş adamlar keçmiş kolxoz sədrinin ünvanına böhtanı-böhtan dalınca yağdırırlar. İstənilən nəticə əldə olunur; qohum sədr seçilir. Sonda kəndin ağsaqqallarından biri katibdən soruşur ki, işinizi başa çatdırdınız mı? İstədiyinizə nail oldunuz mu? Bundan sonra danışılanların sizin işinizə mane olmaz ki? Katib yox cavabını verir. Ağsaqqal dərindən köks ötürüb deyir:

– Köhnə sədr müharibədən qayıtmışdı. Kəndə qoltuğunda bir şinellə gəlmişdi. Kənd camaatı ona həyətyanı sahə ayırdı, ev tikdirdi, evini mebelli elədi, qapısını mallı-qaralı. Allahüçünə özü də işgüzar, bacarıqlıydı. Kolxozun işinə can yandırır. İndi tanımadığımız, sirsifətindən, görkəmindən də yaxşı təsir bağışlamayan bu adamı bizə sədr seçdirdiniz. Heç olmazsa əvvəlki sədrin kəndə gələndə bir şineli var idi. İlk günlərdə ona bürünüb yatardı. Bunun heç şineli də yoxdur. Deməli kənd camaatı bunu da evli-eşikli, mallı-qaralı etməli, özü də təcili. Çünki bunun heç şineli-paltosu da yoxdur.

Bu sözlərə razılıqdan doğan gurultulu alqış sədaları salonu titrədir. Katib bir söz demədən iclas salonunu tərk edir. Deyirər ki, həmin sözlərin üstündə kəndin hörmətli ağsaqqalına yaxşıca dərs verirlər. Nəinki özü, övladları da bunun cəzasını çəkirlər.

KÜRSÜMÜ GÖZLƏYİRƏM

Ateizm bir elm kimi təbliğ olunan zaman bir nəfər alim Respublika Bilik Cəmiyyəti xətti ilə mühazirələr oxumaq məqsədi ilə rayona gəlir. Onun mənasız, məzmunсуz, ürəkbulandıran çıxışına qulaq asa bilməyən dinləyicilər salonu bir-bir tərk edirlər. Üzdənirəq məruzəçi ürəksiz, zövqsüz oxuduğu kağızlardan gözünü çəkib, başını qaldıraraq görür ki, zalda əsasını çənəsinə dayaq vermiş bircə nəfər qoca oturub. Ateist alim cəşa gəlib, həyəcanla:

– Afərin, sən yaxşı dinləyicisən, – deyər ona müraciət edir. Qoca ayağa qalxıb, gözləyirəm ki, qurtarasan, kürsünü aparım, – deyib ayağa qalxır.

ONSUZ DA ÖZÜNÜZ YEYƏCƏKSİNİZ

Bakının Novxanı kəndində güclü yumor hissinə malik bir kişi yaşayırdı. Onun kiçik bir yeməxanası vardı. Nahar vaxtı deyər ki, ay adamlar, ləzzətli, yaxşı plov bişirmişəm. Gəlin yeyin, onsuz da tez-gec onu özünüzə yedirdəcəyəm. Müştərilər bu sözlərin nə əhəmiyyətinə varmaz, nə də mənasını başa düşməzdilər. Nəhayət o, təqayüdə çıxandan sonra sirmə üstü açılır, demə satılmayan plov dünyəsünü ertəsi gün sıyıq edərmiş, ondan da qalsaymış, dovğaya tökərmiş.

* * *

Həmin kişi zarafatından qalmaz, həmyaşıdlarının hərəsinə bir şəbədiyyə qoşar. Onun at bərabəri bir uzunqulağı var idi. Bu uzunqulaqla bağlı, həmyaşıdları ilə etdiyi zarafatlar, bəzən hətta kiçik incikliyə də səbəb olurdu. Kişi uzunqulağını əzizləyib, ona ata baxan kimi baxardı. Bir gün uzunqulaq ölür. Həmyaşıdları olan kənd camaatının əlinə girəvə düşür. altı-yeddi nəfər yığılıb sözü bir yerə qo-

yurlar ki, hə, fürsətdi, ondan intiqam almaq məqamı çatıb, gedib ona başsağlığı versinlər. Bəli, həmin adamlar qəmgin görkəm alıb, pəjmürdə halda həyəət girirlər. Kişi işin nə yerdə olduğunu başa düşür, tez arvadını haraylayıb deyir:

– Ay arvad, tez ol tədarük gör eşşəyin qohumları başsağlığı verməyə gəliblər.

* * *

Danışır ki, həmin kişi, tay-tuşlarından kənddə rəhmətə gedən olsaydı, qaydasınca hüzur yerinə gedər, ölünün ailəsinə, qahumlarına səmimiyyətlə başsağlığı verər, hüzur yerindən aralanan kimi, yanındakı həmsöhbətlərinə deyərmiş:

– Hə, bunun da dalına vurdum, belə getdi.

Vaxt yetişir, eşidirlər ki, o xəstələnib, ölüm ayağındadır. Sözü bir yerə qoyurlar ki, gedək ona deyək ki, hə sən də daluva vurduq, belə gedirsən.

Dörd nəfər o yatan otağa girirlər. Kişi onların fikrini anlayır. Onlara salamlaşmağa belə macal verməyib, deyir:

Hə, sizin də dalınıza vurub, belə gedirəm.

DAHA ÖLƏSİ OLMADIM

Vaxt yetişir, kişi 70 yaşında ağır xəstələnir, ölüm ayağında qardaşları, bacıları yığışır və çənəsini bağlayırlar. 18 yaşlı yeganə qızı da atasının başı üstündə göz yaşları axıdır. Kişi vəsiyyətini edir; deyir ki, pulumdan 1000 manat kiçik bacımın, 1000 manat böyük bacımın, qaqdaşlarımın hərəsinə də min manat verirəm. Ancaq bir şərtlə ki, nə evdə-mülkdə, nə də bağımda gözünüz olmasın, onlar hamısı yetim qalmış qızımındır. Hamısı razılaşırlar. Dilli-dilavər olan kiçik bacısı deyir:

– Ay qardaş, bilirsən ki, kiçik qardaşımız çox kasıbdır. Gəl onun pulunu min manat artır. Kişi razı olur. Mübahisə düşür. kiçik bacı

hirsələnir: – Ay gorbagor onsuz da ölürsən da, artıršana. Bu söz kişiyə çox pis təsir edir, əlini atıb çənəsinə bağlanmış yaylığı dartıb açır və deyir:

– Ölənin lap atasına lənət, daha öləsi olmadım.

Danışrlar ki, bu hadisədən sonra kişi 12 il də yaşayır, qızını köçürür, nəvələri olur. Qardaşlarına və bacılarına daha heç nə verəsi olmur.

ŞİRİNİ QƏBUL EDƏN ACIYA DA DÖZMƏLİDİR

Bu rəvayəti üzləşdiyim nankor insanlar yadıma salıb. Haradasa oxumuşam ki, hökmdar loğmanın xətrini çox istəyirmiş, onun ağına, zəkasına, müdrikliyinə heyran imiş. Bir gün hökmdara yemiş gətirirlər. O da hörmət əlaməti olaraq yemişi loğmana verib deyir:

– Al, əvvəl sən kəs, yarısını ye, sonra yerdə qalan yarısını mən yeyərəm. Loğman yemişi kəsir, yarısını yeyir, qalan yarısını hökmdara verir. Hökmdar yemişdən bir qıça ağına qoyan kimi, öskürür, yemişi yerə atır və deyir:

– Bu ki zəhrimar kimi acıdır. Sən bunu necə yedin, heç üzünü də turşutmadın? Loğman cavabında:

– Ey böyük hökmdar, mən sənə əlindən həmişə şirin şeylər alıb yemişəm. İndi rəvadırmı ki, bir dəfə acı şeyə görə üzümü turşudum. Bu heç yaxşı keyfiyyət deyil.

MƏCCANİ DƏ OXUYARAM, ŞUR DA, RAST DA, ANCAQ PULUMU VERƏRSİNİZ

Azərbaycanda 1920-ci il çevrilişindən bir neçə il sonra, vəzifədə olan həmkarlarından biri görkəmli səhnə ustası, müğənni, Üzeyir bəy Hacıbəyovun (1885-1948) 1903-cü ilin yanvar ayında Bakıda ilk dəfə göstərilən “Leyli və Məcnun” əsərinin tamaşasında Məcnun rolunu oynamış Hüseynqulu Sarabskiyə (1879-1945) deyir:

– Hüseyinqulu, Qızıl ordu hissəsini Lefliyə götürmüşük, əsgərlərə konsert təşkil etmişik. Gərək sən də məccani bir şey oxuyasan.

Hüseyinqulu Sarabski ona məhəl qoymadan guya ki, “Məccani” sözünün mənasını başa düşürmüş kimi soyuqqanlıqla dillənir:

– Nə deyirəm ki, oxuyaram. Məccani də oxuyuram, “şur” da oxuyuram, “rast” da oxuyuram. Ancaq pulumu verərsiniz.

TÖVBƏ BİR DƏ GƏLMƏRƏM

1923-cü ildə Ağdam şəhər bağında tribuna düzəldiblərmiş, sovet ideologiyasını yaymaq, qırmızı təbliğatı genişləndirmək məqsədilə burada tez-tez iclaslar keçirirmişlər. Bir bazar günü Məhiş bəy adlı birisi dükanında o ki var keflənir; sonra yolu parka düşür. gözünə trubuna dəycək öz-özünə deyir: “mən də çıxım bura, görün başqa adamlar kimi danışa bilərəmmi?” Bu vaxt bir nəfər kəndli Ağdama şikayətə gəlibmiş. Demə neçə aydır kişinin bir madyan atını danıb verməyiblər. İndi gəlib ki, şikayət etsin, kağız alsın, kişinin atını versinlər. İş istirahət gününə düşür, idarələr bağlı olur. Kişi bağdan keçərkən görür ki, bir nəfər tribunada dayanıb. Kişi öz-özünə fikirləşir: “bəlkə bu adam buranın hökuməti ola?” İrəli gəldib, Məhiş bəyə baş əyir və deyir:

– Başına dönüm, bəlkə bu yerin hökuməti olasan?

– Bəli, hökumətəm ki bura çıxmışam. Buyur, a kəndçi, nə qulluğun var?

– Başına dönüm, səhərdən idarələri gəzirəm. Hamısı bağlıdır. Deyirlər bu gün işləmirlər. Ancaq sənə bir şikayətim var.

– De görün, nədir?

– Qadan alım, ay hökumət, altı ay bundan qabaq mənim bir göy madyan atımı çəyirtgə biyarına aparıblar. Neçə dəfə gəlmişəm çəyirtgə idarəsinə, işləyən adamı tapmamışam. İndi göy madyanı danırlar. Deyirlər bizim özümüzündür, vermirlər. Xahiş edirəm kağız verəsiniz gedim atımı alım.

– Bura bax, kəndçi, yaxın gəl, – deyər Məhiş bəy dillənir. – Biz Şura hökumətiyik, elədirmi?

– Doğru buyurursan, elədi.

– Mənə bax, ay kəndçi, nə vaxta kimi avam olacaqşınız. Yüz iyirmi dörd min peyğəmbəri dandıq, on iki imamı dandıq, bir Allahu dandıq, adə, axmaq oğlu, sənin bir göy madyanını dana bilməyəcəkdik? Rədd ol burdan.

Kişi dalın-dalın geri gedir.

– Doğru buyurursan, başına dönüm. Tövbə bir də gəlmərəm, – deyib uzaqlaşır.

* * *

Bakı-Moskva qatarında gedən bir sərnəşin dayanacaqların birində düşüb soyutma toyuq alır. Vaqona minib yerini rahatladıqdan sonra, süfrə açıb nahar etmək istəyir. bişmiş toyuğu iki yerə bölmək istədikdə içindən bir kağız parçası düşür. sərnəşin kağızı oxuyub, uğunaraq gülür. Orada yazılmışdı: “Toyuq ölmüşdü, istəyirsiniz yeyin, istəmirsiniz yox”.

MƏNİM ÇOLPA-PLOVUMU NİYƏ BU GÜNƏ SALDINIZ?!

Gecə yarından keçmiş bir neçə nəfər bəy deyirlər ki, durun gedək Murad bəyin evinə. Gəlirlər, qapını zərblə döyürlər. Murad bəy yarı yuxulu qapını açır. Bir qədər şərab nuş etmiş bəylər hay-küylə həyəətə keçirlər. Murad bəy onlardan soruşur:

– Yaxşı, gecənin bu vaxtında, arvad-uşaq yuxuda, mən sizə yeməyə nə hazırladım?

Əhməd bəy cəld dillənir:

– Murad bəy narahat olma, heç nə lazım deyil. Bir-iki kilo düyünü sal qazana bişsin. Üç-dörd çolpanı da bişirib, kişmişlə birgə qoy böyrünə, vəssalam. Digər bəylər də Əhməd bəyin sözüne haqq qazandırılar.

Murad bəy yuxulu gözlərini ovuşdurub:

– Ay insafsızlar, siz mənim bu kişmişli, çolpalı plovumu niyə bu günə qoydunuz.

Bəylər bir söz tapmırlar, gülüşüb geri qayıdırlar.

BU ALLAH İŞİDİR...

Rəvayətdir ki, bir gün iki nəfər qoca küçədə Xəlifə Harun Əl-Rəşidin sarayına yaxın bir yerdə dayanıb söhbət edirlərmiş. Görürlər ki, xəlifənin oğlu saraydan çıxıb tək-tənha bazara tərəf yollandı. Maraqlanıb arxasınca düşürlər. Xəlifənin oğlu bazarın girəcəyində dayanıb, balta satanla alverə başlayır. Balta satan deyir: on tümənə. Xəlifənin oğlu deyir: yox, beş tümənə ver alım. Nəhayət, mübaliğə olmasın, bir saat çənə döyəndən sonra baltanı altı tümənə alıb qaydır. Qocalar da onun arxasınca düşürlər. Xəlifənin oğlu birinci döngədən burulur, tez də qaydır. Qocalar oraya dönüb görürlər ki, yaşı 90-ı ötmüş, beli bükülmüş, ağzı yerə dəyən bir qarıdır. Onların “bura kim gəlmişdi qarı?” sualına qarı:

– Allah ömrünü uzun eləsin Xəlifənin oğlu gəlmişdi, 20 tümən verib getdi.

Qocalar cəld çıxıb Xəlifənin oğlunu izləməyə başlayırlar. Oğlan bir qədər getdikdən sonra başqa bir tindən burulur və tez də qaydır. Qocalar oraya keçib görürlər ki, qocalıb əldən düşmüş, xəstəhal bir nəfərdir. Sual edirlər.

– Allah amanında saxlasan, – deyir qoca – Xəlifənin oğlu gəldi 20 tümən verib getdi.

Qocaları maraq bürüyür. Bir təhər ona yaxınlaşıb deyirlər:

– Ya vəliəhd, bizi bağışla. Fikir verdik siz dörd tümən üstündə balta satanla bir saat mübahisə etdiniz, ancaq qoca ilə qarıya 40 tümən hədiyyə etdiniz. Bunun mənasını bizə anladın.

Xəlifənin oğlu gülümsünərək deyir:

– Balta satanla ki mən qiymət üstə mübahisə etdim, o ticarət işidir. Əgər o kişi baltanı beş tüməndən baha alsaydı, altı tümənə satmazdı. O ki qaldı mənin əldən düşmüş qoca ilə qarıya 40 tümən keçməyimə, bax, bu Allah işidir.

* * *

1940-cı illərin axırlarında ucqar kəndə gələn mühazirəçi bir gün neçə olursa, 1920-ci illərdə paravozun icadından söhbət açır və deyir ki, paravozun gücü beş yüz at gücünə bərabərdir. Mühazirəçinin sonda:

- Kimin sualı var? – sorğusuna bir nəfər soruşur:
- Atları paravozun qabaq tərəfinə qoşurlar, yoxsa arxa tərəfinə?

* * *

1960-cı illərin əvvəllərində institutlara qəbul ərəfəsində, universitetdə dərs deyən Sultan müəllimin bir neçə qohumu onun yanına gəlib təkid edirlər ki, onların orta məktəbi qurtarmış uşaqlarını institutlara düzəltsin. Sultan müəllim nə qədər onları başa salmağa çalışsa ki, bu, onun imkanı xaricindədir, qohumlar başa düşmək istəmirlər ki, istəmirlər. Hətta biri deyir ki, sən bu yekəlikdə universitetin professorusan, hər şeyə gücün çatar. Axırda nəəlac qalan Sultan müəllim onları başından etmək üçün deyir:

– Uşaqlarınızı instituta düzəltmək üçün gətirdiyiniz pulları üst-üstə toplayın, aparın verim Mərkəzi Komitəyə, məni nazir təyin elətdirin, mən də hamınızın uşaqlarını istədikləri institutlara qəbul etdirim.

KÖRPÜ

Meşə heyvanları çox narahatlıq keçirirlərmiş ki, yağış yağıb çayın suyu qalxanda, oradan keçmək olmur, onlar bir-birləri ilə görüşə bilmirlər. Heyvanlar bu qarara gəlirlər ki, çayın üstündə körpü tikdirləsinlər. Ancaq bunun üçün yuxarıdan, meşə hökmdarından icazə almaq lazımdır. Çox məşvərətdən sonra şiri vəkil edib icazə almaq üçün göndərilər. Çox keçmir ki, döyülmüş, təhqir edilmiş şir nəril-

dəyə-nərildəyə gəlir. Aslan da elə, canavar da, tülkü də. Göy çəməndə bir uzunqulaq otlayırmış. Heyvanların narahatlıqlarının səbəbini soruşur. Heyvanlar əvvəl demək istəmirlər, fikirləşirlər ki, bu uzunqulaqdan nə xeyir hasil olacaq. Axır ki, uzunqulaqın təkidindən sonra məsələni ona danışırlar. Uzunqulaq deyir:

– Təkliflərinizi yazıb belimə bağlayın, mən işi düzəldərəm.

Belə də edirlər. Bir həftə keçir uzunqulaqdan xəbər çıxmır. İki həftə keçir, üç həftə keçir, xəbər yox. Nəhayət, bir gün, yeyib-içməkdən, əzizlənməkdən filə dönmüş uzunqulaq gəlir və körpünün tikilməsi barədə icazə kağızını və layihəni heyvanlara təqdim edir. Demə yuxarıda uzunqulağın qohumları imiş. Heyvanların sevinci yerə-göyə sıbmır. Lakin bu sevinc uzun sürmür. Layihəni açıb baxanda görürlər ki, layihədə körpü çayın eninə yox, uzununa uyğun hazırlanıb.

ÖLÜNÜ VAĞZALI HAVASI İLƏ YOLA SALDIM

Xalq artisti Yusif Muxtarovla (xalq artisti, Bakı Bədayyə Teatrının direktoru və bədii rəhbəri Amaliya Pənahovanın həyat yoldaşı) qohumlarından birinin dəfn mərasimində görüşdük. Hava isti idi. Özümüzü qəbirin yanındakı küknar ağacının altına verdik. Molla lazımı ayəni oxuduqca rəhmətliyin qardaşı qəbirin içində onu tərpətdirdi. Elə bu vaxt gülməyini saxlaya birləyən Yüsif əli ilə ağzını bağlasa da pıqqıltısı eşidilirdi. Ha çalışsam da onu sakit edə bilmirdim. Birtəhər onu qəbirin yanından uzaqlaşdırdım. O, bir qədər sakit olandan sonra danışdı.

– Söz vaxtına çəkər, – dedi, – keçən il, elə bu vaxtlar idi. Uzaq qohumlarımdan biri rəhmətə getmişdi. Mən bir qohum kimi ona uzaq olsam da məndən başqa yaxını yox idi. Onu mollanın oxuduğu ayə altında mən tərpətməli oldum. Birdən “Vağzalı” oyun havası ətrafı bürüdü. Mobil telefonumun zəngi idi. Axı mən oraya qəbul zənginə “Vağzalı” oyun havasını yazdırmışdım. Tələsdiyimdən ha əlləşirdim telefonu tapıb cibimdən çıxarda bilmirdim. Beləcə, “Vağzalı” oyun

havasının sədaları molların səsinə eşidilməz etmişdi. Mən qəbirdən çıxdım telefonu birtəhər cibimdən çıxarıb söndürdüm. Taplaşanların kimisi gülümsünür, kimisi pıçıltı ilə yanındakına nə isə deyirdi. Təsbehini aramla çevirən molla diqqətini qəbirə yönəltdi. Hiss olunurdu ki, o da özünü gülməkdən zorla saxlayıb. Yanımda dayanan 30-32 yaşlarında uca boylu, xoş simalı, yaraşıqlı bir nəfər:

– Nahaq telefonu söndürdün. Bu xoşbəxtlik hər ölüyə qismət olmaz. O, birbaşa cənnətə yallandı, –dedi. Sonra mollaya müraciətlə: – elə deyilmi molla əmi? – deyə soruşdu.

Molla qımışıb:

– Fatihə! – deyə ucadan səsləndi.

* * *

Yusif Muxtarovun anasının dayısı, Sabirabal rayonunda yaşayan 134 yaşlı Məşədi Kazım kişi 30 yaşlı bir qadınla evlənir. Məşədi Kazımın bacısı qızı (yəni Yusif Muxtarovun anası) həmin qadını danlağa tutur. İradlardan, töhmətlərdən tənqə gələn qadın:

– Nə edim? – deyir, – nə təhər elədim əl çəkmədi, – deyə özünə bəraət qazandıрмаğa çalışır.

Məşədi Kazımın bacısı qızı başlayır 134 yaşlı qocanı töhmətləndirməyə, yamanlamağa. Buna dözə bilməyən Məşədi Kazım bu sözsöhbətə son qoymaq niyyətilə deyir:

– Mənim heç bir sözüm yoxdur; sən deyənlərlə tamam razıyam. Ancaq bir şərtlə, hansı biriniz mənə ərə gəlməyə razı olsanız, günü bu gün o qadını boşayaram.

* * *

Bir gün Məşədi Kazım bacısı nəvəsi Yusif Muxtarova xəbər göndərir ki, özünü tez mənə yetir, sabah gündüz saat 12-də öləcəyəm. Yusif gəlir. Cəmi üç gün əvvəl rayondan gedən Yusifin gəlişi anasını şübhəyə salır. Məsələdən halı olcaq hirsli deyir:

– Nahaq zəhmət çəkmisən, o, ölən qurumsaq deyil. Bəli saat 12 olur. Məşədi Kazım ölmür. Yusif dişini-dişinə tutub:

– Bəs deyirdin saat 12-də öləcəksən? – soruşur.

Məşədi Kazım susur. Ertəsi günü gündüz düz saat 12-də Yusif Məşədi Kazımın evinə gəlir. Ürəyində deyir: “görünür bunun ölmək niyyəti yoxdur”. Öz evlərinə gəlib, anası ilə görüşüb Bakıya qayıtmaq istəyəndə, saat 12:40 dəqiqədə xəbər gəlir ki, Məşədi Kazım dünyasını dəyişdi. Yusif:

– Pah atonnam, əşi, zalım oğlu bir sutka 40 dəqiqə də əzrayıldan yaxa qurtara bildi, – deyə anasına baxır.

* * *

Yusif Muxtarov maşınla yol keçərkən piyada gedən Məşədi Kazıma rast gəlir. Maşını saxlayıb:

– Dayı, otur maşına, hara gedirsən aparım, – deyir.

Məşədi Kazım Yusifi tərs-tərs süzüb:

– Sən mənə bundan betər pislik etmək istəmirsən ki? – deyir.

Yusif təəccüblə:

– Dayı, mən sənə nə pislik edirəm ki? – deyə soruşduqda Məşədi Kazım deyir:

– Mən hər gün 12 kilometr yol gedirəm, belə etməsəm ölərəm ki.

Deyirlər Məşədi Kazım hər gün ən azı 10 dəfə əlini sabunla yuyarmış.

ƏZRAYILIN BƏDƏNİ ƏSDİ...

Rəvayətdir ki, cavan bir çoban sürünü örüşə buraxıb, özü göy çəmənlikdə süfrə açib yeməyə hazırlaşmış ki, yaşlı bir kişinin yol keçdiyini görür: salamlşırlar.

Çoban:

– Otur çörək kəsək, (yeyək demir, kəsək deyir) – deyir. Yolçu razılığını bildirir. Əyləşir. “Bismillah” deyib çörəyə əl uzadır. Yeyib qurtardıqdan sonra “Əlhəmdurillah” deyib süfrəni yığışdırırlar.

Gənc çoban:

– Qoca kimsən? Hardan gəlib, hara gedirsən? – deyə soruşur.

– Əzrayıl, – deyir qoca, – yaxın kəndə 90 yaşlı Həsən kişinin canını almağa gedirəm.

– İşin avand olsun, – deyir çoban, sonra da soruşur: – bəs mənim canımı nə vaxt alacaqsan?

Əzrayıl diqqətlə çobana nəzər salıb deyir:

– İllər keçəcək, sən toy edib evlənəcəksən. Gəlinin yanına getmək məqamında bir ayağın içəridə, o biri ayağın çöldə olanda canını alacağam.

Sağollaşib ayrılırlar. İllər ötür, çoban bir qıza aşiq olur. Toy edib gəlini gətirir. Gəlinin yanına keçmək istəyərkən bir ayağı çöldə, bir ayağı içəridə olan anda Əzrayıl alır başının üstünü ki, canını ver. Çobanın əl-ayağı əsir, dili tutulur, gözlərinin işığı çəkilir. Özünü bir təhər ələ alıb deyir:

– Əzrayıl, insaf et, imkan ver heç olmasa əhdimə çatım, sonra canımı al.

Əzrayıl:

– Olmaz, – deyir, – bu mümkün deyil.

Oğlan:

Səni and verirəm 124 min peyğəmbərlərin ruhuna, – deyir.

Əzrayıl razı olmur. Oğlanın 12 imama and verməsi də Əzrayılı yumşaltmır. Oğlan:

– Səni and verirəm, tək olan bir Allaha, – deyə göyə əl qaldırır. Əzrayıl dediyindən dönmür ki, dönmür. Əli hər yerdən üzülmüş çoban inamsız halda: – səni and verirəm kəsdiyimiz çörəyə, – deyib, huşsuz astanaya çökür

Bu andı eşitcək Əzrayılın bədəni əsir, qıçları, qolu titrəyir. Nə edəcəyini bilmir.

– Sən nə çətin and verdin, – deyə oğlana baxır. Əllərini yuxarı qaldırıb deyir: – İlahi, özünə əyandır ki, mən necə çıxılmaz vəziyyətə düşmüşəm. Hökm sənindir, böyük yaradan.

Bu vaxt Əzrayılın qulaqlarında ilahi səs eşidilir:

– Qoy yaşasın!

Çörək kəsmək müqəddəs, məsuliyyətli, həm də şərəfli işdir. Bu ulu babalarımızdan bizə tövsiyyədir, unutmayaq!

Çörəyi tapşır çörəkçiyə, birini də üstəlik. İş bacaranına gördürərlər.

BUNUN BAŞI HARASIDIR, QUYRUĞU HARASI?..

Avara, tənbel heç bir iş bacarmayan bir nəfər yad bir məmləkətə dəlidir, burudakı hökmdarın ədalətli, xeyirxah, ürəyiyumşaq olduğunu öyrənir, onun yanına gəlib iş istəyir. Öz məmləkətləri kimi bu məmləkətdə də fil olmadığını bildiyindən padşahın: “nə işin sahibsən?” sualına “filə baxanam” cavabını verir.

Vəzirin:

– Hökmdar sağ olsun. Bizdə fil yoxdur, filə baxana nə ehtiyac var ki, – deməsinə baxmayaraq həmin adamı filəbaxan vəzifəsinə təyin edirlər. O kifayət qədər məvacib alıb, həyat sürür. Bir gün elə olur ki, fillərin bol olduğu məmləkətin padşahı bu şaha bir fil hədiyyə edir.

Padşah vəzirinə deyir:

– Nə yaxşı ki, o kişini işə qəbul etdik, indi filimiz də var, filəbaxanımız da.

Bəli fil yeyib-içib öz yerində yatır, da havayı yerə aldığı məvaciblə keyfində. İş elə gətirir ki, fil xəstələnir. Şah əmr edir ki, tezliklə filin xəstəliyi aşkar olunsun. Bu barədə “Filban” a xüsusi tapşırıq verilir. Fil tezliklə sağalmasa onu ağır cəza gözlədiyini bildirir. 3-4 gün keçir şah vəzirini göndərir ki, öyrən görək filin vəziyyəti necədir. Vəzir gedib görür ki, Filban dayanmadan filin ətrafına dolanır. Soruşur:

– Nə edirsən?. Filin xəstəliyi nədir? “Filban” yazıq görkəm alıb, vəzirə müraciətlə:

– Vəzir başına dönüm, qurban olum, mənə de görüm bu heyvanın başı harasıdır, quyruğu harası?

YÜZ QRAMSIZ DA XAŞ OLAR?

1967-ci ilin mart-aprel aylarında biz – jüri üzvləri bacarıqlı xalq teatrınınin fəaliyyət göstərdikləri rayonlara getmişdik. Məqsəd ən yaxşı xalq teatrları əsasında Dövlət teatrları təşkil etmək idi. Bir necə rayonlarda olduqdan sonra Ağdam rayonuna gəldik. Rayonun birinci katibi XIX əsrin sonu XX əsrin əvəllərində Ağdam teatrında bacarıqlı aktyor kimi tanınan Xuduş Abbasovun oğlu idi. Azərbaycan MK-da ideoloji iş üzrə katib, görkəmli teatrşunas alim Cəfər Cəfərov söyləmişdir ki. Ağdam şəhərində Dövlət teatrının açılmasını birinci katib Abbasov israrla xahiş və tələb edir.

Onu da deyim ki, görünür elə birinci katibin tövsiyyəsi ilə bizə – jüri üzvlərinə xüsusi qulluq göstərilirdi. Səhər yeməyimiz saat 7-də xaşla başlanırdı; təbii də arağı da yanında. Ağdamda çıxan yerli qəzetin redaktoru Fikrət (familiyasını unutmuşam. Onun “Dayı” adlı pyesi Ağdam xalq teatrında tamaşaya qoyulmuşdu) hər gün mənə şikayətlənirdi ki, biz onun təşkil etdiyi xaş qonaqlığına nədənsə gəlmirik. Söylədi ki, nə vaxt gəlirəm getmiş olursuz. Dedim:

– Fikrət, əzizim, beyninə qara-qura fikirlər doldurma. Sən özün dediyin kimi onlar bizi saat 7-də mehmanxanadan çıxarırlar. İstəyirsən gəl belə edək. Sən səhər saat 6:30-da gəl, aradan çıxacaq. Razılaşdıq. Deyilən vaxt mehmanxanadan çıxdıq. Fikrət bizi bir evə gətirdi, yemək masası səliqə ilə hazırlanmışdı. Xaşı gətirildilər. Yeməyə başladıq. Araq yox idi. Fikirləşdim ki, yəqin arağı axırda içirlər. Fikrimdə yanlışmışdım. Xaşı birtəhər yeyib (insafla desək, xaş yaxşı xaş idi) küçəyə çıxdıq. Respublika Xalq yaradıcılıq evində şöbə müdiri işləyən Firudin Aşurov (1933-2007) özünü saxlaya bilməyib:

– Araqsız xaşın heç ləzzəti yoxdu, – dedi.

Fikrət:

Bağışlayın, İnqilab müəllim, – dedi, – araq gətirtməyə utandım. Bu söz məni tutdu.

Fikrət, – dedim, – sənə bir hadisə danışım. Birinci katib Abbasov neçə il bundan əvvəl, başqa işdə işlədiyi zaman, rayonunuzun bir sovxoz direktoru ilə araları dəyir; bir-birlərini görməyə gözləri olmur.

İllər ötür Abbasovu Ağdam rayonuna birinci katib təyin edirlər. Onların arasındakı xoşagəlməz münasibəti bilən bəzi üzdənistə adamlar – yaltaqlar, ikiüzlülər, böhtançılar, başlayırlar sovxoz direktorunu yamanlamağa. İş o yerə çatdırırlar ki, onu işdən azad etdirmək, partiya töhməti verdirmək məqsədilə işini rayon partiya komitəsinin bürosuna çıxarırlar. İclasda başlayırlar onun ünvanına müxtəlif fikirlər söyləməyə.

Biri deyir:

Əliş kimi tənbel, bacarıqsız, məsuliyyətsiz işçi təsəvvür etmək çətindir. Digəri deyir:

– Dövlətin, xalqın malını dağıtmaqdan zövq alır.

Bir başqası deyir:

– Bunun kimi adamı işdə saxlamaq olmaz və s.

Küncdə oturmuş Əlişə dost deyən, çox vaxt naharı onunla keçirən, Əlişin sağlığına bədə qaldıran, onunla dost olmasından sevinc, fərəh duyduğunu söyləyən şişman bədənlə bir nəfər ləngər vura-vura ayağa qalxıb deyir:

– İnanın, deməyə xəcalət çəkirəm, deməsəm də olmaz. Bunu hər gün səhər tezdən harda görmək olar? Məmmədhəsənin xaş dükanında, yanında da yüz qram.

Danışanları dinlədikcə birinci katib ürəyində bu riyakar, ikiüzlü, yaltaq adamcılara qarşı nifrət duyur. Təbii ki, son sözü o deməliydi. Deyir:

– Əliş tənbel, bacarıqsızdır, məsuliyyətsizdir dediniz, başa düşdüm. Dövlətin, xalqın malını dağıtmaqdan zövq alır dediniz, başa düşdüm. Bunun kimi adamı işdə saxlamaq olmaz dediniz, başa düşdüm. Ancaq onu başa düşmədim ki, xaş dükanında, yanında da yüz qram. Yəni yüz qramsız da xaş olur? Durun gedin hər kəs öz işi ilə məşğul olsun. Sonra Əlişə tərəf gəlib onun çiyinlərindən tutur:

– Get işində ol.

İLƏHİ, ÖZÜN BİLƏN MƏSLƏHƏTDİR

Bir kişinin iki qızı varmış. İş elə gətirir ki, birini aran yerində yaşayan gəncə ərə verir, digərini dağlıq rayonunda yaşayan gəncə. Bu kişinin iki qızından başqa kimsəsi yox imiş. Özü də böyük var-dövlət sahibi imiş. Bir gün aranda yaşayan qızının yanına gəlir, Ayrılmaq məqamında deyir:

Qızım bir şeyə ehtiyacınız yoxdur ki?

– Yox, – deyir qızı. Ata bir neçə dəfə təkid edir, qızı da, kürəkəni də deyirlər ki, öz var-dövlətləri başdan aşıb. Kişi:

– Onsuz da mənim var-dövlətim də sizindir. Ehtiyacınız varsa gizlətməyin. Kürəkəni görür ki, qaynata təkid ebirdur ki, deyir:

– Əziz qaynata bilirsənmi bizim rayon pambıq rayonudur. Pambığın indi elə vaxtıdır ki, 38-40 dərəcə günəş istiliyinə ehtiyacı var. Ata qapıdan çıxır, 36 dərəcə istiyə dözə bilməyən bu qoca əllərini göyə qaldırır deyir:

– İlahi günəşin istisini daha da artır.

Ata dağlıq rayonda yaşayan qızının yanına gəlir. Eyni təkliflə onlara da müraciət edir. Eyni cavabı alır. Məlum olur ki, onlar taxılçılıqla məşğuldurlar; yağışa böyük ehtiyacları var. Odur ki, kücəyə çıxan kişi əlini yuxarıya qaldırır:

– İlahi yağışını əsirgəmə – demək istəyir, yadına Aranda pambıqçılıqla məşğul olan 40 dərəcə isti arzulayan qızı yadına düşür. əllərini yanına salıb:

– Özün bilən məsləhətdir, İlahi, – deyər yoluna davam edir.

MƏN TÜRKƏM

1950-ci illərin ortalarına kimi keçmiş SSRİ dönmində xarici ölkələrə ezamiyyətə getmək hər adama nəsib olmurdu. Xüsusilə Azərbaycanın tanınmış yazıçı və alimlərinin xarici ölkələrə gedişi (ələlxüsus Türkiyəyə) müşkül bir iş idi. Xoşbəxtlikdən elə olur ki, görkəmli ictimai xadim kimi tanınan, Azərbaycan KP MK-nın üzvü

(1958-1965), Ali Sovetin (V-VI çağırış) və Azərbaycan Ali Sovetinin (V çağırış) deputatı olmuş, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Heyətinin katibi (1954-1958), sonra birinci katibi (1958-1965), ümumittifaq Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin katibi (1958-1964) işləmiş, əsərləri keçmiş SSRİ və xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuş görkəmli nasir, dramaturq, tənqidçi Mehdi Hüseyn (1909-1965.) SSRİ Ali Soveti nümayəndə heyətinin tərkibində Türkiyəyə gedir.

Ədib Türkiyədən qayıdıandan sonra Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında Türkiyə təəssüratlarını danışdı. O vaxt üçün deyilməsi qorxulu olan bir cəhəti yada salmağı vacib bildim. Mehdi Hüseyn dedi: Ziyarətdən sonra bir neçə türk arkadaşa gəzintiyə çıxdıq. İki-bir, üç-bir söhbət edə-edə gəzdirdik. Siz Türkiyənin hansı şəhərindəsiniz? – deyə yanımdakından sual etdim. O, mənə cavab vermək əvəzinə başqa bir türkə dedi: arkadaşla söhbətləşin, mən getməliyəm, deyib ayrıldı. Bir qədər söhbətdən sonra ona da eyni sualı verdim. O, da mənə cavab vermədən ayrıldı. Beləliklə, mən cavabsız qalmış sualımı verdikcə onlar yola çıxırdılar. Bir də ayıldım ki, mənimlə sevinclə gəzintiyə qoşulan arkadaşlardan yanımda kimsə yoxdu. Ürəyimdə onları töhmətləndirməyə başladım. Gördüm ki, bir qoca türk çənəsini əsasına söykəyib oturub, yaxınlaşıb salam verdim, hörmətlə salamımı aldı. Yanında oturdum. Kimliyimi dedim. Sevindi. Mənimlə gəzintidə olan türkiyəli dostların hara isə getdiklərini söylədim. Qoca narazılıqla başını yırğaladı. Bir qədər söhbət edəndən sonra: siz yerlisinizmi? Yoxsa Türkiyənin başqa şəhərindəsiniz? – deyə soruşdum. Qocanı elə bil arı sanırdım: siz bu sualı yəgin ki, türkiyəli arkadaşlarınıza da vermişiniz. Onların səni tək qoymaları mənə aydın oldu. İnan əgər qonaq olmasaydın, özün də Azərbaycandan, bu əsa ilə sənin kafanı dağıdardım. Eşit və bil mənim türkiyənin hansı bölgəsində, hansı şəhərində, hansı kəndində boya-başa çatmağımın mətləbə dəxli yoxdur. Mən türkəm, türk oğluyam.

Mehdi müəllim sınaqçı nəzərlərlə söhbət iştirakçılarını (onların əksəriyyəti gənc yazarlar idi) süzüb dedi:

– Qocadan üzr istədim; sağollaşib ayrıldım.

SƏN MƏNDƏN ÜSTÜNSƏN...

Yaşı 70-i haxlamış mülkədarın varı-dövləti başından aşmışdı. 30-35 yaşlarında gözəl-göyçək, məlahətli, xanım-xatın arvadı var idi. Boylu-buxunlu, möhkəm bədənli, 28-30 yaşlarında bir gənc mülkədarə nökrçilik edirdi. Bir gün miülkədar görür ki, arvadı həyəət düşərkən odun yaran nökr onun dalınca baxıb dərin köks ötürdü. Mülkədar nökrin yanına gəlib deyir:

– Mən gördüm, sən mənim arvadımın dalınca həsrətlə baxıb, dərinə necə köks gətirdün. Əgər niyyətini, ürəyindəkiləri düz desən, inan ki, səni mükafatlandıracağam. Yox, yalan danışsan cəzan dəhşətli olacaq.

Nökr həqiqəti etiraf edir və səmimiyyətlə deyir:

– Fikirləşdim ki, ağamın nə qədər varı-dövləti, üstəlik də cavan, gözəl arvadı var; necə də xoşbəxtdir. Mənim isə...

Mülkədar onun sözünü kəsib:

– Doğru danışdığın üçün, dediyim kimi, mükafatını alacaqsan, bu öz yerində. Ancaq gəl belə edək. Mən malımı-mülkümü, varımı-dövlətimi, üstəlik o gözəl nazlı-qəməzəli arvadımı verim sənə; sən də cavanlığını, qüvvətini, sağlamlığını ver mənə, – deyir və diqqətlə nökrə baxır. Onun fikrə getdiyini hiss etdiyindən: – Gərək mən köks ötürüm, ay oğul, sən məndən çox üstünsən, – deyib uzaqlaşır.

QIŞIN DOSLUĞU

Qışın öləziyə vaxtı kəndli meşəyə odun gətirməyə gedir. Birdən: “İndi mən səni uluqla birlikdə donduracağam” – deyən xırıltılı səs eşidilir. Dərin quyunun dibindən gələn üzüntülü səs təsiri bağışlayan bu səsdən ürəşən kimi olan ulaq burnu ilə tək-tək görünən qar yığınlarını eşələməyə başlayır. Onun burun pərələrindən çıxan hərərət qar yığınlarını suya döndərir. Kəndli isə heç nəyə əhəmiyyət vermədən odun toplamaqla məşğul olur. Qış hiddətlənir, qışqırmaq istəsə də səsi eşidilməz kimi olur. Kəndli sanki qışın acığına kürkünü də soyunub, işini daha şövqlə davam etdirir. Qışın, bu öləziyə vaxtında,

öz halına ağlamağı tutur. Göy üzünü bulud bürüyür, yağış yağır. Ağacların qüzey tərəfində tək-tək gözə çarpan qar topaları da əriməyə başlayır. Qışın bədəni əsir. Canını qorxu bürüyür. Çəkişməsən bərkişməzsən deyib ulularımız. Qış da onun hədə-qorxusuna məhəl qoymadan öz işi ilə məşğul olan kəndliyə deyir:

– Ulağını qoyma mənəm son nişanələrim olan qar topalarını dağtısın, sənənlə dost olaram. Gəlişimi əvvəlcədən sənə xəbər verərəm, sən də hazırlığını görərsən.

Onsuz da bir qədər tənbel olan kəndli buna sevinir. Razılaşırlar.

Yaz gəlib-gedir, yay ömrünü başa vurur, payız ayları qurtarha-qurtarda arvadı kəndliyə deyir:

– A kişi. qış gəlir. Sən isə heç bir ehtiyat görməmişən

– Qışla dostam, şərtimiz var, gələndə xəbər verəcəm, – deyə kəndli soyuqqanlılıqla cavab verir.

Dağlarda qar görünür. Kəndli halını belə pozmur. Arvadının həyacan dolu sözünə belə məhəl qoymayan, kürkünü çiyinə salıb, qəlyanını tüstülədə-tüstülədə:

– Qışla dostam deyib qürrələmir.

Bir gün xəbər gəlir ki, qonşu kəndə də qar yağıb. Arvadın həyacanı artır, təşvişi qüvvətlənir. Gah qeyzlə, gah da yalvarışla:

– A kişi, ağlını başıpa yığ, peçə atmağa bir qırıq odun yoxdur. Heç bir azuqə əldə olunmayıb. Bir ağlın olsun, insafa gəl, at bu biganəliyin daşını. Nə qədər ki, qar qarının ağzını almayıb bir iş gör, – deməsi kəndlinin tükünü də tərپətmir:

– Qışla dostam gələndə mənə xəbər verəcəm – deyib durur.

Bir gün kəndli səhər yuxudan durub qarını açmaq istəyəndə görür ki, qar qarının ağzını tutub, hər yan ağappaqdır. Hırsənir, qışın dalısınca deyinnməyə başlayır:

– Heç belə də dostluq olar? Axı sən söz vermişdin ki, gələndə mənə xəbər verəcəksən, – deyə qışa incikliyini bildirir. Heç belə də dostluq olar?

Sola-sağa qarını səpələyən qış halını belə pozmadan:

– Günah sənə özündədir. Məni nahaq günahlandırırısan. Mən gəlişimi sənə qabaqcadan bildirmişdim. Dağlara qar səpələmişdim, bu

birinci xəbərdarlıq idi, qonşu rayonlara qar göndərdim, bu ikinci xəbərdarlıq idi. Nəhayət, kəndinizdən cəmi 10 kilometr aralıdakı kəndə yağdım, bu da üçüncü xəbərdarlıq. Sən isə gözlərini kor, quluqlarını kar eldəyib, heç nəyi görmür, heç kəsi eşitmirdin. Arvadının həyacanlı, təşvişli, hətta qorxulu halı da sənə halına təsir etmədi. İndi üç ay hökmranlığım altında zəhmətə, zillətə döz.

TƏLƏBƏLİK İLLƏRİNDƏKİ ƏHVALATLARDAN

ÇТО ŞKYUR, ŞKYUR?

1948-ci ildə orta məktəbi qurtarıb Bakıya gəldim. Aərbaycan Dövlət Teatr İnstitutuna daxil oldum. Bu institut üç il əvvəl, 1945-ci ildə, hələ 1923-cü ildən fəaliyyət göstərən teatr texnikumunun əsasında yaranmışdı. O vaxt bu institutda dünya ədəbiyyatı və dünya teatrı, eləcə də rus ədəbiyyatı və rus teatrı tarixi fənnini tədris edəcək müəllim belə yox idi. Odur ki, institutun müdiriyyətinin orta və ali təhsil nazirliyi ilə razılaşdırılmasına əsasən 3-cü kursda oxuyan Hüseyn Abbas oğlu Abbaszadə (1921-2007) ilə Turan Hüseyn qızı Cavidi (1923-2004) Azərbaycan teatr tarixi fənnindən bizə dərs deyirdilər. Qərbi Avropa, rus ədəbiyyatı və rus teatrı tarixi fənlərindən dərsləri Leninqraddan dəvət olunmuş Aleksandr Mixayloviç Mudrov aparırdı.

Bir gün növbəti mövzu İngiltərənin bütün dünyada məşhur olan şairi, dramaturqu Vilyam Şekspirin (1564-1616) yaradıcılığından idi; keçən dərsdə də A.M.Mudrov Vilyam Şekspirdən danışmışdı. Tələbə Qeybullu İbadulla oğlu Rəsulov (1922-1988 sonralar yazıçı və dramaturq kimi tanındı. “Bakı” axşam qəzetində şöbə müdiri, Azərbaycan Dövlət akademik Milli Dram Teatrında ədəbi hissə müdiri vəzifələrində işlədi) dünündən çörək ala bilmədiklərindən dərsə ac gəlmişdi. A.M.Mudrov yenə iki saat Vilyam Şekspirdən danışdı. Fikrini belə yekunlaşdırdı ki, Vilyam Şekspir 1616-cı ildə vəfat etdi. Bu sözü eşidən kimi Qeybullu Rəsulov əlini yuxarı qaldırıb:

– Allaha şükür, bir az da yaşasaydı hələ çox əsərlər yazacaqdı. İndi gəl bunları da yadında saxla, yaxamız qalacaqdı bu porsuğun əlində. (A.M.Mudrov həddən artıq kök, şişman bədənli, qırmızı yanaqlı bir adam idi. O, imtahan zamanı bütün əsərlərin adlarını, məzmununu, obrazlarını dəqiq soruşardı).

A.M.Mudrov:

– Çto, şkyur, şkyur, – deyə tərs-tərs Qeybullu Rəsulova baxdı.

Qeybullu:

– Heç müəllim, deyirdim Allah rəhmət eləsin, yaxşı kişi olub.

A.A.Mudrov başını bulayıb sinifdən çıxdı.

BƏZƏN DƏ BELƏ OLUR

İnsan həyatında istər zərurətdən doğan, istərsə də təsadüfdən baş verən, bəzən məzəli, bəzən kədərli, çox qərribə hadisələr baş verir; xüsusilə tələbəlik illərində.

1948-ci ildə Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutunun teatrşünaslıq fakültəsinə daxil olduq. Fakültədə təhsil alan 14 nəfər gəncin hamısı müxtəlif yaşda idilər. Orta məktəbi qurtaran kimi, yəni 17 yaşında instituta daxil olanlarla yanaşı, müxtəlif səbəblər üzündən həmin vaxta qədər institutlara daxil olmamış 30-35 yaşlılarda vardı. Məsələn, Qeybullu Rəsulov (1922-1988), Cabir Səfərov (1924-1990) müharibənin odu-alovu içərisindən çıxıb gəlmişdilər. Yədulla Göyüşov adlı bir nəfər felşerlik məktəbini qurtarmışdı; neçə illər idi ki, Binəqədi rayonundakı xəstəxanada tibb qardaşı işləyirdi, həm də bizimlə bir kursda təhsil alırdı. Yay tətildən sonra dərslər yenidən başlananda hərə yay aylarını harada keçirdiyi barədə tələbə yoldaşlarına məlumat verərdi. Yədulla şəstlə, qürurla deyərdi ki, Binəqradda dincəlib. Sonra biz bildik ki, Binəqədi rayonunu deyirmiş. Yaşı 30-dan ötməsinə baxmayaraq imkansızlıq üzündən evlənmemişdi, özündən kiçik qardaşı ilə içəri şəhərdə yarı zirzəmi bir yerdə kirayədə yaşayırdı. Bir qədər xəsis və pinti idi. Biz bunu onun yaşının keçməsi, subaylığı ilə bağlayır, ona yazığımız gəlirdi; istəyirdik ki, tez evlənsin. Öyrənmişdik

ki, istədiyi bir qadın var, bir qədər pul lazımdır ki, kiçik bir masa açıb, evlənsin. Özü də həmişə deyərdi ki, tək qardaşımdan başqa heç bir qohumu, nə əmisi, nə dayısı, nə xalası, nə bibisi yoxdur.

Aydın əvvəli idi. Kursun bütün tələbələri sözləşib bu qərara gəldik ki, hamımız bir nəfər kimi bir aylıq təqaüdümüzü (220 rubl) ona hədiyyə edək, evlənsin. Bu söhbətin səhəri günü o, kursumuzun tələbəsi Habil Abdullayevə yaxınlaşıb borc pul istədi. Əlində tutduğu yüzlük zayomu göstərib əlavə etdi ki, 25 manat ver zayom olsun sənin. Habil o qədər pulu olmadığını söyləsə də o, əl çəkmədi; nəhayət, onun olan-olmaz 20 manatını alıb zayomu zorla onun cibinə qoyub getdi.

Bu hadisədən 20 gün keçmiş Habil Yədullaya yaxınlaşıb gülə-gülə sevincli halda dedi:

– Al zayomunu, 20 manatımı ver.

Yədulla:

– Zayom-zad istəmirəm, pulum da yoxdur, – deyib getmək istədikdə Habil onun qolundan tutub: –

– Yaxşı, pulun olanda borcunu qaytararsan, – dedi, – ancaq zayomu indi götür.

Habil:

– İstəmirəm, nəyimə gərəkdir o zayom, – deyə hirsələ onun əlini geri itələdi.

Yədulla mehribanlıqla:

– Qardaş zayomunu götür, bəxtin gətirib, 25 min manat udmusan, – dedi.

Yədulla bu sözləri eşidən kimi tez dartıb zayomu Habilin əlindən aldı və heç “sağ ol” demədən qaçıb getdi.

Tələbə yoldaşları Habili dövrəyə alıb alqışladılar. Xoş sözlər söylədilər, “afərin sənə böyük ürəyin varmış” dedilər.

Yədulla udduğu pulu aldı, Habilə nəinki bir şey bağışlamadı, hətta quru “sağ ol” da demədi. Əksinə onu görəndə qaş-qabağını tökər, sifətinə narazılıq ifadəsi verərdi. Əlbəttə, onun bu hərəkəti bizə pis təsir etmişdi. Hətta yoldaşlarımızdan biri özünü saxlaya bilməyib demişdi:

– Çox qanacaqsız... adamdır, gərək o, ən azı Habilə bir kostyum bağışlayaydı.

Nə isə. Təbii ki, biz təqaüdümüzü daha Yədullaya verəsi olmadıq. O gündən İsgəndər Hümətov (1927-1996, şair İsgəndər Coşğun) ondan kənar gəzməyə başladı.

Yədulla nişanlanıb toy günü təyin etdi. Əvvəllər: “uşaqlar biz bir canıq, mənim nişanımda da, toy məclisimdə də siz yuxarı başda oturacaqsınız” deyən Yədulla bizi nişana çağırmadı; toya da ağızucu dəvət etdi. “İstəyirsiniz gəlin də” dedi. Hərəmiz təqaüdümüzə yaxşı bir hədiyyə alıb onu təbrikə getdik. Nə gözlərimizə inandıq, nə qulaqlarımıza. Yədullanın əmisi də varmış, dayısı da, bibisi də varmış, xalası da. Bəli, bizi aşağı tərəfdə oturdular, Yədulla heç gözünün ucu ilə də bizə baxmırdı. Yuxarı tərəfdə yaxşı yeməklər, araq, konyak, şampan, bizim stolda isə yalnız ağ süfrə çaxırı var idi. Biz pərt olmuşduq, özümüzü təhqir olunmuş hesab edirdik. Gəldiyimizə peşman olmuşduq. Bu vəziyyətə çox dözə bilmədik. Yoldaşlarımızdan biri – İsgəndər Hümətov:

– Bu nə yaramaz, murdar xislət adammış, – deyər hirsindən dodaqlarını çeynəyirdi. Birdən o bizə müraciətlə: – durun, – dedi, – hərə də öz gətirdiyi hədiyyəni götürsün gedək. Hər kəs gətirdiyi hədiyyəni götürməsə... mən bunun hayıfını onda qoysam heç atamın oğlu deyiləm. Təklifi hamı bəyəndi. Hədiyyələrimizi də götürüb oradan uzaqlaşdıq.

Üç gündən sonra Yədulla dərəcə gəldi. Heç kim onunla danışmırdı; əslində o da buna heç əhəmiyyət vermirdi. İsgəndər lap coşub-qaynayırdı. Ona sataşmağa, vurmağa məqam gəzirdi. Axır ki, fikirləşib tapdı. Onu görəni kimi sağ əlinin baş barmağını digər iki barmağının arasına salıb çənəsinin altına tutur, Göyüşov familiyasını Gü-gü-şov kimi tələffüz edərək ələ salırdı. Bu hadisə bir neçə dəfə təkrar olundu. Yədulla özündən çıxıb, İskəndərin üstünə cumdu. İskəndər də elə bunu istəyirdi, başladı onu yumruqlamağa. Səs-küy salıb İnstitutun direktoru Musayev Musa onları kabinetinə apardı. Göyüşov başladı şikayətə. İskəndər isə əlini sinəsinə qoyub, başını çiyinə əyib dayandı. Direktor əvvəl başladı İskəndəri danlamağa:

– Utanmırsan, ayıb deyil. Yaşca özündən böyük adama əl qaldırırsan?

İskəndər çəkinə-çəkinə, guya utanırmış kimi:

– Müəllim, axı mən neyləyim, məni valideynlərim belə tərbiyə ediblər də, onlar mənə dönə-dönə tapşırıblar ki, yaşlı, özündən böyüyə hörmətlə yanaş, fəmiliasını de. Mən də bunun fəmiliasını demişəm.

Direktor təəccüblə Yədullaya baxıb:

– Sənin fəmiliyin nədir? – deyə soruşdu. Ondan Köyişov sözünü eşitcək duruxdu. – Bəs bu sənə nə deyirdi, – deyə əlavə soruşdu.

Yədulla şəstlə:

– Köyüşov, – deyir – dedi.

Dirkatoru elə bil arı sancdı, yerindən sıcrayıb Yədullaya lap yaxınlaşdı. Əlini onun başına vurub:

– Boşdu başın, içində ağıl adına bir şey yoxdu. Uşaq, uşaqlığı ilə sənə hörmətlə yanaşır, fəmilianla çağırır, sən isə dava salırsan, hələ bir utanmırsan şikayət də edirsən, rədd ol buradan.

Çölə çıxdıq. Direktorun otağının qapısı örtülən kimi, İskəndər Yədullaya yaxınlaşıb yenə eyni tərzdə Gü-kü-şov deyə üstünə atıldı.

Uşaqların qəh-qəhəsi dəhlizi bürüdü. Yədulla bir söz deyə bil-məyib, dodaqlarını çeynəyə-çeynəyə uzaqlaşdı. İskəndər dərinədən nəfəs alıb, onun ardınca:

– Adamdan belə intiqam alarlar, – dedi.

Tələbələrdən kim isə:

– İskəndər səhvən var adam yox... – deyə İskəndərin sözünə düzəliş verdi.

Kursumuzun bütün tələbələri İskəndərə tərəfdar idilər. Çünki Yədulla öz naqis xisləti, hərəkəti ilə hamımızın nifrətini qazanmışdı.

* * *

İstitutda oxuduğumuz illərdə aktyorluq və rejissorluq fakultələrinin yuxarı kurs tələbələri imtahan tamaşaları ilə çıxış edirdilər. İmtahan tamaşaları Bakıdakı dövlət teatrlarının binalarında göstərilirdi. Tamaşaya iki-üç gün qalmış biletlər tələbələr arasında bölünərdi ki, onların istədikləri adamları dəvət etsinlər. Bu hadisə bizi hədsiz

dərəcədə sevindirər, qohum-qonşuya, tanışlara bilet verib teatra dəvət edəndə qürur hissi keçirirdik. Növbəti tamaşa rejissorluq fakültəsinin dördüncü kurs tələbələrinin hazırladıqları “Mehmanxana sahibəsi” idi. (Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, həmin tamaşada çıxış edən gənclər Rauf Kazımovski, İsmət Səfərəlibəyov, Ulduz Rəfili, Güləhmədova-Martınova, Rüstəmbəyov və b. həqiqətən gözəl rejissorlar oldular.)

Sabah tamaşa oynanılmalı idi. Mən üç-dörd nəfərə bilet söz vermişdim. Ancaq biletləri gətirib hələ bizə verməmişdilər. Mən bərk narahatlıq keçirirdim. Tamaşa günü tezdən instituta gəldim. Rauf Kazımovskiyə yaxınlaşıb çəkinə-çəkinə soruşdum ki, bəs biletlər hacan olacaq?

Rauf əvvəl çiyini çəkib, dodağını büzdü. Sonra nə fikirləşdisə:

– Bilet institutun direktorunda, götürüb aparıb evinə, yəqin yadımdan çıxıb, – dedi. Sonra müəmmalı şəkildə: – Əh, onun nə vecinədir ey sən kimə bilet söz vermişən?!

Elə bil bütün bədənimi elektrik cərəyanı bürüdü. Söz verdiyim adamların yanında yalançı çıxacağımı, biyabır olacağımı düşünəndə halım lap pisləşdi. Heç nəyin əhəmiyyətinə varmadan telefon dəstəyini götürüb direktorun evinə zəng etdim; salamsız, kalamsız:

– Yoldaş direktor, biletləri aparmısınız evə, bəs indi necə olsun, axşam tamaşadır axı? – dedim.

Direktor:

– Kimdir danışan? – deyə hirsli soruşdu.

– İncilabdır, – dedim və tez də telefon dəstəyini yerinə qoydum. Peşimançılıq məni götürdü, xəcalətimdən özümü itirdim. Heç yarım saat keçməmiş gəldilər ki, direktor səni çağırır, getdim.

Direktor:

– Bilet üçün evimə zəng edən sən idin? – soruşdu. “Bəli” dedim. “Bəli” sözüm direktoru lap hövsələdən çıxartdı.

– Yalan deyirsən. Bu sənin işin deyil, bunu ya Rauf Kazımovski edib, ya da İsmət Səfərəlibəyov.

Mən nə qədər and-aman elədim ki, mən özüm zəng etmişəm, direktor inanmadı ki, inanmadı.

Qərribə burasıdır ki, biz institutu qurtarandan bir neçə il sonra da institutun direktoru Musa Musayevi inandıra bilmədim ki, zəng edən mən idim.

Kursumuzda Pünhan adlı bir tələbə var idi. O, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının aktyoru, əməkdar artist Şirzad Hüseynovun (1906-1971) oğlu idi. Çox pis oxuyurdu. Vaxtlı-vaxtında dərslər gəlmirdi. Gəl ki, imtahanlar zamanı bütün imtahanlardan beş alardı. Bu hamımızı təəccübləndirirdi. Fikirləşirdik ki, yaqın atasına hörmət əlaməti olaraq ona əla qiymət yazırlar. Ona görə də əhəmiyyətinə varmırıq. Məndə nə isə bir şübhə var idi. İmtahanlar ərəfəsində bir gün ona yaxınlaşıb yarıciddi, yarızarafat ona dedim:

– Ay dost, nə olar beşləri necə aldığımı bizə də öyrət də.

Pünhan diqqətlə üzümə baxıb:

– Siz elə bilərsiniz ki, atama görə mənə beş verirlər. Qətiyyənlən. Yox, atam elə bilir ki, mən yaxşı oxuyuram. Ona görə də mən hər beş alanda, sevinir, tərifi ləyir, hədiyyə alır. Ancaq görürəm yaxşı oğlansan, sənə öyrə dərəm.

İndi gör fəlsə fədən beşini necə alacağam. Hərəkətlərimə diqqət yetir.

Fəlsə fə müəllimi Həşimov fəmilialı yaşlı, eynəkli bir kişi idi. Pünhan ona yaxınlaşıb:

– Müəllim qulluğunuzda durum, – dedi.

Müəllim eynəyinin üstündən ona nəzər salıb:

– Çox sağ ol, ay bala – dedi.

Pünhan sakit, fağır bir görkəm alıb:

– Müəllim, mənə bir iş tapşırın da.

Müəllim:

– Ay oğul, tapşırıq budur ki, get dərslərini oxu.

Bir neçə gün Pünhan yazıq müəllimi dəng elədi.

Nəhayət, bir gün müəllim onu yanına çağırıb, 10 qəpiklik uzadıb dedi:

– Ay oğul, gələndə yadımdan çıxdı, get yaxındakı köşkdən mənə bir “Kommunist” qəzeti al, – dedi

Pünhan qaş-qabağın tökdü, üz-gözünü qırışdırdı. Əzilə-əzilə:

– Müəllim mən gedə bilmə rəm.

– Niyə, a bala? – deyə müəllim sual etdi.

Pünhan:

– Müəllim, mən sənin nökrin deyiləm ki, – deyə həyasızcasına dilləndi.

Müəllimin sifəti allandı, udquna-udquna:

– Yaxşı, a bala, – deyib pərt bir halda müəllimlər otağına getdi.

Pünhan gözlərini qıyıb, əlini-əlinə sürtə-sürtə bic-bic gülümsünərək “5-im hazır”dedi. Mənim: “sən yaxşı etmədin” sözümlə Pünhan: “İmtahanda görərsən” cavabını verdi.

Fəlsəfədən imtahan başlandı. Yoldaşlarımızdan kimisi 4, kimisi 5 alıb çıxırdılar. İmtahan obyektiv şəkildə keçirdi. Mən bilet çəkib fikirləşmək üçün oturdum. Məndən qabaq bilet çəkib oturmuş Pünhan qalxıb müəllimə yaxınlaşdı. Bileti stolun üstünə qoyub:

– Müəllim, onsuz da, necə danışısam da siz mənə beş yazmayacaqsınız

Müəllim:

– Niyə, a bala?

Pünhan:

– Çünki, Siz məni qəzet almağa göndərmək istəyəndə, mən getmədim.

Stalin dövrü idi; adi bir söz üstə, insanları həbs edib, sürgünə göndərirdilər. Vicdanını itirmiş namussuz, şərəfsiz, naqisxislət adamcıqlar gözəl ziyalılarımızı böhtan toruna salırdılar.

Müəllimin rəngi ağardı. Az qala müvazinətini itirib yıxılacaqdı ki, mizdən yapışdı, əvvəl nə edəcəyini bilmədi. Otaqda Pünhandan başqa iki nəfər qalmışdıq. Müəllim yazıq-yazıq bizə baxdı. Sanki baxışları ilə yalvarırdı ki, bu əhvalatı heç kimə deməyək. Astaca əlləri əsə-əsə Pünhanın zaçot kitabçasını götürüb 5 yazdı və yenə stolun üstünə qoydu.

Mən dəhşət içərisində idim. Müəllimin yazıq görkəmi, pəjmürdə halı məni sarsıtmışdı. Qəlbimdə Pünhana dərin bir nifrət oyanmışdı. İnstitutdan qovulmaq qorxusu olmasaydı onun dərslərini verərdim.

Pünhan yaxşı bir iş görmüş, tutduğu işdən razı adam kimi gülümsədi, mənə göz vurub otaqdan çıxdı. Elə bil bütün dünya başıma fırlandı. Yer ayağımın altından qaçdı.

Müəllimin halı özündə deyildi. Gözlərini bir nöqtəyə zilləyib qalmışdı. Elə bil ki, dünyadan təcrid olunmuşdu, nə edəcəyini bilmirdi. Bu sarsıdıcı sükut xeyli çəkdi. Sonra o əlləri ilə başını tutub silkələdi:

– Zaçot kitabçanızı verin, – dedi. Verdik. O, hər ikimizə 5 yazıb yola saldı. Hiss etdim ki, o, oturduğu yerdən dura bilmir.

Otaqdan çıxında Pünhan:

– Hə, necə gördün lələşini – deyib əlimdən zaçot kitabçasını alıb baxdı: – mənim sayəmdə sən də 5 aldın ki, deyə hayasızcasına hırıldadı.

Ona nifrətlə baxıb: bircə kəlmə: “Əclaf “ deyib uzaqlaşdım.

Bir neçə gündən sonra eşitdim ki, müəllim ağır xəstədir. Demə bir ay əvvəl, nazirlikdə şöbə müdiri işləyən bir erməni tərəfəindən böhtana salınan professor həbs olunmaq qorxusu qarşısında qalbmış, birtəhər qurtara bilib. İndi də belə.

Doğrusu dözə bilmədim, hadisəni olduğu kimi kurs yoldaşlarıma danışdım. Biz institutu qurtarana kimi Pünhanla heç kim danışmadı. Salam verib, salam almadı. Onu beləcə gözdən saldılar, lənətlədilər. Nadürüst, nakişi adlandırdılar.

VERİN DADINA BAXIM

May ayının axırları idi. Tələbə yoldaşlarımızın birinin atası rayondan bir iri vedrə qara may gilası gətirmişdi. Gilası mizin üstünə döküb yeməyə başlamaq istərkən yadımıza düşdü ki, Əli Kərim (1931-1969) görüşə gedib, gec gələcək. Odur ki, əvvəlcə bir boşqab doldurub onun üçün ayırub kənara qoyduq və başladığımız iştahla yeməyə. Bir neçə dəqiqə içərisində gilas qurtardı. Bayaqdan gilaları iki-iki yeyən Qeybullu Rəsulov yan-yörəsinə baxıb:

– Siz Allah o gilasdan bircə dənəsini verin dadına baxım, – deyib yazıq görkəm aldı.

İskəndərin:

– Ay Qeybullu, hamıdan çox sən yedin ki, az qala üç-üç ötürürdün – sözlərinə Qeybullu:

– Düzdür, – dedi. Hamıdan çox yemişəm, amma dadına baxmamışam.

* * *

1948-ci ildə keçmiş SSRİ-də çörəyin kartoçka ilə verilməsi ləğv edilmişdi. Ancaq çörək almaq üçün xeyli vaxt növbəyə durmaq lazım gəlirdi. Hər gün bir otaqda olanlardan birimiz növbə ilə dərsi buraxmaq hesabına çörək növbəsinə durardıq. Növbə Əli Kərimova çatdı. Dərstdən qayıtdıq Əli yox idi. Axşam saat altı oldu, Əli gəlib çıxmadı. Narahat olub onu soraqlaşmağa başladıq. Rejissorluq fakültəsinin tələbəsi Rauf Kazımovski:

– Heç narahat olmayın, – dedi, – bu saat Əli öz cananları ilə Sabir kitabxanasında əyləşib. Sabir adına kitabxanaya getdik. Əli böyük rus şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin (1799-1837) şeirlərini oxuyurdu. Bizi görcək:

– Nə edim, – dedi, – dayandım, növbəm çatacatda çörək qurtardı. Fikirləşdim ki, eyib etməz. Bu günü şeirlə qidalanaram. Sonra mənim qolumdan tutub: – sizə də bunu məsləhət görürəm, – dedi.

O gündən Əlini çörək növbəsinə gedənlərin siyahısından pozduq. Ancaq Əlinin dediyi kimi, “şeirlə qidalandığımız” kitab oxumaqla acılığımızı unutduğumuz günlər az olmadı.

* * *

1950-ci ilin bahar fəslə idi. Bütün institutlarda olduğu kimi, cəmi beş yaşı olan Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutunda da tələbələr qarşından gələn yay imtahan sessiyasının qayğısı ilə yaşayırdılar. Ancaq bir iş vardı ki, başqa institutlardan fərqi teatr institutunun spesifik xüsusiyyətinə uyğun olaraq, aktyorluq və rejissorluq fakültələrinin tələbələri həm tək, həm də kollektiv etüdlər göstərməli idilər. Tək etüdü düşünüb tapmaq, hazırlayıb göstərmək öz yerində, kütləvi, daha dəqiq desəm, hər hansı bir kursun bütün tələbələrinin birgə hazırladıkları kompozisiyalı etüd istedad, ciddi axtarışlar, yaradıcılıq söylərini bir məqsəd ətrafında birləşdirmək bacarığı tələb edirdi.

Teatr institutunun, Həzi Aslanov ilə Hüsi Hacıyev küçəsinin kəşşidiyi tində, bir mərtəbəli binada yerləşən, çiyindən aşağı pəncərələri

küçəyə baxan yataqxanası, iki kiçik və 10-12 çarpayılıq böyük bir otaqdan ibarət idi. İnstitutun teatrşunaslıq fakültəsinin tələbəsi kimi mən də həmin yataqxanada yaşayırdım. Gündüz saat 3 radələrində dərstdən çıxıb gəlirdim; yataqxanaya yaxınlaşanda onun pəncərələri qarşısında çoxlu adam toplaşdığını və oradakı qadınların dil deyib ağladıqlarını gördüm. Adamların arasından birtəhər keçib tələsik otağa girdim; gördüklərim məni sarsıtdı, ağlamaqdan özümü zorla saxladım. Üstünə mərəfə salınmış bir nəfərin üstündə rejissorluq və aktyorluq fakültəsinin tələbələri Məbud İsmayılzadə, Hüseyn Əhmədov, Osman Həqqi, Məmməd Xəlilqov, Rauf Kazımovski, İsmət Səfərəlibəyov və başqaları gah dəsmalla gözlərinin yaşını silir, gah da necə hərəkət etmək, mərhumun valideynlərinə hansı yolla xəbər çatdırmaq barədə məşvərət edir, gah da mərhum haqqında bir-birinə xoş sözlər deyib təskinlik verirdilər. Küçədə, pəncərə qarşısında toplaşan qadınlar isə: “Anan ölsün, can bala”, “Yazıq cavan”, “Ana yazıq da fikirləşir ki, oğlum oxuyub qayıdacaq”, “Bədbəxt ana bu dərdə necə dözəcək”, “Yazıq ana bilsəydi heç onu gözündən qoymazdı”, “Axı hardan biləydi ki” və s. belə sözlər söyləyir, dil deyib ağlaşırdılar. Birdən qadınlar arasında cavan bir qadın “Yetim seğah”ı üstündə yanıqlı, olduqca təsirli bir səslə:

Mən aşiq oda düşdü,
Ölənələr yada düşdü,
Ümidimdən bir yarpaq qalmışdı,
O da düşdü.

– bayatı deməyə başladı.

Osman Həqqi məni görcək:

– Dərs qurtardımı, barı yoldaşlar başqa yerə getməyib, tez yataqxanaya gələydilər. Bizə böyük bir dərd üz verib, – dedi və əlini qoynuna qoyub, sakit dayandı. Bütün bədənim üşüyən kimi oldu, içimdə bir soyuq sızıltı duydum. Bununla belə mərhumun kim olması sualı beynimdə bərqərar oldu. Yaxınlaşıb mərəfənin yuxarı tərəfini qaldırıb üzünə baxdım; rejissorluq fakültəsinin tələbəsi Əbülfəz Hə-

sənov idi. Mərəfəni üzünə örtüb kənara çəkildim, acı bir qəhər boğazımı qovuşdurdu.

Rauf Kazımovski mənə təskinlik verirmiş kimi:

– Özünü ələ al, – dedi, sonra Məbuda tərəf dönüb: – bəlkə rayona bu zəng etsin? – deyə soruşdu.

Məbud çiyinini çəkdi, ani sükutdan sonra:

– Yox, o bacarmaz, biz özümüz xəbər etsək yaxşıdır.

Yarım saatdan artıq idi ki, bu mərasim davam edirdi. Birdən İsmət Səfərəlibəyov saatına baxıb:

– Paho, saat dördə qalır ki, – deyə ətrafına göz gəzdirdi.

Elə bil “mərhum” bu sözə bənd imiş “Fətihə” deyib ayağa qalxdı. Küçədə pəncərə qarşısındakı qadınlar donub yerlərində qaldılar. Deyinə-deyinə dağılışmağa başladılar.

Rauf Kazımovski üzünü yoldaşlarına tutub:

– Əgər bu etüdə görə bizə Rza müəllim (Rza Təhmasib) hərəmişə bir beş verməsə, heç nə, – deyib stəkandakı suyu içməyə başladı.

AYƏ, QOYMAZSINIZMI DOLANSIN

1950-ci il yazın axır ayı idi. Tədris müəssisələrində sesiya imtahanlarına hazırlıq gedirdi. Biz də – Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti) teatrşünaslıq fakültəsinin birinci kurs tələbələri də imtahana ciddi hazırlaşırıq. Bir gün yorğun vaxtımda kurs yoldaşım Aydın Qarabağlı (1929-1980) dedi ki, gəlsənə bir nərd oynayaq, yorğunluğumuz çıxsın. Etiraz etmədim. Böyük şairlərimiz Rəsul Rza (1910-1981) ilə Nigar Rəfibəylinin (1913-1981) yaşadığı evlə – kitab passajı adlanan yerlə üzbəüz olan birmərtəbəli boz binada yerləşən institutumuzun zirzəmisindəki otağa endik. Bu otaqda qara rəngli bir “Belorus” pianinosu var idi; musiqi dərsləri burada keçirilirdi. Nərdi götürdük; oynamağa başlamamış Aydın:

– Gəl pivədən oynayaq, – dedi. Razılaşdım. Aydın yaxşı diktor olduğu kimi yaxşı da nərd oynayan idi. Heç yarım saat keçməmiş o,

3:1 hesabı ilə qalib gəldi. Nərdi örtüb: – Hə, indi gedək pivəmizi içməyə, – dedi. Qalxıb küçəyə çıxdıq. Tarqovıya adlanan küçə (keçmiş Qubernskaya indiki Nizami küçəsi) ilə 20-25 addım getmişdik ki, tanınmış aktyor İsmayıl Dağıstanlı (1907-1980) qarşımıza çıxdı. Bizi pafosla, məşrut hərəkətlərlə qarşıladı. Aydınla köhnə tanışlar kimi görüşdü. Aydın Qaradağlı da, bizimlə bir kursda oxuyan Sabutay Quliyev də keçmiş Poluxin (indiki Murtuza Muxtarov küçəsi) küçəsində yerləşən Azərbaycan Radio Verilişləri İdarəsində diktör işləyirdilər. Oraya gedib-gələnlər ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət adamları onları tanıyırdılar. Aralarında ünsiyyət var idi. Aydın:

– Kurs yoldaşımıdır, istedadlı, səmimi oğlandır, – deyib məni İsmayıl Dağıstanlıya təqdim etdi. Mən İsmayıl Dağıstanlıni səhnədə görkəmli dramaturqumuz İlyas Əfəndiyevin “İşıqlı yollar” pyesinin tamaşasında Elmar, “Bahar suları” pyesinin tamaşasında Uğur rollarında görmüşdüm. Həyatda isə birinci dəfə idi ki, belə yaxından görüşürdüm. Təbii ki, bu tanışlıqdan varlığında bir sevinc hissi duydum.

İsmayıl Dağıstanlı bizim haraya getdiyimizi bilcək:

– Mən də sizinlə gedirəm, – dedi.

Onun bu sözü mənə daha xoş təsir bağışladı. “Araz” kinoteatrının sağ tərəfindəki Mərkəzi Əmanət Kassasının yanındakı pivə köşkünə girhagirdə ustad şairimiz Səməd Vurğunla (1906-1956) rastlaşdıq. Böyük şair İsmayıl Dağıstanlı, Aydın Qaradağlı ilə mehriban görüşdü. Heç bir şey soruşmadan, təqdimat gözləmədən mənə də əl uzatdı. İlahı bu nə gözəl xoşbəxtlik idi mənim üçün. Elə bil dünya mənim idi.

Səməd Vurğun niyyətimizdən xəbər tutduqda:

– Ayə, nə yaxşı oldu, mən də susamışam, – dedi.

Biz pivə dükanına girdik. Mənim sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Quruyub yerimdə qalmışdım. Gözlərimi böyük Səməd Vurğundan çəkə bilmirdim. Elə bilirdim yuxu görürəm. Görüşün həqiqət olduğuna inana bilmirdim. “Vaqif”, “Xanlar”, “Fərhad və Şirin”, “İnsan” kimi dram əsərlərinin, “26-lar”, “Bakının işıqları”, “Komsomol poeması” kimi neçə-neçə ürəyə yatan, əzbərdən söylədiyimiz fəlsəfi şerilərin müəllifi ilə üz-üzə, göz-gözə bu qədər yaxın durdu-

ğumu təsəvvür edə bilmirəm. Hər şey mənə xoş bir yuxu kimi görünürdü. Aydın mənim vəziyyətimi başa düşdüyündən tez irəli keçib dörd parç pivə gətirdi. Səməd Vurğun birinci olaraq parç pivi götürüb dodaqlarına apardı. İsmayıl Dağıstanlı da, Aydın da pivə parçlarını qaldırdılar. Mən isə cəsarət etmirdim. Elə bu vaxt İsmayıl Dağıstanlı üzünü şairə tutub:

– Ay Səməd qağa, axı Ədillə (o vaxt Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının direktoru və baş rejissoru olan Ədil Rza oğlu İsgəndərovu 1910-1978 nəzərdə tuturdu) bacarmaq olmur.

Cəmi iki-üç qurtum pivə içdik. Səməd Vurğun pivə parçını cəld masanın üstünə qoydu. Naxoş bir duyğu keçirdiyi sifətinin cizgilərində aydın sezildi.

– Ayə qoymazsınız mı dolansın, – deyib pivə köşkündən çıxdı.

Mən varlığında bir ağrı hiss etdim. Elə bil ki, bütün bədənimə məngənəyə salıb sıxırdılar. Ürəyimdə İsmayıl Dağıstanlı qınamağa başladım; sanki o, gözümdə kiçildi. Aydın da pərtliyini gizlədə bilmədi. Axı, İsmayıl Dağıstanlı o sözü deməseydi Səməd Vurğun pivəni axıra qədər içəcəkdi, söhbət edəcəkdi. Və bu vaxt ərzində mən onu yaxından eşidib duyacaqdım. Təəssüf. Yüz təəssüf.

Mən həmin məqamda və sonralar da müxtəlif məkanlarda, müxtəlif şəraitlərdə Səməd Vurğunla görüşlər zamanı bütün aydınlığı ilə gördüm, duydum və hiss etdim ki, bu dahi, ustad şair, necə gözəl insani keyfiyyətlərə malikdir. O, hər cür xırda hisslərdən uzaq, boş, mənasız söz-söhbəti, qiybəti xoşlamayan, səmimi, ürəyi açıq, hatəm xislətli, bir insandır. Tanrı onu hər cəhətdən gözəl yaratmışdır. Böyük istedad sahibi olmaqla yanaşı həm də böyük şəxsiyyət idi. O, heç zaman unudulası deyil. Allah ona rəhmət eləsin.

* * *

1949-cu ilin sonları, 1950-ci ilin əvvəllərindən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında hər həftənin V günü “Gənclər günü” keçirilirdi. Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm (1906-1989), Süley-

man Rəhimov (1900-1983), Mehdi Hüseyn (1909-1965), Məmməd Rahim (1907-1977) və digər tanınmış şair və yazıçıların iştirakı ilə keçirilən bu məclislərdə gənc yazarlardan kimisi şeir, kimisi hekayə, kimisi məqalə oxuyardı; müzakirə olunardı. Bəyənilən yazılar mətbuatda dərc olunardı.

“Gənclər günü”nin birində Şükür adlı bir gənc hekayə oxudu. Səməd Vurğun:

– Çox dəyərli bir mövzuya toxunmusan, yaxşı da yazmışan. Ancaq söz kasadlığı hiss olunur. Dilimizi yaxşı öyrənin, söz üçün, necə deyirlər, cibə girməyin, – dedi.

Gödək boylu, dolu bədənli bir gənc olan Şükür (1930-2001) bu sözləri eşidən kimi qaş-qaбаğını töküb incik halda:

– Səməd müəllim, mən Azərbaycan dilini yaxşı bilirəm, – dedi.

“Kazbek” papirosunu bir-birinə calayan, yarıya qədər çəkib qaqlanmış kül qabına basan və tez də yenisini yandıran Səməd Vurğun sağında və solunda oturan şair və yazıçılara sualedici nəzər yetirib:

– Mən necə şairəm? – deyə qəribə bir tərzdə sual etdi.

Oturanlar gülümsünərək:

– Gözəl şairimiz, buna nə söz ola bilər? – deyə yerbəyerdən cavab verdilər.

Səməd Vurğun gülümsündü və üzünü hekayə müəllifinə tutub:

– Eşitdinmi? Bununla belə əgər mən Azərbaycan dilini 50 faiz bilsəm özümü çox xoşbəxt hesab edərdəm. Azərbaycan dili gözəl olduğu kimi həm də zəngin bir dildir. Bunu unutmayın.

Gənc yazıçı başını aşağı salıb susdu. Dedi sözlərdən utandığı, peşmançılıq keçirdiyi pörtmüş yanaqlarından hiss olunurdu.

* * *

Yenə “Gənclər günü”nin birində bir gənc hekayə oxudu. Hiss olunurdu ki, hekayə Səməd Vurğunu qismən də olsa razı salmışdı. Mehdi Hüseyn üzünü gənc müəllifə tutub:

– Ekssentrik priyoma uymusan, – dedi.

Səməd Vurğun nəzərlərini Mehdi Hüseynə dikdi, zarafat tərzi ilə:
– Ayə, o nə olan şeydi, heç mən özüm də onu bilmirəm axı, – dedi və gülümsündü. Sonra üzünü gənclərə tutub: – bilin və yadınızda saxlayın ki, gərək ana dilini mükəmməl biləsən, həyatı dərindən öyrənəsən, özünüz də, əsərlərinizin qəhrəmanları da, onların hissləri də səmimi, təbii və doğrüçü olsun, dolğun, canlı və mükəmməl xarakterlər, təbii və inandırıcı hadisələr yaradın, sözcülüyə uymayın. Ürək-siz və saxta hisslərlə yazılmış əsər oxucu rəğbəti qazana bilməz. Boş və mənasız bəzək-düzəkdən qaçın. Romantik hisslərdən qorxmayın. İnsan romantikasız yaşaya bilməz. Gözəlliyə münasibətdən doğan ən müqəddəs hisslər insan qəlbində yaşayır. Çoxlu oxuyun, öyrənin, düşünməyi, fikirləşməyi bacarın.

Deyirlər ki, “Gənclər günü” başa çatdıqdan sonra Səməd Vurğun Mehdi Hüseynin yadına salıb ki, Sovet hakimiyyətinin ilk illərində keçirilən ədəbi məclislərin birində çıxış edən bəzi yazıçı və tənqidçilər deyiblər ki, Marksizm-Leninizm elmini dərindən bilməyən yazıçı yaxşı əsər yaza bilməz. Bu boş, mənasız sözlərdən əsəbləşin tanınmış ictimai və dövlət xadimi dramaturq, ədəbi və teatr tənqidçisi Anatoli Vasilyeviç Lunaçarski (1875-1933) deyib ki, yəqin ki, qırxayaq görmüsünüz. Bu həşəran çox sərbəst və qaydasında yeriyir. İndi siz həmin həşəratın qarşısını kəsib soruşun ki, sən yeriyəndə birinci hansı ayağını atırsan, sonra hansını? Qırxayaq başlayacaq bu haqda fikirləşməyə, öz yerişini də çaşacaq.

Müxtəlif “izm”lərlə gənc istedadları çaşdırmaq olmaz. ən gözəl, ən dəyərli “izm” həyat həqiqətlərinə sadıqlıqdır.

* * *

Bakıda Azərbaycan dramaturgiyasına, onun müasir mərhələdəki vəziyyətinə həsr olunmuş konfrans keçirilirdi. Məruzəçi orta səviyyəli pyeslər müəllifi olan bir şəxs idi. Həmin dramaturqu nə əsərin tərbiyəvi əhəmiyyəti, nə bədii-estetik dəyərləri maraqlandırmırdı; onu ancaq pul düşündürürdü. Hətta o, bir dəfə bu sətirlərim müəlli-

finə dedi ki, qardaş, bax bu pyesi neçəyə qiymət edirlərsə, mən razı. Pulumu versinlər. İstəyirlər lap cırıb atsinlər. İş burasındaydı ki, həmin dramaturqun bir neçə pyesi xalq teatrlarında tamaşaya qoyulmuşdu. Hətta 1951-ci ildə onun qoyunçuluqdan bəhs edən pyesi Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında da oynanılmışdı. Sovet ideologiyasının, qırmızı təbliğatın tüğyan etdiyi vaxt idi. Şəxsiyyətə pərəstis davam edirdi. O zaman, Səməd Vurğun həmin dramaturqa rişğənd ilə demişdi:

– Ayə, vallah, böyük adamsan, sən ki qoyunçuluqdan belə bir əsər yazmısan, lap dahisən.

Bəli, şair Süleyman Rüstəm bir hekayəsinin başlığına çıxartdığı bu dramaturq “Səftərəmioğlu” kürsiyə sinə gərib, ağzı köpüklənə-köpüklənə boş, mənasız, çeynənmiş söz yığımını dinləyicilərin üstünə səpələməyə başladı.

Zalda oturanlar diqqətlərini Səməd Vurğundan yayındırmırdılar. Onun şəxsiyyətinə, sənətinə hörmət və ehtiram əlaməti olaraq, hərəkətlərini təkrar edirdilər. Səməd Vurğun gülür, onlar da gülürdülər. Səməd Vurğun həyəcanlanır, onlar da həyəcanlanır, onlar da bikef olurdular. Bir də gördülər ki, Səməd Vurğun gözlərini məruzəçinin ağzına dikib, elə zənn etdilər ki, məruzədə nəsə Səməd Vurğunu maraqlandırıb, onlar da diqqətlə qulaq asmağa başladılar. Birdən Səməd Vurğun məruzəçiyə: “araxcısanmı, ə?” sualını verdi. məruzəçinin: “anlamadım, hörmətli Səməd Vurğun?” sualına Səməd Vurğun: “oruşuram ki, araxcısanmı?” sualını bir də təkrar etdi. Məruzəçi fərağat komandası alıbmiş kimi, düz dayanıb: “yənə başa düşmədim, möhtərəm Səməd Vurğun” deyib fağır görkəm aldı. Səməd Vurğun “deyirəm ki, araq içənsənmi?” sualını verdi. məruzəçi özünü utanan, çəkinən kimi göstərib: “xeyir, hörmətli Səməd Vurğun” cavabını verdi. şair onu qərribə bir tərzdə süzüb: “ə, bəs dişlərin niyə belə sarıdır, hə?” deyər təhdidedici nəzərlərlə onu süzdü. Demə bayaqdan bəri daxili narahatlıq keçirən şair, əlacsız qalıb diqqətini bu savadsız, fəqət özündən müştəbeh dramaturq “Səftərəmioğlu” nun danışığı kimi eybəcər, çirkli olan dişlərinə yönəldibmiş.

Sözləşdikləri kimi, bir gün səməd Vurğun Suleyman Rüstəmin bağına gedirmiş. Kəndə qədər birtəhər gedir, oradan da təsadüfən rastına düşən bir tək atlı arabaya minir. Qaradınməz, yerə baxan, orta yaşlı, üzünü tük basmış arabaçı, bir qədər getdikdən sonra üzünü qonağa tutub kəkildəyə-kəkildəyə deyir:

– Qardaşoğlu indi mən bu tindən sağa dönəcəyəm, sən isə düz getməlisən. Bir qədər irəlidə rastına gələn kimdən soruşsan Suleyman Rüstəmin bağını sənə göstərərlər.

Səməd Vurğun bir qədər getmiş görür ki, 11-12 yaşlarında oğlan uşuqları xar tut yeyirlər. Bir oğlan uşağı ağacda, qalanları yerdə, ağacdakı oğlan ayaqları ilə budaqları əyir, yerdəkilər də tutdan dərib iştahla yeyirlər. Səməd Vurğun da tut yemək həvəsinə düşür. bunu hiss edən yerdəki oğlanlardan biri ağacdakı oğlana göz vurub deyir ki, budağı əy qonaq tut yemək istəyir. ağacdakı oğlan budağı əyir, Səməd Vurğun ağacın altına gəlir, əyilmiş budaqa əlini uzadan kimi, oğlan ayağını budaqdan çəkir, dəymiş xar tutlar səməd Vurğunun üstünə tökülür.

Şairin əynində Ukraynada istehsal olunmuş tikməli ağ köynək varmış. Təsəvvür etmək çətin deyil ki, ağ köynək ola, qara tut, gör ki, nə hala düşər.

Səməd Vurğun bir qara tuta bulanmış köynəyinə baxır, bir bic-bic gülümsəyən uşaqlara nəzər salır. Fikirləşir ki, görünür bu oğlanlar məni tanımayıblar. Qoy özümü nişan verim, onda bu uşaqlar həm utanarlar, həm də mənə hörmət edərlər. Daha keçib, köynəyim zay olsa da, heç olmasa hələm-hələm ələ düşməyən bu xar tutdan doyunca yeyərəm. Bu niyyətlə üzünü oğlanlara tutub soruşur ki, ay uşaqlar, heç şair tanıyırsınız mı? Ağacdakı oğlan heç kimə aman vermədən: niyə tanıyırsınız – deyə tez dillənir və başlayır saymağa Məmməd Rahim, Osman Sarıvəlli, Rəsul Rza, Zeynal Xəlil, Əhməd Cəmil, Suleyman Rüstəm – evi də odur ey orada – deyib Suleyman Rüstəmin evini göstərir.

Səməd vurğun görür ki, onun adını çəkmədilər. Soruşur:

– Bəs Səməd Vurğun?

– Hə, o da var. Yadımdan çıxmışdı – deyə ağacdakı oğlan dillənir.
– Bax, o yaddan çıxan Səməd Vurğun mənəm, – deyib şair özünü təqdim edir.

Oğlanlar elə zənn edirlər ki, bu adam onları aldadır. Axı o cür şairin piyada bu çöllərdə nə işi var? Odur ki, məzə ilə:

– Yox əşşi. Get e..... deyib gülüşürlər.

Ağacdakı oğlan, ağacı daha bərk silkələyir. Səməd Vurğun görür ki, iş çətinləşib. Yaxşı ki, Suleyman Rüstəmin bağını artıq tanımışdı. Gəlir şair dostunun yanına, yeyib-içirlər. Söhbət əsnasında Səməd Vurğun əhvalatı olduğu kimi Suleyman Rüstəmə danışır; gülüşürlür.

Aradan xeyli keçir, bir gün səməd Vurğun yazıçılar ittifaqında Suleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Osman Sarıvəlli, Zeynal Xəlil (1914-1973), Əhməd Cəmil (1913-1977) və digər şair və yazıçıların iştirak etdikləri bir məclisdə həmin hadisəni danışır; ancaq sonluğunu belə qurtarır:

– Bir neçə şairin adını çəkib, Səməd Vurğunu unudan uşaqlara Səməd Vurğun: “Ay uşaqlar, bəs Səməd Vurğun?” sualını verir. Güya onlar bir ağızdan: “əşi, o başqa da” cavabını verirlər.

Səməd Vurğun özünəməxsus yumşaq tərzdə gülümsünüb, yumor hissi ilə:

– Görürsünüzmü, uşaqlar da məni sizdən ayırırlar, yüksək tuturlar – deyə məclisdəki şair dostlarına nəzər salır. Baxıb görür ki, Süleyman Rüstəm başını aşağı salıb xıslın-xıslın gülür. Axı o hadisəni olduğu kimi Süleyman Rüstəmə danışmışdı. – Ay səni, – deyib əlini-əlinə vurub qəh-qəhə ilə gülür.

* * *

Güclü istedad sahibi olan, alicənablığı, xeyirxahlığı, müdrikliyi, hatəmxislət olması ilə seçilən böyük şairimiz Səməd Vurğun istedadı da, şöhrəti də yüksək qiymətləndirirdi. Şairin oğlu Vaqif Səmədoğlu (1939) kiçik yaşlarında skripka çalırdı. Səməd Vurğun onun əleyhinə deyildi. Ancaq oğlu üçün narahat idi. İstəyirdi ki, Vaqif yaxşı musi-

qiçi olsun, ortabab yox. Odur ki, söhbətlərinin birində Vaqifdən söhbət düşəndə dedi:

– Ayə, istedad da, şöhrət də yaxşı keyfiyyətdir, qiymətləndirilməlidir. Mən özüm də istedadlı, şöhrətli olmaq tərəfdarıyam. Ancaq həqiqi istedad ola, qondarma yox. Şöhrəti də çox sevirəm, ancaq istedadla zəhmətin bəhrəsi olan köklü, əsaslı şöhrəti, sabun köpüyü kimi şişirdilmiş şöhrəti yox.

* * *

Böyük Səməd Vurğunun “Vaqif”, “Xanlar”, “Fərhad və Şirin” əsərləri yalnız Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında deyil, respublikanın ayrı-ayrı şəhər və rayonlarında fəaliyyət göstərən Dram teatrlarında da, O cümlədən, Cəfər Cabbarlı adına Gəncə Dövlət Dram Teatrında da tamaşaya qoyulmuş, həmin teatrların həyatında böyük və fərəhli hadisəyə çevrilmişdir. Teatrların yaradıcılıq imkanlarını üzə çıxaran bu tamaşalarda görkəmli sənətkarlarımız mükəmməl obrazlar yaratmışdılar. Məsələn, Gəncə Dövlət Dram Teatrında İsmayıl Talıblı (1906-1973) – Vidadi; Əşrəf Yusifzadə (1903-1963) – Ağa Məhəmməd şah Qacar; Məmmədrza Şeyxzamanov (1918-1984), Rəmziyə Veysəlova (1914-1982) – Gülnar; Solmaz xanım (1906-1973) – Xuraman rollarında müvəffəqiyyətlə çıxış etmişdilər.

“Vaqif” əsəri Gəncə Dövlət Dram Teatrında tamaşaya hazırlanarkən Səməd Vurğun son məşqlərdə iştirak etmiş, baxış tamaşasından sonra keçirilən müzakirədə təvazökarlıqla, səmimiyyətlə danışmış, quruluşu və aktyor ifasını bəyəndiyini söyləmişdi. Sonralar hər dəfə Gəncədə olanda “Vaqif” tamaşasına baxar, Xuraman rolunu oynayan Solmaz xanımı teatrın müdiriyyətinə və kollektivinə nişan verərək deyərmiş:

– Mənim Xuramanımı qocaltmayın ha!

OLMUŞ BAĞ ƏHVALATLARI

Bir nəfər bazar günü öz bağına gəlir; görür ki, qapının cəftəsini sındırıb evə giriblər. Ancaq heç nəyə əl vurmayıblar, heç nə aparmayıblar. Diqqətlə baxıb görür ki, bufet şkafindan boşqab, nəlbəki, çəngəl, bıçaq çıxarıb istifadə ediblər, özləri də, görünür, dörd nəfər olublar, yeyib-içiblər. Əl dəyməmiş bir qədər kolbasa, pendir, bütöv bir təndir çörəyi, açılmamış bir şüşə konyak və s. şeyləri də stolun üstündə qoyub gediblər.

Bağ sahibi çirkli qabları yuyur, hər şeyi yerbəyer edir. Qapının cəftəsini düzəldir, gedəndə yemək stolunun üstünə bu məzmununda bir məktub yazıb qoyur: “Xahiş edirəm, gedəndə cəftəni düzəldin ki, külək olsa, vurub qapını sındırmasın, yeyib-içəndən sonra da çirkli qabları yuyub səliph ilə yerinə qoyun”.

İki həftə sonra bağ sahibi yenə qapısının açıldığını görür. Yenə eyni vəziyyətlə üzləşir və yenə baxır ki, özünün yazdığı məktub yemək stolunun ən görümlü yerindədir. Götürüb baxır. Çağırılmamış qonaqlar məktubun arxa tərəfinə yazmışdılar: “Cəftəni mıxlamaq yadımızdan çıxmaz. O ki qaldı çirkli qabları yuyub səliph ilə yerinə qoymaq məsələsinə, zəhmət çəkib bu işi özünüz görün. Haqqınızı da qabaqcadan veririk”.

Bağ sahibi boşqabın altındakı 25 manatlığı görüb, özünü gülməkdən zorla saxlayır.

* * *

Bağ sahibi bağına gəlib görür ki, dörd nəfər çağırılmamış qonaq ədəb-ərkanla onun evində oturub söhbət edir, yeyib, içirlər. Bağ sahibi əvvəl özünü itirir və nə edəcəyini bilmir, sonra özünü ələ alıb salam verir, xoş gəlmisiniz deyir. çağırılmamış qonaqlar heç hallarını, təhərlərini də pozmadan salamı alırlar və: “əyləş, çörək yeyək” – deyə onu yeməyə dəvət edirlər. Bağ sahibi təşəkkürünü bildirir və keçib o biri otaqda paltarlarını dəyişib, işləmək üçün bağa düşür. aradan təx-

minən bir saat keçməmiş çağırılmamış qonaqlardan biri bağ sahibinin yanına gəlib: “day-dayı, xahiş edirik, gəl bizimlə çörək ye də” – deyir. Bağ sahibi ona təşəkkürünü bildirib, işinin çox olduğunu söyləyir. Aradan iki-üç saat da keçəndən sonra çağırılmamış qonaqlar getməyə hazırlaşirlər; bağ sahibinin yanına gəlib xudahafizləşirlər. Gedəndə, bağ sahibi onlara:

– Elə bilin öz evinizdir, nə vaxt kefiniz istəsə, gəlin, açar pilləkənin altında olacaq – deyir.

Çağırılmamış qonaqlar getdikdən sonra, bağ sahibi qapının sınımış cəftəsini düzəldir.

Bir həftə sonra, bağ sahibi bağa gələndə gözlərinə inanmır, təəcüblənir. Bağın bütünlüklə, əmməli-başlı bellənilib, səliqəyə salındığını görüb heyrətlənir. Bir həftə qabaq bağında rastlaşdığı çağırılmamış qonaqlar yadına düşür. “Afərin” – deyər gülümsünür.

O AXMAQ MƏN!

Yolum Rüstəm kişinin bağının yanından keçir. Hər dəfə şənbə və bazar günləri bağa gedəndə Rüstəm kişinin həvəslə, şövqlə işlədiyinin, hər bir ağaca, hər bir meynəyə böyük məhəbbət, diqqət və qayğı ilə yanaşdığının şahidi oluram. Bəlkə də elə buna görə o həndəvərdə Rüstəm kişinin bağındakı üzümə üzüm çatmazdı, iri salxımların şirməyi dənələri göz oxşar, şirinliyi, necə deyərlər, boğaz qovuşdurar. Rüstəm kişinin oğlanları da bağa gələrdilər, ancaq yay zamanı, əncir, üzüm yetişəndə. Rüstəm kişi də üzümlərin ən yaxşılarından dərər, boşqaba yığıb üstündən su axıdar, gətirib onların qarşısına qoyardı. Oğlanları da iştahla, pəh-pəhlə yeyər və istədikləri qədər götürüb gedərdilər. Rüstəm kişinin “Jiquli” markalı minik maşını da var, gəl ki, ona da oğlanları sahib çıxıblar. Özü isə bu ixtiyar yaşında, bağa ya avtobusda, yaxud da elektrik qatarında gəlib-gedir. Bütün ili tək işləyir. əvvəllər yalnız xəstə arvadı ona həyan idi (sonra eşitdim ki, Rüstəm kişinin arvadı dünyasını dəyişib. Allah ona rəhmət eləsin).

Bir gün yenə bağa gedirdim. Rüstəm kişinin həyatda zümzümə edə-edə işlədiyini gördüm.

– Xoş gördük, ay qonşu, işin irəli, qolun qüvvətli olsun! – dedim.

Rüstəm kişi qəddini düzəldib, şalvarının dizini çırpı-çırpı:

– Ay xoş günün olsun, – dedi, – keç içəri sənə bir məxməri, ətirli, tamli bir çay verim iç, ləzzət al, sonra gedərsən, sənə yaxşı bir xəbər də verəcəyəm, qırışmalın atasını yandırmışam. Dünən axşam ona elə bir toy tutmuşam ki, oğluna da bəs edər, üstəlik nəvəsinə də.

Bilirdim ki, Rüstəm kişi “qırışmal” kiçik oğluna deyir. ancaq özümü bilməməzliyə qoydum.

– Qırışmal kimdir, ay qonşu? – deyə soruşdum.

– Bizim balacanı deyirəm də.

– Hə, nə etmişən ki, ona, ay qonşu?

– Keç içəri danışaram bilərsən, doyunca da gülərsən.

Keçib kürsüdə oturdum.

– Hə buyur görüm, Rüstəm kişi, eşidirəm səni.

– Dünən işdən evə gec, həm də yorğun gəlmişdim. Özüm də möhkəm acmışdım. – deyə Rüstəm kişi sözə başladı. – Arvada dedim, göz-ləməyə təhərim yoxdu, tez süfrəni düzəlt. Arvadağının xüsusi məharətlə bişirdiyi yarpaq dolmasının ətri otağı bürüdü, payızda quma basdırıb saxladığım, gözünə döndüyüm qara şanı süfrəyə xüsusi yaraşır verirdi. Elə “bismillah” deyib, əlimi çörəyə uzadanda qapının zəngi vuruldu. Qırışmal hay-küylə içəri girən kimi: “Yeməyə nəyiniz var? acından lap yıxılıram, – dedi və masanın üstündə yeməyi görüb, əlini əlinə sürtdü. – Qurban olum anama, – deyə yağlı dilini işə saldı. – Bilir ki, oğlu ac gəlir, süfrəni doldurub”. Bir iri salxım qara şanı götürüb yeməyə başladı. Mən heç nə demədən yeməklə məşğul idim. Ancaq gözaltı onun hərəkətlərinə fikir verirdim. “Əlhəmdürillah” deyib kürsünü bir qədər geri çəkdim. Oğul, sabah şənbədir, gedərsən Maştağaya, dedim. Ana-bala ikisi də təccüb və diqqətlə üzümə baxdılar. Özümü o yerə qoymayıb daha ciddi görkəm aldım: hə, deyə sö-zümü davam etdirdim. Bağlarda günəmuzd işləmək istəyən fəhlələr Maştağa bazarının qabağında toplaşılar. Danışır onlardan birini gətirərsən bağa işləməyə. Söz bu yerə çatanda anası arxayın olub süfrəni

yığışdırmağa başladı. Ancaq onunla, necə deyörlər, şerti şumda kəs ki, dedim xırman üstə dava olmasın. Yəni o adama de ki, sənə heç bir alət verməyəcəyəm. Öz lapatkanla işləyəcəksən. Su, çay, çörək də verməyəcəm, onları da özünlə gətirərsən. İşi qurtarandan sonra sənə bir qəpik də pul verməyəcəyəm, necə gəlmisən, eləcə də gedəcəksən. Üstəlik yay zamanı, üzüm yetişəndə mən bağa gələcəyəm, bəhərin ən yaxşılardan yığıb, yuyarsan, verərsən yeyərəm.

Söz bu yerə çatanda qırışmal udqundu, gözlərini geniş açıb təcübülə üzümə baxdı. “Bu cür axmağı harda tapmaq olar?” deyə heyretlə soruşdu. Ayağa durub sakitcə yanına gəldim. Sağ əlimi açıb barmaqlarımı sinəmə tuşladım: o, axmaq – mən! – deyib otaqdan çıxdım.

İNCİKLİK

Üç il idi ki, Abşeranun səfəli yerlərindən birində bağ almışdım. Xoşbəxtliyimdən uşaqlar da, anaları da bağa marağ göstərirdilər; yay tətilinə buraxılan kimi bağa köçməyi tələb edirdilər. Qonşular sarıdan da mənimki gətirmişdi. Sakit, sadə və mehriban idilər. Atalar nahaq deməyiblər: “ev alma, qonşu al”. Xüsusilə yaşı 70-i keçmiş Hidayət kişi öz səmimiliyi, qayğıkeşliyi ilə fərqlənirdi, bəmərəliyi də vardı. Yaşdan söz düşəndə əvvəl sağ əlini ehmallica saqqalına çəkər, sonra hər iki əlini yuxarı qaldırır: “şükür olsun xudanın kərəmətinə! Səkkizinci onluğ xırdalamışam” – deyərdi. Rəhmətlik çox təvazökər və zəhmətsevər idi; övlad və nəvələrini də zəhmətə məhəbbət ruhunda tərbiyyə edərdi. Bağ qonşuları böyüklü-küçüklü hamı ona hörmət əlaməti olaraq “Hidayət dayı” deyə müraciət edərdilər. Bir qızılı rəngli inəyi vardı Hidayət kişinin. Xoşbəxtlikdən bu inək yay zamanı balalardı. Bağ mövsümü ərzində Hidayət kişi qonşuları südlə təmin edirdi, əlbəttə, pulu ilə. Süd inəyin əmcəyindən neçə sağılırdısa, eləcə də qonşulara çatdırılırdı. Çox halal adam idi rəhmətlik.

Hidayət kişi mənə xüsusi hörmət və qayğıkeşliklə yanaşırdı. Nə qədər çalışsam da salam vermək birinciliyini ondan ala bilməzdim.

– Salam, ay oğul, səni görəndə ürəyim dağa dönür.
– Xoş gördük, ay oğul, necəsən? Uşaqlar yaxşıdırlarmı?
– Səninlə görüşəndə, elə bil adama sevinc payı verirlər.
– Allah səni var eləsin, ay oğul, o günü qulaq asdım sənə, televi-
zorda, Allah saxlasın.

Bəli, Hidayət kişi hər görüşümüzdə məni belə salamlar, mən də hörmətlə salamını alar, hal-əhval tutar, ürəyimdə bu el ağsaqqalına dərin bir hörmət duyurdum. Hərəkətlərindəki təmkin və astalıq, danışığında səmimiyyət və mülayimlik, rəftarında həlimlik və təvazökarlıq, sözlərindəki qətiyyət və doğruluq məndə xoş duyğular oyadırdı. Məhəmməd peyğəmbərin, “Səbri, həlimliyi, mülayimliyi olan şəxsin həm bu dünyada, həm də o biri dünyada payı var” kəlamını yadıma salırdı.

Bağ mövsümü başa çatmış, uşaqlar bağdan köçmüşdülər. Sentyabr ayının 14-ü bazar günü idi. Elektrik qatarından düşüb təzəcə bağ yoluna burulmuşdum ki, Hidayət kişi ilə üz-üzə gəldim, salam verdim. Salamımı çox könülsüz, demək olar ki, ağızucu aldı, keçib getdi. Dönüb arxasınca baxdım, mənə çox fikirli və qayğılı göründü, istədim qayıdıb hal-əhval tutum, ancaq fikrimdən daşındım. Bir həftə sonra Hidayət kişi ilə yenə rastlaşdıq, bu dəfə o, məni gör-cək yolunu dəyişdi. Varlığında bir narahatlıq hiss etdim, şübhəli fikirlər məni narahat etdi. Üçüncü dəfə Hidayət kişinin mənə soyuq münasibəti şübhələrimi daha da artırdı. Dözə bilməyib onun qolundan tutdum:

– Nə olub, Hidayət dayı? Axı bu nə soyuqluqdur? Bəlkə...

Hidayət kişi sözümlə tamamlamağa macal verməyib:

– Bəlkəsi-zadı yoxdur, mən səndən bərk incimişəm. – dedi və ciddi sınaycı nəzərlərini üzümdə gəzdirdi.

– Axı nə günahın sahibiyəm? Əgər xoşagəlməz bir iş tutmuşamsa, de, səhvimi düzəldim. Sizin kimi gözəl bir insanın, qayğıkeş qonşunun salamından məhrum olmaq bilirsinizmi nə qədər ağırdır?

Hidayət kişinin tutqun sifəti bir qədər açıldı, lakin ciddiliyini pozmadan:

– Bəli, qonşu, böyük günah sahibisən. Kimdən olsa da, bu hərəkəti səndən gözləməzdim.

Ürəyim aramsız döyünməyə başladı. Son bir ayda gördüyüm bütün işləri xəyalımda canlandırdım. Üzqaraldacaq, günah hesab ediləcək heç nə görmədim:

– Axı, nədi günahım, ay Hidayət dayı? – deyə yazıq-yazıq diləndim.

– Gedək, göstərim sənin günahını. – deyib, Hidayət kişi qolumdan yapışdı və öz bağına tərəf apardı. Qapını açıb, içəri keçdi. O:

– Bax, budur sənin günahın, – deyə üzüm tənəklərini göstərüb, tərs-təsr mənə baxdı.

O il üzüm tənəklərində bəhər bol olmuşdu, uşaqlar xeyli yemiş, üzüm şirəsi hazırlamış, qohum-qonşuya da pay vermişdilər. Ancaq baxan deyərki ki, bu tənəklərin bəhərinə hələ əl vurulmayıb. İri göz oxşayan mərcan dənəli salxımların bəzisi quma qarışmış çürümüş, bəzisi də quruyub tökülmüşdü.

– Kaş ki, nə mən bu bağa nərdivan üçün gələrdim, nə də bunları görəydim. Adamın ürəyi sancır. Neçə gündür rahat yuxu da yata bilmirəm. – deyə Hidayət kişi çürüyüb quma qarışmış üzüm salxımlarını göstərdi, – əvvəl istədim zəng vurub səni töhmətləndirəm. Xasiyyətinə az-çox bələd olduğum üçün fikrimdən daşındım. Gözləyirdim, gəldiyini görüb qarşına çıxırdım ki, dözə bilməyəcəksən, səbəbini soruşacaqsan. Çox üzümlərini tələf olmağa qoymamışam. Xeyli doşab bişirtirmişəm.

Mən nə deyəcəyimi hələ kəsdirməmiş Hidayət dayının mülayim, eyni zamanda təlqinedici səsi eşidildi.

– Bilirəm sən də zəhməti sevən insansan. İl boyu bu tənəklərə necə qulluq etdiyinin şahidiyəm. Onun müqabilində Allah taala sənə bol bəhər verib, ruzi verib, sən isə onları yığıb yerbəyer eləmək əvəzinə, ruziyə xor baxırsan. Bağışla mənə, bu o deməkdir ki, Allahın verdiyi ruziyə biganə yanaşırsan, bunu isə nə Allah götürər, nə də bəndə. – Birdən Hidayət kişi nə fikirləşdisə, diqqətlə üzümə baxıb: – oğul, elə zənn etmə ki, Hidayət dayın bu qoca vaxtında xəsislik edir. Əsla

yox. Yadında saxla Qurani-Kərimdə də buyurulub ki, Allah xəsisliyi sevmir, israfçılara isə nifrət bəsləyir. – Mənim çıxılmaz vəziyyətə düşdüyümü görən Hidayət daya əlini çiynimə qoyub, gülümsündü: – oğul, sənə bir hekayət danışacağam, – dedi. Sonra, o salavat çevirib, sözə başladı: – Rəvayətdir ki, Məhəmməd peyğəmbərin dövründə çox, halal, zəhmətkeş bir kişi varmış, onun varı-dövləti başından aşırılmış; at ilxısı, qoyun sürüsü, dəvələri, mal-qarası. Ancaq kişi yaşlaşdığı üçün bu heyvanlara lazımınca qulluq göstərə bilmirmiş. Bir gün həmin kişi Məhəmməd peyğəmbərə üz tutub buyurur ki, Ya peyğəmbər, atam, anam sənə qurban, mənim dövlətim çoxalıb, onlara istədiyim kimi qulluq göstərə bilmirəm, qorxuram o dünyaya üzükara gedəm. Sən Allah taaladan rica et bu mal-qaranın yarısını məndən alsın.

Bir neçə gündən sonra Məhəmməd peyğəmbər həmin dövlətliyə xəbər verir ki, bəs Allah taala buyurur ki, qoy bəndəm bu gündən uşaqlarına təndir görəyi əvəzinə, sac çörəyi bişirib yedirtsin. Kişi sevincək tapşırır ki, ancaq sac çörəyi bişirsinlər. Belə də edirlər. Kişi fikir verib görür ki, qurumuş sac çörəyi uşaqların əlində ovxalanıb tökülür. Tez göstəriş verir ki, uşaqların hərəsinə bir ağızlıq torba tiksinlər, ovxalanan çörək qırıntıları ora tökülsün. Kişinin varı-dövləti daha da artır. Əlacsız qalıb yenə Məhəmməd peyğəmbərə müraciət etməli olur. Bir neçə gündən sonra Məhəmməd peyğəmbər kişiyə belə deyir: “Ay Allahın istəkli bəndəsi, Allah taala buyurur ki, o şəxski, bu qədər bacarıqlıdır, zəhmətkeşdir, halalıq sevəndir, tikəsinin qədrini biləndir, onun varı-dövləti azalmaz”. Bəli, yetişən ruzinin qədrini bilmək və bunun üçün Allaha şükür etmək lazımdır.

ÜMUMİYYƏTLƏ ƏLA

Təvazökarlıq nə olduğunu bilməyən, özünün dediyinə görə bu vaxta qədər hər biri 200 səhifəlik 15-dən çox pyes yazan, ancaq hələlik heç birini işə verə bilməyən (onun fikrincə hələ başa düşülmür, gələcəkdə əsərlərindən dördəlli yapışacaqlar) bir dramaturq yeni əsərini rəy üçün tənqidçiyə verir. Uzun əzab və əziyyətdən sonra tən-

qidçi, necə deyərlər, canını dişinə tutub, üstündən “4 pərdəli, 12 şəkilli tarixi dram” sözləri yazılmış 140 səhifəlik yazını birtəhər oxuyur. Oxuyur ki, pyeslərinin Şekspirin əsərlərindən də qüvvətli olduğunu, çoxlarının onu gözü götürmədiyini, özünü orda-burda tərifiylən, həqiqi pyes müəlliflərinə böhtan atan bu üzdənirəq “dramaturqa” obyektiv cavab versin.

Bəli, onlar görüşürlər, 60-dan çox yaşı olan, hündür boylu, yeriyəndə ləngər vuran, alt dodağı sallaq olduğundan danışanda ağzının suyu tökülən dramaturq yəndəmsiz bədənini yırğalayıb, boyca ondan balaca olan tənqidçiyə əydi. Mühim bir sirrin üstünü açmış kimi pıçıldadı:

– Görürsən necə əsərdir?! Hələ indiyə kimi belə mövzu olmayıb, belə əsər yazılmayıb.

Sonra o sağ əlindəki bir yığın kağızı sol əlinə ötürüb başını dikəltti.

– Hələ analar belə oğul doğmayıb, tarix belə dramaturq yetirməyib! – deyə sinəsinə döyməyə başladı.

Bayaqdan bəri həmsöhbətinə heyrətlə baxan, onun psixi xəstə olduğunu düşünən tənqidçi fürsəti əldən vermək istəmədi:

– Tamamilə doğru deyirsiniz. Tarix belə bir “dramaturq” yetirməyib, – deyib diqqətlə onu süzdü.

Tənqidçinin ironiyaya bürünmüş sözlərini həqiqət kimi başa düşən “dramaturq” kağızlarını qoltuğuna vurub, əllərini sevinclə bir-birinə sürtdü. Kiprikləri tökülmiş, qırmızıya çalan göz qapaqları arasında xırda gözləri parıldadı.

– Vallah elə birinci görüşümüzdən quşum sənə qonmuşdu, – deyib onun qolundan tutdu.

Bu vaxt tənqidçi qəribə və anlaşılmaz bir duyğu keçirtti, yanındakına yazığı gəldi. Mülayim bir tərzdə:

– Bilirsinizmi, sizin yazınız çox uzundur.

“Dramaturq” tez onun sözünü kəsib:

– Bilirəm, bunun eybi yoxdur, – deyə irişdi.

– Hadisələr sünidir, qondarmadır...

– Canım, bu düzələn işdir.

- Xarakterlər zəifdir, cılızdır.
- Qadası, onlara can vermək mənim boynuma.
- Diliniz birbaddır.
- Əşşi, ay rəhmətliyinin oğlu, bunu düzəltməyə nə var ki?
- Fikir aydın deyil.

“Dramaturq” bir qədər tutuldu. Tənqidçini indicə görürmüşi kimi duruxdu.

– Bilirsən, qardaşoğlu, bu sözü mən çox eşitmişəm. Görünür, bunu sənə deyən var. Axı, ay pır olmuş, hər şeyi halva eləyib tamaşaçıya verməzlər ki, qoy onlar özləri də baş sındırsınlar, fikirləşsinlər, nəticəni özləri çıxarsınlar. Bir də sən bu xırda-para şeylərə bənd olma. De görüm ümumiyyətlə əsərim necədir?

Tənqidçi bir dramaturqa, bir qoltuğundakı kağızlara baxdı. Sonra sağ əlinin baş barmağını yuxarı qaldırıb:

- “Ümumiyyətlə, əla! – deyib uzaqlaşdı.

BU İSMAYIL XASİYYƏTLİDİR Kİ...

Hörmətli oxucu, elə zənn etmə ki, söhbət İbrahim peyğəmbərin oğlu həm daxilən, həm xaricən gözəl, dürlü keyfiyyətlərə malik, əsl Allah adamı İsmayıldan gedir. Əsla yox, fikirləşirəm ki, nə olaydı, hər bir şəxs adının mənasını, tarixini biləydi, hər sahədə onu doğrultmağa çalışaydı.

Elə bəri başdan deyim ki, haqqında söz açacağım insan İsmayıl peyğəmbərin oğlu İsmayilla əks qütbdə dayanırdı. Qarınqululuğu, nəfsgirliyi, acgözlüyü, təkəbbürlüyü, tənbelliyi, çoxbilmişliyi ilə, nəinki yaşadığı məhəllədə, az qala bütün rayonda ad çıxarmışdı. Hər hansı bir valideyn övladından xoşagəlməz hərəkət görəndə, dost-dostdan şübhələnəndə deyərdi: “Sən lap ismayıl xasiyyətdəsənmiş ki.”

İsmayıl necə ismayıl idi, dinləyin. Əvvəldən başlayım. Xaricən bir qədər yaraşıqlı olan ismayıl 35 yaşına kimi, heç bir işin qulpundan yapışmır, avara və tənbel həyat sürür. Bir gün eşidir ki, varlı-dövlətli Hacı Əli kişi dünyasını dəyişib. Arvadı Mahı iki qız uşağı ilə dul

qalıb. Bəli, arı bala, milçək qana, canavar leşə aşiq olan kimi İsmayıl da vurulur Hacı Əlinin dövlətinə. Tez özünü verir küpəgirən qarıdan geri qalmayan aradüzəldən, hiyləgər Fatmanisənin yanına. Fikrini deyir, dərđini açır, xələt boyun olur. Bayır-baca görməyən, sadə, səmimi İsmayıl barədə heç bir məlumatı olmayan 25 yaşlı, gözəl-göyçək Mahı Fatmanisənin yalan sözlərinə aldanıb, İsmayıla ərə getməyə razılıq verir. Aylar ötür, illər dolanır. İsmayıl Hacı Əli kişinin var-dövlətinin axırına çıxır. Mahı ondan iki qız bir oğlan dünyaya gətirir. Vəziyyət getdikcə ağırlaşır. Xoşbəxtlikdən Mahının Hacı Əlidən olan gözəl-göyçək, məlahətli, namuslu, zəhmətsevər, dərin düşüncəli böyük qızı Türfə Göyçay qəzasının Çiyi kəndindən olan namuslu, qeyrətli, bacarıqlı bir gəncə xoşbəxt ailə qurur. Kiçik qızı Ruqiyyə Bakıya gəlib fəhlə-gənclər məktəbinə daxil olur. O da burada sevdiyi bir oğlanla ailə qurur.

İsmayıl övlad barədə düşünmək belə istəmir. Ögey qızları bir yana, heç doğma övladlarının taleyi də onu maraqlandırmır. Fikrizikri qarnını doydurub, orda-burda yalan danışib özünü öymək olur. Qardaşı rəhmətə gedən kimi onun torpaq sahəsini satıb, qoz halvasına, qaraciyər qovurmasına verib yeyir. Qardaşının tək oğlu küçələrdə qalır. Onun-bunun qapısında nökrəçilik edir; cavankən vaxtsız dünyasını dəyişir.

Analarının xətrinə İsmayıla bir söz deməyən ona “Əmi” deyər müraciət edən Türfə də Ruqiyyə də imkanları daxilində onlara kömək edirlər. Analarının İsmayıl kişidən olan övladlarını özlərinə doğma bacı-qardaş bilirlər.

MƏN İDİM ONU YEYƏN

İsmayılın naqis xislətləri istənilən qədər idi. Mahının Hacı Əlidən olan böyük qızı Türfə Göyçayda anasıgillə yaxın küçədə yaşadığından ona daha çox görün-baxım edirdi. Evinə alınan hər şeyi anası ilə yarı bölərdi, yalnız ərzaqı deyil, qab-qacağı da. Bir gün yenə Türfə anasıgillə lazımi ərzaqları göndərir. Mahı arvad yaxşı bir aş bişirir.

Süfrə açılan kimi hələ aş çəkilməmiş İsmayıl tez yerini rahatlayır. İri bir təstdəki aş, heç nəyə əhəmiyyət vermədən qabağına çəkib yeməyə başlayır. Yağı o qədər tökür ki, əlindən axıb dirsəklərindən tökülür. Bir təst aş yeyib qurtarandan sonra eşidir ki, uşaqlara çatmayıb. Üz-gözünü turşudub:

– Mən idim bunu yedim, heç bir köpəkoğlu yeməzdi.

MƏN İDİM ONLARI SATA BİLDİM, HEÇ KƏS SATA BİLMƏZDİ

Tənbəllik İsmayılın canına elə hopmuşdu ki, yerindən tərpənməyə ərəinirdi. Onun bu halı Mahı arvadı lap tənqə gətirmişdi. Heç zaman səsini ucaltmayan bu xanım-xatun qadın:

– Bəsdır, axı abır-həya da yaxşı şeydir. Bir işin qulpundan yapış. At bu tənbəlliyin daşını; bu gün-sabah baba olacaqsan, – deyə ona irad tuturdu.

Belə halda ismayıl:

– Nə edim, bir az pulum olsaydı bir kəl arabası alardım. İndi yaxşı kara gəlir, pul qazanmaq üçün əlvərişlidir, – deyərdi.

Belə halda mahı arvad:

– Qoydun ki, pul qala. Xəlvəti xəlvət xərclədin, aşkarı aşkar, – deyə onu danlağa tutardı.

Bir gün yenə belə söhbətlər arasında ismayıl:

– Nə olar, kürəkəninə de, mənə bir kəl arabası alsın. Onda gör nə fəqan eləyirəm, – deyə and-aman elədi; and içib söz verdi.

Fağır Mahı arvad əlacsız qalib vəziyyəti Hacı Əlidən olan böyük qızı Türfəyə danışdı. İki gün keçməmiş iki kəl və araba İsmayıla verildi. Bəli, kəllər yeyib tövlədə yatdı, ismayıl yeyib evdə.

– Ay İsmayıl, bəs nə vaxt işə başlayacaqsan? – deyə Mahı arvadın sorğuları:

– Tələsmə mən öz işimi yaxşı bilirəm, – sözləri ilə cavablandı. Bir gün: – Eh nə bu kəllər kara gəldi, nə də araba, – deyə İsmayıl gi-

leylənməyə başladı. Ayın tamamında onları bazara çıxarıb satdı. Kababçı dükanında qarnını doydurub evə döndü. İşdən halı olan Mahi arvadın tənələrinə məhəl qoymayan ismayıl:

– Mən idim onları sata bildim, heç kəs sata bilməzdi, – deyə qür-rələnməyə başladı.

BƏS YEMƏYİ HESABA ALMIRSAN?!

İllər keçdi, müharibə başlandı. Türfənin həyat yoldaşı Saleh də müharibəyə yollandı. Türfə altı uşaqla – dörd oğlan, iki qız – qaldı. Vəziyyət aybaay ağırlaşırdı. O, ev əşyalarını, bəzək şeylərini satmaqla ailəsini güclə dolandırırdı. Heç yerdən kömək gəlmədiyini görən İsmayıl məcburiyyət qarşısında qalıb fəhləliyə başladı; barı hörməklə məşğul olurdu. Ancaq bütün işləri özü görmək istəmirdi. İstəyirdi ki, cüzi haqq-hesabla kimisə işlətsin. Yadına ögey qızı Türfənin 15 yaşlı oğlu Niman düşdü:

– Gəl mənəmlə işlə sənə sırıqlı pencək alacağam.

Yazıq uşaq səhərdən axşama kimi işləyirdi. Nahar yeməyini də özü ilə götürürdü.

Görəcəkləri işin qurtarmasına iki-üç gün qalmış İsmayıl:

– Sən yemək götürmə, mənəmlə yeyərsən – deyə İsmayıl onu dilə tutdu.

İş təhvil verildi, pullar alında Nimanın arzusunda olduğu sırıqlı pencək alınmadı. Bir neçə vaxt kecdi. Niman:

– Bəs mənə sırıqlı pencəyi nə vaxt alacaqsan? – deyə soruşduqda İsmayıl:

– Nə pencək, bəs yeməyi hesaba almırsan? – deyə ondan imtina etdi.

NARLARI BİRTƏHƏR BAŞDAN ELƏDİM

1943-cü il sentyabr ayının axırları idi. Alman-faşist işğalçıları ilə döyüş cəbhəsində ölüm-dirim müharibəsi gedirdi. “Hər şey cəbhə üçün”, “Hər şey qələbə üçün”, “Hər şey vətənin azadlığı üçün” şüarları daha qüvvətli səslənirdi. Yun paltar, əlcək, corab, hətta qoz, fındıq, alma belə toplayıb döyüşən əsgərlərlərimizə göndərirdik. Eyni zamanda Türfə ana altı uşağı qışdan salamat çıxarmaq qayğısı ilə yaşayırdı. O il nar ağacları bol bəhər vermişdi. Bir gün İsmayıl ögey qızı Türfə anagilə gəlib deyir:

– Türfə, narları heç kimə vermə. Özüm dağ kəndlərinə aparıb buğda ilə dəyişəcəyəm. Qarşından qış gəlir. Uşaqlar ac qalmasın. Ürəyi təmiz, xeyirxah bir insan olan Türfə ana İsmayılın bu yağlı dilinə aldanır. Ona inanır. Elə bil dünyanı ona veriblər. Sevinci yerəgöyə sığmır:

– Gmrün uzun olsun, ay əmi, imanın kamil olsun, – deyir və o gedəndən sonra ürəyi sıxıla-sıxıla, günahkar adam kimi balalarını başına toplayıb deyir: – can balalarım, bax, narlara dəyməyin ha, ağaclarıda hamısını saymışam. Birini dərsəniz o saat biləcəyəm. Özüm hər gün çapallamış narlardan dərib sizə verəcəyəm.

Bu sözləri türfə ana ürəyi ağrıya-ağrıya, qovrula-qovrula, göz yaşlarını ürəyinə axıda-axıda dedi. Halbuki onun əlacı olsaydı, nəinki narların ən yaxşılarını, ürəyinin yağını da uşaqlarına yedizdirərdi.

Oktyabr ayının ortalarında “əmi” gəlir, köməkləşib narları yığıb bir kəl arabasına doldururlar. 20 gündən sonra xəbər gəlir ki, İsmayıl “əmi” gəlib. Türfə ana sevincək 13 yaşlı böyük oğluna deyir:

– Bala, dur gedək buğdamızı gətirək. İki iri un torbası götürüb gedirlər, görürlər ki, “Əmi” peçin yanında yarıuzanmış halda qəlyan çəkir. Türfə ana onu öpür, hal-əhval tutur.

“Əmi” isə soyuqqanlıqla:

– Narları birtəhər başımdan edə bildim, – deyir. Türfə ana sözün mahiyyətinə varmadan, yenə ona alqış edə-edə minnətdarlığını bildirir, sonra:

– Yaxşı, ay əmi, biz gedək deyib ayağa qalxır.

İsmayıl qəlyanını əlinə cırpa-cırpa:
– Gedəndə buğdanı da apar, – deyir.

Türfə ananın:

– Hardadır, ay əm?i– sualına ismayıl çox etinasız bir halda:

– Odur ey, – deyə evin küncündə qoyulmuş sarı ləyəndəki 2-3 kiloqramlıq buğdanı göstərir.

Türfə ana heyrət içərisində donub qalır, haldan-hala düşür. Az qalır yığılsın. Qəhər və göz yaşları içərisində:

– İstəmirəm, ay əmi, bu da sənin olsun, – deyib küçəyə çıxır. İçin-için ağlayır.

BALAM, SİZ MƏNDƏN DÖVLƏTLİSİNİZ Kİ...

Üç nəfər gənc Hacı Zeynalabdinin yanına borc pul istəməyə gəlirlər; həyətdə gözləyirlərmiş. Hacı pəncərədən baxıb görür ki, gənclər papiros çəkmək istəyirlər. Hərəsi cibindən bir spıçka (alışqan) çıxarıb papiroslarını yandırırırlar. Gəncləri dinləyən Hacı mətləbdən halı olaraq deyir:

– Balam siz məndən dövlətlisiniz ki, belə olmasaydı, birinizin alışqanını üçünüzün də papiroslarını yandırırırlar. – Gəncləri dinləyən Hacı mətləbdən halı olcaq deyir: – Balam siz məndən dövlətlisiniz ki, belə olmasaydı, birinizin alışqanına üçünüzün də papirosunu yandırardınız. İsrəfçilik etməzdiniz. Allah təala da buyurub ki, mən xəsisləri sevmirəm, israfçıları isə görməyə gözüm yoxdur.

OĞLUMU ÖZÜM EVLƏNDİRƏCƏM

İsmayılın Mahı arvaddan iki qızı – Hökümə və Roza və bir oğlu – Əlibala olmuşdu. Mahı arvadın Hacı Əlidən olan iki qızı Türfə də Ruqiyyə də anadan bir, atadan ayrı bu qardaş və bacılarını çox istəyirdilər, qeydlərinə qalırdılar. Çətin anlarında haraylarına çatırdılar.

İki misal: Hökümə 16 yaşa çatmışdı. O vaxt Göyçayın “Ərvan” adlanan çayı hər il yazqabağı su bollananda daşib şəhəri basar, fəla-

kətlər törədərdi. Odur ki, çayın yan-yörəsini möhkəmləndirmək üçün cavan oğlan və qızları oraya aparırdılar. Bu tədbir “biyar” adlanırdı. Pis cəhət orasıydı ki, biyara gedən qızlarla heç bir oğlan evlənməzdi, adı pis çıxırdı. Höküməni də “biyara” yazırlar. Atası İsmayılın tükü də tərənəm, heç nəyi vecinə almır. Türfə ana öz qızıl medalyonunu hədiyyə verib Höküməni “biyara” getməyə qoymur.

Əlibala 18 yaşında ikən bir nəfərlə sözləri çəp düşür dalaşırırlar. Az müddətə olsa da, həbs olunmaq qorxusu yaranır. Yenə Türfə ana həyətlərindəki anbar samanlıq adlanan tikililərin keramitini prokurora verməli olur. Ancaq çox-çox təssüflər olsun ki, onlar da ataları İsmayıl ilə çəkdilər.

Nə isə... Əlibalanın evlənmək məqamı yetişir. Türfə və Ruqiyyə bilirlər ki, bütün ağırlıq onların üzərinə düşəcək. Gəlir ki, məşvərət etsinlər, işi yoluna qoysunlar. Xərçi bilsinlər. Yuxarı başda mütəkkəyə dirsəklənmiş İsmayıl cibində bir qəpiyi olmaya-olmaya, təkəbbüründən, ədasından əl çəkmir. Onlara üz tutub deyir:

– Görüm də qardaşınızı necə evləndirəcəksiniz. Fikir verirəm, görsəm ki, iş ürəyimcə olmadı, sizi kənara itələyib, dizimi vuracağam yerə, oğlumu özüm evləndirəcəyəm, onda özünüz görərsiniz...

DARIXMA, POLUN ALTINA BAXARSAN

Ölümdən bir-neçə il əvvəl İsmayıl oğlu Əlibalanın yanında yaşamağa başladı. Ona, kiçik də olsa, ayrıca bir otaq ayırmışdılar. Bu otağa kimsənin girməyə ixtiyarı yox idi.

Ölümündən bir neçə saat qabaq, İsmayıl nə fikirləşirsə oğluna deyir:

– Məni yerdən yaxşı götür, adına layiq dəfn elə. Özünü sıxma, darıxdırma. Qırxım çıxandan sonra polun altına baxarsan.

Bəli İsmayıl ölür. Qırxı çıxır. Əlibala onun otağındakı əşyaları çölə töküüb, döşəməni sökür. Heç nə tapmır. Otağın içini yarım metrəyə qədər qazır. Yenə heç nə tapmır. Başa düşür ki, atası ona da üsul qurdu.

Deyirlər İsmayıl gənclik illərində Rayon Milis İdarəsində sırası milisioner işləyib. Tənbəliyin üzündən hər gün işə gecikərmiş. Odur ki, cəmi iki ay orada baş gırləyə bilib. Amma imkan düşən kimi milisionerlik dövründə etdiyi şücaətlərindən ağzı köpüklənə-köpüklənə danışardı. O söhbətlərdən birini mən də eşitmişəm. Danışırды:

– Bir gün milis idarəsində növbədəyəm. Gecə saat birə işləmiş gördüm qapı açıldı. Mir Cəfər Bağırov tək girdi içəri. Mən çəld ayağa qalxıb onu qaydasınca salamladım. “Hamını ayağa qaldır” – dedi. Mən cəld milis rəisinə xəbər verdim. Yarım saat keçməmiş hamı toplandı.

Mir Cəfər Bağırov sıraya düzölmüş milis işçilərinə müraciətlə:

– “Top qurulan” dağın arxasında qaçaqlar-quldurlar yuva salıblar, onları təslim etmək lazımdır. Mən indi oraya gedirəm. Kim mənimlə getmək istəyirsə bir addım irəli çıxсын.

Hamı bir nəfər kimi irəli çıxdı. Mir Cəfər Bağırov:

– Yerinizə qayıdın, düşünün, bu çox qorxuludur, ölüm deməkdir. Kim bu ölümə hazırdırsa bir addım irəli çıxсын.

Yenə hamı bir addım irəli atdı. Mir Cəfər Bağırov:

– Yaxşı keçin yerinizə, mənimlə bu Koroğlu bıqlı çavan oğlan gedəcək, – deyə məni göstərdi. Mən çəld irəli çıxdım.

– Heç bir silah götürmə, – dedi.

Yola düşdük. Dağın birini aşdıq, ikisini aşdıq, üçüncüsünü aşanda bir dəstə silahlı adam silahlarını bizə tuşladılar. Bağırov cəld, hökmlə:

– Salın silahları, başçımıza deyin ki, Mir Cəfər Bağırov gəlib. – Bir nəfər getdi, tez də qayıtdı. Yanında da uça boylu, möhkəm bədənli 30-35 yaşlarında bir nəfər silahlı adam. Mir Cəfər Bağırov onu görə kimi, salamlaşmadan, hökmlə: – Sabah səhər saat 8-ə kimi, gəl özünü və dəstəni təslim elə, – dedi və dönüb getməyə başladı, mən də cəld onun yanına düşdüm. Dağları aşıb-endik, axırını dağ ətəyində o mənə baxıb: – Yox, Yanılmamışam, sən doğurdan da qoçaqsan, qorxmaz igidsən, – dedi.

KİTABDAKILAR

PYES

Xəyanət müsibəti	5
------------------------	---

TEATR ƏHVALATLARI. HEKAYƏLƏR

Butofor parçaları necə ölçüm?	75
Öz malın kimi ye	76
Qorxuram teatr pəltəksiz qala... ..	77
İçək dostluğun sağlığına.....	82
Əyani məşq.....	97
Onların öyrənmək həvəsi üstün gəldi.....	97
Qadam, uşaq ananın nəyidir?	99
Mollalıqdan artistliyə	103
Xəncəri götür, məni vur	107
Dans istəyirik	108
Onun əli mənim boğazıma heç dəymirdi	110
Görəsən bu kimin dilini yeyir?.....	112
Adama gəzmək qalacaq.....	112
...Görünür, mənə bir sədəmə toxunacaqdır.....	113
Siz fikirləşənə kimi mən gələrəm.....	114
Bilirsən bu kimin şəkli-dir?	116
Sən naxçıvanlı deyilsən ki.....	117
Teatrı yaşatmaq lazımdır, ya yox?.....	120
Aman rəhbəri söydü	129
Tulla çarhovuza	130
Bakı bələdiyyə teatrı	131
İsmayılı rayonunda.....	131
Yüz manat hardan, on min manat da oradan.....	132

Allah Məhəmməd ya Əli	132
Sən həmişə mənimləsən	134
Necə qan ağlmasın.....	136
Səhnədə son çıxış	142
“Yaşasın Azərbaycan Otello! yaşasın Hüseyn Ərəblinski!”	147
Yaralı Nadir şah rolu	154
Vəluşka, mən aldım.....	159
“Məcnun leylinin qəbri üstündə”	165
Rejissor fəndi	169
Zarafatçı adam.....	173
Allah! sən özün bəndənə ağıl ver	177
Burdan bir atlı keçdi.....	182
Həsrət dolu gözlər	190
Dəftərdən sətirlər.....	193
Sovet dönəmində faciə? ola bilməz.....	204
Faciəvi xəbər	219
Ruhların şikayəti	224
Balaca bağban	229
Barı bəhərini yığaydılar.....	233
Dostluq.....	237

RƏVAYƏTLƏR

...Dəb salma!	253
Qazancın nifrət olacaq.....	254
Mayaya haram qarışdı	255
Həzrət Abbasa işin düşməsin	256
Mıx və çəkic istəyirəm.....	257
Gülürlərsə deməli heç nələri yoxdur	258
Vallah ağır günlərə düşəcəksiniz.....	258
Bəzən belə də olur	260
Yenə istəyirəm.....	260
Hamının işi avandır... ..	261
Mən ki içəridəyəm.....	261

Sağlıqla qalın mən getdim.....	261
Mənim çörəyimi yeyib atana niyə dua edirsən?.....	262
Onda qiyməti olmazdı.....	263
Vəzifəyə təyin olunmağın vəzifədən çıxarılan günü də var.....	264
Bu pis adəti aradan götürün.....	264
Üç manatlıq nökar.....	265
Yerliçiliyə də, tayfabazlığa da nifrət edirəm.....	266
Məni bu nadanın əlindən qurtar, amandır!.....	267
Bu sənin pul verib, xilas etdiyən əl, al, məndən əl çək!.....	269
Xeyirxah yalan, şər törədən doğrudan yaxşıdır.....	270
Başımın üstündən buraxıram.....	271
Sən tamam düz deyirsən.....	271
Tilsim qırıldı.....	272
Mən bu cür meşədə hökmdar olmaram.....	273
Adə, bu qolçomaq oğluymuş ki.....	275
Yalançının aqibəti.....	275
Qəribə adam.....	278
Buy, başıma xeyir, bu Məmmədhəsəni tanımır ki.....	279
Çayxanaya gedirəm.....	279
Alan olmadı, qaytarıb aparıram.....	280
Yox, a bala, fərşdi.....	280
Dəliliyim tutub.....	281
Barı, bizimlə yarı böləydi.....	282
Amma mən görmürəm.....	282
Saraya gedincə Novxanıya gedərəm də... ..	283
Deynən evimi yıxmağa gəlmisən də.....	284
O alim deyil.....	285
Onu ehtiyatda saxlamışdım.....	285
Yalançı tamahkarı necə aldatdı?.....	287
Bəhlul Danəndə, yoxsa Bəhlul Divanə.....	288
Kişi sən daha rahat yat.....	290
DİZ-VİZ.....	290
Daha niyə döyürəm.....	292
Olmuş əhvalatlar.....	293

Dünən çezib də	293
Kolbasa ye, kolbasa!	294
Ər mənimdir, əcəb eləyib döyür, sənə nə?	294
Mən dedim ki, sərin eylə	295
Qaynananın peşmançılığı	295
Bəs mənə niyə demədin	296
Yəni heç şadlıq üz vermir?	296
O verər də	297
...Sənə rəhmət oxuyacaqlar	297
İndi üçə enəcəyəm	298
Hə, onu deyirdim axı	302
Ancaq yalan danışma	303
...Bizdə yalnız bir partiya var	304
Sən kandidat, mən kandidat	305
Maşın əhvalatı	307
Ata məhəbbəti, ata qarğıışı	309
Mən iyirmi ildir bu məruzəyə hazırlaşıram	311
İz Azərbaycana qranat posilali	314
Bu tərəfin suyu az olub	315
...İndi də buna ev tikək?!	316
Kürsümü gözləyirəm	317
Onsuz da özünüz yeyəcəksiniz	317
Daha öləsi olmadım	318
Şirini qəbul edən acıya da dözməlidir	319
Məccani də oxuyaram, şur da, rast da, ancaq pulumu verərsiniz	319
Tövbə bir də gəlmərəm	320
Mənim çolpa-plovumu niyə bu günə saldınız?!	321
Bu Allah işidir	322
Körpü	323
Ölünü vağzal havası ilə yola saldım	324
Əzrayılın bədəni əsdi	326
Bunun başı harasıdır, quyruğu harası?	328
Yüz qramsız da xaş olar?	329
İlahi, özün bilən məsləhətdir	331

Mən türkəm	331
Sən məndən üstünsən... ..	333
Qışın dostluğu	333
Tələbəlik illərindəki əhvalatlardan.....	335
Verin dadına baxım	343
Ayə, qoymazsınızmı dolansın	346
Olmuş bağ əhvalatları	355
O axmaq mən!	356
İnciklik	358
Ümumiyyətlə əla	361
Bu ismayıl xasiyyətlidir ki... ..	363
Mən idim onu yeyən.....	364
Mən idim onları sata bildim, heç kəs sata bilməzdi	365
Bəs yeməyi hesaba almırsan?!	366
Nərləri birtəhər başdan elədim	367
Balam, siz məndən dövlətlisiniz ki... ..	368
Oğlumu özüm evləndirəcəm	368
Darıxma, polun altına baxarsan.....	369

Nəşriyyat redaktoru:

Tofiq Qaraqaya

Texniki redaktor:

Mübariz Piri

Dizayner:

Turab Məhərrəmli